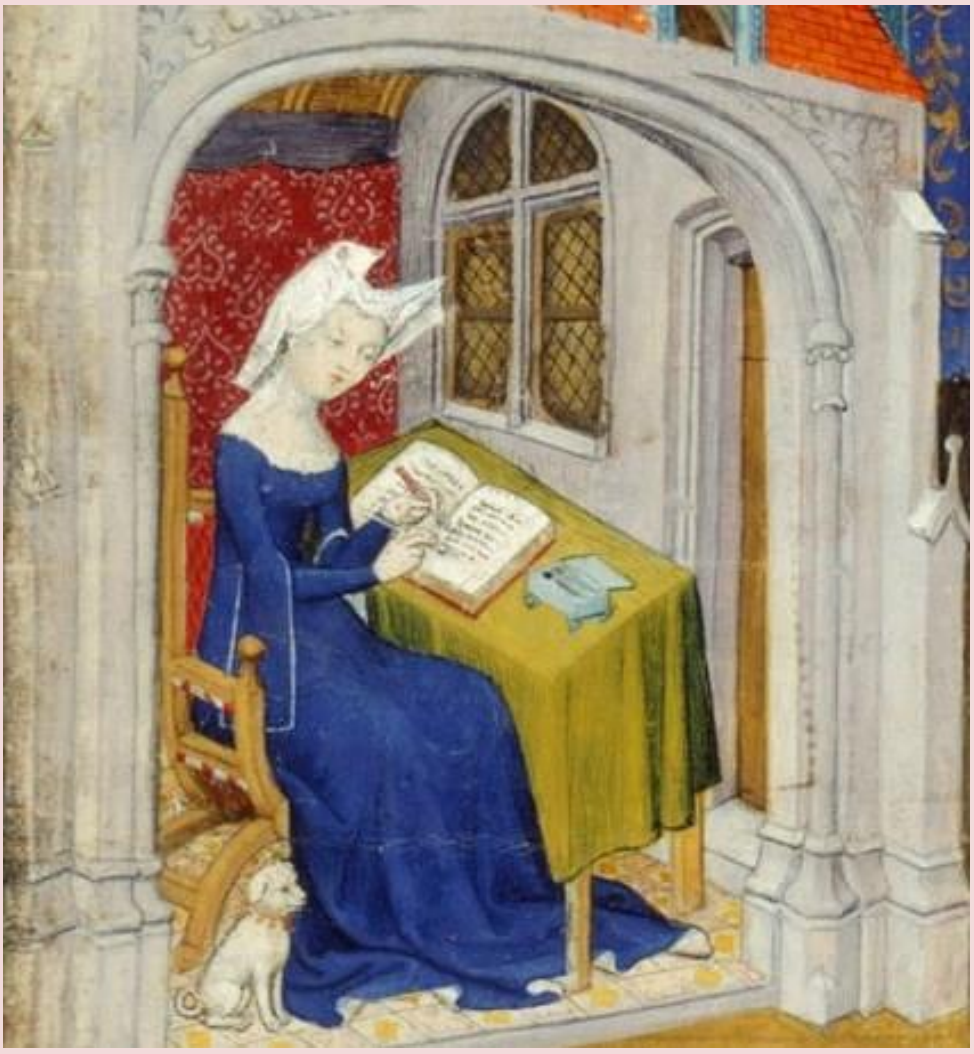
Co-funded by the European Union

ОЛЬГА КОВАЛЕНКО, ЛЮДМИЛА ПАВЛЕНКО

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.

ЧАСТИНА1–2

в рамках проєкту програми Erasmus+
«Гендерна рівність в Європейському Союзі:
від історичних витоків до сучасних досягнень»
№ 101127464 — GEEUHOMA — ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

Чернігів – 2026

**Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка
Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О.М. Лазаревського**

Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

ОЛЬГА КОВАЛЕНКО, ЛЮДМИЛА ПАВЛЕНКО

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.

ЧАСТИНА 1 – 2

HISTORICAL ORIGINS OF GENDER EQUALITY IN THE EUROPEAN UNION.

PART 1 – 2

Навчальний посібник для здобувачів вищої освіти
ступеня бакалавра в галузі гуманітарних наук

Educational tutorial for bachelor’s degree students
in the field of humanities

Чернігів – 2026

УДК 305(091):016.1ЄС(075.8)
К56

Рецензент: доктор історичних наук, професор Дятлов В. О.
доктор історичних наук, професор Ячменіхін К. М.

Коваленко О., Павленко Л. Історичні витоки гендерної рівності в Європейському Союзі: навчальний посібник. У 2-х частинах / Historical origins of gender equality in the European Union: educational tutorial. In 2 parts. Чернігів: Видавництво Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, 2026. 316 с.

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

УДК 305(091):016.1ЄС(075.8)
К56

Друкується за Вченої ради Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (протокол № 1 від 31 серпня 2026 р.).

Під час підготовки навчального посібника авторки використовували ChatGPT та Gemini як допоміжні інструменти для пошуку джерел, редагування матеріалів, уточнення перекладу, технічного опрацювання тексту. Отримані результати перевірено за першоджерелами й науковою літературою та доопрацьовано авторками.

©Коваленко О.О., 2026
©Павленко Л.А., 2026

ОЛЬГА КОВАЛЕНКО

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ. ЧАСТИНА 1

OLHA KOVALENKO

HISTORICAL ORIGINS OF GENDER EQUALITY IN THE EUROPEAN UNION. PART 1

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ 5
МЕТА ТА ЗАВДАННЯ КУРСУ 6
ПРОГРАМА КУРСУ 7
ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ ..... …10
ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ..... 83
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ…… 98
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА ТА ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ ……103

АНОТАЦІЯ

Спеціальний курс «Історичні витоки гендерної рівності у Європейському Союзі. Частина 1» викладається в рамках реалізації проєкту «Гендерна рівність в Європейському Союзі: від історичних витоків до сучасних досягнень» («Gender equality in the European Union: from historical origins to modern achievements», № 101127464 — GEEUHOMA — ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH). Він розрахований на здобувачів освіти бакалаврського рівня, які навчаються у закладах вищої освіти за освітніми програмами гуманітарного спрямування. Структура залікового кредиту цього спецкурсу побудована згідно з вимогами Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS).

Розуміння сучасних європейських цінностей неможливе без знання передумов та історії їх формування. Європейське суспільство пройшло довгий шлях до усвідомлення необхідності гендерної рівності та подолання гендерних стереотипів. Аналіз історичних етапів цього шляху допоможе не лише дізнатися про минуле, а й краще зрозуміти сьогодення Європейського Союзу, адже багато сучасних досягнень, а також проблем, мають історичне коріння.

Вивчення спеціальної дисципліни «Історичні витоки гендерної рівності у Європейському Союзі. Частина 1» дає можливість дізнатися різні аспекти становища жінок у минулі часи, простежити формування гендерних стереотипів та появу витоків сучасної боротьби за жіночі права та гендерну рівність. Аналіз історичних витоків гендерної рівності допомагає усвідомити різноманітність жіночого досвіду, адже становище жінок у Античні часи, Середні віки та період Відродження не було однаковим для всіх, а залежало від цілого комплексу різних факторів.

Звернення до історичних епох, які передували появі Європейського Союзу, допомагає проаналізувати передумови його сучасних цінностей, для кращого їх розуміння.

Навчальний посібник складається з програми курсу, тез лекцій, фрагментів історичних джерел, питань для семінарських занять з методичними рекомендаціями, контрольних питань, тестових завдань до курсу та списку використаної літератури. Така структура допоможе поєднати теоретичний матеріал з аналізом історичних джерел. Посібник можна використовувати на заняттях, для систематизації знань, перевірки рівня засвоєння матеріалу, а також для самостійної роботи.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ КУРСУ

Мета курсу – заповнити прогалини у знаннях про гендерний аспект історії Європейського Союзу, всебічно дослідити становище жінок, проаналізувати причини й особливості процесу формування гендерних ролей та гендерних стереотипів на теренах сучасного Європейського Союзу у найдавніші історичні періоди (первісне суспільство, Античність, Середньовіччя, Відродження) для кращого розуміння сучасної гендерної політики Європейського Союзу.

Завдання курсу:

- дослідити витоки стародавніх ідей про гендер;
- з'ясувати причини й особливості формування гендерних ролей та стереотипів у давнину та їхній вплив на подальший хід історії;
- проаналізувати роль жінки у суспільстві у первісні часи, за доби Античності, Середньовіччя, Відродження;
- розглянути правовий, політичний та економічний статуси жінок та їх трансформацію;
- проаналізувати залежність становища жінки від її соціального статусу;
- розкрити спільне та відмінне у повсякденному житті жінок та чоловіків у часи Античності, Середньовіччя, Відродження;
- визначити вплив релігійних уявлень та Церкви на становище жінок у суспільстві в давнину;
- з'ясувати погляди давніх мислителів на гендерні ролі жінок та чоловіків у часи Античності, Середньовіччя, Відродження;
- визначити причини і наслідки гендерного дисбалансу в освіті жінок у часи Античності, Середньовіччя, Відродження;
- дослідити особливості репрезентації жінок та чоловіків у мистецтві та з'ясувати внесок жінок-мисткинь у його розвиток;
- розкрити шляхи набуття політичного впливу жінками у часи Античності, Середньовіччя, Відродження та особливості їхнього перебування при владі;
- розглянути доробок видатних жінок часів Античності, Середньовіччя, Відродження, які й досі часто належним чином не поціновані.

ПРОГРАМА КУРСУ

Тема 1.
СТАРОДАВНІ ВИТОКИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІДЕЙ ПРО ГЕНДЕР

Чоловіки та жінки у первісні часи. Гендерна взаємодія у первісні часи. Матріархат та патріархат. Матрілінійність та матрілокальність. Й. Бахофен та Л. Морган про панування жінок у первісні часи. Наукові дискусії щодо існування періоду матріархату в історії людства. Наукова критика теорії матріархату. Сучасні наукові погляди на існування періоду матріархату в історії людства. Розподіл праці за гендерною ознакою у первісні часи. Поклоніння/культ Богині-матері та Палеолітичні Венери.

Стародавня Греція як колиска Європи. Жіночий вимір античної історії. Особливості джерельної бази історії жінок та гендерної взаємодії у Стародавній Греції. Відмінності у становищі жінок у різні періоди історії Стародавньої Греції. Відмінності у політичних правах давньогрецьких чоловіків та жінок. Жінки у крито-мікенський період. Фрески Кносського палацу. Відмінності у становищі жінок у різних грецьких полісах. Роль жінки в Афінах та Спарті: спільні риси та відмінності. Особливості способу життя у Спарті та становище жінок. Античні автори про спартанських жінок. Повсякденне життя давньогрецьких жінок та чоловіків: спільне та відмінне. Гінекей та андрон. Особливості сімейно-шлюбних відносин у Стародавній Греції: гендерний вимір. Материнство як основна функція жінки. Жіночі культи у Стародавній Греції. Релігія як можливість для жіночої самореалізації. Майнові права жінок у Стародавній Греції. Жінки різних суспільних верств: спільне та відмінне. Гетери.

Легенди про ранню історію римської держави та їх вплив на становище жінки в Римі. Особливості сімейно-шлюбних відносин у Стародавньому Римі. Відмінності у правах жінок у різних формах шлюбу. Шлюб як інструмент політичного впливу. Роль римської жінки у родинному житті. Майнові відносини у Стародавньому Римі: гендерний вимір. Розлучення у Стародавньому Римі. Основні заняття жінок у Стародавньому Римі. Релігійні вірування римлян: гендерний вимір. Культ богині Вести та становище жриць-весталок. Трансформація римської республіки в імперію та викликані цим соціальні зміни у римському суспільстві. Законодавча база становища жінок у Стародавньому Римі. Законодавство Октавіана Августа та його вплив на становище жінок у римській державі. Вільні жінки та рабині, заможні жінки та бідні селянки: відмінність у правах та стилі життя. Політичний вплив жінок у Стародавньому Римі: шляхи/механізми реалізації.

Гендерна ідентичність і толерантність у Стародавній Греції та Римі. Соціальні очікування від жінок та чоловіків і гендерні стереотипи. Вплив соціокультурних та релігійних уявлень на сприйняття гендерних ролей у

Стародавній Греції та Римі. Обов'язки жінок та чоловіків. Гендерні стереотипи.

Тема 2.
РИЦАРІ І ДАМИ В УЯВЛЕННІ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Особливості джерельної бази щодо становища жінок в епоху Середньовіччя. Залежність становища жінки від соціального статусу та місця проживання. Розвиток економіки та його вплив на становище жінок. Правовий та майновий статус жінки у Середньовіччі. Суспільні очікування від жінки. Особливості становища жінок з аристократичних родів та жінок-правительок. Жінка та Церква. Впив релігійних вірувань на формування гендерних стереотипів в епоху Середньовіччя. Три образи жінки: Єва, Діва Марія та Марія Магдалина. Жінки-абатиси монастирів. Образ жінки у середньовічній літературі. Марборд Реннський, Етьєн де Бурбон, Жак де Вітрі про жінок. Повсякденне життя жінок в епоху Середньовіччя та гендерні ролі. Шлюб як інструмент створення та зміцнення соціальних і політичних зв'язків. Родинне життя в епоху Середньовіччя.

«Куртуазне кохання» та трансформація уявлень про стосунки чоловіків і жінок. Рицарі: літературний образ та реальність. Образ прекрасної дами та відносини між статями у куртуазній літературі. Ідеали краси в епоху Середньовіччя. «Куртуазне кохання» як протест проти тогочасних традицій.

Тема 3.
ЗМІНИ У РОЛІ ЖІНОК В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ВІД СЕРЕДНІХ ВІКІВ ДО ВІДРОДЖЕННЯ

Історичні джерела про становище жінок в епоху Відродження. Гуманізм та антропоцентризм епохи Відродження та їхній вплив на становище чоловіків і жінок. Стаття Д. Келлі «Чи було у жінок Відродження?» та її вплив на розуміння гендерного аспекту цього історичного періоду. Критерії для аналізу становища жінок в епоху Відродження. Неоднорідність філософської думки епохи Відродження щодо гендерних питань.

Соціальні очікування від жінок та чоловіків в епоху Відродження. Ідеали краси в епоху Відродження. Інститут родини в епоху Відродження. Роль жінок у зміцненні могутності аристократичних родів.

Жінки різного соціального статусу в Європі в епоху Відродження. Жінки та ремесло. Неодружені, одружені, вдовиці: сприйняття суспільством та соціальний статус. Жіноче меценатство в епоху Відродження. Становище жінок в Європі в епоху Відродження: регіональні особливості.

Реформація, протестантизм, Контрреформація та гендерне питання. Погляди католиків і протестантів на шлюб: спільне та відмінне. Жіноцтво під час Реформації. Участь у релігійних рухах: регіональний вимір.

Гендерні ролі та стереотипи у літературі епохи Відродження.

Тема 4 – 5.
ОСВІТА ЯК ДЗЕРКАЛО ГЕНДЕРНОГО ДИСБАЛАНСУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Основна мета чоловічої та жіночої освіти у Стародавній Греції. Освітня політика. Взаємозв'язок приналежності жінки до певного соціального стану та її рівня освіти. Домашнє виховання як передача соціальної ролі. Школи без дівчат. Жіноча освіта як підготовка до шлюбу. Прядіння і ткацтво як основні заняття давньогрецької жінки. Професійна підготовка жінок у Стародавній Греції та можливості її отримання. Релігійна освіта. Музична освіта. Спортивна освіта. Грамотність як можливість самоосвіти та емансипації. Рівень грамотності грецьких жінок. Музи-покровительки мистецтва та науки. Жінки-інтелектуалки, філософині, поетеси. Освіта жінок у Стародавній Спарті: суспільний контекст. Давньогрецькі та римські філософи про жіночу освіту.

Жіноча освіта в Античні часи – освіта без мети? «Випадковість» жіночої освіти. Залежність жіночої освіти від індивідуальних обставин. Освітні можливості та рівень освіти римських жінок. Різноманітність, хаотичність та різна тривалість освіти дівчат. Освіта як ознака високого соціального статусу. Рівень грамотності давньоримських жінок. Віндоландські таблички.

Середньовічні погляди щодо недосконалості жіночого розуму і природи та їхній вплив на жіночу освіту. Підходи до жіночої освіти. Філіп Новарський, Вінсент з Бове, Егідій Римський, П'єр Дюбуа. Доступ до навчання як форма соціального контролю. Зміст жіночої освіти в епоху Середньовіччя. Відмінності у програмах освіти жінок та чоловіків. Освічені жінки як інструмент поширення католицизму. Монастирі як центри освіти. Домашня освіта. Освічені жінки середньовічної Європи. Жінки-писменниці. Крістіна Пізанська. Марія Французька. Жінки-мисткині.

Гуманізм та жіноча освіта. Поширення грамотності в епоху Відродження. Розвиток університетів та їхній влив на гендерний освітній дисбаланс. Хуан Луїс Вівес, Еразм Роттердамський, Томас Мор про жіночу освіту. Вплив Реформації та Контрреформації на жіночу освіту. Світські навчальні заклади. Пансіони. Збільшення кількості шкіл для дівчат в епоху Відродження. Поширення грамотності та освіти: гендерний вимір.

ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1.
СТАРОДАВНІ ВИТОКИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІДЕЙ ПРО ГЕНДЕР
(2 години)

1. Гендерні ролі на початку історії людства.
2. Роль жінок у грецькому полісі.
3. Повсякденне життя у Стародавній Греції та Римі: гендерний вимір.
4. Гендерна ідентичність і толерантність у Стародавній Греції та Римі.

1. Гендерні ролі на початку історії людства.

Гендерні ролі – це очікування суспільства щодо поведінки, занять та обов'язків людей, яких сприймають як жінок або чоловіків.

Досліджувати те, якими були гендерні ролі та стосунки між статями на початку історії людства, надзвичайно складно. Письмових джерел, які б розповідали про цей давній період, бракує. Вчені досліджують людські рештки та дані про фізичне навантаження; різноманітні знаряддя праці, виготовлені з різних матеріалів; поховання та речі, покладені разом із померлими; наскельні малюнки, різноманітні предмети матеріальної культури; залишки їжі тощо. Проводяться також порівняльні етнографічні дослідження суспільств мисливців-збирачів.

Проте всі ці джерела, у більшості випадків, не дають чітких та надійних відповідей щодо організації життя у настільки давні часи.

Реконструкції історії первісного суспільства ґрунтуються на матеріальних свідченнях та наукових гіпотезах, які постійно обговорюються та уточнюються.

У другій половині XX ст. в історичній науці набула популярності концепція «чоловік-мисливець». За цією концепцією, полювання, яким займалися чоловіки, відіграло ключову роль у становленні людського суспільства.

Чоловіки займались полюванням, яке, нам думку прихильників цієї концепції, сприяло розвитку комунікації, та виготовляли різноманітні знаряддя. Отже, саме чоловіки відігравали провідну роль у розвитку суспільства. Жінки ж займалися виключно збиральництвом, народжували та доглядали дітей. Часто внесок жінок применшувався, хоча збиральництво було необхідним для виживання.

Навіть якщо чоловіки певної спільноти частіше полювали, це не означало, що саме вони ухвалювали всі рішення та мали найбільший авторитет. Це модель поділу праці, а не доказ того, що чоловіки керували суспільством.

Проте археологічні дослідження виявили свідчення, які вказують на участь жінок у полюванні. Під час досліджень поховань поруч із жінками були знайдені предмети, пов'язані з полюванням. Але немає можливості встановити, чи жінки та чоловіки завжди полювали спільно або виконували якісь завдання однаково часто.

Археологічні знахідки також не дають змоги визначити стать людини, яка виготовила конкретне знаряддя. До того ж, очевидним є той факт, що не всі види знарядь збереглися до нашого часу.

Отже, ймовірно у палеоліті були певні відмінності в розподілі праці, але немає підстав зводити їх до універсального поділу на чоловічі та жіночі обов'язки.

З переходом до землеробства і скотарства, з'явилися нові обов'язки. Різні сільськогосподарські роботи, приготування їжі, догляд за дітьми і за тваринами могли виконувати як чоловіки, так і жінки, залежно від місцевих традицій та господарських потреб. Конкретний розподіл праці не був всюди однаковим. У деяких історичних реконструкціях перехід до землеробства, накопичення майна та зміни систем спадкування пов'язують із посиленням чоловічої влади. Проте характер і масштаби цих змін у різних суспільствах відрізнялися, а наявні археологічні дані не підтверджують універсального сценарію розвитку гендерних відносин.

Аналіз доісторичного мистецтва дає змогу досліджувати уявлення людей про тіло, природу, тварин і суспільство. Але часто пояснити якісь зображення чи предмети дуже важко. Наприклад, значення палеолітичних Венер дослідники трактують по-різному. Не можна також стверджувати, що кожне зображення людини з певними атрибутами відображає суспільний статус або гендерну роль.

У науковій спільноті існують різні погляди на гендерні ролі на початку історії людства. Довгий час популярною була концепція матріархату – форми суспільного устрою, при якій жінки мали провідне домінуюче становище. На формування цієї концепції, за якою пануванню чоловіків у суспільстві передувало панування жінок, вплинули погляди Й.-Я. Бахофена, відомого своєю працею «Материнське право. Дослідження гінекократії стародавнього світу на основі її релігійної та правової природи» (1861), Л. Моргана, автора праці «Стародавнє суспільство» (1877), та Ф. Енгельса, який написав працю «Походження сім'ї, приватної власності і держави» (1884).

Прихильники існування матріархату акцентували увагу, зокрема, на материнському відліку спорідненості у давні часи, наявності культу Богині-матері, міфологічних сюжетах, важливішому значенні у первісному суспільстві збиральництва, яким займалися жінки тощо. Проте варто чітко

розмежовувати поняття матріархат, матрилінійність та матрилокальність. Матрилінійність – це визначення походження або передавання певних прав і майна по материнській лінії, а матрилокальність – звичай проживання подружжя після шлюбу у сім'ї або общині дружини. Матрилінійність та матрилокальність не означали наявність матріархату.

Так само і поклоніння Богині-матері та фігурки «палеолітичних венер» не обов'язково відображали становище реальних жінок.

Антропологам так і не вдалося встановити загальновизнаний приклад суспільства, в якому жінки як соціальна група панували над чоловіками. На сьогодні немає переконливих доказів того, що людські суспільства пройшли універсальну стадію матріархату, яку згодом замінив патріархат.

У сучасній науковій літературі термін «матріархат» іноді використовують і в ширшому значенні для опису рівноправних відносини між чоловіками та жінками. Однак таке вживання терміна відрізняється від класичного розуміння матріархату як влади жінок.

2. Роль жінок у грецькому полісі.

Становище жінок у Стародавній Греції суттєво відрізнялося в залежності від історичного періоду, конкретної держави та соціального статусу жінки. На території Греції у давнину було багато незалежних держав-полісів, у кожній з яких були свої традиції та закони. Проте всюди жінки мали обмежені права. Вони вважалися громадянками, але не мали політичних прав та не брали участь у політичному житті. Вони не могли голосувати на народних зборах та займати будь-які державні посади.

Найкраще дослідженою, завдяки значній кількості писемних джерел, є роль жінок в Афінській державі. В інших грецьких державах, за винятком Спарти, вона, ймовірно, не дуже відрізнялася. Хоча деякі дослідники вважають, що гендерні ролі в інших грецьких державах могли були не так чітко розмежовані, як в Афінах.

У своєму творі «Ойкономікос» Ксенофонт писав, що жінці личить залишатися вдома й не виходити надвір, а для чоловіка це ганебно, адже він має займатися справами поза межами дому. Давньогрецькі жінки звикли бути у тіні.

Фукідід у приписує Періклу висловлювання, що про жінок мають якнайменше говорити серед чоловіків, чи то на похвалу, чи то на осуд.

Персонаж «Ойкономікос» Ксенофонта Ісомах вказував, що у той час, як чоловіки працюють на відкритому повітрі, жінки мають бути вдома, адже вони ніжніші, м'якіші та тривожніші. На його думку, жінка повинна працювати як бджілка, наглядати за домашнім господарством, керувати рабами, піклуватися про хворих, розпоряджатися усім, що є вдома. Водночас чоловік та жінка вважалися партнерами, які гармонійно доповнювали один одного. Чоловік контактував із зовнішнім світом та забезпечував родину, а жінка піклувалася про дім. Ісомах вказує жінці, що одружується на ній не

через пристрасть, а тому, що вірить, що вона буде партнером вдома. Заможні жінки були скоріше менеджерами своїх домівок та наглядали за рабами.

Проте більшість жінок у грецьких полісах належали до нижчих верств населення. Вони змушені були виходити з дому, бо не мали рабів та самостійно вели домашнє господарство. Вважалося, що жінка не повинна виходити з дому без нагальної потреби, а якщо потреба була, така поведінка не засуджувалася.

Крім жінок, які вважалися громадянками, були і жінки-метеки. До цієї верстви відносилися вільні особи, які не мали статусу повноправних громадян. Наприклад, це могли бути іноземці, які приїздили з сусідніх грецьких держав. Жінки рідко подорожували самостійно, тож жінки-метки часто були дружинами та доньками тих, хто приїздив до Афін або ж їхніх нащадків. Їхнє становище могло бути різним, залежно від конкретної держави, де вони проживали, та їхніх статків. Наприклад, в Афінах, за ініціативи реформатора Перікла у V ст. до н. е. було прийнято закон, за яким діти, народжені від чоловіка-громадянина та жінки, яка була метеком, не отримували громадянство. Це відразу призвело до того, що афіняни, які хотіли, щоб у їхніх дітей було громадянство, втратили бажання створювати з ними родини. Загалом, про становище жінок-метеків збереглося мало інформації.

Зовсім іншим було становище жінок-рабинь. Вони не мали взагалі ніяких прав та повністю залежали від рабовласників.

Через різницю у віці між чоловіком та жінкою частина жінок рано ставали вдовами. Їхньому приданому призначали опікуна, найчастіше сина або родича чоловічої статі, який її утримував. Вдови також могли знову вийти заміж.

Для жінок старшого віку було більш прийнятним не знаходитися постійно вдома, а виходити у публічні місця. Афінський оратор Гіперід наголошував, що жінка, яка виходить з дому має бути у такому віці, коли люди, що її зустрічають, запитують не чия вона дружина, а чия матір.

На фоні інших грецьких держав становище жінок у Стародавній Спарті, ймовірно, було більш вільним. Проте потрібно зауважити, що практично всі письмові джерела про життя у Спарті були написані греками з інших полісів. Самі спартанці не залишили історичних творів. Французький історик Франсуа Ольє навіть запропонував називати створений сторонніми спостерігачами міфологізований образ Спарти та її жителів «спартанським міражем».

У порівнянні з дівчатами з інших грецьких держав, спартанки виходили заміж пізніше, після того, як їм виповнювалося вісімнадцять років. Це означало, що вони мали вже сформований характер та були готові до сімейного життя. Юнаки одружувалися орієнтовно у 25 років. Оскільки батько проводив багато часу поза домом, спартанські дівчата бачили перед собою приклад своїх матерів, які фактично самостійно керували

господарством. Проте, скоріше за все, чоловіка спартанкам, так само як і дівчатам з інших полісів, обирали їхні батьки.

У Спарті жінки не знаходилися постійно вдома і не були ізольовані від зовнішнього світу та чоловічого товариства. Ймовірно, молоді дівчата та хлопці займалися спортивними вправами на одному стадіоні. Деякі давньогрецькі автори навіть стверджували, що спартанки займалися спортом напівоголеними або оголеними.

Основним обов'язком жінок у Спарті було народження дітей. За легендами, коли жінка з Афін запитала у дружини царя Леоніда Горго, чому тільки спартанки панують над своїми чоловіками, вона відповіла: «Тому що тільки ми народжуємо справжніх чоловіків».

У джерелах описуються доволі незвичні, порівняно з рештою грецьких держав, шлюбні традиції спартанців. Так, Полібій розповідає, що декілька чоловіків, часто братів, могли мати одну дружину, а народжені нею діти вважалися спільними. Чоловік також міг передати свою дружину другові. З дозволу чоловіків, можна було мати стосунки із заміжніми жінками. Плутарх і Ксенофонт розповідали, що чоловіки поважного віку, які мали молодих дружин, могли знайомити їх з молодими чоловіками.

Античні автори підкреслювали особливий статус спартанських жінок у суспільстві та по-різному до цього ставилися. Це могло викликати як захоплення, так і осуд. Афінянин Арістотель критикував Спарту, адже становище жінок в Афінах було іншим. Він вважав, що політичний занепад Спарти був викликаний, у тому числі, втручанням у справи жінок. Плутарх вказував, що жінки у Спарті були занадто зухвалими та не лише контролювали домашні справи, але й у публічному житті активно висловлювали свою думку. Платон був прихильником Спарти та надихався спартанськими звичаями, створюючи свій проєкт ідеальної держави. Античні автори підкреслювали, що спартанки були гострими на язик та незалежними. Взагалі, часто зустрічалися протилежні думки щодо жіночої природи. Так, жінок вважали нестриманими, тож вони потребували опіки, та ніжними, тому їм не варто було брати участь у публічному житті.

У V ст. до н. е. більша частина земель у Спарті перебувала у приватній власності. Арістотель стверджував, що серед власників було багато жінок, які володіли майже двома п'ятими землі. Спартанки успадковували землю або отримували її як посаг. У кінці V – IV ст. до н. е. кількість громадян-чоловіків у Спарті зменшилась, що також підвищило роль жінок.

В елліністичний період становище жінок продовжувало відрізнятися в залежності від конкретного регіону. Але в цілому дослідники роблять висновок, що воно покращилося. Тут варто згадати про жінок, які належали до елліністичних правлячих родів та активно брали участь у політичному житті. Відтак письменники та філософи починають більше цікавитися жінками.

3. Повсякденне життя у Стародавній Греції та Римі: гендерний вимір.

Жінки із заможних афінських родин проживали у гінекеї. Це була віддалена жіноча половина будинку, яка складалася з однієї або кількох кімнат. Жінка не мала з'являтися у публічному просторі. Навіть ринок вважався не зовсім пристойним для жінок місцем. Туди зазвичай ходили чоловіки або дівчата-рабині. Те, що жінка не виходила з дому, певною мірою було доказом статусу та майнового стану її чоловіка.

Чоловіки регулярно організовували симпозіуми – спільні бенкети, на яких могли обговорювати політичні справи та філософські питання. Симпозіуми відбувалися у чоловічій половині будинку – андроні. Дружини та доньки не допускалися на ці зустрічі, хоча там могли бути присутніми гетери – жінки легкої поведінки і танцівниці. Навіть у себе вдома жінка не зустрічалася з гостями чоловічої статі. Якщо жінка з'являлася у публічних місцях або у гостях з чоловіком, її могли прийняти за жінку легкої поведінки, а не за дружину. Патріархальні тенденції посилювалися за архаїчного періоду.

Щоправда, у грецьких трагедіях та комедіях часто зустрічаються жінки, які знаходяться у публічних місцях та навіть взаємодіють з чоловіками. Але дослідники пояснюють це потребами сюжету. Також інколи у літературних творах така поведінка жінок викликала осуд персонажів чоловічої статі. Про перебування жінок поза межами дому свідчить і давньогрецький вазопис. Так, на вазах зустрічаються зображення жінок, які прийшли до фонтанів по воду. Проте соціальний статус цих жінок невідомий, можливо це були рабині.

Вважалося, що жінка має бути вдома і займатися домашніми справами.

Жінка проводила свій час у гінекеї. Там перебували всі неодружені жінки, які мешкали у будинку, включно з рабинями. Жінки займалися ткацтвом, прядінням, займалися вихованням дітей. Приготування їжі вважалося виключно жіночою справою.

Ткацтво було важливим заняттям жінок. Навіть заможні жінки займалися ткацтвом або хоча б допомагали рабиням. Використовували в основному вовну та льон. Ткацтво було основним і почесним заняттям для жінок. Вони також виготовляли одяг. Давньогрецькі вазописці зображали жінок з музичними інструментами, під час прядіння і ткацтва, або з предметами, які були з ними пов'язані.

Жінки з нижчих верств суспільства могли працювати або торгувати на ринку. В основному вони виконували стандартну жіночу роботу. Жінки могли продавати свої вироби, наприклад виготовлений одяг. Дослідники не можуть точно встановити, який відсоток афінянок працював за гроші. Робота довгий час вважалася не гідним заняттям для жінки, проте життя змушувало

її цим займатися.

У грецьких містах рабині працювали в основному в якості помічниць по господарству. Виконували стандартні обов'язки: готували, прибирали, ходили за покупками. Часто рабині були няньками та опікувалися маленькими дітьми господарів. У давньогрецькій літературі часто зустрічаються приклади близьких, дружніх стосунків між власницями та їхніми рабинями. Наприклад, зі своїми рабинями, які їх виховали, товаришували персонажі трагедій Евріпіда Федра та Медея, Деяніра з трагедії Софокла. Гомер також розповідає про дружні стосунки няньки Одіссея та його дружини Пенелопи.

Проте були публічні заходи, які передбачали участь як чоловіків, так і жінок. Наприклад, урочистості на великі свята. У більшості грецьких держав єдиною можливість для жінок брати участь у публічному житті була участь у різних релігійних церемоніях. Особливо це стосувалося церемоній та святкувань на честь богинь, яких було багато у давньогрецькому пантеоні. Єдиною посадою, яку могла займати жінка, була посада жриці. Понад сорок основних культів мали жриць. Наприклад, в Афінах важливу роль відігравала жриця богині Афіни. Цією жрицею завжди була жінка з аристократичного роду Етеобутади. Ймовірно, вона мала також і політичний вплив.

У Стародавньому Римі, особливо з кінця республіканського періоду, жінки, які належали до вищого прошарку, мали значно більше свободи, ніж в Афінах. Вони могли вести різний спосіб життя, і це нормально сприймалося суспільством.

Одним з принципів римського законодавства було те, що жінки є слабкими та легковажними, тому потребують опікунів чоловічої статі. Від самого народження дівчина перебувала під майже необмеженою владою голови свого роду. Після його смерті опіку над дівчиною традиційно перебирав найближчий родич чоловічої статі. Не потребували опікунів лише жриці богині домашнього вогнища Вести, адже вони підпорядковувалися лише Великому понтифіку. Згода опікуна була потрібна для всіх важливих юридичних справ, коли жінка складала заповіт, приймала спадок тощо. Проте жінка могла звернутися до магістрату з проханням зняти вето опікуна або навіть замінити його. Цікаво, що Октавіан Август прийняв закон про право 3-х або 4-х дітей, за яким вільні жінки, які народили 3-х дітей та жінки-вільновідпущениці, які народили 4-х дітей, звільнялися від потреби мати опікунів. Принцип опікунства над жінками залишався в силі до часів правління імператора Діоклетіана, але з часом роль опікуна в житті жінки поступово зменшувалася. Багатьом жінкам вдавалося приймати рішення та керувати своєю власністю фактично самостійно, не рахуючись з опікунами.

Шлюб у Римі зазвичай укладався з фінансовою та політичною метою. Чоловіка дочці майже завжди обирав батько. Так, античні автори стверджували, що політичний союз Гнея Помпея та Юлія Цезаря допомогло скріпити одруження Помпея на дочці Цезаря. Після її смерті колишні

союзники почали запеклу боротьбу між собою. Історик Гай Саллюстій Крісп скаржився, що шлюб в Римській державі перестав бути священним союзом та має на меті лише отримання грошей та політичну кар'єру.

За законами Октавіана Августа, мінімальний вік для укладання шлюбу для дівчат був дванадцять років, а для хлопців – чотирнадцять.

У Римі було декілька різних форм шлюбу. Наприклад, жінка могла повністю переходити під владу чоловіка, а могла залишитися частиною свого власного роду.

Наприкінці республіканського – на початку імперського періоду у Римській державі почастішали розлучення. Октавіан Август навіть прийняв низку законів з метою стимулювання громадян до шлюбів та народження дітей.

Розлучення було отримати відносно легко, причому ініціювати його могли як чоловіки, так і жінки. Навіть батько дружини за деяких обставин міг вимагати розірвання шлюбу дочки. Діти після розлучення мали залишатися з чоловіком.

Повсякденне життя заможних римлянок та заможних жінок з грецьких держав також відрізнялося. Заможні римляни здебільшого були багатшими ніж заможні греки. Завдяки завойовницьким війнам, вони також мали більшу кількість рабів, у тому числі кваліфікованих. Заможні римляни мали дуже великі господарства, тому роботи, які на думку Ксенофонта мала виконувати афінянка, якщо навіть вона належала до вищої верстви, римлянки делегували рабам.

І в Греції, і у Римі сферою відповідальності жінки було домашнє господарство, проте заможні римлянки лише наглядали за рабами. Але ткацтво та прядіння у Римській державі, так само, як і у грецьких полісах, були традиційними заняттями жінок.

Давньоримський історик Корнелій Непот зауважував, що основною відмінністю між грецькими та римськими жінками було те, що жінки у Греції усамітнювалися у внутрішній частині будинку, а у Римі жінки супроводжували своїх чоловіків на звані вечері. Не переобтяжуючи себе хатніми справами, римлянки приділяли свій час прогулянками, відвідуванню гостей та святкувань. Римлянки могли відвідувати вистави та інколи навіть політичні зібрання разом з чоловіками. Вони активніше за грецьких жінок взаємодіяли з зовнішнім світом.

Деякі жінки з вищих верств, наприклад імператриця Юлія Домна, були покровительками мистецтв та організовували літературні салони, де збиралися відомі письменники.

Процедура успадкування у Римській державі була складною, а законодавство заплутаним, проте жінки могли успадковувати майно. Починаючи з періоду пізньої республіки, деякі жінки фактично самостійно контролювали свою власність. Попри різноманітні законодавчі обмеження, жінки із заможних родин володіли значними статками та відкрито їх

демонстрували. Так, Тіт Лівій зазначав, що жінки змагаються між собою одягом, бо не мають посад, тріумфів або військових подвигів, які б підвищували їхній престиж. Коли матір братів Гракхів Корнелію запитали, чому вона, всупереч тодішнім звичаям, не носить коштовні прикраси, вона відповідала, що її прикрасами є її діти.

Знатні римлянки цікавилися політикою, особливо у важливі для держави моменти. Офіційно жінки не могли брати участь у політичному житті, проте римлянки активніше, ніж давньогрецькі жінки, намагалися неофіційно впливати на політику.

Варто згадати легенду про викрадення сабінянок, які вмовили своїх батьків дати згоду на їхні шлюби з римлянами та об'єднатися з ними.

Жінки могли збиратися для того, щоб колективно висувати свої вимоги та добиватися цілей.

Іноді знатних жінок обирали покровительками чоловічих гільдій, самостійно або разом з їхнім чоловіком.

На честь жінок з впливових родів, перш за все, імператорських, навіть встановлювали статуї. У провінціях встановлювали статуї дружин намісників. Октавіан Август назвав портик та мацеллум на честь своєї дружини Лівії, а також портик на честь його сестри Октавії.

Хоча жінок, які належали до нижчих верств було більше, інформації про них збереглося набагато менше.

Жінки-рабині в Римі, так само, як і в грецьких державах, в основному виконували хатню роботу, готували їжу, займалися ткацтвом, були няньками. Заможні римляни могли спеціально навчати рабинь, аби ті потім працювали для них секретарями, покоївками, перукарками, масажистками, акушерками або ж читали і розважали господарів. Для такого навчання, зазвичай, обирали тих, хто народився рабами. У цих же сферах працювали і жінки-вільновідпущениці.

Жінки також працювали офіціантками у тавернах.

4. Гендерна ідентичність та толерантність у Стародавній Греції та Римі.

Сучасні поняття «гендерна ідентичність» та «толерантність» не можна автоматично переносити на античність. У давнину гендерна приналежність була не самовідчуттям, а соціальним обов'язком перед суспільством.

У Стародавній Греції та Римі вважалося, що представниками кожної статі притаманний набір певних особистісних характеристик. Крім зовнішньої відповідності своїй статі, від жінок та чоловіків очікували також і різної поведінки. Жінок вважали стриманими, скромними і турботливими. Сміливість та інтелект традиційно вважалися чоловічими чеснотами. Якщо жінка або чоловік демонстрували якості, притаманні іншій статі, це вважалося відхиленням від усталених норм. Так, жінок, які відзначалися сміливістю або розумом, часто характеризували, як «чоловікоподібних».

Чоловіків-боягузів вважали «жіночними». Давньогрецькі письменники сприймали вихід за межі гендерних норм в основному негативно, хоча іноді «чоловікоподібних» жінок сприймали позитивно. Чоловіків «жіночними» називали завжди у негативному контексті.

У своєму трактаті «Ойкономікос» Ксенофонт зазначав, що гендерні ролі були визначені Зевсом. Чоловік має працювати надворі та йому доведеться захищатися від непроханих гостей, відтак Зевс дав йому більше мужності. Жінка має перебувати вдома і дбати про те, що там зберігається. Вона також не позбавлена мужності, але Зевс дав їй більше страху. Також у творі Ксенофонта про вправну господарку говорять, що вона має чоловічий розум. Так само пише Есхіл у трагедії «Агамемнон» про Клітемнестру, яка керувала Аргосом.

Арістотель стверджував, що чесноти чоловіка і жінки відрізняються. Вони мають мужність різного характеру. Мужність чоловіка виявляться у командуванні, а жінки – у підпорядкуванні.

Цікаво, що Платон висловлював думку, що чесноти є однаковими для всіх і не залежать від статі. Водночас він же писав, що чоловік, який був боягузом та вів нікчемне життя, у другому народженні переродиться у жінку.

У трагедії Софокла «Антігона» головну героїню називають чоловіком, бо вона відмовилася слухатися свого дядька, і тим самим її поведінка вийшла за межі норм, які суспільство диктувало жінкам.

Римський письменник Валерій Максим зазначав, що жінку на ім’я Мезія Сентія, яку обвинуватили у злочині, після чого вона виступила з промовою на свій захист на римському Форумі, називали «андрогіном», бо вона мала чоловічий дух. Дійсно, красномовство у римлян, так само, як і у греків, вважалося чоловічою чеснотою.

Геродот розповідав про особливу соціальну групу у скіфському суспільстві – жерців-віщунів енареїв. Вони булим чоловіками, але носили жіночий одяг та мали жіночі манери. Геродот називає їх андрогінами. Він пояснює їх появу «жіночою хворобою», яку Афродіта наслала на них в якості покарання за пограбування її храму.

Одяг був одним із критеріїв, за яким греки та римляни визначали стать людини. У джерелах зустрічаються випадки перевдягання в одяг, притаманний протилежній статі. Давні греки та римляни вважали, що таке перевдягання було притаманне варварським культурам. Перевдягання в одяг протилежної статі у греків був також елементом театральних вистав та деяких ритуалів. У грецькій міфології зустрічаються сюжети, у яких герої перевдягаються, виконують нетипові ролі або ж навіть поєднують чоловічі та жіночі ознаки.

Цікавим є міф про перебування Ахілла на острові Скірос. Його матір Фетіда, не бажаючи аби він брав участь у Троянській війні, перевдягла його в жіночий одяг та сховала на Скіросі серед дочок царя Лікомеда. Дізнавшись про це, Одіссей приїхав на острів під виглядом купця та розклав перед ними

тканини, прикраси та військові обладунки. Одіссей наказав своїм супутникам, які чекали за дверима, раптово закричати, ніби відбувається напад. Дівчата перелякалися та розбіглися, а Ахілл відразу схопив обладунки для того, щоб дати відсіч ворогу.

Таким чином у міфі простежується різниця між біологічною статтю та соціальною роллю.

Варто згадати і міф про Геркла та Омфалу, у якому вони на деякий час міняються одягом та соціальними ролями.

Цікавим є образ бога Діоніса (Бахуса). За міфами, Гермес, прагнучи заховати Діоніса від Гери, віддав його на виховання Атаманту та Іно, наказавши виховувати його як дівчинку. Традиційно Діоніса зображували у вигляді юнака з м'якими рисами обличчя та у жіночому одязі. Римські письменники навіть називали його «напівчоловіком».

Проте те, що було припустимим у міфах, театрі чи під час релігійних церемоній, не обов'язково дозволялося у реальному житті. До того ж, сприйняття поведінки залежало від соціального статусу людей та конкретних обставин.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

Гесіод
«Походження богів» (VIII – VII ст. до н. е.)

Та одурив його знов преславний умом син Япета:
Викрав невтомний вогонь, іздалеку видний, сховавши
Світло його в порожнистій тростині, – глибоко вжалив
Зевса, що в небі гримить: у гнів він упав, як побачив,
Що у людей заяснів, іздалеку видний, огонь той.
570. Тут і покару за це, нещастя, для люду придумав:
Славний умілець, Кульга, з наказу Зевса, одразу
Дівчину милу зліпив із землі; сама Афродіта
Пас на ній в'яже й краси додає, ясноока богиня:
Їй власноруч накидає на плечі серпанкові шати,
Сріблом тонко гаптовані – дивнеє диво для зору.
Сплетом квіток чарівних, які щойно квітнули в лузі,

Голову дівчині тій прикрашає Афіна-Паллада,
Ще ж і вінець золотий на голову їй накладає –
Той, що Кульга його виробив вправними в ділі руками,
580. Батькові Зевсу щоб догодити, ну а вінець той
Весь був в оздобах захопливих – дивнеє диво для зору:
Звірів прерізних він зобразив, що моря й суходоли
Їх вигодовують; полиском золота брали за очі,
Звірі ті, геть мов живі, здавалося, що й голосисті.
Виріб той, замість добра – принадливе зло, упровадив
Він поміж інших богів і людей – діву, вборами пишну
Владного Зевса доньки – із очима ясними богині.
Подив безсмертних богів охопив і людей умирущих,
Щойно ту пастку на люд, що її не уникнуть, уздріли.
590. От і пішов ще примхливіший рід жіночий од неї,
Згубне поріддя жінок; розійшлись по цілому світу
Їхні племена й живуть, нам на горе, між чоловіками,
В скруті підмоги од них не чекай, хіба – у розкошах.
Так-от у вуликах десь, в укриттю, бджілки працьовиті
Трутнів годують, супутців хіба що у чомусь лихому.
Бджоли ті днину усю, поки сонце за обрій не сяде,
Трудяться день при дні – щільники виліплюють білі,
Трутні ж, у затишку вулика, вміють лише по зав’язку
Шлунок собі набивать доробками праці чужої.
600. Так от чоловікам на біду, для діл неприємних
Зевс, що гримить із висот, послав, до пари їм, жінку.
Й інше ще, замість добра, він зло надумав створити:
Хто, уникаючи шлюбу-ярма, щоб не мати клопотів,
Жінки собі не бере, – того вбивча застукає старість:
От і зарадь собі сам! А коли у самітника – статки,
То, коли вмре він, усе це до рук прибере без загайки
Родич далекий. Кому ж пощастить у виборі жінки –
Візьме порядну, таку, що до серця йому, до вподоби, –
Все ж із добром буде зло, йдучи у парі, змагатись,
/610/ А на таку, що вже зроду лиха, коли хто натрапить, –
Жити йому із журбою у грудях, що ненастанно
Душу і серце гризе, – і нічим тут уже не зарадиш!
Зевсову мисль – ані обійти, ані перехитрити!

Гесіод. Походження богів. Роботи і дні.
Щит Геракла.Львів: Апріорі. 2018

Гесіод
«Роботи і дні» (VIII – VII ст. до н. е.)

Зевс же, на хитромудрого маючи гнів Прометея,
Що одурити наважився його, верховного бога, –
Добра усі затаїв, клопоти змислив для люду.
Спершу – вогонь приховав, та Япета син заповзятий
В Зевса премудрого вкрасти його для людей ухитрився:
Од Громовержця тайком уклав у стебло порожнисте.
Й мовив до нього у гніві Кронід, що хмари збирає:
«Сину Япета, з-поміж усіх у кмітливості перший!
Тішишся тим, що викрав огонь, мій ум одуривши,
На превеликі собі й прийдешнім людям страждання:
Їм за вогонь я вготую біду – й будуть раді біді тій:
Що буде згубним для них, того жадатимуть серцем».
Мовивши те, засміявсь людей і богів усіх батько,
Зразу велів, щоб умілець Гефест, з водою змішавши
Землю, у ліплення те вклав голос і силу людини,
І щоб із виду був до богинь той витвір подібний –
Гожу щоб діву створив. Афіні ж велів, щоб тій діві
Хист свій передала – пречудові вироби ткати.
А золотій Афродіті – щоб круг голови їй дихнула
Чаром, що будить жагу, й з'їдаючі тіло турботи.
Врешті, й Гермесові, вбивцеві Аргоса і посланцеві, –
Мисль щоб їй вклав, як у пса, а вдачу – хитру, двоїсту.
Так він сказав – і скорились вони Кронідові-Зевсу.
Славний Кульгавець, як велено, не забарився зліпити
Діви подобу живу із сором'язливим рум'янцем.
Підперезала, прибрала її ясноока Афіна.
Звабні богині, діви-Харити, й Пейто з ними владна
Ніжну шию їй обвили злотосяйним намистом,
Пишноволосії Ори – вінком весняним увінчали.
Й інші окраси були на ній, що від Афіни-Паллади.
Вклав їй у груди тоді вбивця Аргоса, вісник, усякі
Брехні, крутійства, вдачу лиху, до підступів скору,
Як і задумав громів повелитель, і дав їй ще голос
Вісник богів, а також – імення тій жінці: Пандора.
Ймення таке – бо їй тоді кожен із Олімпійців
Дару якогось вділив – на біду хлібоїдному люду.
Так-ото задум той втіливши, перед яким і не встоїш,
Батько гінця свого, Аргосовбивцю, до Епіметея
Вислав з тим даром богів. А той забув, як завбачний
Застерігав Прометей, – щоб од Зевса він анізащо

Дару не брав, а щоб відіслав назад його миттю,
В іншому разі на люд може впасти лихо велике;
Він же прийняв і, зазнавши біди, пригадав засторогу.
90. Спершу жили на землі племена людей, що не знали,
Що таке чорна біда і що таке – праця виснажна,
Та й про хвороби, що Кери їх шлють, тоді й не чували,
Повні снаги: в нещастях-бо швидко люди старіють.
Жінка ж ота, з бочки накривку знявши, біди дошкульні
Роєм пустила на люд – і пішли вони світом гуляти.
Тільки Надія одна в укритті недоступнім лишилась,
В бочці, за її край у світ не пурхнувши: Пандора
Встигла ще: мить – і прикрила ту бочку, як повелів їй
Егідодержець, володар Зевс, який хмари збирає.
100. Так-то, шмигнувши у світ, ті біди ходять між людом,
Сповнена ними земля, ущерть переповнене й море…
Міри в усьому пильнуй, а ще – догідної миті.
В пору належну й жінку впроваджуй під свою крівлю:
До тридцяти щоб тобі бракувало не надто багато
І лише трохи за тридцять було, тоді ти й женися.
Років чотири дівча хай цвіте – й тоді іде заміж.
От дівча ти й бери: добрих звичаїв краще навчиться.
700. Ще ж і таку вибирай, що живе по сусідству з тобою:
Добре лиш поміркуй, щоб сусідам на сміх не женитись.
Для чоловіка найбільше добро, коли жінка у нього –
Добра, а зло найбільше тоді, коли – негодяща,
Спрагла гостин. Така, хоч якого б мала вельможу, –
Спалить його без вогню, молодого – в старця оберне.

Гесіод. Походження богів. Роботи і дні.
Щит Геракла Львів: Апріорі. 2018

Арістотель
«Політика», Книга I, Розділ V (IV ст. до н. е.)

V. I. Отже, домашнє господарство, про що говорилося вище, складається з трьох частин: влади господаря над рабами; влади батька над дітьми; стосунків між чоловіком і дружиною. Причому влада над дружиною і дітьми існує як над вільними істотами; проте вона здійснюється різним чином.

2. Влада чоловіка над дружиною схожа на владу державця (над громадянами), влада ж батька над дітьми – на владу царя над підданими. Чоловік за своєю природою – за винятком деяких природних відхилень –

більш покликаний у керуванні, а людина зрілішого віку краще керуватиме, ніж молода й незріла.

3. В державних органах влади, коли відбувається заміщення посад, часто той, хто керує, замінюється тим, хто є підлеглим; звичайно, і ті, й інші прагнуть провести риску між собою та підлеглими і в зовнішньому вигляді, і в мові, і в знаках пошани. Як, зрештою, Амасіс у розповіді про свій умивальник. Подібним чином будуються стосунки між чоловіком і жінкою. Влада ж батька над дітьми подібна до царської (над його підлеглими): батько панує над дітьми і через любов до них, і внаслідок того, що старший від них за віком…

4. Майже таке питання виникає, коли розглядати, чи притаманні чесноти жінці й дитині? Чи повинна жінка бути скромною, мужньою і справедливою? Чи буде хлопчик свавільним, чи скромним? І, виходячи із загальних понять, треба розглянути це питання щодо владної істоти і щодо підлеглої (за природою): однакові у них чесноти чи ні? Бо, коли обом істотам властиві однакові чесноти, чому тоді один має панувати, а другий коритися? І ця відмінність не може бути більшою чи меншою, виходячи з різного рівня їхньої досконалості, оскільки поняття «панувати» й «коритися» мають видову відмінність, а не кількісну.

5. Бо ж хіба не дивно, коли один повеліває, а другий чинить послух? І коли особа, повеліваючи, не буде скромною і справедливою, яким чином вона пануватиме як слід? Достеменно так, коли підлеглий не матиме відповідних якостей, як він справно виконуватиме свої обов’язки? Свавільна й нерішуча людина нічого ж не зробить як слід. Отже, зрозуміло, що і владар, і підлеглий повинні мати чесноти, але відмінні, як, скажімо, відрізняються між собою особи, що за своєю природою панують, і ті, хто чинить послух.

А такі відмінності проглядають у самій психіці цих осіб, бо саме в ній закладено засади: одне від природи владне, друге – підвладне. Можна твердити, що кожна із засад має свої чесноти, вважаймо, розумні й нерозумні.

6. Зрозуміло також, що таке співвідношення наявне і в решті форм людських стосунків. Однак найвиразніше воно проступає саме в цьому типі відносин: влада – підлеглість. Вільна людина застосовує свою владу над рабом інакше, ніж це робить чоловік над жінкою, батько над дітьми. В усіх них є психічні властивості (розумні й нерозумні), однак відмінні між собою. Так, рабові взагалі не притаманно міркувати, жінці ж притаманно, але така здатність не знаходить застосування. У дитини здатність міркувати ще не розвинута.

7. Таке співвідношення треба припускати і в етичних стосунках: треба вважати, що вони притаманні всім істотам, але не однаковою мірою, а так, як це необхідно для кожної людини. Звідси висновок: той, хто панує, повинен володіти досконалими моральними чеснотами, – бо йому необхідно керувати,

а розум означає керувати й старшинувати. Решті людей притаманні етичні чесноти, кожній відповідною для неї мірою.

8. Тому зрозуміло, що моральні чесноти притаманні всім, як і було сказано вище. Але, приміром, скромність, хоробрість і справедливість притаманні чоловікові й жінці не однаковою, як вважав Сократ, а різною мірою. Отож хоробрість, притаманна начальникові, – одна річ, а хоробрість, притаманна підлеглому, – інша. Те ж саме можна говорити й про решту чеснот. Це видно, коли розглянути питання докладніше. Адже хибно міркують ті, хто вважає, виходячи із загального погляду, нібито гарний настрій чи правильний спосіб дій самі по собі вже є чеснотами. Правильніший погляд у тих, хто, як Горгій, розчленовує чесноти й визначає кожну з них окремо. І те, що сказав поет: «Мовчання жінку прикрашає», – можна віднести до всіх жінок, але не до чоловіків.

Арістотель. Політика. Київ: Основи, 2000.

Арістотель
«Політика», Книга II, Розділ VI (IV ст. до н. е.)

5. А ще легковажність (лакедемонського законодавства) у питанні про жінок шкодить, з огляду на мету, яку ставлять перед собою лакедемонці, і не сприяє досягненню щастя у державі взагалі. Зрозуміло, як сімя складається з чоловіка й дружини, так і держава повинна ділитися на дві частини – чоловіків та жінок. Тому, коли в державі жіноче питання нехтується, (можна вважати, що) половина населення немовби не узаконена. Це й сталося у Лакедемоні. Законодавець, прагнучи зробити цілу державу придатною до всіляких випробувань, встановив закони лише стосовно чоловіків. А жінок він випустив з уваги. Вони ж у Лакедемоні живуть розманіжено й поводяться дуже свавільно.

6 А в такій державі, звичайно ж, багатство має неабияке значення, особливо, коли чоловіками управляють жінки, що спостерігається майже у всіх воєнізованих племенах, за винятком кельтів та, можливо, декотрих інших, де відкрито практикується співжиття з чоловіками. Здається, небезпідставно вчинив той оповідач міфів, що перший поєднав Арея з Афродитою, бо всі згадані вище племена воліють підтримувати любовні звязки з чоловіками, ті ж племена – із жінками.

7. Достоту так було і в лакедемонців. За їхнього панування багатьма справами завідували жінки. А втім, яка різниця: чи правлять жінки, чи посадовими особами керують жінки. Це одне й те саме. Оскільки свавільність жінок не дає ніякої користі, а їхня відвага потрібна хіба що на війні, то лакедемонські жінки дуже нашкодили саме на полі борні, коли вторгаися фіванці. Користі тут, як і в інших державах, жінки не дали ніякої, а галасу

зчинили більше, ніж вороги.

8. Спочатку поблажливе ставлення лакедемонців до жінок мало, здається, підстави, бо чоловіки тривалий час були відсутніми удома через військові походи, ведучи війну спершу з аргосцями, потім з аркадійцями і месенцями. З настанням мирних часів чоловіки, з погляду законодавця, були загартованими завдяки частим походам, що дає, безсумнівно, чимало користі. І коли Лікург спробував підпорядкувати законам і жінок, вони стали чинити опір, тому він полишив власний намір.

9. Отже, вони винні в тому, що сталося. І те, що в законах були відсутні положення про них, – пояснюється спротивом жінок. А втім, ми розглянемо не те, хто в цьому винен, а хто ні, а – що правильно і що неправильно. Як було сказано, ненормальне становище жінок у Лакедемоні, мабуть, не тільки вносить розлад у його державний устрій, але й сприяє розвиткові корисливості.

10. Після цього дехто, – можливо, докоряючи, – вказуватиме на нерівність у розподілі власності в Лакедемоні: одні з громадян стали власниками незвичайних багатств, іншим випало надто мало. Тому (внаслідок такого розподілу) земля потрапила в руки небагатьох. А трапилося це тому, що закони у даному питанні надто недосконалі. Законодавець учинив правильно, коли боронив продавати чи купувати сімейну власність, але дарувати цю власність і заповідати її в спадщину – це він дозволив. Наслідки в обох випадках однакові.

11. З усієї землі жінкам належить дві пятих. Пояснюється це тим, що в Лакедемоні, з одного боку, існує багато дочок-спадкоємниць, а з другого – їм дають великий посаг. А було б краще, якби не давалося ніякого посагу або ж принаймні незначний чи скромний. А зараз батько може видавати дочку-спадкоємницю за кого схоче; так само, коли він помре, не склавши заповіту, його спадкоємець може видати дочку-спадкоємицю за кого схоче. Вийшло так, що в державі, яка була спроможна прогодувати 1500 кіннотників і 30000 важкоозброєних воїнів, не могли утримувати й тисячі.

Арістотель. Політика. Київ: Основи, 2000.

Арістофан
«Лісістрата» (V ст. до н. е.)

Лісістрата
Зараз почну я.
На початку війни нам сутужні часи
перетерпіти всім довелося.
Заважала нам скромність жіноча тоді

у діла чоловічі встрявати.
Навіть ремствувать нам не дозволили ви,
хоч не все нам було до вподоби.
Тільки згодом достоту збагнули ми вас,
адже часто, клопочучись дома,
Нам чувати доводилось, як негаразд
вирішали ви справи великі.
І, глибоко у серці ховаючи сум,
мовби з усміхом, вас ми питали:
«До якої ж угоди про мир ви дійшли,
що в ухвалах своїх записали
Ви на зборах сьогодні?» – «Навіщо вам це?» –
огризнуться до тебе мужчини:
«Знай своєї, мовчи». Ми й мовчали весь час.
Калоніка
Ну, а я не мовчала б ніколи.
Радник
Не мовчала б, то охала й вила б.
Лісістрата
А я – в себе дома, я мовчки сиділа.
Та щодалі про гірші доводилось нам
дізнаватися ваші учинки.
І хотіли ми вас розпитати, чому
нерозсудливо так ви вчинили.
Та, лиш звисока глянувши, кожен гукав:
«Чи пильнуєш ти пряжі своєї?
Бо гляди, не боліла б тобі голова!
А війна – чоловіча турбота!»
Радник
Справедливо це сказано, Зевсом клянусь!
Лісістрата
Справедливо це? Ах ти, нещасний!
То пораду й тоді ми не годні вам дать,
коли радитесь ви по-дурному?...
Радник
Ну, а як сподіваєтесь ви припинить
колотнечу у нашій країні
І заплутаних справ розвязати вузли?
Лісістрата
Дуже просто.
Радник
А як, розкажи-но!
Лісістрата

Якщо пряжа вузлами зібється у нас,
то, узявши її обережно,
Порозплутуєм всі ми потроху вузли,
то відціль, то відтіль потягнувшу
І війну так же само розплутаєм ми,
як не будете нам заважати, –
Договір вкладемо, повноважних послів
і відціль, і відтіль ми пошлемо.
Радник
То як вовну чи пряжу гадаєте ви
і державні розв’язувать справи
За прядінням своїм? Нерозумні жінки!
Лісістрата
О, якби ж то були ви розумні,
То й державні діла ви провадили б так,
як ми пряжі пильнуємо й вовни.
Радник
Як же так? Розкажи.
Лісістрата
А насамперед так, як від шерсті овечої в чанах
Віджимаємо спершу весь бруд ми і піт,
слід і вам із державного міста
Повискрібувать нечисть брудну й репяхи
всі до одного повиривати;
Що в жмутки, в ковтяхи позбивалося, все
повичісувать дочиста гребенем,
Повитрушувать гнид із тепленьких посад
та гуртом їх під ніготь узяти,
А тоді вже усіх до одного коша
громадян позбирать добромисльних,
Поселенців захожих до них приєднать
і чужинців, до нас неворожих.
Хто в державну скарбницю не платить боргів,
їх до спілки також долучити.
І, закликавши в свідки богів, на міста,
що від наших будов розселились,
Подивитись — як смутно поникли вони,
наче вовни розкидані клапті,
Поодинці. їх треба нам всіх позбирать
і одну з них напрясти куделю.
Отоді, поєднавши докупи усіх,
згуртувавши усіх воєдино,
З них великий клубок намотаємо ми –

і хітон для народу зітчемо.

Арістофан. Комедії. Київ: Дніпро, 1980

Плутарх
«Порівняльні життєписи»
«Агід» (I – II ст. н. е.)

Після того як Агід зумів схилити на свій бік дядька, він одразу спробував за його допомогою залучити до задуманої справи свою матір, сестру Агесілая, яка користувалася в Спарті великим впливом через безліч залежних від неї людей, боржників і друзів. Крім того, її вплив на хід державних справ не раз мав вирішальне значення.

7. Однак, тепер, почувши про ці задуми, Агесістрата попервах налякалася й почала переконувати сина, щоб він відмовився від своїх починань – вони, мовляв, нездійсненні й непотрібні. Однак, Агесілай узявся доводити їй, що ці починання мають на меті загальне добро і будуть успішно звершені з великою користю для Спарти, та й сам Агід просив матір пожертвувати багатством заради його слави і доброго імені серед громадян… Вражені цими честолюбними замислами молодого Агіда, обидві жінки врешті-решт змінили свою думку і настільки захопились, якщо можна так висловитись, цим невтримним прагненням юнака до благородної слави, що тепер уже самі підбадьорювали й підганяли Агіда до здійснення його починань. Більш того, вони запрошували до себе знайомих і намовляли їх підтримати молодого царя, розмовляли з жінками, бо знали, що лакедемоняни з давніх-давен радо прислухались до порад жінок, і набагато більше дозволяли їм втручатись у громадські справи, аніж собі – в справи домашні. Майже всі багатства Лаконії перебували в той час у руках жінок, і саме ця обставина великою мірою ускладнювала й гальмувала починання Агіда. Бо більшість жінок неприхильно поставилась до його намірів, тому що не хотіли відмовитись від розкоші, в якій вони, не маючи уявлення про благородні цінності, вбачали своє щастя, а також усвідомлювали, що новий порядок поклав би край їхньому значенню і впливу, які їм давало багатство. Вони звернулися до другого царя, Леоніда, з настирливими проханнями, щоб він, як старший за віком, протиставився починанням Агіда і приборкав його.

Плутарх. Порівняльні життєписи. Київ: Дніпро, 1991.

Тема 2.
РИЦАРІ І ДАМИ В УЯВЛЕННІ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ
(2 години)

1. Середні віки як крок назад для жінок.
2. Жінка очима Церкви.
3. Рицарство та роль жінок у Середні віки.

1. Середні віки як крок назад для жінок.

Уявлення про Середньовіччя як про «темні віки» та крок назад почало формуватися в епоху Відродження. Представники гуманізму прагнули відродити інтерес до античної спадщини, а період між Античністю та Відродженням сприймали як добу культурного занепаду. Проте в Античний період жінки фактично не могли офіційно брати участь у політичному житті, залежали від родичів чоловічої статі та часто не мали можливостей для самореалізацій. За таких умов, Середньовіччя не варто розглядати, як крок назад для жінок. До того ж, жіноцтво не було однорідною соціальною групою. Становище жінок з вищих і нижчих верств було різним в усі історичні періоди.

У Середні віки на території сучасної Європи знаходилася велика кількість держав, законодавство та звичаї яких суттєво відрізнялися. До того ж, у цей період відбувався розвиток законодавства, у тому числі, пов’язаного зі становищем жінок. Тому роль жінки в окремих регіонах Європи та у різні періоди середньовічної історії могла відрізнятися.

Попри різноманіття законодавства у Середні віки, традиційно воно обмежувало права жінок, як у родині , так і у соціальній сфері. Вважалося, що жінка має перебувати під опікою родичів чоловічої статі, які повинні представляти її інтереси. Проте, до кінця Середніх віків, особливо у західній та центральній Європі, спостерігалося певне пом’якшення законодавства та розширення прав жінок. Особливо це стосувалося незаміжніх жінок..

Головним джерелом інформації про становище жінок у Середні віки є література. Варто зазначити, середньовічні письменники були чоловіками та писали перш за все саме для чоловіків. Також важливим той факт, що письменники епохи Середньовіччя переважно були аристократами, кліриками або були якимось іншим чином пов’язані з церквою. Саме приналежність до вищих прошарків суспільства давала можливість отримати

гарну освіту, вивчити латинську мову і дозволити собі придбати писемне приладдя. Отже, те, якою постає жінка в середньовічній літературі, є відображенням поглядів перш за все представників меншості – освіченої верхівки суспільства. Реальне життя більшості жінок, особливо з середніх та нижчих верств суспільства, відрізнялося від того, що було змальовано у літературі.

Середньовічні письменники часто зображували жінку як залежну та слабку, але у реальності вона відігравала значну роль у господарському житті родини.

Переважна більшість жінок, за винятком представниць аристократичних заможних родів, крім заняття домашнім господарством, могла займатися ремеслом або торгівлею і робити важливий внесок у матеріальний добробут родини.

У середньовічній економіці дім та виробництво були тісно пов'язані, родина могла разом працювати у полі, виробляти і продавати продукцію, займатися ремеслом і торгівлею. До появи фабрик, основне виробництво було розміщено вдома або у майстернях ремісників, тому часто їм допомагали дружини та дочки. За таких умов внесок жінки був помітною та важливою частиною родинної економіки.

У середньовічній літературі домінували два ставлення до жінок: відверта зневага й ворожість (сатира та твори клініків, які почали активно поширюватись у XII ст.) або безмежна ідеалізація, пов'язана з культом Діви Марії та образом прекрасної дами з куртуазних романів. Жоден з цих підходів не сприймав жінку як складну різнобічну особистість.

У вищих верствах середньовічного суспільства чоловіки займалися військовою справою та політичним життям, а жінки наглядали за домашнім господарством і виховували дітей. Таким чином, існував певний розподіл сфер діяльності між чоловіками та жінками.

Проте для родин з середніх та нижчих верств важливою була праця обох статей. Для чоловіків нижчих верств жінка була важливим партнером, з яким спільно можна було утримувати родину. Завдяки внеску у матеріальний добробут родини роль жінки ставала вагомішою.

У Середні віки домашнє та економічне життя були тісно пов'язані. У містах до XV ст. домінувало кустарне виробництво та домашнє ремесло, у яких чоловіки та жінки працювали разом. У селищах чоловіки та жінки також разом були залучені до сільського господарства.

У Британії жінки могли входити до складу гільдій. Інколи гільдії не приймали жінок, але робили виняток для вдів, померлі чоловіки яких були членами гільдій.

Жінки відігравали важливу роль на різних етапах виробництва одягу у регіонах, де воно активно розвивалося – у Нідерландах, Флоренції, Англії.

Прядіння продовжувало залишатися «жіночим» заняттям. Жінки були зайняті у харчовій промисловості, були перукарями, аптекарями та

працювали помічницями. У Лондоні жінки займалися мінімум 100 різними професіями.

Таким чином, саме жінки з нижчих верств завдяки своїй праці робили суттєвий внесок у добробут родини, мали простір для самовираження та користувалися повагою.

Жінки вищих верств, які не брали участь в економічному житті, часто вважалися недостатньо важливими, щоб з ними рахуватися. Вони були виключно домогосподарками у повній залежності від чоловіка.

У Середні віки зростало значення жінок в економічному житті. Проте часто жінки виконували найпростіші роботи, виступаючи помічницями чоловіків.

Жінки-аристократки керували маєтками та господарством, у той час, як чоловіки були у військових походах.

У пізньому Середньовіччі від третини до половини ремісників у містах Центральної Європи не використовували найману працю. Натомість у роботі їм часто допомагали дружини та дочки. Наприклад, жінки допомагали чоловікам м'ясникам, пекарям, чоботарям, кравцям. Жінки також реалізовували готову продукцію. Крім того, жінки могли виготовляти одяг, готувати, варити пиво на продаж. Інколи навіть жінки наймали помічниць по господарству, аби вивільнити свій час для більш економічно вигідної діяльності. Внесок жінки у матеріальний добробут родини знано зростав.

Жінки були активно інтегровані в економіку та відігравали значну роль у економічному житті середньовічних міст. Розвиток міських центрів у Європі на початку XII ст. призвів до формування нових умов праці та змінив діапазон робіт, які виконували жінки.

З'являлося дедалі більше родинних «бізнесів», у яких чоловік та жінка працювали разом. Спочатку у містах, а потім і у селах жінки почали включатися у ринкову економіку, пропонуючи товари і послуги на продаж. Зростала спеціалізація ремесла, посилювалися торгівельні зв'язки.

Як і раніше, передбачалося, що жінка буде займатися домашніми справами: прибиранням, готуванням їжі, наглядом за дітьми та господарством. Так, проповідник Андреас з Регенсбурга зазначав, що жінка, яка працює поза межами дому, приносить стільки ж користі, скільки курка, яка вилетіла з курятника. Чоловіки, які наглядали за домашніми птахами та виконували іншу традиційно жіночу домашню роботу, у той час, як їхні жінки працювали, зустрічаються у середньовічній літературі як об'єкт насмішок.

У середньовічній літературі та фольклорі дедалі частіше описуються подібні ситуації. Жінки не обмежувалися домашнім господарством і нехтували домашньою роботою заради заробітку. Чоловіки ж долучалися до традиційно жіночих занять, таких як ткацтво. Усе це робилося аби збільшити заробітки родини.

Більшість жінок працювали у сільському господарстві. Жінки

займалися домашнім господарством, випікали хліб, варили пиво, шили одяг, наглядали за свійськими птахами та худобою, переробляли молоко. Хоча були регіони, де літній випас худоби та виготовлення сиру традиційно були чоловічою справою. Жінок залучали до сезонних робіт. Пахота й сівба були виключно чоловічою справою, жнива й молотьба часто виконувалися як чоловіками, так і жінками. У виноградарстві чоловіки та жінки також працювали спільно. Жінки також могли займатися вирощуванням культур, необхідних для ткацтва, наприклад, льону та рослин, які використовували для фарбування тканин.

Жінок поденниць наймали для допомоги у садівництві, стрижці овець, заготовці сіна, пранні, випічці хліба. Селянки продавали молочні продукти власного виготовлення, вирощені фрукти та овочі, лляні тканини, мило тощо.

2. Жінка очима церкви.

В епоху Середньовіччя священнослужителі, вважаючи своїм моральним обов'язком давати настанови, активно обговорювали різні морально-етичні теми, включно з роллю жінки у родині та суспільстві. Водночас, вони були позбавлені жіночого товариства. У XI ст. папа Григорій VII очолив рух за очищення католицької церкви. Священнослужителів почали активно вмовляти відмовитися від стосунків з жінками. Поступово целібат став обов'язковим для всього католицького духовенства. У той час, коли в середині самої католицької церкви поширювався рух на підтримку очищення, аскетизму та целібату, священики активно змальовували жінок як підступних спокусниць. Для багатьох представників духовенства жінка була не тільки незрозумілою і чужою істотою, а й потенційним джерелом небезпеки. Відтак позиція церкви була відверто жіноненависницькою.

На уявлення про роль жінки у Середні віки вплинув розвиток християнства. Найбільш популярними жіночими образами були Діва Марія, Єва та Марія Магдалина.

Згідно з панівними уявленнями, жінка була створена з ребра чоловіка, тому мала йому підкорятися. У XI ст. митці часто зображували Єву, яка з'являється з бока Адама. Також саме Єва, з'ївши яблуко, здійснила гріх та ще й спокусила чоловіка. Саме з Євою церква традиційно ототожнювала більшість жінок. Змія-спокусника також могли зображувати у вигляді жінки.

Жінки також вважалися наділеними певною містичною силою, адже саме вони народжують нове життя та лікують хворих членів родини, повертаючи їм здоров'я.

Французький єпископ та поет Марбод Реннський, який жив у XI – XII ст., написав твір «Про нечестиву жінку», який є прикладом середньовічної антижіночої пропаганди та мізогінії. Він вважав жінку спокусницею, пасткою диявола та коренем усього зла. Він застерігав священнослужителів не наближатися до жінок. Водночас, він писав, що бувають і доброчесні жінки, які є найбільшим дарунком, який чоловік може

отримати від Бога.

Французький кардинал та богослов Жофруа Вандомський вважав жіночу красу пасткою та підкреслював, що жіноча стать призвичаєна до обману.

Архієпископ та поет Гільдеберт Лаварденский писав: «Жінка – крихке створіння, вона постійна лише у злочині і завжди несе з собою шкоду. Жінка – це невгамовний вогонь, найвища міра безрозсудності, ворог, який завжди поруч, який вчиться сам і наставляє інших всіма можливими способами чинити дурне». Він вважав, що жінка була народжена для обману, а успіх для неї – це можливість здійснити злочин.

Цікаво, що популярна у середньовічній культурі ідея про «крихкість» жінки, означала не те, що жінку потрібно оберігати та захищати, а те, що вона легко піддається спокусі та є ненадійною.

У Середі віки також сформувалася ідея, що трьома головними ворогами чоловіка є гроші, почесті та жінки.

Священнослужителі підкреслювали, що жінка має завжди підкорятися чоловіку. Богослов Фома Аквінський у своїй праці «Сума теології» підкреслював, що жінка за своєю природою підпорядкована чоловіку, бо в чоловікові переважає розважливість розуму.

З середини XII ст. попередження про небезпечність та гріховність жінок стали з'являтися і в літературі для більш широкої аудиторії. Стають популярними сюжети про жінок, які полюбляють поширювати чутки.

Щоправда, були і спроби захистити жінок. Так, німецька абатиса, ерудитка та мислителька Гільдегарда Бінгенська вважала, що гріх Адама був важчим, бо він порушив пряму заповідь, а Єва стала просто жертвою хитрощів.

Водночас XII ст. стало часом розквіту культу Богоматері. Майже всі великі собори, які будувалися в цей час, присвячувалися їй. Наприклад, у 1163 р. розпочалося будівництво Собору Паризької Богоматері (Нотр-Дам-де-Парі).

Але реальні жінки не ототожнювалися з Дівою Марією. Навпаки, вони протиставлялися їй. Вона виступала як недосяжний ідеал, адже поєднувала непорочність та материнство. Діву Марію часто називали єдиною та неповторною.

Популярним був і образ Марії Магдаліни – грішниці, яка розкаялася і мала бути ідеалом каяття для жінок.

Цікаво, що священнослужителі часто листувалися з жінками зі знатних родів та з черницями, даючи їм поради. Так, Гільдеберт Лаварденський написав сім листів дочці Вільгельма Завойовника Аделі Нормандській.

Чоловіки-священики також вбачали у жінках конкуренток. Для жінок з аристократичних родів чернецтво було чи не єдиною альтернативою шлюбу та можливістю реалізувати прагнення до інтелектуальної діяльності. Тому у XII ст. жінки благородного походження активно долучалися до різних

релігійних орденів. Так, наприкінці XII ст. лише в Англії нараховувалося 138 жіночих монастирів. Серед святих доля жінок виросла між 1250 і 1300 рр. на 25%, а у першій половині XV ст. – майже на 30 %. Монастирі стали місцями, де жінки могли вільно займатися науками, працювати з літературою у монастирських бібліотеках. Деякі черниці увійшли в історію як вчені, письменниці, художниці. Жінки-абатиси набували неабиякого впливу у церковній ієрархії. Серед жінок аристократичних родів було також чимало прихильниць єретичних та містичних релігійних рухів, що не подобалося католицькій церкві.

3. Рицарство та роль жінок у Середні віки.

У XI ст. паралельно з церковною мізогінією у Франції зароджується ідея куртуазного кохання. З XII ст. ця ідея починає поширюватись Європою. Куртуазне кохання передбачало, що чоловік закохується у прекрасну даму, яка була ідеалізованим втіленням краси та благородства. Вона здебільшого не відповідає йому взаємністю, наприклад, тому, що є заміжньою. Часто через це чоловік приховує свої почуття до коханої, але не може її забути та тому вірно їй служить та задовольняє всі примхи. Таким чином, куртуазне кохання з відданістю та служінням чоловіка коханій нагадувало взаємини васала та сеньйора. Влада жінки полягала у тому, що вона могла прийняти кохання, а могла залишитись незворушною. Куртуазне кохання було коханням перш за все духовним, а не тілесним. Воно не мало нічого спільного зі шлюбом, родиною, побутом. Куртуазне кохання наголошувало на стриманості та дружбі. Рицарі часто називали жінку, у яку вони були закохані своєю подругою, адже вони змушені були стримувати свої почуття.

Куртуазне кохання оспівували у своїх віршах середньовічні поети – трубадури, трувери та мінезингери. Їхніми покровителями часто виступати представники аристократії. Наприклад, Алієнора Аквитанська, дружина королів Людовика VII та Генріха II Англійського, була покровителькою одного з найвідоміших трубадурів – Бернарда де Вентадорна.

Були і жінки-трубадури, такі як Марія де Вентадорн, Кастеллоза, Азалаїс де Поркайрагас, графиня Беатрис де Діа тощо.

У феодальному суспільстві для представників аристократичних родів шлюб був прагматичним кроком, який не мав нічого спільного з коханням. При укладанні шлюбів ключову роль відігравали матеріальні інтереси та питання статусу. Шлюби укладалися перш за все, виходячи з інтересів чоловіків.

Куртуазне кохання було свого роду протестом. Якщо у реальному житті жінки мали в усьому підкорятися своїм чоловікам, то у куртуазній літературі саме чоловік був васалом жінки. У куртуазній літературі жінки отримували певну сатисфакцію та мстилися за себе. Оскільки куртуазне кохання було платонічним, воно не несло загрози реальному інституту шлюбу та наслідування.

Щоправда більшість науковців вважає, що це романтизоване куртуазне кохання не відповідало реальним соціальним відносинам між чоловіками та жінками у той час.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

Христина Пізанська
«Книга про Град Жіночий» (1405 р.)

«Коли спало на думку Його святій волі створити Адама з глини земної на полі Дамаска, Він повів його, після того як створив його, до земного раю, який був і є найгіднішим місцем тут, на землі. Там Він змусив Адама заснути і створив тіло жінки з одного з його ребер, що означає, що вона повинна бути поруч з ним як супутниця, а не біля його ніг, як рабиня, і також, що він повинен любити її як свою власну плоть. Якщо найвищий майстер не соромився створити й сформувати жіноче тіло, Природа мала б соромитися? Ха, це верх безумства говорити таке. Справді, як вона була створена? Я не знаю, чи ви помітили це, але вона була створена за образом Божим. О, як можуть будь-який уста обмовляти щось, що несе такий благородний відбиток? Але деякі люди настільки божевільні, що вірять, коли чують, як кажуть, що Бог створив чоловіка за образом Своїм, що це означає матеріальне тіло. Але це не так, бо на той час Бог не прийняв людського тіла. Скоріше, це стосується душі, яка є інтелектуальним духом і триває вічно, як і Божество.

Бог створив цю душу, вклав абсолютно рівні душі, одну таку ж добру та благородну, як і іншу, у жіноче та чоловіче тіла. Але повернімося до питання про створення тіла: жінка, отже, була створена найвищим майстром. І в якому місці вона була створена? У земному раю. І з чого? З мерзенної матерії? Ні, але з найблагороднішої матерії, яка коли-небудь була створена: саме з тіла чоловіка Бог створив її».

«Пані, згідно з тим, що я чула від вас, жінка це найблагородніша річ; проте Цицерон каже, що жоден чоловік не повинен служити жінці і що той, хто так робить, принижує себе, бо ніхто не повинен служити комусь нижчому за себе». Відповідь: «Та людина, чоловік чи жінка, яка володіє

більшою чеснотою, є вищою; ні велич, ні низькість людей не полягає в їхніх тілах відповідно до їхньої статі, а в досконалості моралі та чеснот. І щасливий той, хто служить Діві, яка вища за всіх ангелів»…

«Так само Бог дав жінкам мову, і хвала Йому за це, бо якби Він не дав їм мову, вони були б німими. Але щоб спростувати те, що сказано у цьому прислів'ї, яке хтось, не знаю хто, вигадав лише для того, щоб кинути докір жінкам: якби мова жінок була настільки гідною докору й мала так мало авторитету, як стверджують деякі чоловіки, наш Господь Ісус Христос ніколи б не зволив забажати, щоб така свята таємниця, як Його славне Воскресіння, була вперше проголошена жінкою, бо Він Сам наказав благословенній Магдалині, якій Він вперше з'явився на Великдень, розповісти й оголосити про це Апостолам і Петрові. О, благословенний Боже, нехай Ти будеш прославлений, Ти хто разом з іншими безкінечними дарами й ласками, які Ти дарував жіночій статі, побажав, щоб жінка була носієм такої високої та гідної звістки».

«Усі ці заздрісні люди мали б мовчати зараз, Пані, якби вони могли бачити правду», сказала я. «Але я посміхаюся з дурості, яку висловлюють деякі чоловіки, і я навіть пригадую, що я чула деякі дурні проповідники кажуть, що Бог уперше з'явився жінці тому, що Він добре знав, що вона не зможе мовчати, щоб новина про Його Воскресіння стала відомою скоріше». Відповідь: «Дочко, ти добре сказала, коли назвала тих людей дурнями, які це кажуть: бо їм недостатньо звинувачувати жінок, вони навіть приписують Ісусу таке богохульство, кажучи, ніби Він хотів відкрити Свою велику досконалість і гідність через ваду. І я не знаю, як чоловік сміє таке говорити; і хоча вони можуть говорити це жартома, Бога не слід вплутувати в таке глузування»…

Вислухавши ці речі, я відповіла пані, яка говорила безпомилково: «Пані, Бог справді явив великі дива в силі цих жінок, про яких ви мені розповідали. Але допоможіть мені стати ще мудрішою, якщо ваша ласка, розповівши мені, чи колись було до вподоби цьому ж Богові, який зробив стільки благодіянь жінкам, щоб ушанувати жіночу стать, даючи деяким з них привілей чесноти високого розуміння та великої освіти, і чи мають жінки розум, здатний на це? Я дуже хочу знати це, бо чоловіки стверджують, що розуміння жінок має обмежену здатність». Відповідь: «Дочко, з того, що я тобі раніше сказала, ти можеш зробити висновок, що правда протилежна їхній думці, і щоб зробити це ще яснішим тобі, я доведу це прикладами. Я кажу тобі знову, і не вір, що правда протилежна, що якби було прийнято відправляти маленьких дівчаток до школи та давати їм вивчати науки, як це роблять з хлопчиками, вони б навчалися так само досконало і розуміли б тонкощі мистецтв і наук, як і хлопчики. І трапляється, що є такі жінки: бо, як я вже зазначала раніше, так само, як жінки мають тендітніші тіла, ніж чоловіки, слабші та менш здатні робити різні речі, так і розум вони мають більш відкритий та гостріший у тих справах, яким вони присвячують себе».

«Пані, що ви кажете? Нехай не буде вам прикро трохи потерпіти мене в цьому питанні. Звісно, чоловіки ніколи не визнають істинності цього твердження, якщо воно не буде пояснено повніше, бо вони стверджують, що зазвичай видно, що чоловіки знають більше, ніж жінки». Відповідь: «Чи знаєш ти, чому жінки знають менше?» «Ні, пані, хіба що ви скажете мені». «Безсумнівно, це так тому, що вони не стикаються з такою кількістю різних речей, а залишаються у своїх домівках, і їм достатньо вести своє господарство; і немає нічого, що навчало б розумне створіння так сильно, як практика та досвід у багатьох різних справах».

«Пані, оскільки вони мають розум, здатний осягати та вивчати речі, чому жінки не навчаються більше?» Відповідь: «З тієї причини, дочко, що суспільне життя не потребує їхньої участі в завданнях, які призначені виконувати чоловіки, як розповіла тобі раніше».

Почувши ці речі, я, Христина, сказала наступне: «Пані, я добре бачу, що багато хороших речей сталося завдяки жінкам, і якщо якесь зло було результатом злих жінок, мені усе ж здається, що хороших речей, здійснених добрими жінками, а також мудрими жінками та освіченими в літературі та науках, про яких я згадувала вище, більше. З цієї причини мене надзвичайно вражає думка деяких чоловіків, які кажуть, що вони не хочуть, щоб їхні дочки, дружини чи родички вивчали науки, і що їхня мораль погіршиться через це».

Відповідь: «З цього ти можеш чітко бачити, що не всі думки чоловіків ґрунтуються на розумі і що ці люди помиляються. Бо не слід вважати, що знання моральних наук, які навчають чеснотам, погіршить мораль, радше немає сумніву, що вони покращать і облагородять їх.

Як можна вірити, що людина, яка слідує доброму вченню та доктрині, може від цього стати гіршою? Таке не можна ані промовити, ані підтримати. Я не кажу, що для чоловіка чи жінки було б добре вивчати науку чаклунства чи ті сфери, які заборонені, бо Свята Церква недарма вилучила їх із загального вжитку, але те, що жінки повинні стати гірше, пізнавши добрі речі, неправдоподібно».

«Отже, не всі чоловіки, а особливо наймудріші, дотримуються вищезгаданої думки, що жінкам погано бути освіченими. Але цілком правдивим є те, що деякі чоловіки, які не є мудрими, кажуть це тому, бо їм було б неприємно, якби жінки знали більше за них. Твій батько, який був великим вченим і філософом, не дотримувався думки, що жінки стають менш цінними від вивчення наук, радше, як ти знаєш, він отримував велике задоволення, бачачи вас схильною до навчання. Але жіноча думка вашої матері, яка хотіла зайняти тебе такими речами, як прядіння, що є поширеним звичаєм жінок, була каменем спотикання, який завадив тобі поринути ще далі і глибше в науки, коли ти була ще дитиною. Але, як каже прислів'я: «Того, що дає природа, ніхто не може забрати», твоя мати не могла зупинити твоє почуття до наук, яке ти, за природною схильністю, принаймні зібрала по

краплинках. Я вірю, що ти не думаєш, що ти менш гідна через це, а радше вважаєш це великим скарбом для себе; і безсумнівно, у тебе є підстави так робити».

Переклад за Christine de Pizan. The Selected Writings of Christine de Pizan: New Translations, Criticism. New York: W. W. Norton & Co., 1997.

«Паризький господар / Le Menagier de Paris» (1393 р.)

Друга стаття говорить, що коли ви йдете до міста або до церкви, ви маєте бути у належному супроводі,

відповідно до вашого стану, і особливо з гідних жінок, уникати підозрілої компанії та ніколи не наближатися до будь-якої підозрілої жінки або не дозволяти такій бути у вашому товаристві.

І коли ви йдете, тримайте голову прямо, тримайте повіки опущеними та нерухомими, і дивіться прямо перед собою приблизно на двадцять метрів попереду себе і на землю, не дивлячись і не зводячи погляду ні на одного чоловіка чи жінку праворуч чи ліворуч, не дивлячись угору, не переводячи погляду з місця на місце, не сміючись і не зупиняючись, щоб поговорити з кимось на дорозі. А коли ви прийдете до церкви, виберіть таємне та відокремлене місце перед гарним вівтарем або образом, і там залишайтеся і перебувайте, не рухаючись туди-сюди, не ходячи взад-вперед, і тримайте голову піднятою, і губи ваші нехай невпинно рухаються, промовляючи благання та молитви…

Шоста стаття першого розділу говорить, що ви повинні бути смиренною та слухняною перед тим, хто буде вашим чоловіком, і ця стаття містить у собі чотири настанови.

Перша настанова говорить, що ви повинні бути слухняною йому та його велінням, якими б вони не були, чи то вони будуть висловлені серйозно, чи жартома, чи вони будуть наказами робити дивні речі, чи то вони стосуватимуться справ малої чи великої важливості; бо все має бути дуже важливим для тебе, оскільки той, хто буде твоїм чоловіком, наказав тобі їх виконувати. Друга частина або настанова, полягає в розумінні того, що якщо у вас є якась справа, про яку ви не говорили з тим, хто буде вашим чоловіком, і він не подумав про неї, тож він нічого не наказав і не заборонив, якщо справа термінова і її слід виконати, перш ніж той, хто буде вашим чоловіком, дізнається про неї, і якщо ви схильні діяти одним чином, і ви відчуваєте, що той, хто буде вашим чоловіком, буде радий діяти іншим чином, то дій відповідно до бажання вашого чоловіка, а не за власним, бо його бажання має стояти вище вашого.

Третя настанова полягає в тому, щоб зрозуміти, що якщо той, хто буде вашим чоловіком, заборонить вам щось робити,

чи то забороняє він вам жартома, чи серйозно, чи стосовно дрібних справ, чи великих, ви повинні пильнувати, щоб жодним чином не робити того, що він заборонив.

Четверта настанова полягає в тому, щоб ви не були зарозумілою і не сперечалися у відповідь зі своїм майбутнім чоловіком, не заперечували його словам, а ні суперечили тому, що він говорить, особливо перед іншими людьми…

Тобто, це заповідь Бога, щоб дружини підкорялися своїм чоловікам як своїм господарям, бо чоловік є головою дружини, так само як і Господь наш Ісус Христос є головою Церкви…

Знову ж таки, вам чітко показано, що це слово нашого Господа, бо сказано, що коли на початку світу було створено Адама, наш Господь промовив ці слова і сказав: Створімо йому помічника, відповідного йому. А потім з ребра Адама Він створив жінку як помічницю та підлеглу, і так воно ведеться, і це розумно…

Отже, дорога сестро, як я вже казав раніше, вам належить бути слухняною тому, хто буде вашим чоловіком, і що завдяки щирій слухняності мудра жінка здобуває любов свого чоловіка і зрештою отримує від нього те, що вона хоче; так само я можу сказати, що через відсутність слухняності або через зарозумілість, якщо ви розгніваєте його, ви занапастите себе, свого чоловіка і свій дім…в усіх справах, за будь-яких умов, в усіх місцях і в усі пори року ви повинні виконувати та здійснювати без заперечень абсолютно всі його веління. Бо знайте, що оскільки він є розумним чоловіком і має здоровий глузд від природи, він нічого не накаже без належної причини й не дозволить вам робити нічого нерозумного.

Однак, є деякі жінки, які охоче витлумачують на свій лад і чіпляються до причин і розуму своїх чоловіків, і знову ж таки, аби їх вважали мудрими та владними, вони роблять це на людях частіше, ніж наодинці, що є найгіршим із усього.

Бо хоча я не маю на думці стверджувати, що вони не повинні всього знати і що їхні чоловіки не повинні розповідати їм усе, все ж це має бути сказано і зроблено окремо, і повинно виходити з волі та люб'язності чоловіка, а не з авторитету, владності та верховенства дружини, яка допитує його та панує над ним перед людьми.

Бо перед людьми, аби вона могла показати свою слухняність і зберегти свою честь, їй не слід говорити про це жодного слова, щоб людям, які слухають, не здалося, ніби чоловік звик звітувати про свої бажання перед дружиною; і дружина не повинна хотіти, щоб це так сприймалося, бо в такому разі вони виставляють себе господинями та правительками, і цим накликають великий докір на себе та велике лиходійство на своїх чоловіків…

Дев’ята стаття показує, як вам належить бути мудрою, коли ваш чоловік поводиться нерозумно, як це часто роблять молоді та прості люди, і що вам слід лагідно та мудро відвертати його від його дурниць.

По-перше, якщо він має намір розгніватися та заподіяти вам зла, подбайте про те, щоб добрим терпінням та лагідними словами ви вбили його горду жорстокість, і якщо ви зможете це зробити, ви настільки переможете його, що він радше помре, ніж завдасть вам зла, і він так часто згадуватиме згодом про вашу доброту, хоча він і не скаже вам про це жодного слова, що ви цілком прихилите його до себе. А якщо ви не можете спонукати його відвернути від вас свій гнів, подбайте про те, щоб не скаржитися на це своїм друзям чи іншим людям так, щоб він міг про це дізнатися, бо тоді він буде менше поважати вас і згадає це іншого разу; натомість ідіть до своєї кімнати й плачте ніжно та лагідно, стишеним голосом, і скаржтеся Богові; і так роблять усі мудрі жінки. І якщо випадково він буде схильний до гніву на іншу людину, менш близьку до нього, мудро стримуйте його.

Переклад за The Goodman of Paris (Le Ménagier de Paris):
A Treatise on Moral and Domestic Economy.
London: George Routledge & Sons, Ltd., 1928.

Тема 3.
ЗМІНИ У РОЛІ ЖІНОК В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ВІД СЕРЕДНІХ ВІКІВ ДО ВІДРОДЖЕННЯ
(2 години)

1. Чи було у жінок Відродження?
2. Жінки різного соціального статусу в Європі: відмінності та спільні проблеми.
3. Еволюція статусу жінки у період Відродження.

1. Чи було у жінок Відродження?

Дослідники по-різному оцінювали добу Відродження. Довгий час його розглядали виключно у позитивному ключі, вважаючи періодом «пробудження» особистості, становлення індивідуальності та розвитку мистецтва і науки. Науковці протиставляли Відродження та Середні, або ж Темні віки, як їх колись назвав італійський гуманіст Петрарка. Проте, у другій половині XX ст. під впливом феміністичного руху, дослідники переосмислили Відродження з точки зору жіночої історії, намагаючись

з’ясувати, чи впливали тогочасні прогресивні зміни у суспільстві однаково на чоловіків і жінок. Становище жінок в епоху Відродження було складним і суперечливим. Попри поширення ідей про індивідуальну свободу і права, жінки все ще залишалися в межах традиційних уявлень, які передбачали здебільшого домогосподарство, материнство та релігійне служіння. Питання «Чи було у жінок Відродження?» порушила в однойменній статті американська дослідниця Джоан Келлі. Проаналізувавши становище жінок, вона дійшла висновку, що «події, які зумовили історичний розвиток чоловіків, звільнивши їх від природних, соціальних та ідеологічних обмежень, мали зовсім інші, навіть протилежні наслідки для жінок». На думку Джоан Келлі, критеріями для визначення реального становища жінок в епоху Відродження є регулювання жіночої сексуальності, на відміну від чоловічої; економічні та політичні функції жінок, тобто види їхньої діяльності; культурні функції жінок та ідеологічний дискурс, що склався щодо жінок. Якщо для чоловіків Відродження принесло нові можливості, то для жінок з’явилися і нові обмеження. Для жінок це був неоднозначний період. Наприклад, гуманістичні ідеї сприяли поширенню освіти, дедалі більше заможних родин давали дочкам можливість вчитися. Водночас, гуманісти не висували ідею рівноправної участі жінок у суспільному та політичному житті. Деякі можливості жінок обмежувалися, але водночас вони отримували нові шляхи для самореалізації. Але у цілому, жінки у період Відродження мали менше можливостей, ніж чоловіки одного з ними суспільного рівня. Фактично, жінки не відчули справжнього Відродження, оскільки їхні можливості залишалися обмеженими патріархальними нормами та соціальними бар’єрами.

2. Жінки різного соціального статусу у Європі: відмінності та спільні проблеми.

В епоху Відродження жінки залишалися обмеженими у правах, а їхня роль визначалася насамперед сім’єю, соціальним станом та суспільними нормами.

Становище жінки за доби Відродження безпосередньо залежало від того, до якої верстви вона належала, від місця її проживання, законодавства і традицій регіону та від її сімейного статусу.

Соціальний статус жінок у період Відродження мав значний вплив на їхнє сприйняття у суспільстві. Проте, у становищі жінок з різних верств було також багато спільного.

Найбільше інформації збереглося про жінок з аристократичних родів. Вони могли бути правительками, наприклад, як Ізабелла I Кастильська та її дочка Хуана I Кастильська, Єлизавета I тощо. Часто жінки виступали регентками, як, наприклад, Катерина Медичі. Навіть не маючи офіційної політичної влади, жінки з аристократичних родів могли брати участь у політичній боротьбі, здійснювати неофіційний вплив. Жінок з

аристократичних родів з дитинства готували до вигідного заміжжя. Їхні шлюби здебільшого були частиною династичної політики аристократичних родів. Вони традиційно отримували найкращу освіту, цікавилися мистецтвом та могли фінансово підтримувати митців. Так, Ізабелла д'Есте (1474 – 1539), дружина маркграфа Мантуанського, була однією з найвідоміших жінок італійського Відродження, покровителькою мистецтва і знаменитих художників. Її вважають «примадонною Відродження». Герцогиня Урбинська Єлизавета Гонзага (1471 – 1526) перетворила Урбинський двір у центр ренесансної культури. Представниця заможного роду Бенчі Джиневра де Бенчі (1457 – 1521) також була покровителькою мистецтва. Чимало відомих жінок з аристократичних родів мали авторитет та незалежність.

Придворних жінок вважали втіленням краси, витонченості та дотепності, проте її поведінку регламентували і очікували від неї відповідності усталеним нормам. Так, Бальтазар Кастільйолне (1478 – 1529), автор трактату «Придворний», дає поради щодо виховання та поведінки жінок і чоловіків з аристократичних родів, у яких чітко розмежовує їхні ролі у суспільстві. Так, жінкам він радить бути освіченими, але наголошує, що вони повинні перш за все вміти зачаровувати і бути привітними. Не радить він їм їздити верхи та володіти зброєю, бо це не личить жінкам. Винятком тут має бути лише королева, адже вона має особливий статус. Решта жінок при дворі фактично мали грати декоративну роль.

Німецький філософ та вчений у XVI ст. Корнелій Агріппа Неттесгаймський написав доволі радикальний для тих часів трактат «Декламація про благородство і перевагу жіночої статі над чоловічою», в якому не просто виступив на захист жінок, а намагався довести, що жінки є вищими за чоловіків. Він писав, що Бог створив чоловіка і жінку інтелектуально та духовно рівними. Більше того, Адам був створений з землі поза Раєм, а Єва у Раю з людської матерії. Бог заборонив Адаму їсти яблуко, коли Єви ще не існувало, тому провина за гріхопадіння лежить виключно на ньому. Агріппа писав, що панування чоловіків над жінками є результатом несправедливих законів, релігійних приписів та сили. Трактат він присвятив Маргариті Австрійській, яка управляла Іспанськими Нідерландами. Цікаво, що у 1529 р. вона з Луїзою Савойською уклала «Дамський мир» («Камбрейський мир»). Це був один з небагатьох випадків, коли конфлікт, який був частиною Італійських воєн, був врегульований дипломатичними зусиллями жінок. Оскільки імператор Священної Римської імперії Карл V Габсбург та король Франції Франциск I Валуа не хотіли вести переговори, вони доручили це Маргариті Австрійській, яка була тіткою Карла V, та Луїзі Савойській, яка була матір'ю Франциска I. Багато людей, зокрема Агріппа та Еразм Роттердамський, сприйняли цей мирний договір як доказ жіночої мудрості та розсудливості.

Жінки з середніх та нижчих верств не мали таких широких можливостей. Як і раніше, багато жінок працювали, щоб допомогти своїм

родинам. У містах жінки продовжували працювати у сімейному бізнесі, займатися ремеслом та торгівлею. Як і у Середні віки жінки могли працювати разом з батьком або чоловіком. Жінки працювали у виробництві текстилю, шили одяг, займалися торгівлею. У деяких випадках жінки, які займалися ремеслом могли приєднатися до цеху. Жінки-удовиці часто самостійно продовжували справу чоловіка та навіть могли реєструватися у гільдіях.

Поступово поглиблювався поділ праці за статтю, а жінки дедалі більше відходили на другий план. Так, у текстильній галузі працювали переважно жінки.

У ремісничому виробництві жінки традиційно починали як помічниці, але декому з них вдалося досягти значних успіхів. Барбара Утманн (1512 – 1575) – німецька майстриня з виготовлення мережива розгорнула активну роботу та в окремі періоди наймала до 900 помічниць. Організоване нею виробництво стало ключовим у регіоні. У м. Аннаберг-Бухгольц Барбарі Утманн навіть встановлено пам'ятник.

Жінки працювали і у торгівельних підприємствах у містах Ганзи.

Селянки займалися сільськогосподарською роботою, наглядали за худобою та птицею. Надлишки своєї продукції вони могли продавати. В окремих регіонах Європи жінки могли успадковувати майно та мати власні статки. Звісно, заможна міщанка, ремісниця, наймичка та селянка мали абсолютно різні можливості.

Від жінок очікували скромності, доброчесності, покірності чоловіку. Вони не могли самостійно визначати власне життя, адже мали відповідати гендерним очікуванням і не мали повної свободи для самореалізації.

Деяким жінкам вдалося подолати гендерні обмеження та стати символами сили та незалежності. Наприклад, Кенау Гасселаер (1526 – 1588) – легендарна героїня, яка допомагала захищати м. Гарлем (Нідерланди) під час нападу іспанського війська. Магдалена Монс (1541 – 1613) за легендами вмовила іспанського командувача Франсіско Вальдеза припинити облогу м. Лейден (Нідерланди). Марія Пачеко (1496 – 1530) була дружиною очільника повстання комунерів у Кастилії Хуана Лопеса де Падилья. Після його загибелі вона шість місяців очолювала захист Толедо проти королівських військ.

У період Реформації жінки з різних суспільних верств долучалися до реформістських рухів, які поступово поширювалися Європою. Це проявлялося у різних формах – від створення релігійної літератури до участі у релігійних заворушеннях.

Багато представниць нижчих верств долучалися до анабаптизму, зокрема, брали участь у виступі в Амстердамі у 1535 р. та у паломництві в Мюнстер.

Релігійні рухи дали багатьом жінкам можливість проявити свої лідерські якості. Проте активна участь жінок у реформаційному русі, їхнє прагнення читати проповіді та претензії на лідерство не подобалися

чоловікам-реформаторам. Жінок поступово починали відтісняти від проповідництва.

Загалом, і католики, і протестанти мали спільні погляди на роль жінки. Жінки мали бути покірними, в усьому слухатися чоловіків і займатися побутовими справами.

Реформація справила суттєвий вплив на уявлення про статус жінки та надала можливість багатьом жінкам проявити себе. Особливу роль відігравали дружини пасторів-протестантів, наприклад, дружина та сподвижниця німецького реформатора Мартіна Лютера. Крім заняття домашнім господарством, вони допомагали своїм чоловікам та опікувалися нужденними.

3. Еволюція статусу жінки у період Відродження.

Зміни у політичних і соціальних відносинах та подальший вплив церкви сприяли трансформації становища жінки в європейському суспільстві епохи Відродження. З середини XVI ст. крім приналежності до певного суспільного стану, на становище жінки дедалі більше впливало те, чи вона незаміжня, заміжня чи є удовицею.

В епоху Відродження спостерігалося певне посилення значення подружньої вірності. Жіноча цнотливість до шлюбу була пов'язана з честю родини. Якщо чоловічі позашлюбні зв'язки часто толерувалися, невірність жінок категорично засуджувалася, адже це викликало сумніви у легітимності спадкоємців. Особливо це стосувалося вищих верств суспільства.

У середньовічній Європі серед аристократії були популярними поезія трубадурів та куртуазні романи. Куртуазне кохання було схоже на васальні відносини і передбачало певну свободу для жінок з аристократичних родів. На зміну середньовічному куртуазному коханню, яке вчило чоловіків служити прекрасним дамам, з'явилися нові патріархальні ідеї. Поступово зростала і роль чоловіка та батька в родині.

Ідеал жіночої поведінки у період Відродження був ближче до класичного античного.

Відродження було періодом економічних змін. У містах виробництво поступово перебудовувалося і переходило під контроль чоловіків. У Середні віки дім був одночасно і майстернею, де чоловік та жінка працювали разом. У період Відродження з'являється торгівельний капітал, а виробництво відокремлюється від дому. У XIV – XV ст. міські цехи та гільдії поступово починали обмежувати доступ жінок. Починався довгий період «маскулінізації» економічного життя, коли жінки втратили свій економічний вплив. Звісно, за часів Відродження жінки ще продовжували займатися ремеслом і торгівлею, але їхні можливості та роль поступово зменшувалися. Цей процес відбувався нерівномірно та залежав від конкретного регіону і міста. У деяких сферах жіноча участь навіть розширювалася, а в інших жінок поступово витісняли.

Попри те, що деякі жінки з аристократичних родів могли управляти володіннями, бути регентками та брати участь у політичній боротьбі, більшість жінок, як і раніше, були виключені з політичного життя. Можливості для політичного впливу у жінок часто залежали від родинного статусу, особистих зв'язків і конкретних обставин.

Гуманізм посилив інтерес до освіти. Для окремих освічених жінок можливості розширилися. З одного боку, рівень освіти жінок з вищих верств суспільства зріс, але їхній світогляд формували вчителі-чоловіки. Саме чоловіки формували і передавали через освіту систему цінностей.

Жінки із заможних верств замовляли картини, колекціонували твори мистецтва, формували навколо себе гуртки інтелектуалів. Проте до жіночого розуму у суспільстві продовжували ставитися скептично. Як і раніше, вважалося, що жінка має бути перш за все дружиною та домогосподаркою.

Епоха відродження ознаменувалася стрімким розвитком і піднесенням мистецтва. Проте жінкам було важко подолати гендерні стереотипи. Реалізуватися у цій сфері вдалося небагатьом з них, перш за все донькам художників-чоловіків Артемізії Джентілескі, Маріетті Робусті Тінторетто, Сусанні Горенбоутс, Лавінії Фонтані, сестрам Ангвіссола.

Серед жінок-письменниць цього періоду варто згадати Лауру Черету, Кассандру Феделе, Віторію Колону, подругу Мікеланджело, Лукрецію Торнабуоні, матір Лоренцо і Джуліо Медічі, яка склала гімни на честь Іоанна Хрестителя та Богоматері. та Ізотту Ногаролу, інтелектуалку, гуманістку, авторку праці «Про рівний або нерівний гріх Адама і Єви»;

Видимість та успіх окремих мисткинь та письменниць не означали, що для всіх жінок з'явилися широкі можливості реалізації у царині культури.

Період Відродження характеризувався поширенням ідей гуманізму, антропоцентризму та індивідуалізму, проте релігія продовжувала впливати на становище жінок.

Важливою темою мистецтва епохи Відродження була жіноча краса. Її оспівували найкращі митці. Але жіночі образи створювалися в основному чоловіками та відображали їхнє уявлення про красу. Жінок могли прославляти як муз, але це не означало, що вони мали рівні з чоловіками права й можливості.

У період Відродження жінок частіше починали зображати оголеними. Це було пов'язано з увагою до античної культури та поверненням до античних традицій. У Стародавній Греції та Римі оголене тіло символізувало красу та гармонію. Митці, наприклад Сандро Боттічеллі та Тіціан, часто малювали картини на теми, пов'язані з давньою історією та міфами. Зображення оголеної звичайної жінки могло викликати осуд, а зображення оголених міфологічних персонажів було більш прийнятним. Якщо у середньовічному мистецтві оголене тіло здебільшого символізувало сором, то у мистецтві Відродження – красу. Однією з найвродливіших жінок того часу вважали Симонетту Веспуччі. Ймовірно, вона виступала моделлю для

багатьох відомих живописців. Зокрема вважається, що саме її образ використав Сандро Боттічеллі для картин «Народження Венери», «Портрет молодої жінки», «Весна».Часто краса також асоціювалася з повнотою, яка символізувала достаток і добробут. Данте Аліг'єрі, Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо присвячували жінкам-покровителькам свої твори.

На думку більшості дослідників Відродження було періодом неоднозначних і нерівномірних трансформацій, які залежали від регіону та конкретних обставин. Традиційні гендерні ролі продовжували визначати життя більшості жінок.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

Балтазар Кастільйоне, «Придворний» (1528 р.)

Хоча синьйор Чезаре і казав, що ті самі правила, які встановлені для придворного, підходять і для пані, я сам дотримуюсь іншої точки зору. Адже одні й самі якості, які є спільними і необхідними для обох, як для чоловіка, так і для жінки, все ж таки мають деяку відмінність: одні більше підходять жінці, інші – чоловікові, причому іноді навіть виявляючись зовсім чужими для жінки.

Те саме я скажу про фізичні вправи. Перш за все, вважаю, що своєю поведінкою, манерами, словами, жестами та поставами жінка просто зобов'язана відрізнятися від чоловіків. Адже так само як йому доводиться виявляти певну стать і особливу мужність, так і, рахуючись жінкою, вона зобов'язана виявляти м'яку та елегантну делікатність, супроводжуючи проявами жіночності кожен свій рух.

Саме зазначена якість поряд з рухом, стриманістю і промовами завжди змусить її здаватися жінкою, не нагадуючи жодним чином чоловіка.

Тепер, якщо ці правила додати до тих, яким ці пани навили придворного, я напевно подумаю, що їй слід скористатися багатьма з них і пристосуватися гідним чином. Як і вважає синьйор Чезаре. Сам же я вірю в те, що багато рис необхідні і властиві як жінці, і чоловікові.

Відомо, що шляхетне походження дозволяє уникати манірності, залишатися природно граціозним у всіх її справах, бути вихованою,

розумною, розсудливою, не заздрісною, не пихатою, не сварливою, не дурною. Знаючою, як перемагати і утримувати прихильність своєї синьйори та всіх інших, добре і граціозно виконувати все те, що відрізняє жінку.

Я також дотримуюся тієї думки, що краса є більш необхідною для жінки, ніж для придворного, правду кажучи, жінка багато втрачає, якщо вона негарна. Тоді їй слід бути більш обачливою і всіляко дбати про те, щоб про неї не говорили погано. Так, щоб вона могла б не лише уникнути закидів в тому, що іноді вип'є чарочку, але і не викликати ніяких підозр. Адже для жінки існує не так багато способів, щоб захистити себе від поганих інсинуацій, як для чоловіка.

Як пояснив граф Людовіко, головне заняття чоловіка полягає у військовій майстерності, і я думаю, що, розмірковуючи про придворну даму, коли я робитиму це, я прийму це як частину моїх найбільших обов'язків.

5. Спочатку відведу убік ті особливості свідомості, що зближують її з придворним (такі, як розсудливість, стриманість та багато інших). Так само відставимо ті якості, що відрізняють всіх жінок (такі, як доброта, розсудливість, здатність керувати власністю чоловіка, будинком і дітьми, якщо вона заміжня). Адже всі відмічені якості просто необхідні хорошій господині. Повинен зазначити, що дамі, яка живе при дворі, крім іншого, властива і особлива привітність, щоб вона могла ввічливо розважати будь-яку людину приємною та належною розмовою, що відповідає часу й місцю та залежить від становища людини, з якою вона може говорити. І все це поєднується зі спокійними та стриманими манерами, що личать усім її діям. Окрім того, вона виявляє таку жвавість розуму, яка виключає нетактовне поводження, навпаки, вона поводиться настільки добросердно, що ми не матимемо жодних сумнівів у її цнотливості, розсудливості та доброті. Замість цього будемо говорити про те, що вона мила, дотепна і стримана. Отже, вона повинна дотримуватися золотої середини (що не просто і сповнено протиріч), перебувати іноді на межі, але не переступати кордонів. Таким чином, прагнучи, аби її вважали доброчесною та цнотливою, дамі належить бути настільки сором'язливою і так уникати товариства, висловлюючись лише по суті та залишаючи присутніх, як тільки вона зможе.

Адже легко вирішити, що вона таким чином прикидається стриманою, щоб приховати якісь факти про себе, побоюючись, що про них дізнаються інші.

Подібні лицемірні хитрощі вельми огидні. Неможливо, з іншого боку, лише заради того, аби здаватися незалежною та приємною, випалювати неналежні слова або демонструвати геть дику й розкуту фамільярність, таку поведінку, яка змушує приписати їй такі якості, яких вона не має. Так що коли вона вступає в розмову, подібну до нашої, їй належить слухати, сором'язливо заливаючись рум'янцем

Так само їй не слід робити помилку, яку роблять, як мені доводилося бачити, багато жінок. Вона полягає в тому, що дама починає говорити погане

про інших жінок або брати участь у подібних обговореннях. Ті жінки, хто, почувши про неналежну поведінку інших жінок і про те, як це виглядає, починають сердитися, здається, не вірять сказаному і вважають абсолютно жахливим, що жінка виявляється безсоромною. Виглядає так, що, назвавши образу жахливою, вони дають підстави для того, щоб усі вважали, що вони робили подібне. Насправді ті, хто постійно втручаються в інтриги інших жінок, викладають їх настільки докладно і з таким завзяттям, радше заздрять їм і хочуть, щоб усі дізналися про ці провини. Переслідуючи при цьому мету, щоб подібні обставини не розглядалися як провина, якщо мова зайде про них самих. Ось так і виходить, що вони розповідають про те, що сталося, сміючись та кривляючись, так що видно, що вони отримують від цього величезне задоволення.

Трапляється і так, що чоловіки, які нібито із задоволенням їх вислуховують, ставляться до них з легкою зневагою і майже ні в що їх не ставлять. Часто доходить до того, що починають говорити, що вони самі заслуговують на осуд і, нарешті, вважають їх настільки легковажними, що починають уникати їхнього товариства.

З іншого боку, не зустрічаються безсоромні і високомірні чоловіки, які б не ставилися з пошаною до жінок, яких вважають доброчесними і цнотливими. Тому що їхня серйозність (поєднана з мудрістю і добротою) стає захистом проти нахабства та грубості зухвальців.

Отже, ми бачимо, що слово, сміх чи прояви доброти (якими б незначними вони не були), висловлені доброчесною жінкою, цінуються всіма значно більше, ніж усі вирази ніжності та ласки тих, хто так відкрито демонструють свою безсоромність. Якщо вони не розв’язні, то своїм непристойним сміхом, балакучістю, зарозумілістю та подібними грубими манерами дають підстави вважати так.

6. Придворна дама повинна не лише мати здоровий глузд, аби зрозуміти якості того, з ким вона розмовляє, але й також виявити знання речей, щоб ненав’язливо розважити його. У ході розмови вона має обрати те, що відповідає особливостям того, з ким вона розмовляє. Їй слід поводитися відповідно до обставин, не прикидаючись і не промовляючи слів, які можуть образити його.

Нехай вона остерігається втомити його, нестримано звеличуючи себе або виявляючись занадто нудною. Не плутає серйозні проблеми із жартівливою чи забавною розмовою, не змішує розіграші та кепкування з бесідою на важливі теми. Не вимовляє дурниці і не прикидається, що розбирається в тому, у чому є невігласом. Навпаки, стримано, уникаючи претензійності, як вже говорилося, шукає, як домогтися поваги в тому, у чому вона дійсно розуміється.

Тоді її поважатимуть за її доброчесну поведінку, , що здійснюється з такою досконалою граціозністю, яка й личить жінці. Її мова виявиться багатою та вивіреною, доброчесною і приємною. Її можливо порівняти з

мовою цього великого придворного, так само як і співставити з чеснотами його розуму, не кажучи вже про тілесні чесноти».

7. Висловившись розлого, Джуліано замовк і тихо сів, ніби закінчив свою промову. Тоді вступив синьйор Чезаре: «Не доводиться сумніватися в тому, що ви, синьйоре Джуліано, добре прикрасили цю даму і наділили її чудовими якостями. Все ж таки я думаю, що ви більше дотримувалися загальних положень і приписали їй риси швидше бажані, ніж явні. Наслідуючи тих, хто іноді хоче неможливого та нездійсненного. Тому мені хотілося б, щоб ви повідомили нам краще, які ж тілесні вправи належать для придворної дами, яким чином їй слід проявляти себе у бесіді, що треба знати. І чи мали ви на увазі, що їй повинні бути властиві розсудливість, великодушність, стриманість і багато інших принад з перерахованих вами. Природно, вони допомогли б їй керувати власним будинком, дітьми і домочадцями (хоча ви і не вважаєте, що це основне її заняття). Або в граціозній демонстрації цих тілесних вправ. Ви вірите, що вони допоможуть їй вистояти проти поганих вчинків, яких вона згодом може засоромитися?»

Джуліано засміявся і сказав: «Синьйоре Чезаре, ви все ж не можете не виявити свого поганого ставлення по відношенню до жінок. Правду кажучи, мені здавалося, що я сказав достатньо, особливо виступивши перед такими освіченими слухачами. Адже я абсолютно впевнений у тому, що тут немає нікого, хто не розумів би суть тілесних вправ, не думав, що не належить жінкам володіти зброєю, їздити верхи, грати в теніс, боротися і здійснювати безліч інших речей, що підходять чоловікам».

Тут вступив Уніко Аретіно: «Серед древніх існував звичай, що жінки могли боротися оголеними разом із чоловіками. З часом ми втратили цей звичай, поряд із багатьма іншими».

Погоджуючись з його думкою, мессир Чезаре Гонзага додав: «У мій час мені доводилося бачити жінок, які грали в теніс, поводилися зі зброєю, їздили Верхи, полювали та здійснювали практично всі ті ж самі дії, що і кавалер».

8. Тоді Джуліано уточнив: «Оскільки мені хотілося б просто намалювати портрет цієї дами, я зовсім не виступаю проти того, щоб вона енергійно та рішуче займалася тими самими вправами, як і чоловіки. Все ж хотілося б, щоб вона брала участь у них так, як підходить жінкам, обачно і з такою витонченістю, яка, як ми казали, відрізняє її.

Так, у танцях не допускала б різких і грубих рухів, під час співу чи гри на музичних інструментах – пронизливих і мінливих звуків, більш майстерних, ніж приємних. Так само і музичні інструменти, які вона використовує, як мені здається, повинні відповідати цьому наміру. Адже різкість приховує та знищує ту делікатність, що змушує захоплюватися всім, що робить жінка. Тому, коли вона починає танцювати або виконувати музику, їй належить заощаджувати рухи, проявляючи стриманість, яка покаже її природну сором’язливість, але не безсоромність.

Більш того, їй слід підібрати відповідне вбрання, одягтися так, щоб не виглядати пихатою чи легковажною. Оскільки жінки можуть і повинні приділяти більше уваги своїй красі, ніж чоловіки, і існують різні види суконь, то цій дамі слід мати здоровий глузд, аби вона могла розрізняти, який одяг підкреслює її граціозність і відповідає заняттям, якими вона має намір зайнятись. Тоді і одягати саме їх.

Якщо ж вона усвідомлює, що має яскраву красу, то їй належить виявляти її у вчинках, словах і одязі, прагнучи створити особливий радісний настрій. Так що будь-хто інший, хто зрозуміє, що її манери благородні та порядні, буде ставиться до неї таким чином, щоб підкреслити її природні властивості. Якщо вона трохи повніша або струнκіше, ніж прийнято в її середовищі, її волосся темне, нехай вона непомітно компенсує недоліки за допомогою одягу, делікатно і дбайливо підтримуючи відповідну думку про себе, ніколи не дозволяючи думати інакше.

9. Оскільки далі синьйор Гаспаро запитує мене, про які саме різноманітні речі їй належить знати, у який спосіб підтримувати розмову та чи мають її чесноти впливати на характер бесіди, я мушу сказати, що мені хотілося б, аби вона була в курсі всього того, що ці синьйори приписали придворному».

Якщо ж заняття, про які ми говорили, їй не відповідають, мені б хотілося, щоб вона, принаймні, усвідомлювала те, що нам потрібно знати і про ті речі, якими ми не займаємось. Тоді і нам стане ясно, як вихваляти і цінувати кавалерів у відповідності з їх чеснотами.

Підсумовуючи те, що вже в основному було сказано, зауважу, що мені хотілося б, щоб дама розбиралася в літературі, музиці, живопису, вміла танцювати та розважити оточуючих, керуючись іншими правилами, які зумовлюють стриманість придворного та створюють про неї гарне враження.

Отже, коли вона розмовляє, сміється, грає, бере участь у жартах, коротше кажучи, у всьому їй належить залишатися граціозною і поводитися відповідно, дотепно і делікатно, що відповідає її статусу, і всі її виділятимуть серед оточуючих. Хоча стриманість, благородство, темперамент, сила духу,

розсудливість та інші переваги, здається, і не мають нічого спільного з розвагами, все ж я б наділив її усіма ними. Причому не заради того, щоб вона відповідала правилам, прописаним для прийому, але щоб вона могла проявити всі свої чесноти. Причому повністю, щоб її чесноти заслуговували на шанування і щоб у всіх своїх діях вона ними керувалася».

Переклад за Castiglione Baldesar.
The Book of the Courtier. London:
Penguin Classics, 2004

Торквато Тассо
«Батько родини» (1580 р.)

Справді, жінки пов'язані з чоловіками, як бажання з інтелектом, і подібно до того, як бажання, яке саме по собі є ірраціональним, наповнюється багатьма прекрасними та привабливими чеснотами, коли воно під підпорядковує себе інтелекту, так і жінка, яка слухається свого чоловіка, прикрашає себе чеснотами, якими вона не володіла б, якби була бунтівною.

«Чеснота жінки, отже, полягає в тому, щоб знати, як слухатися чоловіка не так, як слуга слухається пана чи тіло – душу, а громадянським чином, як громадяни добре впорядкованого міста слухаються законів і магістратів, або як пристрасті душі – бо сили душі впорядковані, як ранги громадян у місті – зазвичай слухаються розуму І в усьому цьому природа влаштувала речі належним чином, бо оскільки обов'язки та діяльність чоловіків і жінок різні, їхні чесноти мають бути різними. Чеснотами чоловіка є розсудливість, мужність і щедрість; чеснотами жінки – скромність і цнотливість. І з цими чеснотами кожен може робити те, що є належним. Хоча цнотливість не є чоловічою чеснотою, проте хороший чоловік повинен якомога менше порушувати закони шлюбу…

Що ж до сорому, який не заслуговує на похвалу в чоловікові, Арістотель каже дуже резонно, що він гідний похвали в жінці, а його дочка дуже резонно каже, що жоден прекрасніший колір не може прикрасити щоку жінки, ніж колір, який зазвичай малює там сором – колір, який ще більше підкреслює жіночу вроду, коли вона не покриває його тими штучними фарбами, які жінки зазвичай використовують, що нагадують маски чи розмальовані декорації. Звичайно, жодна розсудлива жінка не повинна псувати або приховувати свою природну вроду косметикою; і жоден чоловік не повинен погоджуватися на такі практики.

Водночас, однак, його правління має бути особливо поміркованим у цих жіночих справах, які прийняті звичаєм і тому не свідчать про брак цнотливості. Немає кращого способу для чоловіка утримати дружину від використання косметикою, ніж показати, що його не приваблюють фарби та лаки. Усі жінки прагнуть здаватися красивими та подобатися іншим, а порядні жінки особливо бажають подобатись своїм чоловікам. Тому, коли порядна жінка відчуває, що вона не є привабливою для свого чоловіка після того, як нафарбувалася, вона перестане це робити. Чоловік, однак, повинен бути набагато поблажливішим, дозволяючи своїй дружині бути оформленою прикрасами та оздобленнями, які відповідають її становищу серед рівних. Хоча надмірна демонстрація, здається, більше пасує театрам та сцені, ніж порядній матроні, у цьому питанні слід багато покладатися на звичаї. Не можна діяти надто суворо щодо жіночого духу, який від природи прагне прикрашати тіло.

Серед тварин природа прагнула прикрашати самців більше, ніж самок;

вона зробила оленів красивішими гарними розгалуженими рогами, левів-самців – розкішними гривами, у яких було відмовлено самкам, а хвіст павича-самця – набагато прекраснішим розмаїттям кольорів, ніж у самки. Що ж до людських істот, однак, ми бачимо, що природа приділила більше уваги красі жінок, ніж чоловіків. Жіноча плоть ніжніша і зазвичай приваблива для ока, а їхні обличчя не обтяжені бородами…

Отже, оскільки природа більше подбала про красу жінок, їм більше підходить цінувати її та прагнути примножити за допомогою розумних прикрас. Якщо ти візьмеш дружину, таку як я тобі бажаю – молоду, красиву, рівною тобі за становищем, скромну та лагідну від природи, виховану в хорошій дисципліні доброю та цнотливою матір'ю, тобі слід намагатися догоджати не тільки собі, а й їй так само сильно, як вона догоджає, і ти не повинен дозволяти їй ходити менш гарно вдягненою чи менш прикрашеною в інший спосіб, ніж її однолітки або ніж приписують звичаї нашого міста. Так само, тобі не варто тримати її у таких обмеженнях, щоб вона не могла час від часу відвідувати свята та публічні видовища, де зазвичай збираються шляхетні та порядні товариства дам. З іншого боку, тобі також не слід настільки послаблювати вуздечку на свободі, щоб вона стала однією з тих, на кого найбільше заглядаються та залицяються на кожному танці, комедії та публічній церемонії. Певним поважним бажанням, які зазвичай приносить із собою молодість – подібно до того, як весна приносить квіти та інші принади – ти не повинен висувати таку сувору відмову, щоб вона зненавиділа тебе або почала боятися тим страхом, який слуги відчувають до своїх панів, але ти також повинен уникати заохочення її бажань до такої міри, щоб вона стала зухвалою і відкинула той сором, який так пасує порядній жінці»…

«Турбота про майно, як ми вже говорили, спрямована на збереження та примноження і розділена між батьком і матір'ю родини. Здається, що примноження є належним завданням батька родини, а збереження – належним завданням матері, але кожен, хто розгляне це питання уважно, виявить, що примноження є належною турботою батька родини, а інша турбота належна як батькові, так і матері, як, власне, зазначали стародавні»…

«Однак головною турботою матері родини мають бути її полотна, тканини та шовка; за допомогою них вона може не лише забезпечити потреби та гідність дому, але й отримати певний чесний прибуток, і для неї робити це так само доречно, як і для чоловіка заробляти гроші, продаючи, купуючи чи обмінюючи інші речі. Хороша мати не повинна зневажати час від часу прикладати свої руки до роботи – не на кухні чи на будь-якій іншій низькій роботі, яка огрублює тіло, бо до такої роботи не повинна торкатися шляхетна жінка, а до завдань, які не пов'язані з брудом чи низькістю. Особливо доречними є виготовлення тканин та різні мистецтва ткацтва, за допомогою яких хороша мати сімейства може забезпечити багате та почесне придане для своєї дочки...

Повертаючись, однак, до матері родини – коли вона вже є матір'ю,

нехай вона буде благословенна у своєму потомстві – чим далі вона від королівського роду, тим менше їй слід зневажати працю, навіть ті види, які є менш гідними та вимагають менше майстерності, ніж ткацтво. Здається, що в певному сенсі жінка підносить себе завдяки праці і може бути порівняна зі своїм чоловіком, бо своїми майстерностями вона не тільки зберігає майно, але й набуває його. Проте її надбання досить невеликі, і ми будемо говорити точно, якщо скажемо, що збереження є належною справою дружини, а надбання — чоловіка».

«Оскільки речі, які були збережені, можна використовувати набагато краще, якщо їх упорядкувати, добра мати родини повинна прагнути ретельного порядку в усьому».

Tasso T. Tasso's Dialogues: A Selection, with the
«Discourse on the Art of the Dialogue».
Berkeley; Los Angeles; London:
University of California Press, 1982.

Тема 4 – 5.
ОСВІТА ЯК ДЗЕРКАЛО ГЕНДЕРНОГО ДИСБАЛАНСУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
(4 години)

1. Різні погляди на жіночу освіту в Стародавній Греції: витоки дисбалансу.
2. Освічені римлянки.
3. Середньовічні погляди на жіночу освіту.
4. Основні тенденції в еволюції жіночої освіти від давніх часів до епохи Відродження.

1.Різні погляди на жіночу освіту в Стародавній Греції: витоки дисбалансу.

У Стародавні Греції у чоловіків та жінок були різні соціальні ролі. Публічна сфера, для якої були потрібні знання, належала чоловікам, а приватна, яка особливих знань не потребувала, – жінкам. За таких умов, поширеною була точка зору, що жіноча освіта – це марно витрачені час та кошти. До того ж, традиційно розум вважався однією з чоловічих чеснот. У

розумовому плані жінки часто вважалися нездатними до серйозного навчання. Так, філософу Демокріту приписують вислів: «Нехай жінка не міркує: це – жахливо». Також поступово формувалося уявлення, буцімто освіта навіть може «зіпсувати» жінку, яке було поширеним і в наступні історичні періоди.

Давньогрецький філософ Арістотель належав то когорти тих мислителів, які вважали, що справжня освіта не потрібна жінкам, адже вони мають недосконалий розум. Натомість філософ Платон висловлював думку, що здібності у чоловіків та жінок можуть бути однаковими, тому у його проекті ідеальної держави жінки, які належали до стану охоронців та філософів, мали отримувати таку ж освіту, як і чоловіки.

У Стародавній Греції вважалося, що жінка має бути вірною дружиною, дбайливою матір'ю та вправною домогосподаркою. Ці навички дівчина отримувала з дитинства, спостерігаючи за матір'ю та допомагаючи їй у повсякденних справах.

Оцінити поширення письменності серед грецьких жінок дуже важко через відсутність достатньої кількості джерел та їхню суперечливість. Очевидним видається те, що письменних жінок було значно менше, ніж чоловіків. Також вміння читати було більш поширеним серед жінок, ніж вміння писати. Жінки, які належали до аристократичних родів, були краще освіченими, ніж інші жінки.

Починаючи з семи років хлопчики починали відвідувати школу, у той час як дівчата залишалися вдома під опікою матері. Хоча збереглося зображення дівчат, які прямують кудись з письмовим приладдям, у писемних джерелах не згадується, щоб дівчата ходили до школи. Саме у школі, ймовірно з дев'яти років, хлопці починали опановувати грамоту, а освіта дівчат залежала від їхніх родин.

Характер та рівень освіти, яку дівчата отримували вдома, залежали від майнового стану та побажань батьків. Родини, які належали до заможної верстви, запрошували для своїх синів приватних вчителів, які, за умови бажання батьків, могли навчати також і дочок.

Акцент робився на вихованні перш за все моральних чеснот. Дівчата виходили заміж ще у підлітковому віці, коли їхній рівень освіти в основному був ще невисоким. У більшості випадків після весілля навчання завершувалося.

Відомо, що у Стародавній Греції були жінки-поетеси, наприклад Сапфо, Праксилла, Еріна, Телесілла тощо. У творі Антипатра Фессалонікського, за аналогією зі списком дев'яти муз, перераховані дев'ять видатних давньогрецьких поетес. Ймовірно, їх було більше. Для того, аби бути поетесою, не потрібна була спеціальна освіта, але потрібно було мати уявлення про поетичну творчість, її жанри та стилі. Жінки не навчалися у школі, не відвідували симпозіуми та театри, де чоловіки могли ознайомитися з поетичною творчістю. Немає достовірних відомостей про якісь спеціальні

поетичні школи для жінок. У джерелах згадується поетичний гурток Сапфо на острові Лесбос, але дослідники не впевнені, чи можна стверджувати, що там відбувалося навчання поезії. Здебільшого жінки знайомилися з поетичною творчістю через читання. Символічно, що збереглося зображення Сапфо з сувоєм папірусу у руці.

Джерела містять згадки і про жінок, які вивчали філософію. Здебільшого вони навчалися від родичів чоловічої статі, у родині. Так, філософією займалися дружина Піфагора Теано та, ймовірно, троє його дочок Мія, Дамо та Аріньот. Серед жінок-філософинь згадуються Меліса, Есара, Фінтіс. Ученицями Платона були Аксіотея Фліуська та Ластенія Мантинейська. Загалом, жінки були серед послідовників значної кількості філософських шкіл. Особливо багато їх було серед піфагорійців. Давньогрецький філософ Ямвліх згадує сімнадцять жінок, які належали до цієї школи. Піфагорійці вважали, що всім людям, незалежно від статі, варто вивчати філософію. Але те, що деякі жінки могли вивчати філософію пов'язано з особистими обставинами їхнього життя і зовсім не означає, що така можливість була у всіх жінок.

Важливу роль у житті жінок у Стародавній Греції відігравали прядіння і ткацтво. Ці заняття символізували жіночність, доброчесність та давали привід для гордості. Прядінням і ткацтвом займалися навіть жінки з вищих верств, які мали служниць. На давньогрецьких вазах часто зустрічаються зображення жінок за ткацтвом та прядінням. В Афінах для дівчат влаштовували ткацькі змагання, а згадки про нього були навіть у дитячих іграх. Показовим є фрагмент комедії Арістофана «Лісістрата», в якому жінки порівнюють політичне життя з ткацтвом.

Якщо жінки із заможних верств обмежувалися веденням домашнього господарства і не мали потреби працювати, жінки з середніх та нижчих верств повинні були заробляти та допомагати своїй родині.

У джерелах згадується, що жінки могли працювати помічницями по господарству, акушерками, швачкам, золотарями, вазописцями та навіть входити до складу гільдій чи корпорацій. Звісно для цього вони потребували спеціальних знань. Отримували вони їх, ймовірно, в родині. Також жінок-рабинь могли спеціально навчати для виконання певних видів робіт.

Є свідчення, що в окремих грецьких полісах жінок спеціально навчали хоровому співу. У давньогрецьких полісах були поширені жіночі хори, які виступали під час релігійних свят та різних подій. Джерела свідчать про хорові жіночі співи в Аттиці, Беотиці, на Пелопоннесі, Сицилії, островах Егейського моря, узбережжі Малої Азії. Крім аматорських хорів, були і більш професійні. Участь у деяких з них, ймовірно, могли брати лише жінки з аристократичних верств.

У Спарті, де роль жінки в суспільстві була вагомішою, жіноча освіта була хоча і своєрідною, але більш ґрунтовною. На думку дослідників, ставлення до жіночої освіти у Спарті відрізнялося, хоча і не кардинально, від

ставлення в інших грецьких державах. Специфіка полягала в тому, що жіноча освіта у Спарті, за свідченнями античних істориків, не залишалася приватною справою родини, а певною мірою організовувалася державою. Ініціатором спартанської системи жіночої освіти вважають легендарного законодавця Лікурга.

Акцент робився на фізичне виховання. Серед жіночих спортивних занять згідно з джерелами були біг, боротьба, панкратіон, їзда верхи та, ймовірно, плавання. Дівчата також опановували бібасіс – спартанський гімнастичний танок, під час якого у стрибку потрібно було вдарити себе п'ятами по сідницях. На релігійні свята у Спарті влаштовували жіночі спортивні змагання з бігу. Критій та Ксенофонт зазначають, що мета фізичного виховання жінок полягала перш за все у підготовці їх до народження здорових нащадків.

Спартанські дівчата також вчилися хоровому співу та виступали під час ритуалів на честь Артеміди, Аполлона, Олени, Діоніса та Діоскура. Жіночі хори у Спарті виконували педагогічні функції та були засобом ініціації дівчат.

Платон зазначає, що дівчат у Спарті не навчали ткацтву, проте це спростовується іншими джерелами, адже зустрічаються згадки про те, що ткацтвом займалася Єлена, а також, за твердженням Павсанія, обрані спартанки щороку виготовляли хітон для статуї Аполлона в Амікле.

2.Освічені римлянки.

Можливість жінки у Стародавньому Римі отримати освіту залежала насамперед від того, з якої соціальної верстви вона походила. Саме щодо освіти жінок, які належали до римської еліти, збереглося найбільше інформації.

У той час, як чоловіки з вищих прошарків суспільства здобували освіту для того, щоб мати можливість зробити кар'єру у публічній сфері, жінок готували для ролі дружини та матері, а будь-які додаткові знання вважалися для них необов'язковими. Освіта, яку отримували чоловіки з вищих прошарків, вважалася непотрібною для жінок.

Те, наскільки освіченою буде жінка, залежало від її родини, статусу і статків батьків, їхнього ставлення до жіночої освіти, місця проживання, наявності вдома книжок. Тому навіть жінки з вищих верств у Стародавньому Римі отримували дуже різну освіту.

Загальний рівень поширення жіночої освіти у Стародавньому Римі визначити важко. Ймовірно, грамотними були менш ніж 10 процентів жінок часів пізньої республіки та імперії. Римські жінки поступалися римським чоловікам у вмінні читати, писати та рахувати як кількісно, та і якісно. Письменних чоловіків було більше, ніж жінок, відтак у цілому рівень освіти чоловіків був вищим. Також жінок, які вміли читати, було більше ніж тих, які вміли писати.

На стінах будинків у Помпеях можна знайти графіті та короткі повідомлення, адресатами та навіть авторами яких могли бути також і жінки. Подібні написи та оголошення також давали змогу як чоловікам, так і жінкам, познайомитися з літерами та опанувати писемність. На особливу увагу заслуговують таблички з римського форту Віндоланда на Півночі Англії – найстарші Британські письмові документи (I – II ст.). Так, на табличці № 291 Клавдія Севера запрошує Сульпіцію Лепідіну на святкування дня народження. Текст продиктований писарю, але Клавдія Севера додала до нього декілька слів власноруч.

Більшість дівчат з вищої верстви навчалися вдома. Вчителі, яких наймали заможні родини для навчання синів, часто також навчали і дочок, тому на початковому етапі вони ймовірно здобували однакову освіту.

Жінки вчилися читати, писати, рахувати, вивчали літературні твори, грецьку та латинську поезію, а також імовірно, філософію, геометрію, музику, іноді навіть композицію прози.

Оскільки жінки рано, ще у підлітковому віці, виходили заміж, їхня освіта не була такою довготривалою, як освіта чоловіків, адже жінки поринали у домашні турботи. Але інколи їм вдавалося поглиблювати свої знання та навіть займатися з учителями і після весілля.

Джерела згадують про доволі високий рівень літературної освіти окремих жінок, які належали до знатних римських родів. Судячи з того, що це не викликало у авторів джерел особливого подиву, можна зробити висновок, що хороша освіта у представниць найвищого прошарку суспільства у Римській державі зустрічалася нерідко. Поширення жіночої освіти серед римської та провінційної еліт прискорилося з кінця республіканського періоду.

Серед освічених римлянок варто виокремити Корнелію, матір братів Гракхів. Давньоримські автори підкреслюють вплив її освіченості на виховання дітей.

Гортензія, яка була донькою відомого оратора Гортензія, так само, як і її батько, захоплювалася риторикою та ораторським мистецтвом. Вона навіть виступила з промовою у Сенаті, аби скасувати несправедливе, на її думку, оподаткування.

Традиційно римські імператриці також вирізнялися гарною освітою. Агріппіна Молодша, дружина імператора Клавдія та матір Нерона, мала знання з філософії, історії, географії, літератури, римського права та розумілася на державному управлінні. Вона сприяла поверненню із заслання філософа Сенеки, який став вчителем її сина. Декілька років вона фактично була співправителькою Клавдія та впливала на його політичні рішення. Потім вона деякий час керувала державою разом із сином, щоправда, зрештою, за свідченням римських істориків, саме він організував її вбивство.

Дружина імператора Траяна Помпея Плотіна захоплювалася епікурейською філософією.

Вібія Сабіна разом з імператором Адріаном подорожувала імперією, знайомлячися з місцевим мистецтвом. Особливо вона захоплювалася грецькою культурою. Вібія Сабіна також спілкувалася з римськими письменниками.

Збирала навколо себе письменників, філософів та юристів, створивши інтелектуальний гурток, і Юлія Домна.

Заміжні жінки з вищих верств опікувалися великими маєтками, відвідували та приймали гостей, вели світські бесіди. Все це потребувало знань та певного кругозору. Поступово освіченість жінки стала сприйматися як свідчення її соціального статусу, приналежності до римської еліти.

Подеколи освіта вважалася зайвою та навіть шкідливо для жіночої моралі. Жінок, які, замість того, аби присвячувати себе обов'язкам матері та дружини, витрачали час на здобуття освіти, часто вважали розпусними та зухвалими.

Так, Ювенал висміював «занадто» освічених жінок, підкреслюючи, що вони були зарозумілими та пихатими.

Деякі філософи, навпаки, виступали на захист жіночої освіти, що може свідчити про її поширення. Наприклад, філософ-стоїк Музоній Руф, перелічуючи стандартні звинувачення на адресу жінок, які вивчали філософію, спростовує їх, вказуючи на користь від освіти.

Деякі чоловіки, навпаки, сприяли освіті дружин. Так, Пліній вважав, що саме він та його твори викликали у його дружини Кальпурнії інтерес до літератури.

Крім представниць вищих верств суспільства, освіту, хай і значно обмеженішу могли мати і жінки з середніх верств, не такі родовиті.

Часто жінки були вимушені здобувати знання, адже займалися професіями, які вимагали певного рівня освіченості. Наприклад, жінки, які займалися торгівлею та ремеслами, мали бути грамотними та вміти рахувати. В основному ці навички вони здобували у процесі навчання ремеслу від членів своєї родини.

Про рівень освіти представниць найнижчої верстви, особливо тих, які проживали у сільській окрузі, у джерелах збереглося мало інформації. Традиційно вважається, що вони переважно були неписьменними. Проте частина цих неписьменних жінок ймовірно могли хоча б прочитати своє ім'я.

Базовою письменністю могли володіти і рабині, яких спеціально готували для допомоги у певній роботі.

3. Середньовічні погляди на жіночу освіту.

Попри інформацію про відомих жінок-інтелектуалок доби Середньовіччя, які не поступалися рівнем своєї освіти чоловікам, загальний рівень освіченості жіноцтва у цей період визначити складно. Освіту здобувала лише менша частина жінок, і відбувалося це у різних форматах. Як і в інші історичні періоди, про освіту представників вищих прошарків відомо

більше, а у містах було більше можливостей для здобуття освіти. Більшість селянок, ймовірно, освіти не мали взагалі.

Жінки у Середні віки могли здобувати освіту у різних місцях, зміст та характер її також могли відрізнятися. Бракує також інформації про методи навчання. Найбільш освічені жінки точно вміли читати та розумілися на поезії. Тому знатні дами були покровительками трубадурів у Шампані та Провансі у XII ст. Заповіти Середньовіччя свідчать, що жінки володіли книгами. Перш за все йшлося про релігійну літературу, хоча не обмежувалося нею.

Освіта мала готувати до життя, а життя середньовічної жінки вимагало від неї гарних манер, релігійності та вміння займатися домашнім господарством.

Зрозуміти характер жіночої освіти можна з середньовічних дидактичних творів, кількість яких помітно зростає, починаючи з XIII ст.

Ці твори можна розділити на дві категорії. Перші були легковажного змісту та вчили основам куртуазного кохання. Передбачалося, що жінки, яким вони були адресовані, будуть вести активне світське життя. Проте, від жінки очікували не тільки вроди та чарівності, а й певних умінь. Наприклад, грати у шахи, розповідати цікаві історії, розуміти гумор, співати і грати на музичних інструментах, читати та писати.

Твори другого типу, наприклад авторства Філіппа Наваррського, Франческо да Барберіно та Жоффруа де Ла Тур-Ландрі, мали на меті виховати дівчину у відповідності з її майбутньою роллю скромної та відданої дружини. Серед цих творів були такі, що призначалися перш за все для дівчат з аристократичних родин. Були також твори, зорієнтовані на дівчат з буржуазної верстви, наприклад «Паризький господар (Le Menagier de Paris)». Увага в них зверталася на виховання релігійності, слухняності, відданості майбутньої дружини та сумлінне виконання усіх покладених на неї обов'язків.

Середньовічні автори регулярно порушували питання, чи потрібна взагалі жінкам, за винятком черниць, освіта. Так, Франческо да Барберіно вважав, що дівчата зі знатних родів мають вміти читати та писати, бо їм, можливо, доведеться управляти маєтками. А для дочок купців та ремісників навчання не було обов'язковим. Філіпп Наваррский виступав проти того, аби жінки вміли читати та писати, якщо вони не планували стати черницями. Жоффруа де Ла Тур-Ландрі вважав, що жінки повинні вміти лише читати, для того, щоб розуміти релігійні тексти. Середньовічні мислителі часто виступали проти того, аби жінки вміли читати та писати, бо боялися, що це обов'язково призведе до їхнього морального занепаду, адже вони будуть читати негідну їх аморальну літературу та вести любовне листування. Проте погляди на жіночу освіту різнилися.

Центрами жіночої освіти протягом VI – XIII ст. були монастирі. Хоча деякі дослідники вважають монастирі чи не єдиним місцем, де жінки могли

отримати ґрунтовну освіту, не варто перебільшувати їхню роль, адже не всі монастирі мали школи, не всі приймали тимчасових учениць. Наприклад, у Англії між 1250 та 1540 рр. було менше 150 жіночих монастирів, більшість з яких були саме маленькими та бідними.

Дівчат відправляли на виховання до монастирів зазвичай у сім років. Потім вони або залишали монастир і виходили заміж, часто у чотирнадцятирічному віці, або ж приймали чернечий постриг і присвячували своє життя служінню Богу. У джерелах є згадки, що жіночі монастирі могли брати на виховання і маленьких хлопчиків.

Плата за перебування та навчання дівчат у монастирях була доволі високою, тому там навчалися в основному доньки дворян та верхівки буржуазії. Рівень освіти там суттєво відрізнявся в залежності від конкретного монастиря, ордену, регіону та періоду. Так, вважається, що на початку Середніх віків рівень освіти черниць був доволі високим, але з часом він поступово знизився. Як насідок, чимало жіночих монастирів опинилися у боргах, адже черницям не вистачало знань для ведення фінансових справ.

Зазвичай дівчата у монастирях вивчали релігійні дисципліни, основи моралі, етику. Вони також вчилися читати і писати латинською мовою. Церква наполягала на впевненому володінні латиною усіх членів релігійних громад, незалежно від статі. Доказом дотримання цієї настанови є збережене листування черниць латинською мовою. Черниці, особливо за доби пізнього Середньовіччя, також присвячували свій час переписуванню текстів, тому мали бути письменними.

Також дівчата займалися ткацтвом, прядінням, живописом, вишиванням. Для того, аби вишивати геометричні візерунки, алегоричні зображення, міфологічні й релігійні сюжети, потрібно було, крім безпосередньо володіння техніками рукоділля, знати мистецтво композиції, історію, богослов’я та літературу. У деяких монастирях також могли вивчати право, твори античних авторів, грецьку мову та сім вільних мистецтв за грецькою традицією: граматику, діалектику, риторику, музику, арифметику, геометрію та астрономію. У монастирях були хори, які виконували церковні піснеспіви, тому дівчата опановували музичне мистецтво. Через часті збройні конфлікти черниці вивчали медицину та хірургію.

Проте достеменно невідомо, що саме і в якому обсязі вивчали діти у монастирях. Деякі дослідники сумніваються навіть у тому, що їх там вчили писати. Думки щодо рівня освіти у монастирях різняться. Проте, це є природнім, адже не було єдиної програми навчання, і все залежало від конкретного монастиря, його бібліотеки та знань самих черниць. Усе ще продовжувала побутувати думка, що для жінок освіта є зайвою. З появою університетів, чоловічі монастирі відправляли здібних юнаків туди на навчання, а жіночі монастирі такої змоги не мали.

Найбільш освічені черниці могли ставати абатисами, управляти монастирськими володіннями і мати вплив, який поширювався далеко за

межі монастирських стін.

Ключову роль в епоху Середньовіччя відігравала домашня освіта, адже вона була доступна усім верствам населення. Особливо важливою вона була для дівчат з нижчих верств суспільства, бо здебільшого їхні знання обмежувалися тим, що вони вивчили вдома. Рівень домашньої освіти залежав від рівня освіти батьків. Перш за все, батьки дбали про моральне виховання дівчат та давали їм базові знання релігії. Від матерів дівчата вчилися вести домашнє господарство. Якщо батьки були письменними, або могли дозволити собі спеціально запросити вчителя, дівчата вчилися читати та писати.

Заможні родини запрошували вчителів для викладання певних предметів, наприклад, латинської та грецької мов, богослов'я, літератури чи мистецтва.

Дівчата з аристократичних родів спочатку перебували під опікою няньки, а потім їхню освіту організовувала матір. Матері могли навчати дівчат самостійно або ж запрошувати вчителів – священників або поетів. Рівень освіти, який отримували дівчата, міг дуже сильно відрізнятися. Здебільшого дівчата з аристократичних родів знали латинську мову, хоча б на рівні читання молитов та псалмів. Чоловіки часто вирушали у військові походи, тому жінки мали бути готовими управляти господарством за їхньої відсутності. Необхідні для цього знання та навички дівчата отримували у процесі навчання. Вчили їх також надавати медичну допомогу пораненим. Дівчата були ознайомлені навіть з хірургією. Прядіння і ткацтво продовжували бути важливими для жінок заняттями. Дівчат вчили виготовленню одягу та рукоділлю.

Цікавим є приклад короля франків та імператора Священної Римської імперії Карла Великого, який запросив відомого мислителя Алкуїна організувати придворну школу, в якій викладалися Святе Письмо та «сім вільних мистецтв». Дослідники припускають, що навчатися там разом з родичами чоловічої статі могли дружина та доньки Карла.

Деяких дівчат могли відправляти на виховання до замків великих феодалів, будинків інших знатних родин або родичів. Дівчата з аристократичних родів могли також виховуватися при королівських і князівських дворах. Наприклад, у збірках листування англійських аристократичних родин «Листи родини Пастонів», «Документи родини Стоунорів» і «Листування родини Пламптонів», є згадки про дівчат, яких відправляли на виховання до інших знатних родин. Це давало змогу засвоїти правила поведінки у вищому суспільстві та могло сприяти укладанню вигідного шлюбу.

Дівчата з аристократичних родів традиційно опановували правила догляду за собою, етикет, манери, вміння вести світську бесіду. Дівчат вчили бути скромним та стриманими, контролювати свій голос, культурно поводитись за столом. Вивчення «мистецтва чарівності» набуло особливого

значення з поширенням куртуазної культури серед аристократів. Важливу роль відігравала також музична освіта. Дівчата вчилися грати на музичних інструментах, співати і танцювати. Дівчат з аристократичних родів також навчали грати в кості та шахи, їздити верхи та брати участь у соколиному полюванні, хоча не всі середньовічні мислителі це схвалювали.

Поступово серед представників європейської аристократії стало популярним вивчати французьку мову, а дівчат навіть відправляли до престижних французьких придворних шкіл.

При більшості кафедральних соборів функціонували школи, у тому числі й ті, де навчалися дівчата. Так, у школу при Соборі Паризької Богоматері, де викладав П'єр Абеляр, відвідували, у тому числі, жінки з аристократичних родів. Парафіяльні священики могли навчати під час проповідей. Також був популярним формат листування, коли священнослужителі та жінки зі знатних родів обмінювалися листами, в яких обговорювали релігійні, морально-етичні та філософські проблеми.

Важливим шляхом отримання професійної освіти було навчання у майстрів. За пізнього Середньовіччя дівчата з родин ремісників, удовиці або навіть заміжні жінки могли влаштуватися учнями й опанувати кравецтво, виробництво шовку, пивоваріння, обробку металу тощо.

У XII – XIII ст. в окремих регіонах середньовічної Європи існували початкові школи, в яких дівчата могли навчатися читання й письма разом з хлопцями. В основному такі школи були у містах, але інколи й у селищах. Навчання у цих школах зазвичай велося не латинською, а місцевою мовою. Жінки також могли бути вчительками у початкових школах.

При деяких парафіяльних церквах діяли школи, в яких, залежно від місцевих умов, могли навчати і дівчат.

У середньовічній Європі жінки переважно не мали доступу до університетської освіти, але у джерелах зустрічаються винятки. У Болонському університеті жінки не лише відвідували заняття, а й викладали. Так, Беттіція Ґоццадіні викладала там право у XIII ст. У XI – XII ст. університет у Салерно було одним із центрів медичних знань. Жінок, які практикували медицину, у місті часто пов'язували з університетом. Проте, чи дійсно вони там вчилися, достеменно невідомо. Так, є згадки про лікарку Тортулу, але деякі дослідники сумніваються в її існуванні. Більш реалістичною видається історія про італійку Жаклін Феліце де Алманія, яка була лікаркою у Парижі в XIV ст. Її судили за те, що вона практикувала без університетської освіти та ліцензії. На свій захист, вона привела колишніх пацієнтів, яким допомогла. Також вона наголошувала, що жінки-лікарки потрібні, адже багато жінок соромляться лікарів-чоловіків. Проте їй заборонили займатися лікарською практикою і оштрафували, причому вже вдруге.

4. Основні тенденції в еволюції жіночої освіти від давніх часів

до епохи Відродження.

В епоху Відродження у сфері жіночої освіти продовжували розвиватися ті ж тенденції, що й у попередні періоди. Ставлення до освіти жінок також не змінилося. Чоловіки навчалися для того, аби мати можливість зробити кар'єру, у той час як жінки готувалися до ролі дружини та домогосподарки. «Надмірна» освіта вважалася зайвою та навіть шкідливою для жінок. Водночас, голосніше починають лунати голоси тих, хто вважав, що жінкам не варто нехтувати навчанням. Цікаво, що у 1523 р. Хуан Луїс Вівес у своєму творі «Про виховання християнок», розмірковуючи про жіночу освіту, зазначав, що цю тему ніколи ще не обговорювали. Вівес підкреслював, що всі жіночі вади викликані саме відсутністю у них культури. Щоправда, він також не пропонує радикальних ідей, роблячи акцент перш за все на морально-етичному вихованні. Письменність жінці потрібна була перш за все для того, щоб читати релігійну літературу.

Щодо жіночої освіти з Вівесом погоджувався і Еразм Роттердамський, вважаючи її запорукою родинної та суспільної злагоди.

Гуманісти епохи Відродження часто розмірковували на теми освіти. Вони так само, як і мислителі минулих епох, вважали, що освіта має готувати до дорослого життя. Водночас вони виступали за широку гуманітарну освіту. Акцент робився на вивчення латинської та грецької мов. Частково це пояснювалося тим, що володіння ними давало можливість вільно читати релігійні твори та античну літературу. Латинська мова була мовою, яка об'єднувала освічених європейців. Менше жінок знали грецьку мову. Деякі жінки вивчали іврит. Також жінки могли знати і сучасні їм іноземні мови. Наприклад, в Англії вивчали французьку та італійську. Так, королева Єлизавета, крім англійської, складала молитви латинською, грецькою, італійською та французькою мовами. Королева Швеції Катерина Ягеллоніка вела листування сімома мовами.

Гуманісти вважали за необхідне вивчати літературу, історію, моральну філософію, граматику, поезію, риторику. Вони традиційно надавали перевагу саме гуманітарним науками, а іншим вони відводили певною мірою другорядну роль. Декому з них вдалося хоча б частково реалізувати свої ідеї, працюючи вчителями дітей з вищих верств суспільства.

Леонардо Бруні д'Ареццо у своєму творі «Про навчання і літературу», присвяченому Баттісті ді Монтефельтро, розмірковував про жіночу освіту. Погляди його були типовими для гуманістів-педагогів того часу. Він підкреслював важливу роль релігії та морально-етичного виховання, акцентуючи увагу на необхідності вивчати історію, яка є джерелом прикладів та життєвої мудрості. Водночас, він не рекомендував жінкам заглиблюватись у вивчення арифметики, геометрії та астрології. Натомість він радив читати, при чому вголос, переклади творів отців церкви – Лактанція, святого Августина, святого Амвросія, святого Кипріана, Цицерона, Вергілія та інших

для засвоєння граматики та ще й тому, що вони порушували морально-етичні питання. Леонардо Бруні д'Ареццо не радив дівчатам займатися риторикою та ораторським мистецтвом, хоча деякі дослідники вбачають у цих словах іронію.

Важлива роль в епоху Відродження відводилася грі на музичних інструментах та хоровому співу.

Цікаво, що попри піднесення живопису за часів Відродження, педагоги-гуманісти не приділяли особливої уваги тому, аби вчити всіх малювати. Річ у тім, що вони вважали малювання особливою професією, для якої до того ж потрібен хист.

Мартін Лютер та інші представники Реформації прагнули, аби і чоловіки, і жінки читали Святе Письмо, тому, на їхню думку, жінки мали бути письменними. Проте, переклади Біблії національними мовами призвели до того, що жінкам вже не було потреби вивчати латинську мову. В Англії Реформація призвела до зменшення ролі монастирів, що негативно вплинуло на їхню освітню функцію.

Боротьба Реформації та Контрреформації певною мірою мала позитивні наслідки для освіти, в тому числі й жіночої, адже прихильники обох цих рухів усвідомлювали важливість освіти для поширення своїх ідей.

Власний будинок залишався у період Відродження основним місцем, де дівчата отримували освіту. Звісно, домашня освіта цілком залежала від волі та уявлень батьків. Як і раніше, насамперед дівчат навчали веденню домашнього господарства. Проте, якщо батьки прагнули надати дівчині серйозну освіту, її рівень був вищим, ніж отриманий деінде.

Зазвичай найкращу освіти здобували жінки зі знатних та шанованих родів. Баттіста Монтефельтро, Чечілія Гонзага, Костанца Варано належали до правлячих родів. Шанс отримати хорошу освіту був у дівчат, які походили з міської аристократії та освічених родин як Ізотта Ногарола, Кассандра Феделе, Лаура Черета. У багатьох родинах існувала традиція давати донькам хорошу освіту, відтак та жінки, покоління за поколінням, отримували можливість вчитися. Баттіста Монтефельтро, Костанца Варано, Чечілія Гонзага та Вітторія Колонна були родичками, як і Анджела, Ізотта та Джиневра Ногароли.

Те, чи отримає жінка освіту, та яку саме, залежало від середовища, в якому вона зростала. У багатьох випадках вчителями виступали батьки. Так, батьки навчали Алессандру Скалу, Лауру Черету, Катерина Кальдєру. Деяких жінок навали старші брати.

Проте загальний рівень освіти жінок залишався невисоким. Поступово формувалася традиція відправляти дівчат до пансіонів. Наприклад, в Англії у XVI ст. у пансіонах зазвичай навчалися дівчата від 15 до 18 років. Інформації про характер навчання у пансіонах збереглося не так багато. Вочевидь їхні освітні програми могли відрізнятися навіть у межах одного регіону.

У містах та селах зростала кількість початкових шкіл. У селах часто ці

школи були змішаного типу, в цілях економії, адже дві школи утримувати було занадто дорого. Були і платні школи. Проте у містах періодично з'являлися заборони на спільне навчання хлопців та дівчат. Школи моли бути як безкоштовними, так і платними, але, зазвичай, не дуже дорогими.

У школах дівчата вивчали, перш за все, релігійні постулати, морально-етичні приписи, читання, письмо, лічбу. У різних школах могли також додавати й інші предмети. Розклад включав обов'язкові молитви. Сам процес навчання читанню та письму відбувався за допомогою релігійних текстів. Навіть навпаки – читання було інструментом релігійної освіти.

Як і раніше, дівчата могли навчатися у монастирях. Навчання у монастирях залишалося достатньо дорогим, тому й доступним лише дівчатам із заможних аристократичних або буржуазних родин. Деякі монастирі також могли запрошувати вчителів з міст для поглибленого викладання наук чи мистецтв.

Попри невисокий загальний рівень освіти жінок, за часів Відродження було чимало жінок-інтелектуалок, які вирізнялися своїми знаннями. В основному це були або представниці вищих верств, або дівчата, чиї батьки самі були високоосвіченими. Багато жінок з вищих верств досконало володіли латинською та давньогрецькою мовами. Вони не лише читали та розмовляли ними, а й писали власні твори. Так, Баттіста ді Монтефельтро, донька графа Урбінського складала латинською мовою промови, які виголошувала перед гостями, та писала сонети. Іпполіта Сфорца, дружина короля Неаполя Альфонсо II, знала грецьку мову та мала хорошу освіту. У 14 років вона виголосила промову латинською мовою перед Папою Пієм II. Для освіченої жінки епохи Відродження знання латинської та грецької мов було типовим. Особливо популярним вивчення грецької мови стало у XV ст.

Багато представниць знатних родів були відомі завдяки своїй освіченості, доказом якої було їхнє листування. Так, Ізотта Ногарола листувалася грецкою та латиною. Гарну освіту здобула також її сестра Дженевра. Б'янка д'Есте, донька Нікколо III, писала твори латинською та грецькою мовами, співала, танцювала, займалася рукоділлям. Відомою інтелектуалкою була Кассандра Феделе, яка також володіла латинською та давньогрецькою мовами, розумілася на філософії та писала вишукані листи. У XVI ст. освічені жінки часто вели листування, особливо з друзями, і рідною мовою. Збереглося понад дві тисячі листів Ізабелли д'Есте, які дозволяють скласти уявлення не лише про рівень її освіти, а і про роль жінки у суспільстві.

Багато знатних жінок писали вірші рідною мовою. Вітторія Колонна та Вероніка Гамбара прославились саме завдяки своїм віршам.

Жінки писали твори у популярних тоді жанрах – промови, листи, діалоги, трактати. У XV–XVI ст. жінки створювали також духовні твори. Наприклад, Баттіста да Варано, свята Катерина Генуезька, свята Марія Маддалена де Пацці, свята Анджела Мерічі з Брешії передавали свої

релігійні погляди та містичний релігійний досвід. Була також релігійна література, написана спеціально для черниць. Це були переклади житій святих, повчання та роздуми.

Деякі твори були написані жінками на підтримку родичів, які прагнули досягти певних цілей. Так, італійська гуманістка Костанца Варано виголосила перед Б'янкою Марією Вісконті промову, аби схилити її до підтримки братів Констанци.

Видатний італійський поет Анджело Поліціано згадував багатьох освічених жінок Флоренції, які вивчали давньогрецьку літературу та вражали його своїми знаннями й талантами. Письменники часто присвячували свої твори видатним жінкам, вочевидь розуміючи, що вони зможуть прочитати та оцінити їх. Цікаво, що більшість таких творів були написані не латинською, а народною мовою.

В Італії під час світських зустрічей часто відбувалися імпровізовані дискусії на філософські теми, участь в яких брали жінки. Взагалі, в епоху Відродження зросла роль освічених жінок у культурному житті Європи.

Важливу роль у розвитку жіночої освіти відіграла Анжела де Мерічі, яка у 1535 р. започаткувала Товариство святої Урсули. Згодом ця спільнота стала основою ордену урсулінок, однією з головних місій якого було навчання та християнське виховання дівчат.

Жінки-інтелектуалки ставали відомими своїми знаннями у доволі ранньому віці. Це пояснюється тим, що жінка могла присвячувати себе навчанню у період до заміжжя. Шлюб для більшості означав занурення у сімейне життя та побутові справи, як це сталося, наприклад, з Алессандрою Скалою та Джиневрою Ногаролою. Але були і чоловіки, які схвалювали прагнення своїх дружин до навчання. Так, німецький гуманіст і правник Конрад Пойтнер підтримував дружину Маргарету Пойтінгер, яка, попри численну родину, продовжувала займатися наукою і цікавилася біблійними текстами. У листі до Еразма Роттердамського від 9 грудня 1521 р. її чоловік розповідав, як Маргарета порівнювала латинський переклад Нового Заповіту з більш давнім німецьким перекладом, виявляла відмінності та перевіряла їх за творами ранньохристиянських авторів.

Освічені жінки часто піддавались критиці з боку інших жінок. Так, в одному зі своїх листів, Лаура Черета жорстко відповідала жінкам, які критикували за її розум та освіченість, підкреслюючи, що цим вони шкодять усій жіночій статі.

Чоловіки-гуманісти часто вихваляли освічених жінок. Але цікавим був характер цієї похвали. Наприклад, вчений-гуманіст Лауро Кверіні вважав, що розум Ізотти Ногароли свідчить, що вона «подолала власну природу». Великий магістр ордена госпітальєрів П'єр д'Обюссон зазначив про Кассандру Феделе, що «чоловіча душа народилася в душі жінки». Дійсно, у суспільстві епохи Відродження побутувала думка, що інтелект та здатність до серйозного навчання є виключно чоловічими якостями. Жінки-вчені

переставали бути жінками. Таким чином, жінок-вчених сприймали і не як чоловіків, і не як жінок. Вони ставали представницями «третьої статі». В епоху Відродження освічених жінок часто порівнювали з міфологічними жінками-воїнами, наприклад, з амазонками. Інколи про них розпускали сороміцькі чутки.

Мистецтво епохи Відродження базувалося на традиціях та історії. Митці часто зображували релігійні й історичні сюжети, що потребувало не лише вміння малювати, а й знань та кругозору. Мисткині Відродження, наприклад Катаріна ван Хемессен, Плаутілла Неллі, Лавінія Фонтана, Софонісба Ангіссола, демонстрували не лише мистецький хист, а і власну ерудицію.

Особливо цікавою є біографія італійської художниці XVI ст. Плаутілли Неллі, яка була черницею-домініканкою та керувала у монастирі художньою майстернею. Отже, монастирі могли бути для жінок осередками мистецького розвитку.

ТЕКСТИ ДЖЕРЕЛ

Платон
«Держава», Книга V (IV ст. до н. е.)

III. …Чи вважаємо ми, що самки сторожових псів повинні охороняти те саме, біля чого сповняють службу собаки-самці, і полювати разом із ними та спільно виконувати все інше, чи ж вони не здатні на це, бо мусять народжувати цуценят і годувати їх, отже сидіти вдома, тоді як самці обтяжені працею і піклуванням про стадо?

– Все це вони повинні робити спільно, – сказав Главкон, – тільки ми повинні рахуватися з тим, що самки – слабші, а самці – сильніші.

– А чи можна, – запитав я, – щоб будь-які живі істоти виконували одне й те саме завдання, якщо їх не так само годувати та виховувати?

– Ні, не можна.

– Отже, якщо ми будемо ставити жінок і чоловіків до однієї і тієї ж справи, то й навчати їх слід однаково, як перших, так і других?

– Але ж чоловікам було визначено займатися музичним мистецтвом та гімнастикою.

– Так.

– Виходить, і жінок треба прилучати до цих двох мистецтв, а ще до військової справи, і використовувати їх потрібно відповідним чином.

– Це випливає із твоїх слів, – сказав Главкон.

– Можливо, – продовжував я, – багато з того, про що ми тепер ведемо мову, видасться смішним, бо суперечитиме нашим звичаям, як тільки почне здійснюватися у повній відповідності зі сказаним.

– І навіть дуже смішним, – погодився він.

– А що ти бачиш у тому найсмішнішого? – запитав я. – Очевидно, те, що оголені жінки вправлятимуться у палестрах разом із чоловіками, і не лише молоді, а вже й старшого віку, подібно до того, як це роблять у гімнасіях старі чоловіки, хоч і зморшкуваті, аж прикро на них дивитись, вони все ж із великим бажанням виконують свої вправи?

– Присягаю Зевсом! – сказав Главкон, – це виглядало б смішно, принаймні сьогодні.

– Отже, – я на те, – оскільки ми вже розпочали розмову, нам не треба боятися кпинів дотепних людей, скільки б і як би вони не глузували, якби така зміна сталася – і з гімнастичних закладів для жінок, і з їхнього мистецтва музики, а ще вміння володіти зброєю та верхової їзди…

V. – Отже, – продовжував я, – якщо жіноча й чоловіча стать явить свою різницю стосовно якогось мистецтва чи іншого заняття, ми скажемо, що ті справи слід призначати лише одній із них. А якщо різниця виявиться лише в тому, що жінки народжують, а чоловіки запліднюють, то ми скажемо, що це аж ніяк не доводить, що жінка відрізняється від чоловіка під тим оглядом, про який ми ведемо мову. Навпаки, ми й надалі дотримуватимемось думки, що нашим охоронцям і їхнім дружинам треба мати одне й те ж заняття.

– І правильна думка, – сказав Главкон.

– Правда? І після цього ми попросимо того, хто про це говорить протилежне, вияснити нам, у якому ж то мистецтві чи занятті з тих, що важливі для державного устрою, природа жінки й чоловіка не така сама, а різна?

– Цілком слушно.

– Тоді, подібно як ти говорив трохи раніше, знайдеться і хтось інший, готовий сказати, що нелегко так відразу дати належну відповідь, але, трохи помізкувавши, – це було б неважко зробити.

– Напевно, так і сказав би.

– А хочеш, ми попросимо такого сперечальника слідувати за нами, може, нам пощастить довести йому, що не існує жодного суто жіночого заняття, що стосується державного правління?

– Дуже хочу.

– Ну ж бо, скажемо йому, відповідай! Ти висловив думку, що один має до чогось вроджений хист, а інший – бездара, що означає: один легко навчається чого-небудь, а другий – важко? Один і за короткий час науки

буває дуже винахідливий у галузі, яку опановує, а другий і після довгого навчання не вміє навіть зберегти того, чого його навчали? У одного тілесний стан достатньо сприяє його духовному розвиткові, а у другого – навпаки, заважає? Чи існують ще якісь інші ознаки, чи лише ці, за якими ти поділив людей на тих, хто від природи здібний до чогось, і тих, хто не здібний?

– Кожний скаже, що так, – відповів Главкон.

– А чи знаєш хоч якесь із людських занять, у якому чоловічий рід під усіма оглядами не переважав би жінок? Або чи маємо розводитись довкола мистецтва тканння, випікання жертовних коржів і всілякого варива, в чому жіноча стать, здається, може щось довести – ось чому жінка найчастіше стає посміховиськом тоді, коли вона не в змозі впоратись навіть із цим.

– Ти кажеш правду, – зауважив він, – одна стать, так би мовити, у всьому добряче поступається іншій. Проте багато жінок у багатьох відношеннях беруть гору над багатьма чоловіками, але на загал, усе виглядає так, як ти кажеш.

– Отже, друже мій, у будівників держави не може бути жодної справи лише для жінки, тому що вона жінка, чи лише для чоловіка, тому що він чоловік. Однакові природні властивості розсіяні у живих істотах обох статей, і до всіх занять надаються за своєю природою як жінка, так і чоловік. Але жінка в усьому слабша від чоловіка.

– І навіть дуже.

– Тож, чи довіримо все виконувати чоловікам, а жінкам – нічого?

– Як можна!

– Тоді, гадаю, ми визнаємо, що від природи одна жінка має хист до лікування, а інша – ні, одна схильна до музичного мистецтва, а інша невіглас щодо цього.

– І що?

– А хіба не зустрічається яка-небудь жінка із здібностями до гімнастики або до військової справи, тоді як друга зовсім не до війни і не любить гімнастики?

– Гадаю, так.

– Правда? І одна кохається в мудрості, а інша її не терпить? Одній властиве шаленство, а інша незворушна?

– Буває і це.

– Отже, трапляється жінка, здатна бути охоронницею, а трапляється, що й ні. Хіба ми не вибрали охоронцями тих із чоловіків, які здатні до того за своєю природою?

– Власне, таких і вибрали.

– Виходить, і в жінок, і в чоловіків однакові природні здібності до охорони держави, а тільки й усього, що в жінок вони слабші, а в чоловіків – сильніші.

– Очевидно.

VI. – Отже, для таких чоловіків слід вибирати й таких жінок, щоб вони

жили разом і разом сповняли сторожову службу, оскільки здібні до неї і близькі за своєю природою до охоронців.

– Безумовно.

– А однакових за своєю природою треба залучати до однакових занять?

– Так, однакових.

– Отже, замикаючи коло, ми повертаємось до вихідного положення і згоджуємось, що для жінок-охоронниць займатися музичним мистецтвом і гімнастикою аж ніяк не суперечить природі.

– Звичайно, ні.

– Таким чином, те, що ми постановили, не було нездійсненне і не нагадувало порожніх побажань, оскільки ми встановили закон у відповідності до природи. Навпаки, природі, здається, більше суперечить те, що робиться сьогодні…

– Отже, якщо йдеться про те, щоб жінка стала охоронцем, то виховання її не повинне бути іншим від того, яке готує охоронців із чоловіків, тим більше, що маємо тут справу з одними й тими ж природними нахилами?

– Не повинне бути іншим…

– Отже, дружини охоронців нехай роздягаються, оскільки замість одягу накинуть на себе завзятість, нехай беруть участь у війні і в будь-якому іншому захисті держави, і нехай не роблять нічого іншого. Лишень із усіх цих занять жінкам треба доручати легші, ніж чоловікам, з огляду на слабкість їхньої статі. А той чоловік, який сміється з оголених жінок, коли вони займаються гімнастичними вправами задля найвищого добра, той своїм сміхом «недозрілий плід мудрості зриває», і, можливо, йому самому невтямки, над чим він сміється і що, власне, робить. Бо гарно кажуть і будуть не раз повторювати, що корисне – прекрасне, а шкідливе – огидне.

Платон. Держава. Київ: Основи, 2000.

Публій Овідій Назон
«Мистецтво кохання»
(І ст. н. е.)

Грай і на арфі, обіруч у струни вдаряючи ніжно:
Жартам, веселим пісням вельми пасує ця гра.
Знай, що писав Каллімах, що – коський співець, що – прихильник
Вакха, із Теосу муж, сивоголовий пісняр.
Хай буде знана й Сапфо (чи є десь грайливіша муза?)
Й той, в кого Гета-крутій батька все водить за ніс.
Щось із Проперція, з ніжних пісень прочитати не зайве,
Щось, може, з Галла, а щось – вчений підкаже Тібулл,

Чи із Варрона – про руно ясне, що сестрі твоїй, Фріксе,
Випало лихом таким, чи про того втікача
З Трої – Енея, про першопочатки високого Риму –
Твору славнішого в нас годі, повір, однайти.
Може, й моє до наведених тут ще долучиться ймення,
Може, в ріку забуття твори не кануть мої –
Й скаже хтось: «Нашого вчителя вірші добірні читайте,
Де він і чоловіків розуму вчить, і жінок,
Чи із трьох книг, що «Любовними» названі, вибери дещо
І з розумінням, чуттям ті сторінки прочитай;
Чи з «Героїнь» проспівай щось доладно – із творів, що іншим
Досі незнані були, започатковані ним».
Дай мені, Фебе, той дар! Дай і ти, хто сприяє поетам,
Вакху рогатий, і ви – дев'ять співучих богинь!
Хто б сумнівавсь, що й про танець ітиметься? Що то за жінка,
Як не рухлива вона і при кітарі, й вині?
Ті, хто навчився під музику рухатись, – любленці сцени:
Стільки в тих рухах краси, стільки ж і повабу в них!
Дівчина (вибач, вдаюсь до дрібниць) кидать кості хай вміє,
Кинувши – знати їй слід, скільки набрала очок.
То нехай кине на «три», то подумає, як їй найкраще
Кинути кості й який хитрий придумати хід.
Хай і в «розбійники» грає розважливо; й тут варто знати:
Гине камінчик тобі, раз він один – проти двох.
Воїна, що без напарниці, можуть в полон захопити –
Часто вертається він, хоч і мав намір іти.
В сітку широку м'ячі підкидають – гляди, не торкнися
Іншого, тільки того, що маєш кинуть, м'яча.
Ще одна гра є: на стільки клітинок поділено дошку,
Скільки (рахунок тонкий!) в році ковзкім місяців.
Звідси і звідти – по три камінці; перемогу здобуде,
Хто оті три камінці зможе поставити в ряд.
Ігор тих не зрахувать! Не знати їх дівчині – сором:
Саме за грою, бува, паросток пустить любов.
Гарні робити ходи – невелика, одначе, заслуга:
Спокій у грі берегти – значно важливіша річ.
Бо, захопившись, про все забуваємо, необережні:
Що приховалось в душі – явним одразу стає.
Гнів підступає, огидливе зло, до збагачення потяг,
Потім – лайки та сварки, й жалю важка гіркота…
Хай від такої ганьби береже Громовержець жіноцтво,
Щоб таланило йому вабити чоловіків!
Ось чим жінкам дала змогу втішатись бездумна природа;

Вибір багатший забав – чоловікам перепав:
Тут перегони з м’ячем, тут списи і розгонисті кола,
Зброя всіляка, щити й кінь, що по кругу біжить.
Поле не бачить вас, ні джерело найстуденіше Діви,
Туська на тихій воді не поколише ріка.
Портик Помпеїв вам личить зате, коли в ясне сузір’я
Діви стрімливо летять сонячні коні палкі.
Також відвідуйте храм лавроносного Феба, що в битві
Нам посприявши морській, флот єгиптян потопив,
Й інші споруди, що їх і сестра і дружина вождеві
З зятем-звитяжцем звела, що в корабельнім вінку.
Ще – вівтарі, де мемфійську телицю обкурює ладан,
Ще й три театри, щоб там на видноті ви були;
Далі – й арену, де кров на піску ще парка, а потому –
Цирк, де довкола стовпа – вихор гарячих коліс.
Що приховалось – незнане; незнаного – хто пожадає?
Що ж то таке, поміркуй, врода – без споглядача?
Краще співай від Таміра чи від Амебея – одначе
Треба, щоб ліру твою хоч би хто-небудь почув…
Ось чому, кралі, посеред юрби вам корисно бувати,
Часто ж ідіть за поріг – просто аби погулять!

Публій Овідій Назон. Любовні елегії.
Мистецтво кохання. Скорботні елегії.
Київ: Основи, 1999. 299 с.

Гай Музоній Руф
Лекція IV (I ст. н. е.)

Одного разу, коли виникло питання про те, чи слід синам і дочкам давати однакову освіту, він зауважив, що дресирувальники коней і собак не роблять різниці в дресируванні самців і самок; адже самок собак навчають полювати так само, як і самців, і не видно жодної різниці в дресируванні кобил, якщо від них очікують виконання кінної роботи, та дресируванні жеребців. Однак у випадку з людиною, здається, вважається необхідним застосовувати певне особливе та виняткове тренування та освіту для самців порівняно з самками, ніби не обов’язково, щоб одні й ті ж чесноти були присутні в обох однаково, як у чоловіка, так і в жінки, або ніби можна досягти одних і тих самих чеснот не через однакове, а через різне навчання. І все ж легко зрозуміти, що не існує одного набору чеснот для чоловіка та іншого для жінки. Перш за все, чоловік повинен мати розум, як і жінка, інакше яка користь від дурного чоловіка чи жінки? Тоді необхідно для одного не менше, ніж для іншого, жити справедливо, оскільки чоловік, який

не є справедливим, не буде добрим громадянином, а жінка не буде добре керувати своїм господарством, якщо не робитиме цього справедливо; але якщо вона несправедлива, вона скривдить свого чоловіка, як Еріфіла в оповіданні. Знову ж таки, визнано правильним для жінки в шлюбі бути вірною, так само і для чоловіка; закон, у будь-якому разі, встановлює таке ж покарання за вчинення перелюбу, як і за те, що його спіймали на перелюбі. Обжерливість, пияцтво та інші пов'язані з ними вади, які є вадами надмірності та приносять ганьбу тим, хто в них винний, показують, що самовладання є найнеобхіднішим для кожної людини, як чоловіка, так і жінки; бо єдиний спосіб втекти від розпусти – це через самовладання; іншого немає. Можливо, хтось скаже, що мужність – це чеснота, властива лише чоловікам. Це не так. Бо жінка належного сорту також повинна мати мужність і бути повністю вільною від боягузтва, щоб її не похитнули ні труднощі, ні страх; інакше, як можна сказати, що вона має самовладання, якщо погрозами чи силою її можна змусити піддатися сорому? Більше того, жінкам необхідно вміти відбивати напад, хіба що вони готові здаватися більш боягузливими, ніж кури та інші самки птахів, які борються з істотами, набагато більшими за себе, щоб захистити своїх дитинчат. Як же тоді жінкам не потрібна мужність? Те, що жінки мають певну майстерність у озброєнні, продемонстрували амазонки, коли перемогли багато племен у війні. Отже, якщо чогось із цієї мужності бракує іншим жінкам, то це через брак використання та практики, а не тому, що вони нею не наділені. Отже, якщо чоловіки та жінки народжуються з однаковими чеснотами, то однаковий тип навчання та освіти, неминуче, повинен підходити як чоловікам, так і жінкам. Бо кожній тварині та рослині необхідний належний догляд, щоб вони дала належну їм досконалість. Хіба не правда, що, якби за однакових обставин чоловікові та жінці було необхідно вміти грати на флейті, і якщо, крім того, обидва мусили б робити це, щоб заробляти на життя, ми повинні були б дати їм обом однакову ґрунтовну підготовку з гри на флейті; і так само, якби будь-кому було необхідно грати на арфі? Що ж, тоді, якщо обом необхідно бути майстерними в чесноті, яка властива людині, тобто обом бути здатними мати розум, та самовладання, та мужність та справедливість, одному не менше, ніж іншому, хіба ми не навчимо їх обох мистецтву, завдяки якому людина стає доброю? Так, безумовно, ми повинні робити це і нічого більше. «Ну ж бо, – гадаю, хтось скаже, – невже ви очікуєте, що чоловіки повинні вчитися прясти так само, як і жінки, а жінки повинні брати участь у гімнастичних вправах так само, як і чоловіки?». Ні, я б цього не вимагав. Але я стверджую, що оскільки в людській расі чоловіча конституція сильніша, а жіноча слабша, завдання слід призначати так, щоб вони відповідали природі кожного; тобто важчі завдання слід доручати сильнішим, а легші – слабшим. Таким чином, прядіння та робота в приміщенні більше підходили б жінкам, ніж чоловікам, тоді як гімнастика та робота на свіжому повітрі більше підходили б чоловікам. Однак іноді деякі чоловіки могли б краще виконувати деякі легші

завдання та те, що зазвичай вважається жіночою роботою, а жінки могли б виконувати важчі завдання, які здаються більш доречними для чоловіків, коли цього вимагають стан сили, потреба чи обставини. Бо я схильний вважати, що всі людські завдання є спільним обов'язком і є спільними для чоловіків і жінок, і жодне з них не обов'язково призначене виключно для одного, але деякі заняття більше підходять природі одного, деякі – іншому, і з цієї причини деякі називаються чоловічою роботою, а деякі – жіночою. Але що б не стосувалося чесноти, можна було б сказати, що це однаково відповідає природі обох, оскільки ми погоджуємося, що чесноти жодним чином не підходять більше для одного, ніж для іншого. Отже, я вважаю розумним, що речі, які стосуються чесноти, повинні навчатися як чоловікам, так і жінкам; і крім того, що з самого дитинства їх слід навчати, що це правильно, а те неправильно, і що це однаково для обох; що це корисно, що те шкідливо, що потрібно робити це, а того не можна. Завдяки такому навчанню розвивається розуміння у тих, хто навчається, як у хлопчиків, так і у дівчаток, без жодної різниці. Потім їх слід надихати почуттям сорому за все низьке. Коли ці дві якості сформовані в них, чоловік і жінка неминуче володіють собою. І найбільше дитина, яку правильно виховують, чи хлопчик, чи дівчинка, повинна бути звикла терпіти труднощі, не боятися смерті, не падати духом перед обличчям будь-якого нещастя; коротше кажучи, вона повинна бути звикла до кожної ситуації, яка вимагає мужності. Тепер мужність, як було показано вище, має бути присутньою і у жінок. Крім того, уникати егоїзму та високо цінувати справедливість, а також, будучи людиною, бажати допомагати та не бажати шкодити ближнім – це найблагороднiший урок, і він робить тих, хто його вивчає, справедливими. Яка причина, чому чоловікові доречніше цього навчитися? Звичайно, якщо жінкам личить бути справедливими, необхідно, щоб обидва засвоїли ті самі уроки, які найвищою мірою відповідають характеру кожного та надзвичайно важливі. Якщо трапляється, що чоловік знає щось про певну майстерність, а жінка ні, або ж вона знає щось, а він ні, це не означає жодної різниці в освіті жодного з них. Але про найважливіші речі нехай не один знає, а інший ні, але нехай вони знають одне й те саме.

Якщо ви запитаєте мене, яке вчення дає таку освіту, я відповім, що як без філософії жоден чоловік не був би належно освіченим, так само не була б освіченою жодна жінка. Я не маю на увазі, що жінки повинні володіти технічними навичками та гостротою в аргументації. Це було б зовсім зайвим, оскільки вони, як жінки, використовуватимуть філософію до кінця свого життя. Навіть у чоловіків я не надто ціную це досягнення. Я лише закликаю їх здобувати від філософії доброту в поведінці та благородство характеру. Насправді філософія – це виховання благородства характеру і нічого більше.

Переклад за Musonius Rufus. Lectures and Fragments. New Haven: Yale University Press, 1947.

Еразм Роттердамський
«Абат і вчена дама» (1524 р.)

Антроній і Магдалія.
Антроній . Що за дивне обладнання бачу тут?
Магдалія. Хіба воно поганого смаку?
Антроній. Не знаю, доброго чи поганого смаку, в усякому разі не пристойне воно ні для дівиці, ні для заміжньої жінки.
Магдалія. А це ж чому, поясни!
Антроній. Тому, що всюди повно книжок.
Магдалія. Невже ти, літня людина, абат, до того ж придворний, ніколи не бачив книжок у кімнатах знатних жінок?
Антроній. Бачив, але всі вони були написані французькою мовою, а тут я бачу грецькі й латинські книжки.
Магдалія. Хіба тільки книжки, написані французькою мовою, вчать мудрості?
Антроній. Знатним дамам вельми подобається тримати їх, щоб мати чим заповнити своє дозвілля.
Магдалія. Невже тільки знатним дамам випадає бути мудрими й жити приємно?
Антроній. Мудрість і приємне життя – несумісні поняття. Мудрість – справа ніяк не жіноча, а приємне життя личить знатним дамам.
Магдалія. А жити доброчесно – хіба не личить усім?
Антроній. Усім, очевидно.
Магдалія. А чи можуть жити приємно ті, що не живуть доброчесно?...
Магдалія. Гаразд, а якби до всього цього Бог додав ще мудрість, чи жив би ти тоді приємно?
Антроній. Що ти називаєш мудрістю?
Магдалія. Це така властивість, коли ти розумієш, що почуваєш себе щасливим тільки завдяки благам духовним, а багатство, почесті, знатне походження не роблять людину ні щасливою, ні кращою.
Антроній. Цур тобі з такою мудрістю!
Магдалія. А якщо мені більшу втіху дає читання книжок хороших письменників, ніж тобі полювання, випивки або гра в кості, – чи не скажеш, що я живу приємно?
Антроній. Ой, я не міг би так жити.
Магдалія. Тим-то я не про те питаю, що тобі найприємніше, а що повинно бути приємним.
Антроній. Не хотів би я, щоб мої ченці вічно ниділи над книжками.
Магдалія. А мій чоловік за це мене дуже хвалить. Чому ти не схвалюєш такого захоплення у твоїх ченців?
Антроній. Бо я пересвідчився, що вони від читання стають менш покірні.

Перечить, посилаючись на постанови, папські розпорядження, на послання апостолів Петра й Павла.
Магдалія. Отже, ти даєш накази, що суперечать вченню Петра й Павла?
Антроній. Чого вчать ці святі, – я не знаю, у всякому разі не люблю ченців, які на все мають готову відповідь, і не хочу, щоб хто-небудь з моєї братії був мудріший за мене.
Магдалія. Можеш уникнути цього, якщо сам постараєшся здобути якнайбільше знань.
Антроній. Немає в мене на це часу.
Магдалія. Як це так?
Антроній. Просто немає в мене вільної хвилини.
Магдалія. Немає в тебе часу бути мудрим?
Антроній. Немає.
Магдалія. Що ж тобі заважає?
Антроній. Довгі молитви, господарські клопоти, полювання, коні, служба при дворі.
Магдалія. І це для тебе важливіше від мудрості?
Антроній. Такий спосіб життя став для мене звичкою.
Магдалія. Скажи мені ще таке: якби якийсь Бог дав тобі змогу перетворити твою чернецьку братію і себе самого в будь-яку тварину – чи перетворив би ти її у свиней, а себе – в коня?
Антроній. Ні в якому разі.
Магдалія. Але тоді ніхто з твоїх ченців не був би мудрішим від тебе одного.
Антроній. Мені байдуже, якими тваринами стали б мої ченці, аби тільки я залишився людиною.
Магдалія. І ти вважаєш, що людиною є той, хто не має мудрості і не прагне мати її?
Антроній. Для себе я достатньо мудрий.
Магдалія. Для себе й свині мудрі.
Антроній. Ти, як видно, софістка неабияка – так уміло вмієш спорити.
Магдалія. Кого нагадуєш мені ти, я не скажу. Все ж чому тобі не до вподоби обладнання цієї кімнати?
Антроній. Тому що жіноче приладдя – кужіль і веретено.
Магдалія. Хіба не личить матері сім'ї завідувати домом і виховувати дітей?
Антроній. Личить.
Магдалія. І ти вважаєш, що при цьому можна обійтись без мудрості?
Антроній. Ні, не вважаю.
Магдалія. Саме такої мудрості і вчать мене книги.
Антроній. У мене в монастирі шістдесят два ченці, але в моїй келії жодної книги не знайдеш.
Магдалія. Добре воно живеться цим ченцям під твоєю опікою!
Антроній. Книжки я можу терпіти, але не латинські.
Магдалія. Чому?

Антроній. Тому що мова ця не для жінок.
Магдалія. Поясни чому.
Антроній. Тому що латина не сприяє збереженню жіночої цнотливості.
Магдалія. А французькі книжки, повні найбезглуздіших оповідок, сприяють цьому?
Антроній. Є ще інша причина.
Магдалія. Яка? Кажи відверто.
Антроній. Для жінки, котра не знає латини, священик не такий небезпечний.
Магдалія. Ой, з цього боку ніяка небезпека не грозить завдяки вам самим. Адже ви все робите для того, щоб не знати латини.
Антроній. Та й простолюддя вважає, що коли жінка знає латину – то це рідке й незвичайне явище.
Магдалія. Що ти мені тут посилаєшся на простолюддя? Адже саме простолюддя своїми вчинками не може служити добрим прикладом! Навіщо посилаєшся на звичку – вчительку всілякого неподобства! Треба засвоювати все те, що найкраще, а тоді ввійде у вжиток те, що досі було незвичне, приємним стане те, що було немилим, пристойним стане те, що вважалось непристойним.
Антроній. Я слухаю, веди далі.
Магдалія. Хіба не похвально, що уродженки Німеччини вчать французьку мову?
Антроній. Авжеш.
Магдалія. З якою метою вчать її?
Антроній. Щоб розмовляти з тими, хто знає французьку.
Магдалія. А мені, на твою думку, не личить вчити латину, щоб щоденно гуторити з багатьма письменниками, такими мудрими, такими щирими порадниками?
Антроній. Книжки віднімають у жінки розум, якого в неї й так обмаль.
Магдалія. Скільки розуму в нас, я не знаю, але свій, хоч його й мало, волію присвячувати науковим заняттям, аніж марнувати на безглузде проказування молитов, на нічні гульбища, випорожнювання містких чар з вином.
Антроній. Спілкування з книжками призводить до безумства.
Магдалія. А спілкування з пияками, блазнями і скоморохами не призводить до безумства?
Антроній. Навпаки – проганяє нудьгу.
Магдалія. Хіба можна повірити, щоб мої такі приємні співрозмовники доводили мене до безумства?
Антроній. Так кажуть люди.
Магдалія. Проте дійсність свідчить про протилежне. Наскільки частіше ми бачимо людей, яких призвели до безумства непомірковані пиятики, безкінечні пиятики, розгнуздані пристрасті.
Антроній. Я, скажу відверто, не хотів би мати вчену дружину.
Магдалія. А я рада, що доля подарувала мені чоловіка, не схожого на тебе.

Завдяки освіті я стала дорожчою йому, а він – мені.
Антроній. Великими зусиллями здобувається освіта, а кінець кінцем все одно треба вмирати.
Магдалія. Скажи мені, превелебний абате, якби завтра довелося тобі вмирати, яким би ти волів піти з цього світу – глупаком чи мудрецем?
Антроній. Якби мудрість діставалась без труда...
Магдалія. Але ж людині ніщо не дістається без труда в цьому житті, і що б ми не придбали, якими б зусиллями не домоглися цього, все необхідно тут залишити. Чому ж маємо шкодувати старань на найдорогоціннішу справу, якщо такою ціною можемо здобути духовну цінність, плоди якої будуть супроводити нас і на той світ?
Антроній. Я не раз чув приказку: мудра жінка – подвійно дурна. –
Магдалія. Так звичайно кажуть, але тільки дурні. Жінка справді мудра себе саму мудрою не вважає і, навпаки, та, в якої немає ані крихітки розуму, а вона чваниться своїм розумом, – ось така справді подвійно дурна.
Антроній. Не знаю чому, але наука для жінки – неначе сідло для бика.
Магдалія. Все ж не можеш заперечити, що більше бикові підходить сідло, аніж ослу або свині – мітра. Якої ти думки про Богородицю?
Антроній. Якнайкращої.
Магдалія. А хіба вона не читала книжок?
Антроній. Читала, але не такі.
Магдалія. А які ж?
Антроній. Часослов.
Магдалія. Який саме?
Антроній. Бенедиктинський.
Магдалія. Хай так. Ну, а Павла і Евстахія, хіба не були обізнані вони із священими книгами?
Антроній. У наш час – це рідке явище.
Магдалія. Подібно, як колись рідкісним птахом був невчений абат, зате нині це буденне явище. Колись імператори і князі славились не тільки владою, а й вченістю. Зрештою, вчена жінка не така вже рідкість. Як ти гадаєш: і в Іспанії, і в Італії чимало жінок знатного походження, які можуть суперничати з будь-яким чоловіком, в Англії є вчені жінки з дому Мора, в Німеччині – з дому Піркгеймера і Блауера. Якщо ви не схаменетесь, дійде до того, що ми будемо керувати богословськими школами, ми будемо виголошувати казання в храмах, ми заволодіємо вашими мітрами.
Антроній. Не дай Боже!
Магдалія. Ваша справа не допустити цього. Якщо ж не отямитесь і будете поводитися так, як досі, то скоріше гуси проповідуватимуть з казальниці, ніж ви, безмовні пастирі, втримаєте при собі паству. Ви самі бачите – сцена світу вже міняється, і треба або зовсім зняти з себе машкару, або кожному грати свою роль.
Антроній. Ну, як же необачно я натрапив на цю жінку! Якщо коли-небудь

завітаєш до нас, я прийму тебе набагато люб’язніше.
Магдалія. Як саме?
Антроній. Потанцюємо, вип'ємо досхочу, пополюємо, пожартуємо, посміємося!
Магдалія. Мене вже тепер бере охота посміятися.

Роттердамський Е. Похвала Глупоті. К.: Основи, 1993.

Лаура Черета
«Лист до Бібула Семпронія» (13 січня 1488 року)

МОЇ ВУХА СТОМИЛИСЯ ВІД ТВОЇХ ПРИЧІПОК. Ти зухвало та публічно не просто дивуєшся, а й дійсно бідкаєшся, що я, як кажуть, володію таким же витонченим розумом, яким природа коли-небудь наділяла найосвіченішого чоловіка. Ти, здається, вважаєш, що вчену жінку навряд чи колись бачили у світі. Ти помиляєшся в обох твердженнях, Семпронію, і явно збився з шляху істини та поширюєш неправду. Я згодна, що тобі слід сумувати; справді, тобі має бути соромно, бо ти перестав бути живою людиною і перетворився на одухотворений камінь, відкинувши навчання, яке робить чоловіків мудрими, ти гниєш у бездіяльному дозвіллі. Не природа, а твоя власна душа зрадила тебе, покинувши чесноту заради легкого шляху гріха.

Ти вдаєш, що захоплюєшся мною як жінкою-вундеркіндом, але у твоїх лестощах ховається підсолоджений обман. Ти постійно чекаєш у засідці, щоб зловити у пастку мою прекрасну стать, і, охоплений своєю ненавистю, прагнеш затоптати мене ногами та змішати мене з брудом. Це хитрий трюк, але лише низький і вульгарний розум міг би подумати зупинити Медузу медом. Тобі краще було б підкрадатися до крота, ніж до вовка. Адже кріт зі своїм темним зором не бачить нічого навколо себе, тоді як очі вовка сяють у темряві

Бо мудра людина бачить [силою] розуму і, передбачаючи те, що чекає попереду, прямує за світлом розуму. Адже завдяки передбачливості мислитель знаючими стопами розвіює зло, яким усіяний її шлях.

Я б мовчала, повір мені, якби та твоя дика давня ворожнеча була скерована лише на мене одну. Бо світло Феба не можна заплямувати навіть у багнюці. Але я не можу терпіти того, що ти напав на всю мою стать. З цієї причини моя спрагла душа прагне помсти, моє спляче перо пробуджується до літературної боротьби, шалений гнів розпалює розумові пристрасті, довго скуті мовчанням. Зі справедливої причини я хочу продемонструвати, яку чудову репутацію за освіченість і чесноту жінки здобули завдяки своїй вродженій досконалості, що проявлялася в кожній епосі як знання, [носій] честі. Воістину, безперечним і законним є наше володіння цією спадщиною,

що прийшла до нас з довгої вічності минулих століть

[Для початку] ми читаємо, як Сабба Ефіопська, її серце було сповнене божественної сили, розгадала пророчі таємниці єгипетського Соломона. А найдавніші письменники казали, що Амальтея, обдарована передбаченням майбутнього, співала свої пророцтва біля берегів озера Авернус, неподалік від Байї. Сивіла, гідна язичницьких богів, вона продала книги оракулів Пріску Тарквінію. Вавилонська пророчиця Еріфіла, її божественний розум проникав у далеке майбутнє, описала падіння та спалення Трої, долю Римської імперії та майбутнє народження Христа. Нікострата, мати Евандра, обізнана як у пророцтвах, так і в грамоті, володіла таким великим геніем, що за допомогою шістнадцяти символів вона вперше навчила латинян мистецтву письма. Слава Інахійської Ісіди також залишиться вічною, яка, аргоська богиня, навчила єгиптян свого алфавіту. Зенобія Єгипетська була настільки благородно навчена, не лише єгипетською, але також грецькою та латинською мовами, що писала історії дивних та екзотичних місць… Я швидко пройду повз Тулліолу, дочку Цицерона, Теренцію та Корнелію, усіх римських жінок, які досягли вершин знань. Я також омину Ніколозу [Сануто] з Болоньї, Ізотту Ногаролу та Кассандру Феделе нашого часу. Уся історія сповнена цими прикладами. Таким чином, твої мерзенні слова спростовуються цими аргументами, які змушують тебе визнати, що природа наділяє порівну всім однакову свободу навчатися.

Залишається розглянути лише питання про рідкість видатних жінок. Пояснення просте: жінки від природи могли бути винятковими, але обирали менші цілі. Бо деякі жінки переймаються тим, щоб правильно укладати волосся, прикрашати себе чудовими сукнями або прикрашати пальці перлами та іншими коштовностями. Інші відчувають втіху, промовляючи ретельно складені фрази, віддаючись танцям або доглядаючи за розбещеними цуценятами. Ще інші бажають заглядатися на пишні бенкетні столи, відпочивати уві сні чи, стоячи перед дзеркалами, намащувати свої прекрасні обличчя. Але ті, у кому глибша цілісність прагне чесноти, від початку стримують свої юні душі, розмірковують про вищі речі, загартовують тіло тверезістю й випробуваннями, приборкують свої язики, відкривають вуха, складають свої думки в години неспання, їхній розум у спогляданні, у літерах, пов’язаних з праведністю.

Бо знання не дається як дар, а [здобувається] старанністю. Вільний розум, не уникаючи зусиль, завжди ревно лине до добра, а бажання знати зростає дедалі ширше й глибше. Отже, не через якусь особливу святість ми [жінки] нагороджені Богом-Дарителем даром виняткового таланту. Природа щедро обдарувала своїми дарами всіх людей, відкривши для всіх двері вибору, через які розум посилає послів до волі, від яких вони навчаються та передають свої бажання. Воля повинна обрати здійснення дару розуму.

[Але] там, де ми [жінки] мали б бути наполегливими, ми [надто часто] підступні, де мали б бути впевненими ми невпевнені. [Ще гірше], ми

вдоволені своїм становищем. Але ти, дурний і злий пес, зарився в землю, ніби переляканий вовками. Перемога не приходить до тих, хто тікає. І не залишається в безпеці той, хто укладає мир з ворогом; радше, коли його тиснуть, він повинен ще більше озброїти себе зброєю та мужністю. Як огидно бачити, як сильні чоловіки переслідують слабкого. Тримайся! Чи саме моє ім'я лякає тебе?

Оскільки я не варвар розумом і не борюся як варвар, який страх керує тобою? Ти марно тікаєш, бо хитро розставлені пастки виманюють тебе з кожного сховища. Невже ти думаєш, що, ховаючись, як дезертир [з поля бою], ти можеш залишитися невикритим? Розкаяний, ти шукаєш єдиного шляху порятунку у втечі? [Якщо ти це зробиш], тобі має бути соромно.

Мене занадто багато хвалили; виявляючи свою зневагу до жінок, ви вдаєте, що тільки я гідна захоплення завдяки щастю мого інтелекту. Але я, порівняно з іншими жінками, які здобули блискучу славу, лише маленька дурниця. Ти маскуєш свою заздрість удаваністю, але марно огортаєшся вибачливими словами. Похована брехня, правда, дорога Богу, завжди виринає. Ти спотикаєшся, напівсліпий від заздрощів, на хибному шляху, який веде тебе від твоєї мужності, від твого обов'язку, від Бога. Хто, як ти думаєш, здивується, Бібуле, якщо вражене серце розгніваної дівчини, яке боляче поранила твоя бездумна зневага, після цього ще лютіше нападе на твої гіркі слова? Невже ти думаєш, о наймерзенніша людина на землі, що я вважаю себе виведеною[як Афіна] з голови Юпітера? Я школярка, одержима сплячим вогіллям звичайного розуму. Справді, мені надто боляче, і мій ображений розум, надто зворушений пристрастями, зітханнями, мучаючи себе, усвідомлює обов'язок захищати свою стать. Бо абсолютно все – те, що є всередині нас, і те, що є зовні – роблять слабшим асоціюючи з моєю статтю.

Тож я, яка завжди цінувала чесноту, відклавши свої особисті турботи, буду полірувати та втомлювати своє перо проти базікал, що роздуваються фальшивою славою. Навчена мистецтву, я перекрию шляхи відступу. І я намагатимуся, використовуючи зброю помсти, викорінити образливу ганьбу галасу, якою деякі безчесні та нахабні чоловіки люто, жорстоко та підло виступають проти жінки та республіки, гідної шани.

Переклад за King Margaret L., Rabil Albert, Jr. Her Immaculate Hand: Selected Works by and about the Women Humanists of Quattrocento Italy. Binghamton, N.Y.: Center for Medieval & Early Renaissance Studies, 1983.

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема І.
ГРЕЦЬКІ МІФИ ЯК ДЖЕРЕЛО УЯВЛЕНЬ ПРО «ІДЕАЛЬНИХ» ЧОЛОВІКІВ ТА «ІДЕАЛЬНИХ» ЖІНОК
(2 години)

1. Міф про Європу.
2. Від Афіни до Афродіти: слабкі чи могутні?
3. Гендерні стереотипи в античній міфології.

Методичні рекомендації:

Мета заняття: проаналізувати уявлення давніх греків про жінок та їхнє місце і роль у суспільстві, викладені у давньогрецькій міфології, з'ясувати вплив грецьких міфів на формування уявлень про жіночий та чоловічий «ідеали» в античний період та у подальші часи.

При підготовці відповіді на **перше питання** потрібно прочитати міф про Європу та з'ясувати, яку роль відіграв цей міфологічний персонаж в історії континенту. Які символи і теми можна відзначити в давньогрецькому міфі про Європу?

Готуючись до відповіді на **друге питання**, необхідно ознайомитися зі змістом міфів про давньогрецьких богинь та визначити основні характеристики і риси, якими їх наділяли греки. Які типи образів жінок зустрічаються в античних міфах? Як ці образи відображають культурні цінності давньогрецького суспільства? Спираючись на давньогрецьку міфологію, визначте, якими були вимоги до жінок у Стародавній Греції.

При підготовці відповіді на **третє питання** потрібно з'ясувати, які моральні норми та цінності формувалися у давньогрецькому суспільстві під впливом міфів. Поміркуйте, як грецькі міфи вплинули на гендерні ролі та очікування від жінок та чоловіків у суспільстві. Порівняйте жіночий та чоловічий ідеали грецьких міфів з ідеалами, які існують у сучасному світі. Що залишилося актуальним, а що змінилося? Поміркуйте, як грецькі міфи вплинули на подальший розвиток мистецтва та літератури.

Література:

Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія / [упорядники Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна]. Київ: Центр Навчальної літератури, 2006. 952 с. URL: https://chtyvo.shron.org/authors/Mykhed_Tetiana/Antychna_literatura_Hretsia_Rym_Khrestomatia/

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції. К.: Видавничий центр «Академія», 2010. 448 с.

Луценко О.А. Філософія та культура статі: ґендерний аналіз.Суми: ФОП Цьома С.П., 2019. 350 с.

Меніг Л.В., Додонов Р.О. Міфологічні витоки гендерної ідентичності. *Філософія*. 2019. Вип. 41 (54). С. 54-64.

URL: https://www.researchgate.net/publication/350517920_Mythological_origins_of_gender_identity

Туренко В.Е. Жінки в античній філософії: постаті, праці, концепції. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 236 с.

URL: https://www.academia.edu/46853163/Women_in_ancient_philosophy_figures_works_concepts_in_Ukrainian_with_bilingual_

Пащенко В. І. Антична література. Київ: Либідь, 2008. 718 с.

Підлісна Г.Н. Антична література. Київ: Вища школа, 1992. 255 с.

Словник античної міфології. Київ, 1985. 236 с.

URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kozovyk_Ivan/Slovnyk_antychnoi_mifolohii/

Питання для самоконтролю та дискусії:

1. Які гендерні стереотипи відображені в античній міфології?

3. Чому на думку деяких дослідників міф про Європу пов’язаний з протистоянням Заходу та Сходу?

2. У яких творах європейського мистецтва знайшов відображення міф про Європу?

4. Як міф про Пандору вплинув на подальше ставлення до жінок у суспільстві?

5. Чи можна вважати, що у давньогрецькій міфології боги та богині були рівними та пропагувалася ідея гендерної рівності?

6. Образи яких богів та богинь відображали гендерні стереотипи, а яких суперечили їм?

7. Чи були у давньогрецькій міфології персонажі, які кидали виклик традиційним гендерним ролям?

8. Чому роль жінок у давньогрецьких міфах часто відрізнялася від їхньої ролі у реальному житті?

9. Які гендерні ролі відображені в давньогрецькій міфології?

Тема ІІ.
ДАВНІ ФІЛОСОФИ ПРО РІЗНІ РОЛІ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК
(2 години)

1. Проблема гендеру в античній філософії.
2. Античні філософи про відмінності між чоловіками та жінками.
3. Гендерна філософія Платона й Арістотеля та її вплив на Європу.

Методичні рекомендації:

Мета заняття: проаналізувати погляди античних філософів на роль жінки у суспільстві й відмінності між жінками та чоловіками, з'ясувати вплив античної філософії на подальше розуміння соціальних ролей чоловіка та жінки в Європі.

При підготовці відповіді на **перше питання** проаналізуйте уявлення античних філософів про стать і роль жінок та чоловіків у суспільстві. Яким було ставлення стародавніх мислителів до жінок?

Готуючись до відповіді на **друге питання**, потрібно ознайомитися з поглядами античних філософів на відмінності між жінками та чоловіками. Чи були античні філософи прибічниками гендерної рівності? Чи співпадали погляди філософів-чоловіків та філософів-жінок на «жіноче питання»?

При підготовці відповіді на **третє питання** потрібно проаналізувати уявлення Платона та Арістотеля про жінок і про відмінності між жінками та чоловіками. Яку роль ці філософи відводили жінкам у політиці та сімейному житті? З'ясуйте, у чому полягали відмінності в їхніх поглядах та чим вони були зумовлені. Поміркуйте, як філософія Платона та Арістотеля вплинула на подальший розвиток ставлення до жінок у європейській філософії та формування гендерних стереотипів.

Література:

Арістотель. Політика. Київ: Основи, 2000. 239 с.
URL: http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm

Андрусяк І.П. Жінки-філософині, Аристотель та місце жінок у науці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2019. № 23. С. 45 – 50.
URL: https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-6-nomer-23-2019/zhinky-filosofyni-arystotel-ta-misce-zhinok-u-nauci

Івченко Ю. Роль жінки в історії античної філософії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 29. Ч.2. Т.1. С.12 – 14.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_29%282.1%29__4

Курченко Л. М. Гендерна проблематика у західній філософській традиції: від Аристотеля до сьогодення. *Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального*. Київ, 2021. С. 54 – 73.
URL: https://ir.kneu.edu.ua/items/329ed308-4d38-4401-9da7-c58fd4603192

Луценко О.А. Філософія та культура статі: ґендерний аналіз. Суми: ФОП Цьома С.П., 2019. 250 с.

Туренко В.Е. Жінки в античній філософії: постаті, праці, концепції. Київ, 2021. С. 171 – 214.
URL: https://www.academia.edu/46853163/Women_in_ancient_philosophy_figures_works_concepts_in_Ukrainian_with_bilingual_

Платон. Держава. Київ: Основи, 2000. 355 с.
URL: http://litopys.org.ua/plato/plat.htm

Чухим Н. Візія жінки у західній філософській традиції (від античності до модерну). Київ: Київський інститут гендерних досліджень, 2006. 192 с.

Питання для самоконтролю та дискусії:

1. Чому тема гендерна проблематика не переувала у центрі уваги античних філософів?
2. Яким чином античні жінки могли стати філософами?
3. Назвіть найвідоміших античних жінок-філософинь?
4. Серед представників якої філософської школи, на думку дослідників, у давнину було найбільше жінок та чому?

5. Кого з античних філософів можна вважати прихильником ідеї гендерної рівності?

6. Чи була філософія Аристотеля основою для подальшого закріплення патріархальних відносин у Європі?

7. Як відрізнялися уявлення про жінок у різних давньогрецьких філософських школах?

8. Чому, на вашу думку, збереглося мало свідчень про жінок-філософинь?

Тема ІІІ.
ПРАВОВИЙ СТАТУС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЖІНКИ В АНТИЧНІ ЧАСИ
(2 години)

1. Жінки та закон.
2. Жінки під опікою.
3. Походження та наслідки стародавніх законів для європейських жінок.

Методичні рекомендації:

Мета заняття: з'ясувати правовий статус жінок у період античності, проаналізувати основні норми, що регулювали їхнє життя та визначали правовий статус.

Відповідаючи на **перше питання**, проаналізуйте ставлення до жінок в античному, зокрема римському, законодавстві та визначте, чи мали жінки ті ж самі права, що й чоловіки. Зверніть увагу на права жінок, які стосувалися шлюбу, спадку, власності та участі у суспільних справах.

При підготовці відповіді на **друге питання** потрібно розглянути систему опіки над жінками в Римській державі та з'ясувати, чому у Стародавньому Римі жінки перебували під опікою. Окремо потрібно зупинитися на жінках-весталках, що не потребували опіки і мали усю повноту прав. Чим пояснювалося таке становище весталок?

Готуючи відповідь на **третє питання**, поміркуйте, якими були причини обмеження жінок у правах у період Античності. Які наслідки мали римські закони для соціального статусу та можливостей жінок у суспільстві та яким чином норми римського законодавства вплинули на подальший розвиток прав жінок у наступні століття? Яким було правове становище жінок в епоху Середньовіччя?

Література:

Вовк В. М. «Жіноче питання» у римському праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2008. № 3. С. 379 – 388.

URL: http://radnuk.info/statti/582-rimske/15155-2011-01-21-08-56-17.html

Калюжний Р. А., Ящуринський Ю. В. Основи римського приватного права. Київ: Видавничий дім «Персонал», 2011. 183 с.

URL: https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/pravoznavstvo/osnovi_rimskogo_privatnogo_prava.html

Малютіна І. П. Категорія «жінка» в публічному і приватному праві Стародавнього Риму. *Юридична наука.* 2013. № 3. С. 28 – 34.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2013_3_5

Міняйло Н. В. Походження та соціальний статус весталок у Стародавньому Римі (VIII – I ст. до р. х.). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2013. Вип. 4 (117). С. 45 – 47.

URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Miniailo_Nataliia/Pokhodzhennia_ta_sotsialnyi_status_vestalok_u_Starodavnomu_Rymi_VIII-I_st_do_RKh/

Основи римського приватного права: Підручник / [ред. В. І. Борисова, Л. М. Баранова]. Харків: Право, 2008. 224 с.

URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Baranova_L_M/Osnovy_rymskoho_pryvatnoho_prava/

Питання для самоконтролю та дискусії:

1. Чи були чоловіки та жінки рівноправними суб’єктами правовідносин у давнину?
2. Які закони свідчать про обмежені, порівняно з чоловічими, права жінок?
3. Чому вважалося, що жінка має перебувати під опікою родича чоловічої статі?
4. Чи були, за античними законами, захищені права жінки у шлюбі?
5. Чи можемо ми простежити еволюцію законодавства щодо жінок у давнину з плином часу?
6. Чи мали на меті давні законодавці юридично захистити права жінок?

7. Чи вимагали жінки у добу Античності розширення своїх політичних прав?

Тема IV – V.
ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО ВІД АНТИЧНОСТІ ДО ВІДРОДЖЕННЯ: ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР
(4 години)

1. Мистецтво та гендер в Європі.
2. Візуальні образи жінки та чоловіка в образотворчому мистецтві: відмінності у репрезентації.
3. Жінка очима чоловіка: стереотипи на майбутнє.
4. Еталони краси в образотворчому мистецтві.
5. Жінки-художниці.

Методичні рекомендації:

Мета заняття: з'ясувати роль жінок у розвитку образотворчого мистецтва Європи від Античності до Відродження, проаналізувати особливості репрезентації жінок та чоловіків у мистецтві і вплив мистецьких традицій Античності, Середньовіччя та Відродження на формування еталонів краси та гендерних стереотипів.

Готуючись до відповіді на **перше питання**, проаналізуйте вплив тогочасних уявлень про чоловіків та жінок на європейське мистецтво. Як суспільні норми вплинули на мистецтво та його сприйняття?

Відповідаючи на **друге питання**, поміркуйте, як чоловіки та жінки були зображені у мистецтві різних періодів. Спробуйте ідентифікувати та проаналізувати типові гендерні стереотипи, які були відображені в мистецтві у різні епохи. Як зміни ролі чоловіків та жінок у суспільстві впливали на їхнє зображення у творах образотворчого мистецтва?

Відповідь на **третє питання** передбачає аналіз особливостей зображення жінок у живопису, скульптурі та інших видах образотворчого мистецтва Античності, Середньовіччя, Відродження (до XVII ст.), створених чоловіками-митцями. Студенти мають обрати по одному митцю та підготувати про нього презентацію. Потрібно стисло розповісти про обраного митця та проаналізувати, як він зображував жінок у своїх роботах. Поміркуйте, як соціальні норми та культурні чинники вплинули на особливості створення образу жінки митцями-чоловіками? Як творчість

митців-чоловіків вплинула на сприйняття жінок у суспільстві та подальше формування гендерних стереотипів?

При підготовці відповіді на **четверте питання**, проаналізуйте, які еталони краси були сформовані у часи Античності, Середньовіччя та Відродження. Поміркуйте, як культурні та історичні чинники вливали на уявлення про красу?

Відповідь на **п'яте питання** передбачає підготовку презентації про жінку-художницю або скульпторку періоду Античності/ Середньовіччя/Відродження (до XVII ст.). Студенти мають обрати одну видатну жінку, розповісти про неї, проаналізувати особливості її творчості та внесок у світову культуру. Поміркуйте, з якими перешкодами зустрічалися свого часу жінки, які прагнули займатися мистецтвом?

Література:

Балух В. О. Культура ранньомодерної Європи. Харків: Фоліо, 2017. 495 с.

Гессел К. Історія мистецтва без чоловіків. Київ: ArtHuss, 2024. 512 с.

Іваницька Л. Життєвий шлях та творчість Проперції де Россі в круговерті понять «середньовічна жінка», «мистецтво», «суспільство». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.* Вип. 4 (139). 2018. С. 35 – 41.

URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ivanytska_Liliia/Zhyttievyi_shliakh_ta_tvorchist_Propertsii_de_Rossi_v_kruhoverti_poniat_serednovichna_zhinka_mystets/

Іваницька Л. Складнощі отримання жінками мистецької освіти в період пізнього середньовіччя та раннього нового часу. *Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва: міжнародний електронний журнал.* 2016. № 1. С. 52 – 59.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tiepah_2016_1_8

Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади. Київ, 2018.

URL: https://filosof.nmu.org.ua/ua/%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_GENDER_%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82.%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80..pdf

Копилова Н. О. Гендерний підхід у сучасних мистецтвознавчих дослідженнях. *Матеріали XXXVII-ої Міжнародної науково-практичної*

конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку». Київ, 2023. С. 252 – 257.

URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/np/conf-theses

Стахевич Г. О., Кохан Н. М. Творчість жінок-художниць в італійському образотворчому мистецтві XV – XVII століть. *Культурологічна думка.* 2022. № 22. С. 46 – 62.

URL: https://www.culturology.academy/tvorchist-zhinok-hudozhnic-v-italijskomu-obrazotvorchomu-mistectvi-xv-xvii-stolit.html

Питання для самоконтролю та дискусії:

1. У чому полягала точка зору Л. Нохлін, викладена у статті «Чому не було видатних жінок-митцинь?» та чи погоджуєтесь ви з її аргументацією?
2. Які гендерні стереотипи відображалися у мистецтві Античності, Середньовіччя та Відродження?
3. Чи кидало мистецтво епохи Відродження виклик гендерним стереотипам?
4. Чи можна вважати жіночі образи у мистецтві епохи Відродження відображенням емансипаційних процесів?
5. Які твори мистецтва Античності, Середньовіччя та Відродження, на вашу думку, найбільше вплинули на формування уявлень про красу та гендерних стереотипів в європейському суспільстві?
6. Яким чином зображення жінок та чоловіків у живописі відображало тогочасні гендерні ролі?
7. Як змінювався з часом образ жінки у мистецтві Античності, Середньовіччя, Відродження?

Тема VI – VII.
ЖІНКА І ВЛАДА (ВІД РАДНИЦЬ ДО ПРАВИТЕЛЬОК) В ЄВРОПІ
(4 години)

1. Жінки-воїни: міфи та історичні факти.
2. Жінки в політиці: легітимна влада та неформальний вплив.
3. Жінки на троні європейських країн.

Методичні рекомендації:

Мета заняття: простежити еволюцію політичної влади жінок у Європі від Античності до Відродження, з'ясувати різні аспекти політичного впливу жінок у різні епохи, проаналізувати їхні досягнення і труднощі, з якими вони зустрічалися.

Відповідаючи на **перше питання**, потрібно проаналізувати ставлення до жінок-воїнів у часи Античності, Середньовіччя, Відродження та з'ясувати, за яких обставин жінки могли брати участь у бойових діях та наскільки поширеним було це явище.

Готуючись до відповіді на **друге питання**, необхідно пояснити, яким чином жінки, які у часи Античності, Середньовіччя та Відродження були фактично позбавлені права брати участь у політичному житті, тим не менше знаходили шляхи отримання політичної влади. Потрібно визначити, які способи неформального впливу на політику були у жінок доби Античності, Середньовіччя та Відродження. Варто звернути увагу на представниць знатних європейських родів та їхню роль у суспільно-політичному житті.

При відповіді на **третє питання** потрібно з'ясувати, яким чином жінки у часи Античності, Середньовіччя та Відродження могли опинитися на троні та як до цього ставилося суспільство. Поміркуйте, як соціокультурний контекст впливав на можливості жінок отримати владу та зберегти її.

Відповіді на питання передбачають підготовку презентації про видатну жінку, яка мала політичну владу або вплив у Європі в період Античності/Середньовіччя/Відродження (до XVII ст.). Це може бути правителька, неофіційна радниця або жінка-воїн як Жанна д'Арк. Студенти мають обрати одну видатну жінку, розповісти про неї, з'ясувати, як вона отримала владу, з якими труднощами зустічалася та який внесок зробила в історію Європи.

Література:

Балух В. О. Культура ранньомодерної Європи. Харків: Фоліо, 2017. 495 с.

Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків. Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 1 – 3.

Берд М. Жінки і влада: Маніфест. Київ: Creative Women Publishing, 2024. 128 с.

Елштайн Дж. Громадський чоловік, приватна жінка. Жінки у соціальній і політичній думці. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2002. 334 с.

Історія європейської цивілізації. Епоха Відродження. Історія. Філософія. Наука і техніка. Харків: Фоліо, 2020. 523 с.

Історія Європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста. Харків: Фоліо, 2018. 672 с.

Копилова Н. Гендерні стереотипии як важелі жіночої влади. *Соціально-гуманітарний вісник.* 2020. Вип. 34. С. 98 –100.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sochumj_2020_34_48

Прохорова А. Жінка на королівському троні: погляд англійських тираноборців середини XVI ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету.* 2014. Вип. 123. С. 16 – 21.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuI_2014_123_5

Філіпенко Н., Лукашевич С. Жінки у війську в історичному та гендерному контексті. *Пропілеї права та безпеки.* 2025. № 8. С. 165 – 172.

URL: https://nti.khai.edu/index.php/PLS/article/view/pls.2025.8.40

Питання для самоконтролю та дискусії:

1. Чи підтверджуються легенди про амазонок історичними джерелами?
2. Якою є точка зору щодо амазонок у сучасній історичній науці?
3. За яких обставин жінки отримували можливість проявити себе у військовій справі?
4. Як Жанна Д’Арк змінила уявлення про роль жінок у військових конфліктах?
5. Наведіть приклади жіночого героїзму у військових конфліктах доби Античності, Середньовіччя та Відродження?
6. Чи були амазонки символами небезпеки чи захоплення жіночою силою?
7. Які неформальні канали впливу використовували жінки в історичні періоди, коли вони були позбавлені офіційних важелів впливу на політичне життя? Чи можемо ми говорити про стабільний паттерн у різні епохи?
8. Чи можна вважати політичний вплив абатис та черниць неформальним проявом влади?
9. Чому соціальні кризи часто відкривали жінкам нові можливості реалізації у політиці?
10. Як гендерні стереотипи впливали на сприйняття жінок-правительок та легітимність їхньої влади?

11. Чи були регентки повноправними правительками?

13. Які стратегії використовували жінки для здобуття й утримання політичної влади за доби Античності, Середньовіччя та Відродження?

14. Якою була роль династичних шлюбів у політичній боротьбі?

Тема VIII – IX.
ЗМІНИ РОЛІ ЖІНКИ У ВІДОБРАЖЕННІ ЛІТЕРАТУРИ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ
(4 години)

1. Гендерний дискурс у літературі.
2. Європейські письменниці.
3. Гендерні стереотипи в європейській літературі.
4. Вплив «старого» мистецтва на майбутнє Європи.

Методичні рекомендації:

Мета заняття: простежити еволюцію ролі жінки в літературі від доби Античності до епохи Відродження та проаналізувати внесок письменниць у європейську літературу.

При відповіді на **перше питання** з'ясуйте, як уявлення про ролі чоловіків та жінок, а також про стосунки між чоловіками та жінками відображалися у літературних творах. Як тогочасні норми та цінності могли висвітлюватися через сюжети, символіку, образи героїв творів? Поміркуйте, наскільки «жіноче питання» у літературі відображалося у відповідності до історичного, культурного та соціального контексту, в якому створювалися літературні твори? Як уявлення про жінок змінювалися з часом? Для прикладу можна підготувати презентацію про письменника Античності/Середньовіччя/Відродження (до XVII ст.), у творах якого порушувалися гендерні питання або були яскраві жіночі образи, які відповідали (чи суперечили) тогочасним уявленням про жінок та їхню роль у суспільстві.

Відповідь на **друге питання** передбачає підготовку презентації про європейську письменницю Античності/Середньовіччя/Відродження (до XVII ст.). Студенти мають обрати одну письменницю та розповісти про її життєвий і творчий шлях. Якою була тематика її творів? Чи порушувала вона у своїх творах питання, пов'язані з роллю жінки у суспільстві?

Готуючись до відповіді на **третє питання**, проаналізуйте, як тогочасні

гендерні стереотипи відображалися у літературі, а також як література впливала на формування гендерних стереотипів. Чи були у літературі спроби переосмислити ці стереотипи?

При відповіді на **четверте питання** проаналізуйте, як література доби Античності, Середніх віків та Відродження вплинула на подальше формування уявлень про певні ролі жінок і чоловіків у суспільстві, на закріплення уявлень про «ідеальну» поведінку для кожної статі.

Література:

Балух В. О. Культура ранньомодерної Європи. Харків: Фоліо, 2017. 495 с.

Башинська Л. В. Жінка в домашніх турботах: за творами авторів XVII – XV ст. *Наукові записки НаУКМА: Історичні науки.* 2004. Том 27. С. 63 – 71. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/0aec6e3e-eb54-47e7-8bf3-d80bee17748e

Бойко І., Олійник Ю. Витоки правової концепції гендерної рівності у філософії Христини Пізанської. *Вісник Львівського університету.* Серія юридична. 2025. Вип. 81. С. 9 – 18. URL: https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/13772/0

Білокоменко І. С. Творчість Мері Сідні Герберт у контексті єлизаветинсько-якобінського періоду історії англійської літератури. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність: збірник наукових праць.* Кривий Ріг, 2017. Вип. 8. С. 131 – 140. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/0564/1778

Головій О. М. Жіночі голоси в середньовічній літературі (на матеріалі хрестоматії «Європейське середньовіччя. Літературний флорілеґіум»). *Актуальні питання науки, освіти та суспільства в умовах сучасних викликів: збірник тез доповідей Міжнародна науково-практична конференція* Кременчук, 2022. Ч. 1. С. 16 – 18. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21945?locale=en

Давиденко Г. Й., Акуленко В. Л. Історія зарубіжної літератури середніх віків та доби Відродження. Київ: ЦУЛ, 2007. 248 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Davydenko_Halyna/Istoriia_zarubizhnoi_literatury_serednikh_vikiv_ta_doby_Vidrodzhennia/

Зарубіжні письменники: енциклопедичний довідник: У 2 т. / [ред. Н. Михальська, Б. Щавурський]. Тернопіль: Навчальна книга, 2005.

Качуровський І. Ґенерика і архітектоніка. Книга 1. Література європейського Середньовіччя. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська

академія», 2005. 394 с.

Література західноєвропейського середньовіччя / [ред. Н. О. Висоцька]. Вінниця: Нова книга, 2003. 464 с.

URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Vysotska_Nataliia/Literatura_zakhidnoievropeiskoho_serednovichchia/

Савоськіна Т. О. Гендерні асиметрії у ле Марі де Франс «Гіжмар». *Закарпатські філологічні студії.* 2023. Т. 1. Вип. 28. С. 220 – 224.

URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/63524

Сидоренко О. Презентація гендерної тематики у французькій та англійській міській літературі пізнього Середньовіччя та Відродження. *Ренесансні студії.* 2010. Вип. 14 – 15. С. 144 – 154.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/renst_2010_14-15_11

Тарасенко К. В. Памфлет Джейн Енгер «Джейн Енгер стає на захист жінок» (1589): соціокультурний та літературний контекст. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки.* Запоріжжя, 2017. № 3 (50). С. 3 – 7.

URL: http://eir.zntu.edu.ua/handle/123456789/2830

Тарасенко К. В. Специфіка репрезентації гендерної проблематики в романі Генрі Робертса «Виклик Фортуні» (1590). *Ренесансні студії.* 2010. № 14 – 15. С. 155 – 166.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/renst_2010_14-15_12

Торкут Н. М., Василина К. М. Специфіка інтерпретації «жіночого питання» в англійській ренесансній літературі. *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки.* Запоріжжя, 2002. № 3. С.134 – 139.

URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2788.pdf

Шаповалова М. С. Рубанова Г. Л., Моторний В. А. Історія зарубіжної літератури. Львів: Світ, 1993. 312 с.

Яременко Н. В., Коломієць Н. Є. Історія зарубіжної літератури: Середньовіччя – XVIII століття: навчальний посібник. Кривий Ріг, 2023. 335 с.

URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/7040

Питання для самоконтролю та дискусії:

1. Кого з видатних жінок-письменниць часів Античності, Середньовіччя та Відродження ви можете назвати?
2. Хто з чоловіків-письменників порушував у своїх творах гендерні питання?
3. Чи були письменники або письменниці, які у своїх творах

розвінчували гендерні стереотипи?

4. Якими є основні темиу творчості жінок-письменниць доби Античності, Середньовіччя та Відродження?

5. Як ви вважаєте, чи були суто «жіночі» бар'єри на шляху до письменницької діяльності?

6. Які стратегії використовували жінки-письменниці для того, щоб подолати гендерні обмеження на шляху до професійної реалізації?

7. Як змінювалося суспільне сприйняття жінок-письменниць та жіночої літератури у часи Античності, Середньовіччя та Відродження?

8. Які гендерні стереотипи відображені у літературі доби Античності, Середньовіччя та Відродження?

9. Як ви вважаєте, художня література відображає гендерні стереотипи, що панують у суспільстві, чи формує їх?

10. Як би ви оцінили внесок жінок-письменниць доби Античності, Середньовіччя та Відродження у європейську літературу?

11. Чи можна вважати жінок-письменниць доби Античності, Середньовіччя та Відродження першими феміністками?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Що означає поняття «гендерні ролі»?
А. Біологічні характеристики людини.
Б. Посади, які чоловіки та жінки обіймають у державі.
В. Суспільні очікування щодо поведінки чоловіків і жінок.
Г. Відмінності між різними поколіннями.

2. Що передбачає традиційна гіпотеза «чоловік-мисливець»?
А. Полюванням займалися виключно жінки.
Б. Полювання не мало значення для виживання первісних людей.
В. Усі доісторичні суспільства були матріархальними.
Г. Чоловіче полювання відігравало важливу роль у забезпеченні та формуванні соціальних відносин.

3. Що означає поняття «матріархат» у традиційному розумінні?
А. Суспільний лад, у якому домінують жінки.
Б. Суспільство, у якому існують групові шлюби.
В. Суспільство, у якому чоловіки не займаються господарством.
Г. Будь-яке суспільство, у якому спорідненість визначається за материнською лінією.

4. Що таке матрилінійність?
А. Передавання майна виключно від батька до сина.
Б. Влада жінок над усіма членами суспільства.
В. Визначення походження та спорідненості за материнською лінією.
Г. Обов'язкова передача влади від матері до доньки.

5. Чи означає матрилінійність, що жінки обов'язково керують суспільством?
А. Так, ці поняття завжди тотожні.
Б. Так, але лише в землеробських суспільствах.
В. Так, якщо суспільство займається полюванням.
Г. Ні, не означає.

6. Хто мав право брати участь у народних зборах класичних Афін?
А. Усі мешканці міста незалежно від статі та походження.
Б. Повноправні дорослі чоловіки-громадяни.
В. Усі вільні жінки.
Г. Усі іноземці, які проживали в Афінах.

7. Як називалася «жіноча» половина будинку, у якій афінські жінки проводили більшу частину свого часу?
А. Гінекей

Б. Андрон
В. Симпозіум
Г. Гідрія

8. Чим освітні традиції Спарти відрізнялися від афінських?
А. Спартанські дівчата могли проходити фізичну підготовку.
Б. У Спарті дівчата навчалися виключно в монастирях.
В. Спартанки не мали права займатися фізичними вправами.
Г. У Спарті всі дівчата здобували освіту в університетах.

9. Яке значення мала релігія для суспільного життя жінок у Стародавній Греції?
А. Жінки не могли брати участі в жодних релігійних обрядах.
Б. Релігія не мала жодного значення для жінок.
В. Усі релігійні посади були доступні лише чоловікам.
Г. Жінки могли брати участь у культах, святах і бути жрицями.

10. Яке твердження найточніше характеризує освіту жінок у греко-римському світі?
А. Усі жінки отримували однакову освіту незалежно від походження.
Б. Жінкам забороняли вчитися читати.
В. Жіноча освіта завжди була кращою за чоловічу.
Г. Можливості освіти залежали від місця, доби, соціального статусу та матеріального становища родини.

11. Яка цариця Єгипту була відомою учасницею політичних подій пізньої Римської республіки?
А. Клеопатра VII.
Б. Нефертіті.
В. Хатшепсут.
Г. Семіраміда.

12. Жриці якої богині у Римі не повинні були мати опікуна чоловічої статі?
А. Юнони
Б. Діани
В. Венери
Г. Вести

13. З якою галуззю знань насамперед пов'язана діяльність Гіпатії Александрійської?
А. Медицина та військова справа
Б. Філософія, математика й астрономія
В. Живопис і скульптура

Г. Богослов’я та церковне управління

14. Яку роль відігравала жриця Піфія в релігійному житті Давньої Греції?
А. Очолювала афінське військо.
Б. Робила пророцтва в святилищі Аполлона в Дельфах.
В. Була головою народних зборів у Спарті.
Г. Керувала римським Сенатом.

15. Які жінки в Давньому Римі виконували релігійні обов’язки весталок?
А. Жриці богині Вести, які підтримували священний вогонь.
Б. Дружини римських консулів, які керували військом.
В. Жінки, які виключно переписували закони.
Г. Учасниці гладіаторських змагань, які обирали імператора.

16. Із правлінням якого римського імператора пов’язана політична діяльність Лівії Друзілли?
А. Августа
Б. Нерона
В. Траяна
Г. Костянтина Великого

17. Які можливості відкривало для деяких середньовічних жінок чернецтво?
А. Обов’язкове отримання королівського титулу.
Б. Автоматичне набуття політичних прав нарівні з чоловіками.
В. Звільнення від усіх суспільних обов’язків.
Г. Можливість навчання.

18. Що таке посаг у контексті середньовічного шлюбу?
А. Податок, який сплачували всі неодружені жінки.
Б. Земельна ділянка, яку церква обов’язково передавала нареченій.
В. Майно або гроші, які передавалися з боку нареченої чи її родини у зв’язку з укладенням шлюбу.
Г. Винагорода, яку отримувала жінка за укладання шлюбу.

19. Як гуманізм епохи Відродження вплинув на жіночу освіту?
А. Повністю усунув обмеження щодо освіти жінок.
Б. Сприяв поширенню дискусій про жіночу освіту.
В. Запровадив обов’язкову університетську освіту для всіх жінок.
Г. Заборонив жінкам вивчати античну літературу.

20. Яка авторка у творі «Книга про Град Жіночий» захищала здібності жінок і заперечувала поширені упередження щодо них?
А. Лаура Черета

Б. Христина Пізанська
В. Гільдегарда Бінгенська
Г. Ізабелла д’Есте

21. Яке значення мала Лаура Черета в історії жіночої освіти та гуманізму?
А. Вона захищала жіночу освіту.
Б. Вона забороняла жінкам вивчати латину.
В. Вона була першою жінкою, яка стала папою Римським.
Г. Вона заснувала перший жіночий університет у Франції.

22. Яка італійська письменниця XVI століття написала діалог «Цінність жінок», присвячений захисту жіночої гідності?
А. Кассандра Феделе
Б. Вітторія Колонна
В. Модерата Фонте
Г. Ізабелла д’Есте

23. Хто така Плаутілла Неллі?
А. Англійська гуманістка, авторка трактатів про освіту.
Б. Черниця та художниця XVI століття.
В. Іспанська королева, яка заснувала університет.
Г. Французька письменниця XII століття.

24. Яка особливість вирізняла діяльність Анджели Мерічі?
А. Вона очолювала італійський флот.
Б. Вона була авторкою трактату «Державець».
В. Вона заснувала перший європейський університет.
Г. Вона заснувала спільноту урсулинок

25. Яке поєднання занять найточніше характеризує діяльність Гільдегарди Бінгенської?
А. Містика, письменництво, музика та природознавчі дослідження
Б. Військове командування та дипломатія
В. Морська торгівля та картографія
Г. Скульптура та архітектура

26. Яка історична постать стала символом французького опору англійським військам під час Столітньої війни?
А. Клеопатра VII
Б. Лівія Друзілла
В. Жанна д’Арк
Г. Ізотта Ногарола

27. Як звали маркізу Мантуї, відому як «перша леді Ренесансу», яка керувала державою за відсутності чоловіка, збирала бібліотеку та була однією з найвпливовіших меценаток Італії?
А. Катерина Медічі
Б. Ізабелла д’Есте
В. Артемізія Джентілескі
Г. Лавінія Фонтана

28. Яку роль могли відігравати придворні жінки в культурному житті доби Відродження?
А. Лише спостерігати за мистецьким життям, не маючи змоги його підтримувати.
Б. Підтримувати митців і письменників, збирати твори мистецтва та сприяти культурним контактам.
В. Забороняти поширення гуманістичних ідей у всіх італійських містах.
Г. Керувати всіма європейськими університетами.

29. Як звали італійська портретистку, учениця Мікеланджело, яка була придворною художницею іспанського короля Філіпа II?
А. Софонісба Ангіссола
Б. Джованна Торнабуоні
В. Б’янка Сфорца
Г. Вероніка Франко

30. Яка жінка стала першою офіційно коронованою правлячою королевою Англії, яка намагалася повернути країну до католицизму?
А. Анна Болейн
Б. Марія Стюарт
В. Єлизавета I
Г. Марія I Тюдор

Правильні відповіді: 1В, 2Г, 3А, 4В, 5Г, 6Б, 8А, 9Г, 10Г, 11А, 12Г, 13Б, 14Б, 15А, 16А, 17Г, 18В, 19Б, 20Б, 21А, 22В, 23Б, 24Г, 25А, 26В, 27Б, 28Б, 29А, 30Г.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Алкіфрон, Теофраст. Листи гетер. Характери. Львів: Видавництво «Апріорі», 2022. 92 с.

Андрусяк І.П. Жінки-філософині, Аристотель та місце жінок у науці. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2019. № 23. С. 45 – 50.
URL: https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-6-nomer-23-2019/zhinky-filosofyni-arystotel-ta-misce-zhinok-u-nauci

Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія / [упорядники Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна]. Київ: Центр Навчальної літератури, 2006. 952 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Yakybina_YuV/Antychna_literatura_Hretsia_Rym_Khrestomatia/

Арістотель. Політика. Київ: Основи, 2000. 239 с.
URL: http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm

Арістофан. Комедії. Київ: Дніпро, 1980. 508 с.

Атаманюк З. Соціально-філософське осмислення феномену жінки через призму свободи та цінностей. *Докса.* 2025. № 2 (44). С. 202 – 216.
URL: https://doksa.onu.edu.ua/article/view/354286

Балух В. Ранньомодерна Європа: підручник. Чернівці: Наші книги, 2016. 704 с.

Балух В. О. Культура ранньомодерної Європи. Харків: Фоліо, 2017. 495 с.

Балух В.О., Коцур В.П. Історія середніх віків. Чернівці: Наші книги, 2010. Т. 1 – 3.

Башинська Л. В. Жінка в домашніх турботах: за творами авторів XIV – XV ст. *Наукові записки НаУКМА: Історичні науки.* 2004. Том 27. С. 63 – 71.
URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/0aec6e3e-eb54-47e7-8bf3-d80bee17748e

Берд М. Жінки і влада: Маніфест. Київ: Creative Women Publishing, 2024. 128 с.

Білоконенко І. С. Творчість Мері Сідні Герберт у контексті єлизаветинсько-якобінського періоду історії англійської літератури. *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність: збірник наукових праць.* Кривий Ріг, 2017. Вип. 8. С. 131 – 140.
URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/0564/1778

Бойко І., Олійник Ю. Витоки правової концепції гендерної рівності у філософії Христини Пізанської. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2025. Вип. 81. С. 9 – 18.
URL: https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/law/article/view/13772/0

Вовк В. М. «Жіноче питання» у римському праві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2008. № 3. С. 379 – 388. URL: http://radnuk.info/statti/582-rimske/15155-2011-01-21-08-56-17.html

Гальчук О. В. Жінка-персонаж і жінка-автор в античній літературі:

спроба типології. *Science and Education a New Dimension.* 2021. IX (45) (253). с. 20 – 25. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36727/

Ганзицька Т. С. Історіографічний аналіз місця та ролі жінки в суспільстві. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2014. № 4. С. 5 – 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2014_4_3

Гесіод. Походження богів. Роботи і дні. Щит Геракла. Львів: Апріорі. 2018. 136 с.

Гессел К. Історія мистецтва без чоловіків. Київ: ArtHuss, 2024. 512 с.

Голланд Д. Коротка історія мізогінії. Найдавніше упередження у світі. Київ: АРК.ЮА, 2024. 352 с.

Головій О. М. Жіночі голоси в середньовічній літературі (на матеріалі хрестоматії «Європейське середньовіччя. Літературний флорілеґіум»). *Актуальні питання науки, освіти та суспільства в умовах сучасних викликів: збірник тез доповідей Міжнародна науково-практична конференція* Кременчук, 2022. Ч. 1. С. 16 – 18.
URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21945?locale=en

Гомер. Одіссея. Львів: Апріорі, 2022. 544 с.

Гончарова О. М. Культурологічна методологія гендерного аналізу творів образотворчого мистецтва (на прикладі сюжету «Юдит і Олоферн» у європейському живописі). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2021. № 4. С. 9 – 19.
URL: https://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/4191

Гордєєва І. Проблема гендерної рівності в епоху Відродження. *Науковий вісник НУБіП України.* Серія: Гуманітарні студії. 2018. № 280. С. 29 – 36.

Гуцало Л. Ґенеза ґендерної рівності в Стародавній Греції. *Літопис Волині.* 2022. № 3. С. 199 – 204.
URL: https://eprints.zu.edu.ua/34510/

Гуцало Л. В. Становище римлянки у I столітті н. е. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія.* 2023. № 43. С. 63 – 67.
URL: https://eprints.zu.edu.ua/36561/

Давиденко Г. Й., Акуленко В. Л. Історія зарубіжної літератури середніх віків та доби Відродження. Київ: ЦУЛ, 2007. 248 с.

Драч О. О. Жіноча освіченість і виховання середньовічної Європи: міркування сучасників. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки.* 2016. № 3 – 4. С. 46 – 52.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchuI_2016_3-4_9

Елштайн Дж. Громадський чоловік, приватна жінка. Жінки у соціальній і політичній думці. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2002. 334 с.

Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал.* 2012. № 2. С. 159 – 172. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/106035

Зарубіжні письменники: енциклопедичний довідник: У 2 т. / [ред.

Н. Михальська, Б. Щавурський]. Тернопіль: Навчальна книга, 2005.

Зубанич Л., Балла Е. Жінки в історії ранньомодерного часу – видатні особистості родини Другетів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 2021 № 2 (47). С. 75 – 86.

Зубанич Л., Балла Е. Жінки в історії ранньомодерного часу – видатні особистості родини Другетів (ІІ). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 2023 № 1 (48). С. 59 – 70.

Іваницька Л. Життєвий шлях та творчість Проперції де Россі в круговерті понять «середньовічна жінка», «мистецтво», «суспільство». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.* Вип. 4 (139). 2018. С. 35 – 41.

Іваницька Л. Складнощі отримання жінками мистецької освіти в період пізнього середньовіччя та раннього нового часу. *Текст і образ: актуальні проблеми історії мистецтва: міжнародний електронний журнал.* 2016. № 1. С. 52 – 59.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tiepah_2016_1_8

Івченко Ю. Роль жінки в історії античної філософії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 29. Ч.2. Т.1. С.12 – 14.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_29%282.1%29__4

Історія європейської цивілізації. Епоха Відродження. Історія. Філософія. Наука і техніка. Харків: Фоліо, 2020. 523 с.

Історія Європейської цивілізації. Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста. Харків: Фоліо, 2018. 672 с.

Калюжний Р. А., Ящуринський Ю. В. Основи римського приватного права. Київ: «Видавничий дім «Персонал», 2011. 183 с.
URL: https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/library/pidruchniki/pravoznavstvo/osnovi_rimskogo_privatnogo_prava.html

Качуровський І. Ґенерика і архітектоніка. Книга 1. Література європейського Середньовіччя. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 394 с.

Келер К. Християнство. *Антологія феміністичної філософії.* Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. С. 273 – 286.

Келлі Джоан. Чи існував Ренесанс для жінок? *Генденрий підхід: історія, культура, суспільство* / під. ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. С. 46–61.
URL: https://genderindetail.org.ua/library/suspilstvo/genderniy-pidhid-istoriya-kultura-suspilstvo-134557.html

Кєйзік Л. Жінки і освіта (до питання про витоки навчання жінок). *Філософія освіти.* 2014. № 1. С. 208 – 217.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2014_1_13

Кісь О. Кого оберігає Берегиня, або Матріархат як чоловічий винахід.
URL: https://genderindetail.org.ua/library/ukraina/kogo-oberigae-bereginya-abo-

matriarhat-yak-cholovichiy-vinahid-1341287.html

Копилова Н. Гендерні стереотипии як важелі жіночої влади. *Соціально-гуманітарний вісник.* 2020. Вип. 34. С. 98 – 100.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sochumj_2020_34_48

Копилова Н. Міфологема андрогіна в образотворчому мистецтві та художній творчості: історія та сучасність. *Аркадіа*. 2014. № 3. С. 62 – 67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ark_2014_3_15

Копилова Н. О. Гендерний підхід у сучасних мистецтвознавчих дослідженнях. *Матеріали XXXVII-ої Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку».* Київ, 2023. С. 252 – 257.
URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/np/conf-theses

Корженко В. В. Гендерні відносини: філософські ідеї та соціальні практики в античному суспільстві. *Теорія та практика державного управління.* 2018. Вип. 1. С. 8 – 14.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2018_1_3

Коцин Р. Г. Давньогрецька філософія. *Антологія феміністичної філософії.* Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. С. 33 – 45.

Кравець В. Проблеми міжстатевих та шлюбно-сімейних стосунків у античній Греції. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* 2013. Вип. 12. С. 78 – 89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2013_12_11

Кравець В. Соціально-економічні передумови ґендерної стратифікації первісного суспільства. *Україна – Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* 2013. Вип. 11. С. 131 – 137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2013_11_13

Кун М. А. Легенди і міфи Давньої Греції. К.: Видавничий центр «Академія», 2010. 448 с.

Курченко Л. М. Гендерна проблематика у західній філософській традиції: від Аристотеля до сьогодення. *Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального*. Київ, 2021. С. 54 – 73.
URL: https://ir.kneu.edu.ua/items/329ed308-4d38-4401-9da7-c58fd4603192

Література західноєвропейського середньовіччя / [ред. Н. О. Висоцька]. Вінниця: Нова книга, 2003. 464 с.

Ліщук Л. В. Гендерні ролі в історії цивілізації. *Мультиверсум. Філософський альманах.* Київ, 2007. Вип. 63. С. 214 – 227.
URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/74620 -

Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Статус жінки в античному світі: особливості шлюбно-сімейних відносин у Стародавніх Афінах. *Право і безпека.* 2021. № 4 (83). С. 28 – 37.

Ломачинська І. Генеза гендерної ідеології епохи середньовіччя. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії.* 2017. Вип. 13. С. 80 – 86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2017_13_12

Луценко О.А. Філософія та культура статі: ґендерний аналіз. Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. 350 с.

Маланчук-Рибак О. Жінка в історії: Навчальна хрестоматія для студентів історичних та гуманітарних факультетів університетів. Львів: ЛНУ ім. Франка, 2002. 336 с.

Малютіна І. П. Категорія «жінка» в публічному і приватному праві Стародавнього Риму. *Юридична наука.* 2013. № 3. С. 28 – 34.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2013_3_5

Махній М. М. Психея: між Еросом і Логосом. Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2013. 416 с.

Меніг Л.В., Додонов Р.О. Міфологічні витоки гендерної ідентичності. *Філософія*. 2019. Вип. 41 (54). С. 54 – 64.
URL: https://www.researchgate.net/publication/350517920_Mythological_origins_of_gender_identity

Міняйло Н. В. Походження та соціальний статус весталок у Стародавньому Римі (VIII – I ст. до р. х.). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2013. Вип. 4 (117). С. 45 – 47.

Овідій Назон П. Любовні елегії. Мистецтво кохання. Скорботні елегії / Пер. з латини А. Содомора. Київ: Основи, 1999. 299 с.

Олешко С. О., Біла О. А. Історичний ракурс уявлень про жінку у різні епохи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Гендерні дослідження».* 2016. Вип. 2. 141 – 148.

Оніщенко О. Гендерний чинник художньої творчості: жіноче, занадто жіноче (На матеріалі розвідки К. Гессел «Історія мистецтва без чоловіків»). *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого.* 2026. № 38. С. 379 – 388.
URL: https://nv.knutkt.edu.ua/article/view/359534

Основи римського приватного права: Підручник / [ред. В. І. Борисова, Л. М. Баранова]. Харків: Право, 2008. 224 с.

Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади. Київ, 2018.
URL: https://filosof.nmu.org.ua/ua/%D0%93%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_GENDER_%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82.%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80..pdf

Основи теорії ґендеру: Навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. 536 с. URL: https://genderindetail.org.ua/library/osvita/osnovi-teorii-genderu-navchalniy-posibnik-134419.html

Пащенко В. І. Антична література. Київ: Либідь, 2008. 718 с.

Перші поетеси: Кодекс давньогрецької жіночої поезії / упоряд. Т. Лучук. Львів: Астролябія, 2019. 44 с.

Підлісна Г.Н. Антична література. Київ: Вища школа, 1992. 255 с.

Платон. Держава. Київ: Основи, 2000. 355 с.
URL: http://litopys.org.ua/plato/plat.htm

Плутарх. Порівняльні життєписи. Київ: Дніпро, 1991. 440 с.

Плутарх. Порівняльні життєписи. У 3-х томах. Київ: Стилет і стилос, 2023 – 2026.

Поляруш С. Вчення про права жінок у Стародавньому Світі. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Право.* Випуск 8. 2020. С. 13 – 18. URL: https://cusu.edu.ua/ua/nz-pravo-arhiv/586-general-information/naukovi-chasopysy-tsdpu/naukovi-chasopysy-pravo/publikatsii/10735-vchennya-pro-prava-zhinok-u-starodanomu-sviti

Прохорова А. Жінка на королівському троні: погляд англійських тираноборців середини XVI ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету..* 2014. Вип. 123. С. 16 – 21.
URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuI_2014_123_5

Роттердамський Е. Похвала Глупоті. К.: Основи, 1993. 320 с.

Руденко Т., Безпалько В. Образ жінки у просторі культури: від філософських інтерпретацій Античності до сучасної цифрової людини у візуальній культурі. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2026. Вип. 59. С. 113 – 120.
URL: https://ela.kpi.ua/items/28af3e96-ab10-4c61-a88d-a3bf593ca0fc

Ружмон де Д. Любов і західна культура. Київ: Стилет і стилос, 2026. 304 с.

Савоськіна Т. О. Гендерні асиметрії у ле Марі де Франс «Гіжмар». *Закарпатські філологічні студії.* 2023. Т. 1. Вип. 28. С. 220 – 224. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/63524

Санжарова Г. Ф. Історико-політичний складник літературних творів Христини Пізанської в сучасній історіографії. *Закарпатські філологічні студії.* 2020. Т. 2. Вип. 14. С. 234 – 239.
URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/60765

Сидоренко О. Презентація гендерної тематики у французькій та англійській міській літературі пізнього Середньовіччя та Відродження. *Ренесансні студії.* 2010. Вип. 14 – 15. С. 144 – 154.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/renst_2010_14-15_11

Скот Д. Жіноча історія. *Нові підходи до історіописання* / за ред.П. Берка. Київ: Ніка-Центр, 2013. С. 61 – 90.

Словник античної міфології. Київ, 1985. 236 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kozovyk_Ivan/Slovnyk_antychnoi_mifolohii/

Соболь О. Суспільно-політичне становище жінки в епоху європейського Середньовіччя. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки.* 2012. Вип. 15.С. 121 – 128.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_philos_2012_15_16

Стахевич Г. О., Кохан Н. М. Творчість жінок-художниць в італійському образотворчому мистецтві XV – XVII століть. *Культурологічна думка.* 2022. № 22. С. 46 – 62. URL: https://www.culturology.academy/tvorchist-zhinok-

hudozhnic-v-italijskomu-obrazotvorchomu-mistectvi-xv-xvii-stolit.html

Стоян С. П. Символізм жіночих образів у західноєвропейському образотворчому мистецтві (живопис, графіка). *Гуманітарний часопис.* 2013. № 3. С. 113 – 120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2013_3_17

Тарасенко К. В. Памфлет Джейн Енгер «Джейн Енгер стає на захист жінок» (1589): соціокультурний та літературний контекст. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки.* Запоріжжя, 2017. № 3 (50). С. 3 – 7. URL: http://eir.zntu.edu.ua/handle/123456789/2830

Тарасенко К. В. Специфіка репрезентації гендерної проблематики в романі Генрі Робертса «Виклик Фортуні» (1590). *Ренесансні студії.* 2010. № 14 – 15. С. 155 – 166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/renst_2010_14-15_12

Торкут Н. М., Василина К. М. Специфіка інтерпретації «жіночого питання» в англійській ренесансній літературі. *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки.* Запоріжжя, 2002. № 3. С.134 – 139.
URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2788.pdf

Туренко В. Е. Проблема виховання і освіти дітей в контексті листів піфагорійських філософинь. *Філософія освіти.* 2021. № 27 (1). С. 228 – 238.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2021_27%281%29__15

Туренко В. Е. Філософія любові у спадщині римських стоїків: антропологічний контекст. *Софія.* 2015. № 1. С. 56 – 59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sophia_2015_1_17

Туренко В.Е. Антична філософія любові. Київ: Вадекс, 2017. 288 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/349898783_Ancient_philosophy_of_love_in_Ukrainian

Туренко В.Е. Жінки в античній філософії: постаті, праці, концепції: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 236 с.
URL: https://www.academia.edu/46853163/Women_in_ancient_philosophy_figures_works_concepts_in_Ukrainian_with_bilingual_

Федченко Є. Гендер і сексуальність у релігійних практиках Давнього Риму. *Емінак.* 2017. № 2 (2). С. 32 – 38.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak_2017_2%282%29__7

Філіпенко Н., Лукашевич С. Жінки у війську в історичному та гендерному контексті. *Пропілеї права та безпеки.* 2025. № 8. С. 165 – 172.
URL: https://nti.khai.edu/index.php/PLS/article/view/pls.2025.8.40

Хададова М., Маркевич О. Феміністична археологія: переосмислення гендерних ролей в історії людства. *Історія та археологія.* 2026. № 1. С. 54 –60.
URL: https://journals.cusu.in.ua/index.php/history/article/view/1114

Цебрій І., Опенько В. В. Концепція куртуазності як суспільно-культурного явища класичного середньовіччя. *Філософські обрії.* 2016. № 35. С. 89 – 96.

Чумаченко Б. М. Вступ до культурології античності. Київ: Видавничій дім «Києво-Могилянська академія», 2009 174 с.

Чухим Н. Візія жінки у західній філософській традиції (від античності до модерну). Київ: Київський інститут гендерних досліджень, 2006. 192 с.

Шаповалова М. С. Рубанова Г. Л., Моторний В. А. Історія зарубіжної літератури. Львів: Світ, 1993. 312 с.

Яременко Н. В. Куртуазна література доби Середньовіччя і трансформація її ідей у епоху Відродження. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки (літературознавство).* 2014. Вип. 4. 13. С. 308 – 313. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmduf_2014_4.13_67

Яременко Н. В., Коломієць Н. Є. Історія зарубіжної літератури: Середньовіччя – XVIII століття: навчальний посібник. Кривий Ріг, 2023. 335 с. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/7040

A Companion to Ancient Education / edited by W. Martin Bloomer. Chichester: John Wiley & Sons, Inc., 2015. 528 p.

A Companion to Gender History / edited by Teresa A. Meade, Merry E. Wiesner-Hanks. Blackwell Publishing Ltd, 2004. 692 p.

A Companion to Women in the Ancient World / edited by Sharon L. James, Sheila Dillon / Chichester: John Wiley & Sons, Inc., 2015. 656 p.

Anderson B. S., Zinsser J. P. A History of Their Own: Women in Europe from Prehistory to the Present. Oxford University Press, 1999. Vol. 1 – 2.

Authority and Gender in Medieval and Renaissance Chronicles / edited by Juliana Dresvina and Nicholas Sparks. Cambridge Scholars Publishing, 2012. 495 p.

Bayliss A. Sparta. London: Profile Books Limited, 2025. 384 рю

Beyond Their Sex: Learned Women of the European Past. New York: New York University Press, 1980. XX, 188 p.

Cannon M. A. The Education of Women During the Renaissance. Washington, D.C.: National Capital Press, 1916. 182 p.

Castiglione B. The Book of the Courtier. Translated by George Bull. Introduction by George Bull. London: Penguin Classics, 1976. 368 p.

Chadwick W. Women, Art, and Society. Thames and Hudson, 2020. 600 p.

Che J. Citizenship and the Social Position of Athenian Women in the Classical Age. A Prospect for Overcoming the Antithesis of Male and Female. *Athens Journal of History*. Vol. 3. Issue 2. P. 97 – 118.

Christine de Pizan. The Selected Writings of Christine de Pizan: New Translations, Criticism / translated by Renate Blumenfeld-Kosinski and Kevin Brownlee ; edited by Renate Blumenfeld-Kosinski. New York: W. W. Norton & Co., 1997. XVI, 392 p.

Clabaugh G. K. A History of Male Attitudes toward Educating Women. *Educational Horizons*. 2010. Vol. 88. № 3. P. 164 – 178.

Cox V. Lyric Poetry by Women of the Italian Renaissance. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2013. 455 p.

Cox V. Women's Writing in Italy, 1400 – 1650. Baltimore: Johns Hopkins

University Press, 2008. 464 p.

Crowston C. Women, Gender, and Guilds in Early Modern Europe: An Overview of Recent Research. *International Review of Social History.* Vol. 53. Supplement S. 16. 2008. p. 19 – 44.
URL: https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-social-history/article/women-gender-and-guilds-in-early-modern-europe-an-overview-of-recent-research/8DD0903AB406FDC4778EC779182053EA

De La Croix, Vitale M. Women in European academia before 1800 — religion, marriage, and human capital. *European Review of Economic History.* 2022. Vol. 27. Issue 4. P. 506 – 532.

Exploring Gender Diversity in the Ancient World. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020. 240 p.

Flanagan S. Hildegard of Bingen. A Visionary Life. London: Routledge, 1998. 244 p.

Friedman Alice T. The Influence of Humanism on the Education of Girls and Boys in Tudor England. *History of Education Quarterly*. 1985. Vol. 25. №. 1/2. P. 57 – 70.

Gender, Otherness, and Culture in Medieval and Early Modern Art / edited by Carlee A. Bradbury, Michelle Moseley-Christian. Palgrave Macmillan, 2017. 261 p.
URL: https://www.academia.edu/111329544/Gender_Otherness_and_Culture_in_Medieval_and_Early_Modern_Art_ed_by_Carlee_A_Bradbury_Michelle_Moseley_Christian

Hemelrijk E. A. Matrona Docta: Educated women in the Roman elite from Cornelia to Julia Domna. Routledge, 2004. 400 p.

History of Women in the West, Volume I: From Ancient Goddesses to Christian Saints / gen. eds. G. Duby, M. Perrot. Cambridge: Belknap Press, 1992. 600 p.

History of Women in the West, Volume II: Silences of the Middle Ages / gen. eds. G. Duby, M. Perrot. Cambridge: Belknap Press, 1992. 592 p.

History of Women in the West, Volume II: Renaissance and the Enlightenment Paradoxes / Cambridge: Belknap Press, 1992. 595 p.

Houts van E. Married Life in the Middle Ages, 900-1300. Oxford: Oxford Academic, 2019. 312 p.

Hollman G. Women in the Middle Ages: Illuminating the World of Peasants, Nuns, and Queens. New York: Abbeville Press, 2024. 200 p.

Kaborycha L. A Corresponding Renaissance: Letters Written by Italian Women, 1375 – 1650. Oxford: Oxford University Press, 2016. 327 p.

Kaufman Michael W. Spare ribs: The Conception of Woman in the Middle Ages and the Renaissance. *Soundings: An Interdisciplinary Journal.* 1973. Vol. 56. No. 2. P. 139 – 163.

Kelly-Gadol J. Did Women Have a Renaissance? *Becoming Visible: Women in European History.* Boston: Houghton Mifflin, 1977. P. 137 – 164.

Kent S. K. Gender: A World History. New York: Oxford University Press,

2021. 192 p.

Kersey S. Medieval education of girls and women. *Educational Horizons*. 1980. Vol. 58. № 4. P. 188 – 192.

King, Margaret L., Rabil, Albert, Jr. Her Immaculate Hand: Selected Works by and about the Women Humanists of Quattrocento Italy. Binghamton, N.Y.: Center for Medieval & Early Renaissance Studies, 1983. 167 p.

Larrington C. Women and Writing in Medieval Europe: A Sourcebook. London: Routledge, 1995. 296 p.

Lee M. M. Body, Dress, and Identity in Ancient Greece. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. XVI, 365 p.

MacLachlan B. Women in Ancient Greece: A Sourcebook. Continuum. 2012. 248 p.

MacLachlan B. Women in Ancient Rome: A Sourcebook. Bloomsbury Academic. 2013. 232 p.

Middleton Guy D. Women in the Ancient Mediterranean World: From the Palaeolithic to the Byzantines. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. 314 p.

Monter W. The Rise of Female Kings in Europe, 1300-1800. New Haven: Yale University Press, 2012. 300 p.

Nochlin L. Why Have There Been No Great Women Artists? London: Thames and Hudson, 2021. 112 p.
URL: https://www.writing.upenn.edu/library/Nochlin-Linda_Why-Have-There-Been-No-Great-Women-Artists.pdf

Pomeroy S. B. Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity. New York: Schocken, 1995. 304 p.

Pomeroy S. B. Spartan Women. Oxford; New York: Oxford University Press, 2002. XVII, 198 p.

Power E. Medieval Women. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 104 p.

Musonius Rufus. Lectures and Fragments. New Haven: Yale University Press, 1947. 147 p

Ramirez J. Femina: A New History of the Middle Ages, Through the Women Written Out of It. London : WH Allen, 2022. 464 p.

Sex and Difference in Ancient Greece and Rome. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003. 400 p.

Stevenson J. Women Latin Poets: Language, Gender, and Authority, from Antiquity to the Eighteenth Century. Oxford; New York: Oxford University Press, 2005. 659 p.

Tasso T. Tasso's Dialogues: A Selection, with the «Discourse on the Art of the Dialogue» / trans. and ed. by C. Lord, D. A. Trafton. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1982. 264 p.

The Goodman of Paris (Le Ménagier de Paris): A Treatise on Moral and Domestic Economy. London: George Routledge & Sons, Ltd., 1928. 374 p.

The Oxford Handbook of the Archaeology and Anthropology of Hunter-

gatherers. Oxford: Oxford University Press, 2014.1360 p.

Watanabe-O'Kelly H. Queens Consort, Cultural Transfer and European Politics, c.1500-1800. Routledge, 2016. 260 p.

Wiesner-Hanks M. Women and Gender in Early Modern Europe. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. 352 p.

Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800. New York: Garland Publishing, 1999. 260 p.

Інформаційні ресурси

http://www.perseus.tufts.edu/hopper – Perseus Digital Library

https://gender.at.ua – Музей жіночої та гендерної історії

https://genderindetail.org.ua – Гендер у деталях

https://sourcebooks.fordham.edu/sbook1v.asp –Internet Medieval Sourcebook Selected Sources: Sex and Gender.

https://sourcebooks.fordham.edu/women/womensbook.asp – Internet Women's History Sourcebook

https://womenhistory.org.ua – Українська асоціація дослідників жіночої історії

https://www.wccclassics.org – The Women's Classical Caucus (WCC)

ЛЮДМИЛА ПАВЛЕНКО

ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.

ЧАСТИНА 2

LIUDMYLA PAVLENKO

HISTORICAL ORIGINS OF GENDER EQUALITY IN THE EUROPEAN UNION.

PART 2

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ…… 116

ПРОГРАМА КУРСУ……..... 120

ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ……..... 124

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ……. 302

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ…….. 306

АНОТАЦІЯ

Гендерна рівність є однією з фундаментальних демократичних цінностей сучасної Європи та важливою передумовою сталого суспільного розвитку. Рівність прав і можливостей жінок і чоловіків впливає на якість демократії, функціонування державних і громадських інституцій, розвиток освіти, науки, економіки й культури. Водночас сучасні уявлення про гендерну справедливість не виникли одномоментно. Вони стали результатом тривалого історичного процесу, впродовж якого змінювалися соціальні ролі жінок і чоловіків, суспільні уявлення про їхнє призначення, законодавство, освітні практики та моделі родинного і професійного життя.

Навчальний курс «Історичні витоки гендерної рівності в Європейському Союзі. Частина 2» викладається в межах міждисциплінарного проєкту «Гендерна рівність в Європейському Союзі: від історичних витоків до сучасних досягнень» / Gender Equality in the EU: From Historical Origins to Modern Achievements, № 101127464 ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH. Курс призначений для здобувачів освіти бакалаврського рівня, які навчаються за освітніми програмами гуманітарного спрямування, та організований відповідно до засад Європейської кредитно-трансферної системи. Він включає 10 годин лекційних і 18 годин семінарських занять.

Ця дисципліна є продовженням першої частини спеціального курсу, присвяченого розвитку гендерних відносин у країнах Європи до XVII ст. У другій частині розглянуто період від XVII до середини XX ст., а саме до Другої світової війни, – час глибоких політичних, соціально-економічних і культурних трансформацій. Просвітництво, європейські революції, індустріалізація, формування громадянського суспільства, розвиток жіночої освіти, розширення професійної зайнятості та боротьба за політичні права створили передумови для поступового перегляду традиційної гендерної моделі.

У центрі уваги курсу перебувають зміни суспільного статусу європейської жінки, становлення ідей жіночої емансипації, формування феміністичного руху, боротьба за право на освіту, працю, майнову самостійність і політичне представництво. Окрему увагу приділено трансформаціям у родинному та повсякденному житті, освітній і професійній сферах, культурі, мистецтві, релігії, охороні здоров’я та громадській діяльності. Важливою складовою курсу є ознайомлення з внеском відомих жінок і чоловіків, які сприяли подоланню гендерних обмежень та утвердженню принципу рівності статей.

Історичний підхід дає змогу зрозуміти, що гендерна нерівність формувалася і відтворювалася під впливом конкретних суспільних умов, правових норм, релігійних уявлень, економічних відносин та культурних стереотипів. Водночас історія Європи засвідчує, що зміна усталеного порядку була можливою завдяки розвитку освіти, поширенню ідей прав людини,

громадській активності, суспільному діалогу та послідовним законодавчим перетворенням. Тому досвід європейських країн важливий не як набір готових рішень для механічного запозичення, а як джерело для критичного осмислення передумов, механізмів, здобутків і суперечностей руху до гендерної рівності.

Особливого значення гендерна освіта набуває для сучасної України. Європейський вибір нашої держави передбачає не лише політичне та економічне зближення з Європейським Союзом, а й утвердження спільних цінностей: людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини. Реалізація цих принципів неможлива без формування культури рівних прав і можливостей, подолання дискримінаційних практик та усвідомлення цінності повноцінної участі жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя.

Для України гендерна освіта є також важливим засобом розвитку громадянської стійкості й соціальної згуртованості. В умовах масштабних суспільних випробувань особливо помітною є участь жінок у захисті держави, волонтерстві, громадській діяльності, освіті, медицині, економіці, місцевому самоврядуванні та підтримці родин і громад. Водночас зберігаються гендерні стереотипи, нерівномірний розподіл сімейних обов'язків, дисбаланс представництва у процесах ухвалення рішень, відмінності в професійних можливостях та інші прояви нерівності. Їх подолання потребує не лише правового регулювання, а й системної просвітницької роботи.

Заклад вищої освіти відіграє в цьому процесі особливу роль. Гендерна освіта не зводиться до засвоєння термінів або ознайомлення з окремими законодавчими нормами. Вона передбачає розвиток здатності бачити історично сформовані стереотипи, розпізнавати дискримінаційні практики, аргументовано аналізувати суспільні явища та поважати людську гідність незалежно від статі. Для здобувачів гуманітарної освіти ці компетентності мають професійне значення, оскільки впливають на якість наукових досліджень, викладання, комунікації, роботи з історичними джерелами та інтерпретації суспільних процесів.

Європейський досвід показує, що реальна рівність утверджується не тільки законами, а й через освіту, зміну суспільної свідомості, критичне переосмислення традицій та залучення громадян до демократичної взаємодії. Саме тому звернення до історії гендерних відносин допомагає краще зрозуміти сучасні європейські цінності, побачити тривалий і складний шлях до їх утвердження та усвідомити відповідальність кожного покоління за їх збереження і розвиток.

Основою посібника є теоретичний матеріал для проведення лекційних занять із доданими до тексту понятійним апаратом з базовими гендерними термінами, фрагментами історичних джерел, поданими українською мовою, списком використаних джерел і літератури. Посібник також містить програму курсу, плани семінарських занять з методичними рекомендаціями і рекомендованою до опрацювання літературою, тестові завдання до лекційного матеріалу для самоаналізу його засвоєння. Його зміст спрямований на

формування історичного мислення, навичок самостійного пошуку й аналізу інформації, уміння вести фахову дискусію, аргументувати власну позицію та презентувати результати навчальної і дослідницької роботи. Обсяг лекційного матеріалу та ступінь охоплення тематики питаннями лекцій і семінарів дозволяє розширити за потреби навчальний курс до необхідної кількості аудиторних годин, передбачених навчальними програмами для забезпечення відповідної освітньої компоненти.

Опанування курсу має сприяти поглибленню знань здобувачів освіти про історичні витоки гендерної рівності, розумінню взаємозв'язку між минулим і сучасністю, подоланню упереджень та формуванню гендерно чутливого світогляду. Звернення до досвіду європейських країн покликане допомогти майбутнім фахівцям усвідомити, що рівність жінок і чоловіків є не лише предметом історичного дослідження, а й необхідною умовою демократичного, справедливого та європейського майбутнього України.

Метою курсу є висвітлення основних причин, передумов, етапів та напрямів суспільно-політичного руху за гендерну рівність у країнах Європейського Союзу у XVII – першій половині XIX ст.; розкриття головних характеристик, національних особливостей європейського досвіду подолання гендерних стереотипів, законотворчої діяльності у сфері надання жінкам рівних із чоловіками прав, створення умов для досягнення гендерної рівності; визначення основних результатів і наслідків та окреслення найактуальніші проблем і перспектив розгортання руху за гендерну рівність у країнах Європейського Союзу на середину XX ст.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- проаналізувати причини, передумови, ідеологічне підґрунтя розгортання суспільного дискурсу навколо питання ролі і місця жінки у європейському суспільстві на етапі передфемінізму;
- розглянути вплив концептуальних засад Просвітництва на поширення ідеї гендерної рівності;
- визначити значення соціально-економічних аспектів європейської модернізації для трансформації статусу жінки на стадії розвитку індустріального суспільства;
- висвітлити основні форми і методи боротьби за жіночу емансипацію впродовж визначеного курсом періоду історії;
- показати роль європейської жінки у вирішенні ключових проблем історії власного народу;
- ознайомити з динамікою демографічних показників гендерного балансу/дисбалансу;
- проаналізувати гендерні зміни у родинному середовищі модерної Європи;
- надати інформацію про внесок європейського жіноцтва у захист своєї батьківщини під час революційних подій та військових дій;

- схарактеризувати основні етапи та змістовні зрушення у процесі формування жіночої освіти у країнах Європейського Союзу;
- простежити поступ європейського жіноцтва у сфері професійного розвитку;
- розглянути приклади успіху жінок у науці, мистецтві, релігійному житті своїх країн і Європи в цілому;
- продемонструвати галерею видатних історичних постатей, які зробили важливий внесок у формування умов для досягнення гендерної рівності у країнах Європейського Союзу.

При створенні навчального посібника для пошуку і отримання доступу до історичних джерел і наукової літератури, уточнення перекладу іншомовних текстів українською, перевірки достовірності інформації та усунення технічних недоліків автором було використано інструменти генеративного штучного інтелекту, зокрема Perplexity, GEMINI.

ПРОГРАМА КУРСУ

Тема 1. ЗМІНИ ГЕНДЕРНОГО СПРИЙНЯТТЯ В ЄВРОПІ З XVII ДО СЕРЕДИНИ XX СТОЛІТТЯ.

Становище жінки-аристократки, середнього класу і пролетарки за доби Просвітництва. Гендерні ролі і стереотипи. Гендерний дисбаланс як ознака суспільної моделі кінця XVII–XVIII ст. Особливості європейського фаворитизму. Перші прояви фемінізації. Жіночі масонські ліги, салони, інтелектуальні вечірки. Видатні преціозниці Західної Європи. Європейські чоловіки-просвітники про гендерну проблему.

Боротьба за гендерну рівність в контексті Французької революції кінця XVIII ст. Діяльність Жана Марі Кондорсе. Рух французьких петиціонерок. Діяльність Олімпії де Гуж. «Декларація прав жінок». Жіноча преса часів революції. Клубна діяльність французького жіноцтва. Товариства озброєних жінок та клуби амазонок. Похід голодних жінок на Версаль. Результати і наслідки руху за жіночу емансипацію у Французькій республіці.

Основні завдання руху за гендерний баланс у європейському суспільстві у XIX ст. Перша хвиля фемінізму. Жінки за часів Імперії Наполеона I Бонапарта. Німецькі жінки у війнах антифранцузької коаліції. Боротьба жінок за політичні права під час революції 1848–1849 рр. Форми і методи боротьби жінок за гендерну рівність часів Другої імперії Наполеона III Бонапарта. Британські суфражистки. Успіхи руху за гендерну рівність у першій половині XX ст. Форми і методи впливу жінок на політичне життя європейського суспільства. Досвід гендерної політики Паризької Комуни 1871 р. Основні форми боротьби за економічні і політичні права жінок-пролетарок XVII–XIX ст. Боротьба жінок за виборче право. Перший міжнародний конгрес. Суфражистська асоціація «Виборчий голос жінки». Французька спілка за виборче право жінок. Французька федерація феміністських асоціацій. Британська суспільна думка другої половини XIX ст. про жіноче питання. Соціально-християнський фемінізм. Європейський науковий дискурс щодо питань фізіологічної, інтелектуальної, психо-емоційної природи гендерної нерівності. Досягнення руху за гендерну емансипацію у законодавчій сфері XIX – початку XX ст.

Успіхи європейського фемінізму у першій половині XX ст. Участь європейських жінок у Першій світовій війні. Сестри милосердя. Службовиці британського флоту. Працівниці тилу. Міжнародний альянс жінок. Всесвітня рада католицьких жіночих організацій. Перший досвід надання права голосу

жінкам. Жіночий модний силует першої половини ХХ ст. як віддзеркалення реалій життя європейки.

Тема 2-3. ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАТУСУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЖІНКИ В РОДИНІ ТА ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ЯК ОЗНАКА ЕВОЛЮЦІЇ ГЕНДЕРНИХ СТОСУНКІВ.

Демографічні чинники порушення гендерного балансу в Європі XVII – першої половини XX ст. Трансформація демографічних показників. Гендерна специфіка кількості та густоти населення, народжуваності та смертності, кількісного співвідношення чоловіків і жінок, тривалості життя, статистики укладання шлюбів з віковими характеристиками.

Типологія сімей та її еволюція упродовж XVII–XVIII ст. Дочка, дружина, мати – гендерні ролі, стереотипи, обов'язки. Дитинство дівчат та його гендерна специфіка у життєвому циклі жінок.

Історичний розвиток інституту шлюбу. Роль національної специфіки, народних традицій, релігійних уявлень, зміни поглядів на шлюб, інтернаціоналізації, моди, новацій у трансформації процедури укладання шлюбу. Заручини, вінчання, весілля. «Стокгольмський шлюб». Доля сиріт та самотніх жінок поза шлюбом.

Демократизація родинного життя наприкінці XIX – на початку XX ст. Поняття подружньої зради, його гендерний зміст та наслідки. Розлучення: законодавча база та суспільна думка.

Вплив позитивних зрушень у законодавстві, освітній та економічній політиці європейських країн на становище жінки в родині. Феномен «нової жінки» наприкінці XIX ст. Позашлюбні статеві стосунки та позашлюбні діти: суспільний осуд, покарання та особливості для різних соціальних верств. Англійський «рух обурених дочок».

Місце європейської жінки в структурах повсякденності. Повсякденні обов'язки господині. Специфіка житлових умов жінок різного соціального статусу. Майнові права жінок країн Західної Європи.

Етикет як цементуючий чинник суспільного традиціоналізму в європейських країнах. Поняття світського життя та його жіночі атрибути. Суспільні табу щодо поведінки жінок у сімейному житті.

Зміни образу жінки в уявленнях суспільства про красу та здоров'я. Жіночий сектор медицини та системи охорони здоров'я. Курортно-санаторне лікування жінок.

Косметологія, парфумерне виробництво, мода і стиль доби становлення індустріального суспільства.

Дозвілля жінки як віддзеркалення традицій та новацій європейського життя. Інтелектуальні види дозвілля. Розваги жінок різних соціальних статусів. Театр, концертна зала, танцювальна зала, бібліотека, кінематограф автомобіль, велосипед, універмаг у житті європейської жінки. Література для

жінок та спеціальна жіноча преса в модерній Європі. Жіночі види спорту. Подорожі та їх різновиди. Заборонені розваги.

ТЕМА 4-5. ГЕНДЕРНІ ЗРУШЕННЯ В ОСВІТНІЙ ТА ПРОФЕСІЙНІЙ ТА СФЕРАХ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ.

Трансформація системи жіночої освіти. Місце жінки в європейській освітній системі XVII ст. Просвітники про жіноче виховання. Гендерні погляди на освіту Яна Амоса Коменського. Суспільний дискурс навколо питання «Чому навчати жінку». Концепція цілісної системи виховання жінки для виконання своєї ролі в родині Франсуа Фенелона. Основи домашнього виховання. Соціальна природа освітніх підходів до формування жіночої особистості.

Трирівневість управління та контролю у сфері жіночої освіти в європейських країнах. Джерела фінансування жіночої освіти. Релігійна складова виховання жінок. Монастирське навчання дівчат. Сен-Сирська система виховання дівчат у Франції. Система жіночої освіти у приватних пансіонах. Навчальні програми та регламенти внутрішнього розпорядку. Гендерні особливості організації початкової освіти. Внесок Жана Марі Кондорсе у боротьбу за гендерну рівність в освіті. Спеціальні жіночі навчальні заклади.

Виховні заклади Почесного легіону у Франції доби Наполеона І Бонапарта. Ініціатива Жюля Симона зі створення особливих курсів для панянок. «Курси Дюрюї». Оформлення системи елементарної та середньої жіночої освіти у ІІІ Французькій республіці. Початкові школи (écoles primaires), середні школи (écoles secondaires, lycées et collèges de jeunes filles) та учительські семінарії (écoles normales).

Німецька жіноча освіта часів Реставрації. Принцип гендерної рівності у німецькій освітній системі Ратиха. «Вищі школи для дівчат» (höhere Mädchen или Töchterschulen) у Німеччині XVII ст. Веймарський з'їзд учительок та вчителів 1872 р. Німецьке «Товариство піклування про жіночі навчальні заклади».

Англійські благодійні школи (Charity Schools) XVIII ст. Англійське «Товариство щоденних шкіл для дівчат» (Girls Public Day School Company) 1890 р. чоловіків і жінок. Гімназії High Schools for Girls в Англії.

Швейцарські ліцеї за законом 1848 р. Зразкова середня освіта у Швеції, Норвегії, Данії, Голландії. Приватні жіночі освітні заклади Італії.

Допуск жінок до вищої освіти в Європі в останній третині XIX ст. Допуск жінок до навчання у Сорбону, Оксфорд, Кембридж, Цюріхський університет. Законодавча база жіночої вищої освіти у країнах Європи. Встановлений в Англії особливого вченого ступеня для жінок (lady literate in Arts).

Гендерний дисбаланс у професійній сфері у XVII–XVIII ст. в європейських країнах. Традиційні жіночі професії. Особливості зайнятості

жінок різних соціальних верств. Зростання присутності та ролі жіночої праці у промисловому виробництві у період становлення буржуазного суспільства. Розширення спектру зайнятості жінок у XIX – першій половині XX ст.

Видатні жінки, які першими оволоділи інтелектуальними професіями. Адвокатська діяльність Жанни Шовен. Викладачка Римського університету Тереза Лабріола. Лікарки у медичній європейській практиці. Спектр жіночих професій наприкінці XIX – у першій половині XX ст. Боротьба за гендерну справедливість і рівність в оплаті жіночої праці.

Роль жінки в негативних явищах європейського життя. Жіноча злочинність: статистика та специфіка. Концепція Чезаре Ломброзо про природу жіночої злочинності. Соціальна природа жіночої проституції та її негативні наслідки. Жіночий алкоголізм. Жіноча наркоманія. Жінки-жебрачки.

ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ

Тема 1. ЗМІНИ ГЕНДЕРНОГО СПРИЙНЯТТЯ В ЄВРОПІ З XVII ДО СЕРЕДИНИ XX СТ.

1. Гендерний дисбаланс за доби Просвітництва.
2. Перші прояви європейської фемінізації у XVII–XVIII ст.
3. Боротьба за гендерну рівність у контексті Французької революції кінця XVIII ст.
4. Основні завдання руху за гендерний баланс у європейському суспільстві у XIX ст.
5. Успіхи руху за гендерну рівність у першій половині XX ст.

1. Гендерний дисбаланс за доби Просвітництва.

Історичні витоки панування традиційної гендерної моделі

Доба Просвітництва (кінець XVII–XVIII ст.) стала періодом глибоких інтелектуальних, соціальних і політичних змін у Європі. Філософи-просвітники проголошували ідеї розуму, свободи, рівності та природних прав людини. Однак попри універсалізм цих ідей, жінки залишалися на периферії суспільного життя, а гендерний дисбаланс був однією з найхарактерніших рис європейського суспільства цього періоду.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Просвітництво – широка ідейно-філософська течія в Європі та Північній Америці другої половини XVII–XVIII ст., яка проголошувала розум, наукове знання, свободу й прогрес головними засобами вдосконалення людини й суспільства.

Західна Європа вступила у XVII ст., залишаючи за чоловіком і жінкою чітко визначені гендерні ролі, що склалися здавна за патріархальних умов. Як сприймався чоловік? Як активне начало у суспільному житті. З позиції біологічної сутності, він наділений значною фізичною силою та витривалістю. Відносно психо-емоційних характеристик, чоловік психічно стійкий, стабільний, спокійний, схильний до раціональної поведінки, здатний контролювати емоції. Йому притаманні логіка, прагматизм, здатність до розумової діяльності. В економічному житті він дієвий, прогресивний, наполегливий, успішний. Одним словом, він годувальник. Вміє заробляти,

заощаджувати і планувати витрати. Джерело доходу залежало від соціального статусу. Він міг заробляти на життя інтелектуальними, творчими професіями, державною, військовою, духовно-релігійною службами або важкою фізичною працею (ремеслом, сільським господарством).

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Гендерні ролі – це моделі поведінки, обов'язків та норм, які суспільство вважає притаманними чоловікам або жінкам залежно від їхньої статі.

Отже, чоловік вважався захисником – захисником віри і церкви, короля, держави, народу, родини. Він завжди – раб Божий, ревний християнин, вірний підданий і солдат короля, турботливий син, чоловік, батько. Так визначено Богом, так закладено природою, цього потребує суспільство.

Як сприймалася жінка? Від природи фізично слабка, психічно не стабільна, емоційна, не раціональна, не здатна ані до фізичної важкої праці, ані до серйозної розумової діяльності. Нею керують інстинкти виживання і продовження роду. Вона є уособленням краси і любові. Дбайлива донька і сестра, віддана дружина, поглинута материнством, берегиня домашнього вогнища, що дбає про затишок і комфорт. Вона недостатньо життєздатна і самодостатня, а тому їй потрібний захист, підтримка, контроль. Вона має бути за чоловіком, під його опікою. Це міцно сформований ланцюжок залежності від чоловіків, протягнутий від народження до смерті – від батька та родичів чоловічої статі до чоловіка і навіть сина. Упродовж століть кристалізувалися інструменти утримання жінки в залежності від чоловіка – фінансова і юридична неповноцінність (житло, утримання, спадщина), відсутність освіти, вузький спектр доступних професій, суспільні очікування (неписані правила), етикет. Вона не може розпоряджатися своїми грошима, представляти себе у суді, подорожувати, виходити в світ самостійно, обирати нареченого.

Сформована упродовж тривалого часу гендерна модель проста і зрозуміла, відточена багатьма поколіннями, закріплена законами, схвалена церквою, розтиражована суспільною думкою, віддзеркалена у мистецтві. Це життєва аксіома, це лід, розбити який неймовірно важко.

Чоловік сприймається суспільством як причина, початок, рух і мета. За ним – воля, розум, творчий поступ. Він змінює життя, він творить історію. Жінка розглядається як його невід'ємна частинка. Вона його надихає, полегшує життя, звільняючи від побутових турбот, вивільняє його час і думки для визначних вчинків, для активного життя. Вона продовжує чоловічий рід, відроджуючи його в дітях. Бере прізвище чоловіка, йде жити в його дім, пов'язана з ним кровно через дітей. Як би не поводився чоловік, жінка того часу мала проблеми із розірванням шлюбу.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Гендерні стереотипи – це стійкі та спрощені уявлення суспільства про те, якими якостями, ролями та поведінкою мають наділятися чоловіки й жінки.

Становище двох статей у суспільному і родинному житті біблійна традиція обґрунтовує чітко і зрозуміло.

У частині другій Книги Буття розповідається, що Бог створив людину, і ця людина чоловічої статі – Адам. З його ребра Бог створює жінку:

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Біблія. Старий Заповіт. Перша книга Мойсеєва
Переклад Івана Огієнка

Створення жінки (Буття 2:21–23)

21 І вчинив Господь Бог, що на Адама спав міцний сон, – і заснув він. І Він узяв одне з ребер його, і тілом закрив його місце.
22 І перетворив Господь Бог те ребро, що взяв із Адама, на жінку, і привів її до Адама.
23 І промовив Адам: «Оце́ тепе́р вона – кість від костей моїх, і тіло від тіла мого. Вона жінкою буде зватися, бо взята вона з чоловіка».

📖 *Біблія. Старий Заповіт. Буття 2:21–23 / переклад Івана Огієнка // YouVersion. Біблія (UBIO). URL: https://www.bible.com/uk/bible/186/GEN.2.21-23.UBIO (дата звернення: 26.08.2026).*

Цей біблійний уривок є одним із найважливіших для формування гендерних основ європейської культури, який упродовж століть використовувався для обґрунтування гендерної ієрархії: жінка постає як «другорядне» створіння, похідне від чоловіка, що слугувало релігійним підтвердженням підпорядкованого становища жінок у християнському суспільстві. Чоловік – первинний, жінка – вторинна.

Вислів «Мовчи, жінко!» перегукується з настановою про мовчання жінок у церковному зібранні, викладеною в Першому посланні апостола Павла до коринтян (14:33–35). У латинському тексті Вульгати ця настанова починається словами Mulieres in ecclesiis taceant – «Нехай жінки мовчать у церквах» (14:34).

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Біблія. Новий Заповіт. Перше послання апостола Павла до коринтян
Переклад Івана Огієнка

Про мовчання жінок у церкві (1 Коринтян 14:33–35)

33 …Хай мовчить жінка в Церкві
Як по всіх Церквах у святих, –

34 нехай у Церкві мовчать жінки ваші! Бо їм говорити не позволено, – тільки кори́тись, як каже й Зако́н.

35 Коли ж вони хочуть навчитись чогось, нехай вдома питають своїх чоловіків, – непристойно бо жінці говорити в Церкві!

📖 *Біблія. Новий Заповіт. Перше послання апостола Павла до коринтян 14:33–35 / переклад Івана Огієнка // YouVersion. Біблія (UBIO). URL: https://www.bible.com/uk/bible/186/1CO.14.33-35.UBIO (дата звернення: 26.08.2026).*

«Мовчи, жінка!» означає, по суті, «Мовчи, бо ти жінка!». У Новий час підкорена, залежна жінка була нормою так само, як і у середньовічній Європі, а вимога мовчати поширилася і на її прагнення бути корисною суспільству, брати участь в управлінні державою. На початку XVIII ст. популярності набула культивація жіночої «слабкості». Звідти походить концепція слабкої статі. Півстоліття чоловіки опікали, захищали, забезпечували жінок, не зустрічаючи особливого спротиву.

Відомий американський філософ, історик культури та психоаналітик Річард Тарнас в Епілозі своєї монументальної праці «Історія західного мислення» обстоював ідею чоловічого сприйняття світу, яке формувалося і домінувало в історії Західноєвропейської цивілізації від її витоків.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Річард Тарнас. Пристрасть західного розуму (1991).
Переклад з англійської

Про чоловіче домінування в західній інтелектуальній традиції

Щодо історії західного мислення можна було б зробити чимало узагальнень, але сьогодні найочевиднішим, мабуть, є те, що від початку до кінця воно було переважно чоловічим явищем: Сократ, Платон, Арістотель, Павло, Августин, Тома Аквінський, Лютер, Коперник, Галілей, Бекон, Декарт, Ньютон, Локк, Юм, Кант, Дарвін, Маркс, Ніцше, Фройд… Західну інтелектуальну традицію створили й канонізували майже виключно чоловіки, і формувалася вона переважно під впливом чоловічих поглядів.

Таке чоловіче домінування в інтелектуальній історії Заходу, безперечно, виникло не тому, що жінки менш розумні за чоловіків. Але чи можна пояснити його лише соціальними обмеженнями? Гадаю, що ні. Я вважаю, що тут діє щось глибше – щось архетипове. Чоловічий характер західного мислення був усеосяжним і засадничим: він виявлявся як у чоловіків, так і в жінок, впливав на всі аспекти західної думки й визначав її найосновніші уявлення про людину та її роль у світі. Усі основні мови, у яких розвивалася західна традиція, починаючи з грецької та латини, тяжіли до уособлення людського роду

словами чоловічого роду: *anthropos, homo, l'homme, el hombre, l'uomo, chelovek, der Mensch, man*. Як це точно відобразила історична оповідь у цій книзі, скрізь ішлося про «людину» – «сходження людини», «гідність людини», «стосунки людини з Богом», «місце людини в космосі», «боротьбу людини з природою», «великі досягнення сучасної людини» тощо.

📖 *Tarnas R.* The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View. *Epilogue. "Bringing It All Back Home" // Cosmos and Psyche. P. 21. URL: https://cosmosandpsyche.com/wp-content/uploads/2013/05/passion-epilogue.pdf (дата звернення: 26.08.2026).*

Гендерний консерватизм європейських просвітників

Тривалий час європейські мислителі навіть не замислювалися над тим, що треба змінити статус жінки, адже її підпорядковане становище вважалося чимось абсолютно природним, беззаперечно обґрунтованим, таким, що не змушує жінку змінюватися, а тільки дотримуватися вже усталених правил життя. Батьки європейської філософії – чоловіки – переймалися захистом багатьох знедолених верств населення, але не жінок, яких сприймали не як таких, що позбавлені прав, а не наділених правами, на які вони не заслуговували, які були їм не потрібні. Суспільство не прагнуло реформувати їхнє становище, а навпаки, робило все можливе, щоб зберегти звичний для чоловіків порядок.

Навіть чоловіки-просвітники, незважаючи на проголошення ідей природності свободи і рівності, які долучилися до обговорення жіночого питання, демонстрували ставлення до жінки з позиції її другорядності, підпорядкованості чоловікові. У п'ятій книзі свого педагогічного трактату «Еміль, або Про виховання» (1762) Жан-Жак Руссо (1712–1778) викладає ідеал виховання дівчини на прикладі Софі – майбутньої дружини головного героя. На відміну від Еміля, якого виховують як автономну, розумну й активну особистість, Софі готують до виконання суто сімейної ролі: бути дружиною, матір'ю й господинею.

Ж.-Ж. Руссо виходить із переконання, що «природне призначення» жінки – залежність від чоловіка. Він пише, що дівчата «почуваються створеними для покори», а тому їхнє виховання має формувати покірливість, слухняність і бажання догоджати чоловікові. Жінка, за переконанням філософа, повинна бути вихована «відповідно до бажань чоловіка», а не заради власного інтелектуального чи громадянського розвитку. Головна функція жінки – народжувати здорових дітей і виховувати їх в дусі моральності, турбуватися про затишок і добробут родини. Вона має бути вправною домогосподаркою. Для цього дівчину навчають шити, плести, готувати, вести господарство, дбати про затишок і порядок у домі. Їй прищеплюють слухняність, уміння пристосовуватися до думок оточення, особливо чоловіка, і не мати власних незалежних суджень. Релігійне виховання для дівчини також є обов'язковим: вона має сповідувати спочатку релігію матері, згодом – релігію чоловіка. Жінка має бути в міру освічена. Їй «не потрібна широка

наукова освіта», її розум має розвиватися не через читання книг, а через спілкування з батьками, спостереження за близькими та практичні навички.

Ж.-Ж. Руссо підкреслює, що Софі «повинна бути такою ж справжньою жінкою, яким Еміль є чоловіком», тобто володіти всіма рисами, необхідними для виконання її ролі у «фізичному і моральному порядку». Він закликає: «Нехай тільки жінки знову стануть матерями – і чоловіки незабаром стануть знову батьками і чоловіками», вбачаючи в поверненні жінок до «природного» материнського покликання запоруку морального відродження суспільства».

Водночас ці погляди суперечать загальній гуманістичній спрямованості ідей французького мислителя про свободу й природну рівність людей. У випадку жінок він фактично заперечує можливість їхньої громадянської автономії та інтелектуальної рівноправності, обґрунтовуючи це «природними» відмінностями між статями.

Таким чином, у «Емілі» автор формулює патріархальний ідеал жінки: вірної, покірної дружини й турботливої матері, чиє життя й виховання цілковито підпорядковане інтересам чоловіка та родини.

Так, Ж.-Ж. Руссо міркує, якою має бути жінка, яку обирає Еміль. При цьому він в принципі не ставить питання, а яким має бути Еміль для Софі. Для нього жінка – це природне доповнення чоловіка, тому вона повинна поводитись відповідно. Жінка створена спеціально для того, щоб догоджати чоловікові, і тому вона має бути приємною та все робити, як він хоче. Проте навіть він визнає рівні здібності чоловіка і жінки.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Жан-Жак Руссо. «Еміль, або Про виховання» (1762). Книга V

Переклад з англійської

Погляди Руссо на призначення жінки та її виховання

У союзі обох статей кожна однаково сприяє спільній меті, але різними способами. Із цієї відмінності постає перша різниця, яку можна спостерігати в моральних взаєминах між ними. Чоловік має бути активним і сильним, жінка – пасивною і слабкою; необхідно, щоб він мав силу й волю, а від неї досить невеликого опору.

Якщо визнати цей принцип, із нього випливає, що жінка спеціально створена для того, щоб подобатися чоловікові. Якщо чоловік, своєю чергою, має подобатися їй, то ця необхідність менш нагальна: його перевага – у його силі; він подобається, бо він сильний. Визнаю, що це не закон кохання, але це закон природи, давніший за саме кохання.

Якщо жінка створена для того, щоб подобатися й підкорятися, вона має подобатися чоловікові, а не дратувати його. Її сила – у її чарах. […]

Взаємні обов’язки обох статей не є і не можуть бути однаково обов’язковими для обох. Жінки даремно скаржаться на нерівність законів,

створених чоловіками; ця нерівність – не витвір чоловіка або принаймні не самих лише упереджень, а й розуму. Та, якій природа доручила піклуватися про дітей, повинна відповідати за них перед їхнім батьком. Безперечно, кожне порушення подружньої вірності є негідним, і кожен невірний чоловік, який позбавляє дружину єдиної винагороди за суворі обов'язки її статі, є жорстоким і несправедливим; але невірна дружина чинить іще гірше: вона руйнує сім'ю і розриває природні зв'язки. Коли вона видає за дітей свого чоловіка дітей, які йому не належать, вона зраджує і його, і їх; її злочин – не просто невірність, а зрада. […]

Отже, недостатньо, щоб дружина була вірною: її чоловік, його друзі й сусіди повинні бути впевнені в її вірності. Вона має бути скромною, уважною до своєї поведінки, стриманою; свідчити на її користь повинні не лише чисте сумління, а й добра репутація. Одне слово, щоб батько любив своїх дітей, він повинен мати змогу поважати їхню матір. Із цих причин недостатньо, щоб жінка була цнотливою: вона повинна також берегти свою репутацію та добре ім'я. […]

Чи може жінка без небезпеки раптово змінити свій спосіб життя? Чи може вона сьогодні бути годувальницею, а завтра – воїном? Чи змінюватиме вона свої смаки й почуття так, як хамелеон змінює забарвлення? Чи зможе переходити від усамітнених домашніх обов'язків і занять у помешканні до негоди, виснажливих випробувань, тяжкої праці та небезпек війни? Чи буде вона то боязкою, то хороброю, то тендітною, то міцною? […]

Жінка більше варта як жінка, ніж як чоловік. Коли вона належно користується своїми правами, то має перевагу; коли намагається привласнити наші права, то опиняється нижче за нас. Із цим неможливо сперечатися. […] Жінки опускаються нижче власного рівня замість того, щоб піднестися до рівня чоловіків. Якщо ви розумна мати, то дослухаєтеся до моєї поради: не намагайтеся зробити зі своєї дочки доброго чоловіка всупереч природі. Зробіть із неї добру жінку й будьте певні, що так буде краще і для неї, і для нас.

Чи означає це, що її потрібно виховувати в невігластві й обмежувати лише домашньою роботою? […] Природа призначила жінкам думати, бажати, любити, розвивати свій розум так само, як і свою зовнішність; вона дає їм цю зброю, щоб компенсувати брак сили й дати змогу керувати силою чоловіків. […] Чоловік залежить від жінки через свої бажання; жінка залежить від чоловіка і через свої бажання, і через свої потреби. Він міг би обійтися без неї краще, ніж вона без нього. Вона не може виконати свого життєвого призначення без його допомоги, без його доброї волі, без його поваги; вона залежить від наших почуттів, від того, як ми оцінюємо її чесноти, її чари та заслуги. Сама природа постановила, що жінка – заради себе й своїх дітей – має залежати від чоловічого судження.

Жінці недостатньо бути гідною поваги – потрібно, щоб її такою вважали. […] Тому виховання жінки слід у всьому співвідносити з чоловіком. Подобатися чоловікам, бути їм корисними, здобувати їхню любов і повагу, виховувати їх у дитинстві, піклуватися про них у дорослому віці, радити й

утішати їх, робити їхнє життя приємним і щасливим – ось обов'язки жінок у всі часи; саме цього їх і слід навчати змалку. Що далі ми відходимо від цього принципу, то далі будемо від нашої мети, і всі наші настанови не забезпечать ані їхнього щастя, ані нашого.

📖 *Rousseau J.-J. Emile, or Education. Book V / translated by Barbara Foxley // Online Library of Liberty. URL: https://oll.libertyfund.org/titles/rousseau-emile-or-education (дата звернення: 26.08.2026).*

Подібна патріархальна позиція щодо взаємин чоловіків і жінок яскраво проглядається у книзі шотландського філософа-мораліста й лікаря Джона Грегорі (1724–1773) «Батьківська настанова дочкам» (1774). Цей твір, написаний як посмертний заповіт двом донькам автора після смерті його дружини 1761 р., став одним із найпопулярніших порадників із жіночої поведінки (conduct book) кінця XVIII – початку XIX століття у Британії та Америці.

Дж. Грегорі, подібно до Ж.-Ж. Руссо, виходить із переконання, що суспільне призначення жінки – бути дружиною, матір'ю й опорою чоловіка в межах домашнього простору. Його настанови формують ідеал «справжньої леді»: скромної, делікатної, побожної, вихованої, але водночас обачливої й покірної волі чоловіка. Він радить дівчатам приховувати свій розум й освіченість. Найвідоміша й найсуперечливіша порада Грегорі стосується інтелекту: він закликає дівчат, «якщо ви маєте якусь освіту, тримати її в глибокій таємниці, особливо від чоловіків, які зазвичай дивляться заздрісним і злобливим оком на жінку з великим розумом…». На думку автора, надмірна начитаність чи демонстрація знань відштовхне потенційних наречених і зашкодить шлюбним перспективам. На його думку, жінка повинна бути тихою і скромною, уникати гучних суперечок, не прагнути «блищати» й не виявляти переваги над іншими. Її поведінка має сповідувати «простоту серця й манер», «гідність без гордості, привітність без низькості». Дж. Грегорі наголошує, що релігійні обов'язки однаково стосуються обох статей, але деякі вади (наприклад, нестриманість у словах, надмірна відвертість) у жінках виглядають «особливо огидними». Дівчатам слід уникати книг і розмов, що можуть похитнути їхню віру, оскільки від цього залежить їхнє «майбутнє й вічне спасіння». Центральна тема настанов – підготовка до шлюбу. Дж. Грегорі радить донькам ще до того, як їхнє серце буде «хоч трохи захоплене будь-яким чоловіком», серйозно випробувати «свої характери, смаки й серця» й визначити, «що є необхідним для вашого щастя». Він застерігає від поспішного кохання, від шлюбу без розсудливості та від чоловіків, які не здатні забезпечити гідне життя. Він наполягає на необхідності обмеження публічної ролі жінки. Їй не личить активно виявляти себе в публічному житті, політиці чи науці, її світ обмежується домом, родиною, церквою й колом близьких знайомих. Навіть якщо жінка має розум і талант, вона має «пом'якшувати чоловічі серця», а не змагатися з чоловіками.

Дж. Грегорі відверто промовляє, що саме очікує від жінки суспільство XVIII ст.: вона має бути «гарною, модною…, красномовною, але водночас

сором’язливою». Її інтелект не повинен перевищувати чоловічий, а думки – кидати виклик чоловічій авторитетності.

Але і жіночі голоси, які визначали норми поведінки жіноцтва в Європі XVII–XVIII ст., наполегливо радили не розчаровувати суспільні очікування, відповідати усталеному ідеалу, ретельно готуватися до виконання своєї гендерної ролі, не опиратися і не прагнути більшого. Яскравим прикладом може бути «Настанови для молодої леді у кожній сфері та на кожному етапі життєвого шляху» леді Сари Пеннінгтон, яка пережила особисту трагедію, розлучившись зі своїм чоловіком і втративши право бачити і виховувати доньок. Перше видання збірки під такою назвою вийшло в Единбурзі в 1770 р. і стало справжнім бестселером. Авторка, повторюючи чоловіків, розглядає жінку як другорядну істоту, чиє призначення – доповнювати чоловіка, турбуватися про дім і виховувати дітей, а не реалізовувати власні амбіції чи інтелектуальний потенціал. Вона вважала головною метою і найважливішою місією будь-якої жінки шлюб, і в цьому контексті дівчина мала готуватися насамперед до ролі дружини й матері. Її освіта, манери й чесноти оцінюються крізь призму шлюбної привабливості й здатності догоджати чоловікові. Головними чеснотами жінки постають покірливість і слухняність. С. Пеннінгтон наголошує, що дружина повинна підкорятися волі чоловіка, уникати суперечок із ним і не прагнути домінувати в родині. Письменниця відстоює ідею обмеженості її публічної ролі. Жінці не личить активно виявляти себе поза домом; її світ – це родина, церква, коло близьких знайомих, а не публічне життя, наука чи політика. Жінка має бути взірцем добропорядності, стриманості, економності й ввічливості, але ця «досконалість» слугує насамперед інтересам чоловіка й родини, а не її власному розвитку як особистості.

Дуже схожі поради щодо формування особистісних якостей «правильної» жінки давали й інші авторки подібних посібників з виховання, такі як Енн-Терез де Ламбер чи Ханна Мор.

2. Перші прояви фемінізації у XVII–XVIII ст.

Передумови гендерних зрушень

Ідеї жіночої рівності, емансипації та критики патріархального устрою суспільства почали формуватися у Західній Європі вже у XVII–XVIII ст. за доби Просвітництва. Саме в цей період жінки вперше масово почали заявляти про себе як про рівноправних суб’єктів, здатних до раціонального мислення, освіти, творчості й участі в публічному житті. Саме з цього часу закладаються основні підвалини активної фемінізації, яка набрала обертів і дала перші вагомі результати у XIX ст.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Фемінізація (від лат. *femina* – жінка) – у гендерній історії та соціології це процес зростання ролі, участі й видимості жінок у соціальних, економічних, політичних і культурних сферах, які традиційно вважалися чоловічими або де домінували чоловіки.

Серед важливих передумов цього процесу у країнах Західної Європи можна відзначити:

- Законодавчо не закріплені, але дієві механізми впливу жінок на усі сфери життя Європейського суспільства.
- Глибокі економічні зміни, формування індустріального суспільства і, відповідно, еволюція ролі жіноцтва у виробничих відносинах.
- Просвітницька філософія з її засадничими тезами про розум, природні права людини, свободу й рівність як інтелектуальне обґрунтування жіночих вимог.

У XVII й, особливо, у XVIII ст. жінки-аристократки Європи, не маючи формальних фінансових і юридичних прав, мали надзвичайний вплив на суспільно-політичне та духовно-культурне життя, використовуючи родинні зв'язки, романтичну прихильність чоловіків, фаворитизм при королівських дворах. У 1623 р. папський нунцій писав, що у Франції всі великі події, всі важливі інтриги зазвичай залежать від жінок. Одна з найвідоміших жінок Франції часів Великої французької революції Манон Ролан чесно констатувала, що жінки у Франції абсолютно не потребують виборчого права, оскільки і без того користуються усіма правами, а чоловіки завжди дозволяли їм робити те, що вони хотіли.

У зазначений період у Західній Європі свого розквіту досяг інститут королівських фавориток. Особливо яскраво це проявилося у Франції, де існував офіційний титул головної королівської фаворитки (*maîtresse-en-titre*). Де-факто ці жінки часто ставали впливовими політичними фігурами, дипломатами та меценатками. Історія зберегла імена Луїзи де Ла Вальєр, Маркізи де Монтеспан, Маркізи де Ментенон при «королі-сонці» Людовику XIV.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Фаворитизм – це ситуація, за якої керівник, монарх чи інша впливова особа надає перевагу конкретній людині або групі людей (фаворитам) не через їхні професійні чи об'єктивні якості, а завдяки особистій симпатії, дружбі або суб'єктивній прихильності.

Надзвичайного значення фаворитизм набув за Людовика XV (1715–1774), коли справжньою господаркою королівського двору з 1745 р. стала фаворитка короля Мадам де Помпадур, уроджена Жанна-Антуанетта Пуассон (1721–1764). Вона не була наділена формальною владою, але здійснила вагомий вплив на політичне і духовно-культурне життя країни та міжнародні

відносини в Європі, зокрема на так званий «розворот союзів», взявши участь у переговорах з австрійською імператрицею Марією Терезією, після чого Франція та Австрія, що ворогували раніше, стали союзниками. Це сформувало майже весь розклад союзів, який склався на час Семирічної війни.

В інших країнах також розумні і талановиті жінки змогли задовольнити свої амбіції і попри відсутність формальних прав здобули реальну владу й авторитет. Серед них Барбара Вільєрс, Нелл Гвін, Луїза де Керуаль при Карлі II Стюарті (1630–1685), Мелюзіна фон дер Шуленбург при Георгу I (1660–1727) в Англії, Марія Інес Кальдерон при Філіпу IV (1605–1665) в Іспанії, Гедвіга Таубе при Фредріку I (1676–1751) у Швеції.

З огляду на економічні передумови розгортання боротьби жінок за рівні із чоловіками права, слід зазначити, що перші ідеї про несправедливість становища жінки у суспільстві зародилися в Європі саме в період розпаду феодальних та зародження буржуазних відносин, а отже на етапі трансформації традиційного і формування індустріального суспільства. Дослідники гендерної історії пов'язують це зі зміною ролі жінки у виробничих процесах. Жінку починають розглядати як ще одну пару вправних роботящих рук, необхідних для розвитку промислового виробництва буржуазного типу в умовах нестачі найманих працівників. Величезна кількість жінок пролетарського шару суспільства на кінець XVIII ст. працювали на заводах, фабриках і отримали матеріальну незалежність від чоловіків. Вони могли так само, як і чоловіки, відвідувати громадські місця та заклади самостійно, без супроводу. Їх пригнічувала економічна експлуатація і гендерна нерівність в оплаті праці. Жінка отримувала за той самий обсяг роботи вдвічі меншу заробітну плату. Звернемо увагу на той факт, у даному твердженні мова йде про жінок з нижчих прошарків суспільства. Дуже відверто і чесно дано характеристику реальному становищу жінок «третього стану» у відомому історичному документі XVIII ст. «Петиція жінок третього стану до короля (1 січня 1789 р.)».

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

«Петиція жінок третього стану до короля» (1 січня 1789 року)
Переклад з англійської

Про освіту, заробіток і становище незаможних жінок напередодні Французької революції

Жінки третього стану майже всі народжуються в незаможних родинах; їхньою освітою дуже нехтують або ж вона має значні недоліки: вона зводиться до того, що їх віддають до школи, де вчитель сам не знає навіть основ мови [латинської], якої навчає. Вони відвідують школу доти, доки не навчаться читати текст меси французькою, а вечірні – латиною. Після виконання перших

релігійних обов'язків їх навчають працювати; досягнувши п'ятнадцяти чи шістнадцяти років, вони можуть заробляти п'ять або шість су на день. Якщо природа не наділила їх красою, вони виходять заміж без посагу за нужденних ремісників, ведуть безцільне, тяжке життя, не маючи змоги вирватися з провінції, і народжують дітей, яких не спроможні виростити. Якщо ж, навпаки, вони народжуються вродливими, то, не маючи належного виховання, принципів та уявлень про мораль, стають здобиччю першого спокусника, чинять перший гріх, приїздять до Парижа, щоб приховати свою ганьбу, зрештою зовсім втрачають почуття сорому й гинуть, ставши жертвами розпусти.

Нині, коли труднощі з добуванням засобів до існування змушують тисячі з них виставляти себе на продаж [займатися проституцією], коли чоловікам легше купити їх на короткий час, ніж завоювати назавжди, ті, кого щаслива вдача схиляє до доброчесності, кого охоплює жага до навчання, кого веде природна схильність, хто подолав недоліки своєї освіти й знає потроху про все, хоча нічого не вивчав, – ті, зрештою, кого за піднесеність душі, благородство серця й гордість почуттів називають недоторками, змушені шукати притулку в монастирях, де вимагають лише скромного посагу, або ставати служницями, якщо їм бракує мужності й героїзму, щоб долучитися до самовідданого служіння сестер святого Вінсента де Поля.

Крім того, багатьох лише через те, що вони народилися дівчатами, зневажають батьки, які відмовляються допомогти їм влаштуватися в житті, воліючи зосередити свої статки в руках сина, покликаного продовжити їхнє ім'я в столиці; адже Ваша Величність має знати, що й у нас є родові імена, які слід підтримувати. А якщо старість застає їх незаміжніми, вони проводять її в сльозах, відчуваючи на собі зневагу найближчих родичів.

📖 *Petition of Women of the Third Estate to the King (1 January 1789)* // Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. За виданням: *The French Revolution and Human Rights: A Brief Documentary History* / translated, edited, and with an introduction by Lynn Hunt. Boston; New York: Bedford/St. Martin's, 1996. P. 60–63. URL: https://revolution.chnm.org/exhibits/show/liberty--equality--fraternity/item/571 (дата звернення: 26.08.2026).

Аристократки, як і раніше, не принижували себе і свого чоловіка працею. Жінки середнього класу перебували за чоловіком або родичем чоловічої статі, які, однак, не були впливовими і заможними. Вони також мали за що боротися, бо в них не було можливості вести дозвільне життя у задоволенні. Не було грошей на освіту і гідну працю. Жорсткі етичні норми і статус позбавляли їх можливості заробити працею простолюдинок.

Доба Просвітництва XVIII ст. проголосила розум, свободу й рівність головними засадами суспільного життя, і це стало потужним стимулом, важливою передумовою обґрунтування претензій європейського жіноцтва на зміну статусу у родинній, економічній, суспільно-політичній та духовно-культурній сферах життя. Проте парадокс полягав у тому, що ці ідеали більшість філософів-чоловіків не поширювали на жінок, вважаючи їх

природно призначеними тільки для домашнього простору. Попри це, знайшлися й такі, хто послідовно обстоював необхідність надання жінкам широких прав.

Полем справжньої гендерної полеміки, де гостро постало питання про перегляд ролі жіноцтва у світі чоловічих амбіцій і влади, стала Франція. Одним із перших почав дискусію про природні права жінок філософ Франсуа Пулен де ла Барр (1647–1723). Його праця «Про рівність обох статей» (1673) стала однією з найсистемніших ранніх аргументацій на користь рівності жінок і чоловіків. Де ла Барр, спираючись на раціоналізм Декарта, стверджував, що різниця між статями є лише фізичною, а інтелектуально жінки й чоловіки рівні.

Французький письменник, історик, публіцист Вольтер (Франсуа-Марі Аруе) (1694–1778) писав про несправедливість жіночої долі. Філософ-енциклопедист, головний редактор «Енциклопедії» Дені Дідро (1713–1784) мав суперечливі переконання щодо жіночої статі. У своїй праці «Про жінок» (1772), він визнавав, що жінки мають інтелектуальний потенціал, але водночас стверджував, що вони більш емоційні, менш раціональні й схильні до «істерії» через фізіологічні особливості. Він критикував обмеження жіночої освіти, але не вимагав повної політичної рівності.

Письменник, правник, політичний діяч Шарль-Луї Монтеск'є (1689–1755) у праці «Про дух законів» (1748) аналізував становище жінок у різних суспільствах і критикував надмірну суворість до жінок у деспотичних режимах. Однак він не виступав за повну рівність, а лише за пом'якшення патріархальних законів і право певної участі у суспільному житті.

Математик, філософ, співавтор «Енциклопедії» Жан Лерон д'Аламбер (1717–1783) визнавав інтелектуальні здібності деяких жінок, але не сформулював системної аргументації на користь жіночої рівності. Філософ і літератор Клод Адріан Гельвецій (1715–1771) доводив, що громадянська «неосвіченість жінок є тільки наслідком її неповного і неправильного виховання».

Аргументи чоловіків-просвітників на користь жіночих прав мали велике історичне значення. Завдяки їм відбулася легітимізація жіночого руху, бо оскільки вони публічно підтримували жіночі права, це надавало феміністським вимогам авторитету й ваги в очах суспільства. Їхні міркування стали справжньою інтелектуальною основою для фемінізму, а саме праці Н. Кондорсе стали теоретичним фундаментом для активісток першої хвилі фемінізму XIX ст. І поза всякий сумнів, інноваційний погляд на природу стосунків чоловіка і жінки в усіх сферах життя став потужним викликом усталеним традиціям, тисячолітнім патріархальним уявленням про природну нижчість жінок, що готував ґрунт для майбутніх змін.

Перші кроки європейського жіноцтва з подолання гендерних стереотипів

Форми боротьби за емансипацію жінок у XVII–XVIII ст. були різними. Найбільш поширені і результативні:

- Літературна й філософська творчість. Жінки активно використовували літературу, есе, трактати й листи як засіб поширення у публічному просторі своїх ідей. Через публікації вони критикували патріархальний устрій, вимагали освіти й рівних прав, створювали альтернативні моделі жіночої ідентичності.
- Освітні ініціативи. Багато активних прибічниць жіночої емансипації закликали до створення жіночих шкіл, академій і гуртків, де дівчата могли б здобувати знання нарівні з хлопцями. Хоча такі ініціативи рідко реалізовувалися в повному обсязі, вони сформували запит на жіночу освіту.
- Політична активність. Вона ставала можливою і результативною переважно у кризові для суспільства моменти – під час війн, революцій, політичного протистояння тощо.
- Особистий приклад. Такі жінки, як Емілі дю Шатле (наука), Маргарет Кавендіш (філософія), Афра Бен (література), Мері Уолстонкрафт (філософія й журналістика), на власному прикладі доводили, що жінки здатні до найвищих досягнень у різних інтелектуальних сферах, які традиційно вважалися чоловічими. Їхнє життя стало формою боротьби за емансипацію.

Справжніми «першими ластівками» творчої активності і бунтарками проти особистісних обмежень жінок стали перші французькі й англійські письменниці XVII–XVIII ст., які здійснили справжню революцію в уявленні про жіночі можливості. Вони не просто писали книги – вони доводили, що жінка здатна до глибокого філософського мислення, наукових відкриттів, політичної рефлексії й літературної майстерності. Через свої твори ці жінки висловлювали прогресивні ідеї про рівність статей, право на освіту, свободу вибору в коханні й шлюбі, необхідність участі жінок у публічному житті країни. Вони переосмислили старі гендерні ролі й стереотипи, показавши, що жінка – не лише дружина й мати, а й мислителька, громадянка, творчиня. Їхні праці про виховання дівчат, про природу кохання, про відповідальність жінки перед суспільством стали першими кроками до формування нової жіночої ідентичності – освіченої, незалежної, свідомої щодо своїх прав і гідності. Ці письменниці довели: слово жінки має владу змінювати суспільну думку, надихати інших і відкривати шлях до рівності.

Серед найбільш відомих представниць легендарного покоління бунтівниць – «феміністок до фемінізму», як їх називають сьогодні, англійки Афра Бен, Мері Естел, Мері Чадлай, Елізабет Томас, Джудіт Дрейк, Елізабет Елстеб, Мері Уортлі-Монтегю тощо, француженки Марі де Гурне, Емілі дю Шатле та інші.

Марі де Гурне (1565–1645) у своєму трактаті «Рівність чоловіків і жінок» (1622) сформулювала одну з найбільш ранніх і найрадикальніших для свого часу ідей про гендерну рівність. Вона стверджувала, що людська природа не має статі: «людська істота, по суті, не є ні чоловіком, ні жінкою», а різниця між статями існує лише для продовження роду, а не для створення ієрархії чи нерівності. М. Гурне переконливо доводила, що жінки мають такий самий інтелектуальний потенціал, як і чоловіки, а їхня «нижчість» є наслідком відсутності освіти й можливостей для розвитку, а не природної неповноцінності. Вона різко критикувала чоловіче пихате переконання у власній перевазі, називаючи його «оргією гордині», і вимагала рівного доступу жінок до освіти, знань і публічного життя. Для М. Гурне гендерна рівність була питанням справедливості: якщо жінки здатні до тих самих досягнень, що й чоловіки, то заперечення їм прав і можливостей є несправедливою дискримінацією. Її ідеї випередили свій час на кілька століть і стали фундаментом для пізнішої феміністичної філософії.

Одна з найвпливовіших феміністських письменниць XVII ст. в англомовному світі Маргарет Кавендіш (1623–1673), герцогиня Ньюкасл, була першою жінкою, яка після реставрації Стюартів (1660) почала відкрито публікувати філософські, наукові й літературні праці під власним ім’ям. У своїх творах, зокрема в «Жіночих промовах» (1662), вона стверджувала, що чоловіки й жінки «створені рівними від природи і переконливо доводила, що жінки не є природно нижчими за чоловіків у розумових здібностях – їхня «неповноцінність» є наслідком відсутності освіти й можливостей для розвитку. Вона писала, що жінок тримають поза освітою навмисно, через соціальні інститути, які прагнуть утримувати їх у підпорядкуванні. М. Кавендіш вимагала, щоб жінки отримували таку саму освіту, як і чоловіки, і стверджувала, що освічені жінки стануть кращими дружинами й партнерами. У своїх утопічних творах вона навіть уявляла світ, яким правлять жінки, і закликала жінок бути «співучасницями» в управлінні державою.

Афра Бен (1640–1689), одна з перших професійних письменниць Англії, яка заробляла на життя літературною працею. У своїх творах послідовно захищала права жінок на освіту, економічну незалежність, свободу вибору в коханні й шлюбі, а також на рівну оплату й визнання літературної праці. Вона різко критикувала примусові шлюби, подвійні моральні стандарти для жінок і чоловіків, сексуальну експлуатацію жінок і перетворення їх на «товар» у шлюбних угодах. А. Бен стверджувала, що жінки мають такий самий інтелектуальний потенціал, як і чоловіки, і доводила це власним прикладом: вона опанувала майже всі літературні жанри свого часу – поезію, прозу, драматургію, переклади, і вимагала, щоб її праця оплачувалася й оцінювалася так само, як праця чоловіків-письменників. У своїх творах вона створювала образи активних, розумних і могутніх жінок, які відкрито говорять про свої бажання, опираються батьківській тиранії й відмовляються від ролі пасивних об’єктів чоловічого бажання. А. Бен стала символом жіночої емансипації в

літературі, першою, хто відкрито заявив: жінка може писати так само добре, як чоловік, і має право на визнання, оплату й повагу.

Мері Астел (1666–1731), яку називають «першою англійською феміністкою», у своїх працях «Серйозна пропозиція панянкам» (1694) і «Міркування про шлюб» (1700) сформулювала одну з найрадикальніших для свого часу ідей про інтелектуальну рівність жінок і чоловіків. Вона стверджувала, що жінки мають такий самий розум і здатність до раціонального мислення, як і чоловіки, а їхня безправність є наслідком відсутності освіти, а не природної неповноцінності. М. Астел запитувала: «Якщо всі чоловіки народжуються вільними, то чому всі жінки народжуються рабинями?» і відповідала, що це суперечить природному праву й Божому задуму. Вона переконливо доводила, що жінки повинні отримувати таку саму освіту, як і чоловіки, щоб розвивати свій розум, волю й чесноту, і пропонувала створити жіночі освітні інституції – своєрідні «академії» або «релігійні ретрити», де жінки могли б навчатися філософії, релігії й наукам без чоловічого контролю. У 1709 р. М. Астел заснувала благодійну школу для дівчат у Челсі, де вона особисто займалася організацією навчального процесу. М. Астел різко критикувала шлюб як інститут, який перетворює жінку на рабиню чоловіка, позбавляє її волі, майна й права на власні рішення. Вона закликала жінок не поспішати з одруженням, а спершу здобути освіту, щоб робити свідомий вибір. Шлюб, на її думку, мав бути угодою між рівними, а не контрактом, що закріплює нерівність. М. Астел також стверджувала, що жінки, як і чоловіки, є «членами Христового тіла» й мають право культивувати свій розум, щоб жити гідно своєї природи. Її ідеї про рівність, освіту й свободу вибору стали фундаментом для пізнішої феміністичної філософії й надихнули покоління жінок боротися за свої права.

Леді Мері Уортлі-Монтегю (1689–1762), аристократка, письменниця і мандрівниця, дружина посла Британської імперії в Османській імперії й одна з найосвіченіших жінок свого часу, у своїх листах, есе й поезії переконливо захищала право жінок на серйозну освіту, стверджуючи, що дівчата повинні отримувати таку саму академічну підготовку, як і хлопці, – вивчати літературу, філософію, мови, науки, а не лише етикет і домашні навички. У листах до доньки й подруг вона писала, що природа не поставила жінок у нижчий ранг порівняно з чоловіками, «ні більше, ніж самиць інших тварин, де ми не бачимо різниці в здібностях». Вона вимагала, щоб жінки мали доступ до знань і могли розвивати свій розум, бо без освіти вони стають легкою здобиччю для чоловіків, які використовують їхнє невігластво. Леді Мері також критикувала примусові шлюби, подвійні моральні стандарти й обмеження жіночої свободи, стверджуючи, що жінка має право «жити власним життям, а не бути лише річчю свого чоловіка».

Емілі дю Шатле (1706–1749), французька математикиня, фізикиня і філософиня, у передмові до свого перекладу «Байки про бджіл» (1737) і в інших працях сформулювала одну з найрадикальніших для свого часу ідей про право жінок на освіту й наукову діяльність. Вона стверджувала, що жінки

мають такий самий інтелектуальний потенціал, як і чоловіки, а їхня відсутність у науці й мистецтві є наслідком систематичного недопуску їх освіти, а не природної неповноцінності. Дю Шатле писала, що відчувала повну вагу упередження, яке так універсально виключає жінок із наук, це одна з суперечностей життя, яка завжди дивувала її: закон дозволяє жінкам визначати долю великих націй, але немає місця, де б їх навчали мислити. Вона вимагала, щоб дівчата отримували таку саму середню й вищу освіту, як і хлопці. Дю Шатле переконливо доводила, що суспільство, не даючи доступу жінкам до хорошої освіти, позбавляє себе талантів, які могли б збагатити науки й мистецтва. Вона також стверджувала, що жінки мають право на власну славу й реалізацію замість обмежуватися роллю матері й дружини, і що освіта повинна бути справою держави, а не приватною ініціативою. Вона різко критикувала систему виховання дівчат, яка робить їх «невігласами, позбавленими ідеї, як мислити», і закликала жінок «протестувати проти своєї освіти». Її власне життя – вона стала першою жінкою, опублікованою в журналі Паризької академії наук, переклала й прокоментувала «Математичні начала» Ньютона – стало прикладом того, що жінка здатна до найвищих досягнень у науці, якщо має доступ до знань.

Жіноче масонство та салонна культура Європи XVII–XVIII ст.

Такі прояви інтелектуальної активності жінок-письменниць були нетиповими для тодішнього традиційного устрою життя і часто ставали предметом обговорення й осуду у суспільстві. У пошуках жіночої солідарності та підтримки у співчуваючих чоловіків з толерантними поглядами сміливі і талановиті літераторки гуртувалися навколо салонів, які відігравали ключову роль у формуванні інтелектуального клімату епохи Просвітництва. Власниць салонів називали салоньєрками, а відвідувачок – преціозницями.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Салонна культура (з італ. *Salone* – велика зала або велика кімната) – це унікальний суспільний феномен, що зародився переважно у Франції XVIII ст. та поширився Європою, де приватні вітальні (салони) стали центрами інтелектуального життя, мистецтва та світського спілкування.

Салони XVII–XVIII ст. стали унікальним явищем у культурному й інтелектуальному житті Західної Європи, особливо у Франції, де вони виникли як альтернатива офіційним академіям і університетам, закритим для жінок. Це були приватні зібрання в будинках аристократок і буржуазних панянок, де зустрічалися філософи, письменники, науковці, художники й політики для обговорення літератури, мистецтва, науки, політики й філософії. Салоньєрки відігравали роль регуляторів: вони обирали гостей, визначали теми обговорень, керували бесідами, вирішували, які ідеї заслуговують на увагу, а які – ні.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Салоньєрки (від фран. *Salone* – салон) – власниці літературних салонів в Європі XVIII ст.

Перші салони з'явилися у Франції ще в XVII ст. Найвідомішим із них був салон найяскравішої преціозниці Франції маркізи де Рамбує, яка приймала не тільки аристократів, але й талановитих митців середнього класу, чим порушила традиційну станову ієрархію. Відкритий у готелі де Рамбує в Парижі 1607 р. салон акумулював культурне життя столиці. Там збиралися преціозниці – освічені, дотепні й витончені жінки, які прагнули до культурного й літературного вдосконалення. Вони виступали проти грубості й вульгарності аристократичного середовища, пропагували витонченість мови, манер і почуттів, особливо у стосунках між статями. Вони розробили власний літературний стиль, для якого були характерні перифрази, гіперболи, метафори й каламбури на тему галантного кохання.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Преціозниці (від фр. *précieuses* – коштовні, вишукані) – відвідувачки салонів, які були представницями преціозної літератури та культури.

У XVIII ст. салони набули нового значення: вони стали центрами поширення ідей Просвітництва, де філософи-просвітники (Вольтер, Дідро, д'Аламбер, Монтеск'є, Руссо) обговорювали свої праці, критикували церкву, абсолютизм і традиційні інститути, пропагували розум, свободу й прогрес. Найвідомішими преціозницями XVIII ст. були мадам де Жеффрен, мадам де Тенсен, мадам д'Епне, мадам Неккер, мадам де Сталь, які створили простір для інтелектуального обміну між аристократами й буржуазією, чоловіками й жінками. Салони перетворилися на місця, де жінки могли не лише слухати видатних чоловіків, а й говорити самі, висловлювати власні думки, читати свої твори, отримувати й давати критику, формувати літературний смак і культуру філософських дискусій, ставати більш освіченими, обмінюватися ідеями, створювати мережі дружби й листування, підтримувати одна одну в літературній і науковій діяльності.

Преціозниці й салоньєрки, попри відмінності в стилях і цілях, мали спільну мету: вони прагнули довести, що жінки здатні до інтелектуальної праці, літературної творчості й філософської рефлексії. Вони відмовлялися від традиційної ролі пасивних об'єктів чоловічого бажання, вимагали права на освіту, на участь у культурному житті, на визнання своїх талантів. Деякі з них, як мадам де Скюдері, мадам де Лафаєтт, мадам де Севіньє, стали відомими письменницями, чиї твори читали й шанували сучасники. Їхні салони стали школами виховання нових поколінь освічених жінок, які продовжили справу своїх попередниць у XIX ст.

З Франції салонна культура прийшла до Англії разом із принцесою Генріеттою Марією, яка 1625 р. стала дружиною короля Карла І. Перший англійський салон відкрила Люсі Хей, графиня Карлайл, у своєму будинку, де почали збиратися найвпливовіші політики й літератори епохи. Проте леді Карлайл не обмежилася роллю дотепної й вишуканої господині, яка лише розважає гостей. Вона перетворила свій салон на центр політичного життя: активно діяла при дворі, розкривала змови проти королеви, виступала посередницею в переговорах між парламентом і Карлом І, сприяла укладанню союзу із Шотландією та лондонськими пресвітеріанами, щоб забезпечити короля військами й зброєю під час другої громадянської війни. За свою політичну діяльність вона 18 місяців провела в Тауері як політичний в'язень.

Кетрін Філіпс (1631–1664), жінка незнатного походження, відкрила надзвичайно популярний салон під назвою «Товариство незрівнянної Орінди» (за її літературним псевдонімом). Вона була поетесою й письменницею, яка порушила тему дружби між жінками й чоловіками. Кетрін називали «апостолом жіночої дружби» за її спроби захистити жінок від сексизму й довести, що жінки здатні до глибокої, відданої дружби, яка не поступається чоловічій. Вона викликала на диспут відомого англійського письменника й мислителя Джеремі Тейлора, який хоч і співчував жіночому руху, але вважав, що жінки можуть бути вірними й відданими друзями лише на дозвіллі, а в серйозних справах і на війні кращими друзями залишаються чоловіки, бо жінки, займаючи підлегле місце в родині, не здатні дати корисної поради в складній ситуації. К. Філіпс відповіла йому у віршованій формі, захищаючи честь і розум жінок, стверджуючи, що дружба жінки може бути такою ж глибокою й корисною, як і дружба чоловіка.

Попри надзвичайне значення салонів для початку самореалізації амбітних і талановитих жінок, вони залишалися елітарними просторами, доступними переважно аристократкам і заможним буржуазним панянкам. Жінки з нижчих верств суспільства не мали доступу до цих кіл, хоча їхні ідеї й досягнення впливали на загальну культуру й поступово змінювали уявлення про жіночі можливості. Салони XVIII ст. стали важливим кроком до жіночої емансипації, показавши, що жінки можуть бути не лише дружинами й матерями, а й інтелектуалками, меценатками, організаторками культурного життя. Їхня спадщина продовжилася в салонах XIX ст., де жінки відігравали ще більшу роль у літературному й політичному житті Європи.

Попри те, що в XVII–XVIII ст. жінки ще не мали політичних прав, доступу до університетів чи можливості обіймати державні посади, їхні голоси сталиважливою сходинкою до висот гендерної рівності. Вони сформулювали ідею природної рівності жінок і чоловіків, вимагали освіти як основи жіночої незалежності, критикували шлюб як форму рабства, започаткували феміністську філософію й літературу, створили прецеденти жіночої публічної активності. Ці перші прояви емансипації підготували ґрунт для першої хвилі фемінізму XIX ст., коли жінки почали масово боротися за виборче право, доступ до професій і реформу сімейного права.

У XVIII ст. виникли форми жіночого масонства – ложі «адоптації» (Lodges of Adoption). Цей феномен зародився у Франції та став відповіддю на прагнення тогочасних аристократок і ліберальних масонів долучити жінок до просвітницького руху. У Франції вони виникли близько 1740-х рр., а офіційне визнання отримали у 1774 р. Ці ложі не були повністю самостійними, а створювалися при діючих чоловічих ложах. Керував ложею зазвичай чоловік («Майстер стільця»), а допомагала йому жінка – «Велика майстриня». Було розроблено паралельну систему ступенів (першочергово чотири: Учениця, Підмайстриня, Майстриня, Досконала масонка). Замість класичних масонських метафор про будівництво Храму Соломона, ритуали адоптації базувалися на біблійних сюжетах, пов'язаних із жінками (наприклад, Ноїв ковчег, Вавилонська вежа, сад Едему). Членами ставали переважно дружини, доньки та сестри масонів-чоловіків. До них належали представниці вищої знаті, письменниці.

Ідея адоптивного масонства активно поширилася Францією та Континентальною Європою, зокрема в Бельгії, Німеччині, Іспанії та Португалії. Прогресивна частина європейського масонства бачила в цьому крок до емансипації та рівності. А от англо-саксонське масонство залишалося непохитним. В Англії та Шотландії Об'єднана Велика Ложа Англії суворо дотримувалася правила «лише вільні чоловіки». Жінки запрошувалися лише на масонські бали чи благодійні вечори, але повноцінних лож адоптації в Британії XVIII ст. практично не існувало (вони з'явилися там лише у XX ст.).

Окрім паралельних «адоптивних» лож в історії XVIII ст. зафіксовано поодинокі випадки, коли жінок випадково або за виняткових обставин ініціювали безпосередньо у традиційні чоловічі ложі. Таким прикладом може бути Елізабет Олдворт (у дівоцтві Сент-Леджер) – «Леді масон». Приблизно між 1710 та 1718 рр. в Ірландії вона випадково підгледіла засідання ложі, що проходило в будинку її батька. Коли порушення таємниці виявили, масони вирішили ініціювати дівчину, щоб зв'язати її клятвою мовчання. Вона залишалася визнаним членом братства до кінця життя і публічно носила масонський фартух.

Мадам де Ксентрай Марія-Генрієтта Гайнікен (дата народження невідома, померла1818), німецька авантюристка та героїня війн часів Французької революції та Консульства, бажаючи воювати, перевдяглася чоловіком і служила ад'ютантом французького генерала Шарля Ксентра. Згодом вона прийшла до паризької ложі Les Frères Artistes, розраховуючи вступити до жіночого адоптивного ритуалу, захоплені її неймовірною військовою відвагою та заслугами на полі бою, брати-масони вирішили знехтувати правилами й ініціювали її безпосередньо у чоловічий перший градус регулярної ложі.

Принцеса де Ламбаль (Марія Тереза Луїза Савойська, 1749–1792), близька подруга французької королеви Марії-Антуанетти та одна з найвпливовіших жінок Франції свого часу, 1777 р. вступила до престижної жіночої адоптивної ложі St. Jean de la Candeur. Вже у січні 1781 р. її було

обрано Великою Майстринею шотландської ложі адоптації, яка була керівним центром для всіх жіночих лож Франції. Принцеса де Ламбаль використовувала ложі як осередки благодійності, культури та просвітництва. Її життя трагічно обірвалося під час Французької революції у 1792 р.

Імператриця Жозефіна Бонапарт (1763–1814), перша дружина Наполеона I Бонапарта та імператриця Франції, була ініційована на початку XIX ст. (зокрема, відома пишна церемонія на її честь у Страсбурзі в 1805 р.). Вона стала Великою Майстринею кількох провідних адоптивних лож у Парижі (таких як Sainte Caroline та Free Knights). Завдяки їй, за часів правління Наполеона масонство адоптації було перетворено на інструмент державної еліти. Жозефіна збирала навколо лож найвпливовіших жінок Французької імперії, лояльних до її чоловіка. У музеях і досі зберігаються її розкішно вишиті масонські фартухи та стрічки.

Хоча жіноче масонство XVIII ст. не було повністю автономним і залежало від чоловічих організацій, воно заклало міцний фундамент для формування у XIX–XX ст. сучасного змішаного (Co-Freemasonry) та повністю незалежного жіночого масонства.

3. Боротьба за гендерну рівність в контексті Французької революції кінця XVIII ст.

Ідея гендерної рівності Кондорсе

Доба Великої французької революції (1789–1799) стала унікальним періодом історії, коли ідеї Просвітництва про свободу, рівність і природні права вперше були проголошені в контексті вимог щодо поліпшення становища жінок і вирішення питань гендерної рівності. Серед чоловіків-мислителів того часу лише один наважився послідовно й відкрито вимагати повної рівності жінок і чоловіків на основі природного права – маркіз Ніколя де Кондорсе (1743–1794), філософ, математик і політичний діяч.

Шлях Н. Кондорсе до ідей гендерної рівності почався ще до революції. 1786 р. він опублікував «Дискусію про математичні науки», де вперше порушив тему жіночої освіти, стверджуючи, що інтелектуальні здібності не залежать від статі. Наступного 1787 р. з'явилися «Листи громадянина Нью-Гейвена» – твір, у якому Н. Кондорсе сформулював ідею про природні права, які мають належати обом статям однаково, й закликав надати жінкам політичні права.

Після початку революції філософ активізував свою позицію. 1789 р. в «Суспільній газеті» він опублікував статтю «Про допущення жінок до виборчих прав», де вимагав від законодавців усунути ганебну несправедливість, яка полягала у позбавленні половини людства права брати участь у створенні законів. Філософ ставив незручне запитання: якщо

революція проголошує рівність усіх людей, то чому ця рівність не поширюється на жінок?

У 1789 р. Н. Кондорсе подав до Асамблеї проєкт «Декларації прав», де пропонував дати жінкам рівні з чоловіками виборчі права, але його ініціатива була відхилена.

Найвідомішу свою працю – «Про дарування жінкам громадянських прав» (1790) – Н. Кондорсе побудував навколо простого, але революційного аргументу. Права людини, писав він, випливають не зі статі, раси чи соціального стану, а з того, що людина є розумною істотою, здатною до моральних суджень. Жінки, безперечно, мають ці якості, а отже, вони мають і ті самі права. Будь-яке обмеження прав за ознакою статі є такою ж тиранією, як і обмеження за ознакою раси чи релігії.

МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

Маркіз де Кондорсе. «Про допущення жінок до користування громадянськими правами» (1790)

Переклад з англійського перекладу

Про рівність природних прав жінок і чоловіків та право жінок на політичну участь

[…] Деякі з цих порушень природного права залишилися поза увагою філософів і законодавців, навіть коли ті ревно намагалися утвердити спільні права всіх представників людського роду й таким чином закласти підвалини політичних інституцій. Наприклад, хіба всі вони не порушили принцип рівності прав, спокійно позбавивши половину людського роду права брати участь у творенні законів через усунення жінок від користування громадянськими правами? Чи може бути переконливіший доказ сили звички, навіть серед освічених людей, ніж те, що принцип рівності прав проголошують на захист якихось трьохсот чи чотирьохсот чоловіків, позбавлених цих прав через безглузде упередження, але забувають про нього, коли йдеться приблизно про дванадцять мільйонів жінок?

Щоб показати, що таке усунення не є актом тиранії, необхідно довести одне з двох: або природні права жінок не цілком тотожні природним правам чоловіків, або жінки не здатні користуватися цими правами.

Але права людини випливають із самого факту, що люди є розумними істотами, здатними відчувати, засвоювати моральні уявлення й міркувати про них. Отже, жінки, наділені тими самими властивостями, неминуче мають ті самі права. Або жодна людина не має справжніх прав, або всі мають однакові права; і кожен чи кожна, хто голосує проти прав іншої людини, хоч якими були б її релігія, колір шкіри чи стать, тим самим зрікається власних прав.

Важко було б довести, що жінки не здатні користуватися громадянськими правами. Хоча вони можуть ставати матерями й зазнавати

інших тимчасових нездужань, чому вони не можуть користуватися правами, яких ніколи не пропонували позбавляти людей, що періодично страждають від подагри, бронхіту тощо? Припустімо на мить, що чоловіки мають розумову перевагу, яка не є неминучим наслідком відмінностей у вихованні та освіті. Цього аж ніяк не доведено, але це мало б бути доведено, щоб позбавлення жінок природного права не було несправедливістю. Така уявна розумова поступливість жінок могла б виявлятися лише у двох аспектах. Кажуть, що жодна жінка не зробила важливого наукового відкриття й не виявила геніальності в мистецтві, літературі тощо; але ж, з іншого боку, ніхто не стверджує, що громадянські права слід надавати лише геніальним чоловікам. Додають, що жодна жінка не має такого обсягу знань і такої сили міркування, як деякі чоловіки. Але що з цього випливає? Лише те, що, за винятком невеликої кількості надзвичайно освічених чоловіків, між жінками та рештою чоловіків існує цілковита рівність; якщо залишити цю невелику групу осторонь, то розумові переваги й недоліки однаково розподілені між обома статями. Але оскільки було б цілком безглуздо обмежувати громадянські права й можливість обіймати публічні посади лише цією найосвіченішою групою, то чому жінок слід усувати від них більшою мірою, ніж тих чоловіків, які поступаються багатьом жінкам? Зрештою, чи можна стверджувати, що в розумі та серці жінок є певні властивості, які мають позбавляти їх можливості користуватися своїми природними правами?

📖 *Condorcet, marquis de.* The First Essay on the Political Rights of Women: A Translation of Condorcet's Essay "Sur l'admission des femmes aux droits de Cité" (On the Admission of Women to the Rights of Citizenship) */ translated by Alice Drysdale Vickery; with preface and remarks. Letchworth: Garden City Press, 1912 // Online Library of Liberty. URL: https://oll.libertyfund.org/titles/condorcet-on-the-admission-of-women-to-the-rights-of-citizenship (дата звернення: 26.08.2026).*

Останньою великою працею Кондорсе став «Нарис історичної картини прогресу людського розуму» (1795), опублікований посмертно. У ньому філософ змалював історію людства як поступове наближення до досконалості через розум, науку й освіту, і стверджував, що суспільство досягне досконалості лише тоді, коли жінки й чоловіки будуть визнані рівними.

Кондорсе не обмежувався загальними деклараціями. Він вимагав конкретного: жінки повинні мати право голосу, право обіймати державні посади, право на освіту, рівну з чоловічою, право на працю й економічну незалежність, рівні права в шлюбі. Він стверджував, що справжня демократія неможлива без участі обох статей у політичному житті.

Погляди Кондорсе були настільки радикальними для свого часу, що навіть серед революціонерів знайшлося мало прихильників. Жінки не отримали права голосу ані під час революції, ані в наступні десятиліття (у Франції це сталося лише 1944 року).

Рух петиціонерок

Із самого початку Великої французької революції жінки активно використовували право на петиції як один із головних інструментів висловлення своїх вимог і скарг. Хоча жінки були формально виключені з політичного процесу – не мали права обирати представників до Генеральних штатів і писати офіційні «зошити скарг» (cahiers de doléances) – вони не мовчали, а самостійно організовувалися, писали власні петиції й вимагали змін.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Петиціонерка (від латинського *petitio* – прохання, звернення, вимога) – жінка, яка складає, подає або підписує від свого імені або разом з іншими петицію — письмове звернення до влади чи іншої установи з проханням, вимогою або пропозицією, щоб привернути увагу до суспільної проблеми чи домогтися змін.

Однією з найперших і найвідоміших стала «Петиція жінок Третього стану до короля» від 1 січня 1789 р. – анонімний текст, у якому жінки вимагали права на освіту, працю, економічну автономію й захист від експлуатації. У цій петиції жінки пропонували створити безкоштовні школи для дівчат, заборонити чоловікам займатися «професіями, які є прерогативою жінок» (наприклад, шиття, вишивання), і вжити суворих заходів проти проституції. Вони стверджували, що жінки хочуть бути корисними державі, але для цього їм потрібні освіта й можливість чесно заробляти на життя.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

«Петиція жінок третього стану до короля» (1 січня 1789 року)
Переклад з англійського перекладу

Про право жінок на освіту, працю та засоби до існування

У той час, коли різні стани держави переймаються своїми інтересами; коли кожен прагне якнайповніше скористатися своїми титулами та правами; коли одні з тривогою згадують століття поневолення й анархії, а інші докладають усіх зусиль, щоб скинути останні пута, які досі прив'язують їх до владних пережитків феодалізму, – хіба жінки, ці незмінні об'єкти чоловічого захоплення та зневаги, не могли б також подати свій голос серед цього загального хвилювання?

Усунуті від участі в загальнонаціональних зібраннях законами, настільки міцно усталеними, що вони не залишають надії на їх подолання, жінки не просять у Вас, Ваша Величносте, дозволу послати своїх депутатів до Генеральних штатів. Вони надто добре знають, яку велику роль відіграватиме

протекція на виборах і як легко обрані зможуть перешкоджати свободі голосування.

Ми воліємо, Ваша Величносте, покласти нашу справу до Ваших ніг; не сподіваючись отримати щось інакше, ніж завдяки доброті Вашого серця, саме до нього ми звертаємо наші скарги й довіряємо наші страждання.

[…]

Щоб запобігти стільком лихам, Ваша Величносте, ми просимо, щоб чоловікам під жодним приводом не дозволялося займатися ремеслами й промислами, які належать жінкам: працювати швачками, вишивальницями, торгувати жіночими капелюшками тощо. Якщо нам залишать принаймні голку та веретено, ми обіцяємо ніколи не брати до рук циркуля чи косинця.

Просимо, Ваша Величносте, щоб Ваша доброзичливість дала нам змогу якнайповніше розвинути таланти, якими наділила нас природа, попри перешкоди, які постійно чинять нашій освіті.

Надайте нам посади, які зможемо обіймати лише ми й до яких нас допускатимуть тільки після суворого іспиту та ретельної перевірки відомостей про бездоганність нашої моральної поведінки.

Ми просимо дати нам освіту й роботу не для того, щоб привласнити чоловічу владу, а для того, щоб чоловіки більше нас поважали, щоб ми мали засоби до існування й були захищені від злиднів, а бідність не змушувала найслабших серед нас, засліплених розкішшю та захоплених чужим прикладом, приєднуватися до численних нещасних жінок, які переповнюють вулиці й своєю розпусною зухвалістю ганьблять нашу стать і чоловіків, що складають їм товариство.

📖 Petition of Women of the Third Estate to the King (1 January 1789) // *Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. За виданням:* The French Revolution and Human Rights: A Brief Documentary History / *translated, edited, and with an introduction by Lynn Hunt. Boston; New York: Bedford/St. Martin's, 1996. P. 60–63. URL: https://revolution.chnm.org/exhibits/show/liberty--equality--fraternity/item/571 (дата звернення: 26.08.2026).*

Іншим важливим документом став «Зошит скарг і вимог жінок» (Cahiers de doléances et réclamations des femmes), написаний мадам Б*** Б*** з краю Ко (Pays de Caux) навесні 1789 р.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

*Зошити скарг і вимог жінок» (Cahiers des doléances et réclamations des femmes), край Ко (Pays de Caux), 1789 р.; підписано «мадам Б*** Б****

Переклад з англійського перекладу

Про жіноче представництво та подвійні моральні стандарти

[…]

Ми не прагнемо ані почестей урядування, ані переваг посвячення в міністерські таємниці. Але вважаємо цілком справедливим дозволити

жінкам – заміжнім, удовам або незаміжнім, – які володіють землею чи іншим майном, подавати свої скарги до підніжжя трону. Так само справедливо враховувати їхні голоси, адже вони, як і чоловіки, зобов'язані сплачувати королівські податки й виконувати торговельні зобов'язання.

Можуть заперечити, що все, що їм можна надати, – це дозвіл бути представленими в Генеральних штатах через уповноважених.

Ми відповідаємо: якщо доведено, що дворянина не може представляти простолюдин, а простолюдина – дворянин, то так само чоловік не може представляти жінку. Представники повинні мати цілком ті самі інтереси, що й ті, кого вони представляють; отже, жінок мають представляти лише жінки.

Але якщо жінкам не вдасться домогтися, щоб їх почули, якщо урядова політика візьме гору над справедливістю, якщо будь-який доступ до тих, у чиїх руках їхня доля, буде закрито, то, доброчесні й чуйні громадяни, принаймні зважте на несправедливість упереджень, які роблять жінок жертвами. Зважте також на провину представників вашої статі, які своєю наполегливістю, хитрощами й чорною підступністю скористалися жінками: обіцянками зловживали їхньою довірливістю, клятвами підкорювали їх, брали гору над їхньою слабкістю, недосвідченістю та доброчесністю.

Упередження накладає на чола жінок незгладиме тавро ганьби, тоді як безчесному підкорювачеві аплодують за його успіх; його вихваляють за сльози, які він змусив пролити, за пастки, які розставив для невинності, за сором і нещастя його нещасної жертви.

Розбещені й несправедливі чоловіки! Чому ви вимагаєте від нас більшої твердості, ніж виявляєте самі? Чому прирікаєте нас на безчестя, коли власними хитрощами розбудили наші почуття й домоглися нашої згоди? Яке ви маєте право вимагати, щоб ми опиралися вашим наполегливим бажанням, коли вам самим бракує мужності приборкати власні невпорядковані пристрасті?

Безперечно, таке упередження негідне доброї конституції; воно обурило б будь-яку націю, менш легковажну й послідовніше віддану принципам.

Але як установити рівновагу між двома статями, створеними з тієї самої глини, наділеними тими самими відчуттями, яких рука Творця створила одна для одної, які поклоняються одному Богові й підкоряються одному володареві? Чому закон не однаковий для обох? Чому одна стать має все, а інша – нічого?

📖 Cahiers des doléances et réclamations des femmes, par madame B** *B****. *Pays de Caux, 1789. Передрук у збірнику:* Cahiers de doléances des femmes en 1789, et autres textes. *Paris : Des femmes, 1981. P. 47–51. Англійський переклад Карен Оффен опубліковано під назвою «A Woman's Cahier» у проєкті* Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. *URL: https://revolution.chnm.org/exhibits/show/liberty--equality--fraternity/item/272 (дата звернення: 26.08.2026).*

Після початку революції, восени 1789 р., жінки продовжили надсилати петиції до Національних зборів. Одна з таких петицій, адресована Зборам після «Жіночого маршу на Версаль» (жовтень 1789 р.), вимагала надати жінкам «ту саму свободу, ті самі переваги, ті самі права й ту саму честь, що й чоловічій

статі». Жінки посилалися на принципи революції – свободу, рівність, братерство – і запитували: чому ці принципи не поширюються на половину людства?

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Петиція жінок до Національних зборів, жовтень 1789 р. Проєкт декрету

Переклад з англійської

Пропозиція надати жінкам рівні з чоловіками права

Національні збори, бажаючи реформувати найбільші й найзагальніші зловживання та відшкодувати кривду шеститисячолітньої несправедливості, постановили й постановляють:

Усі привілеї чоловічої статі повністю й безповоротно скасовуються на всій території Франції;

Жіноча стать завжди користуватиметься тією самою свободою, перевагами, правами й почестями, що й чоловіча;

Чоловічий рід (genre) більше не вважатиметься, навіть граматично, шляхетнішим, оскільки всі роди, всі статі та всі істоти повинні бути і є однаково шляхетними;

Відтепер ніхто не вноситиме до актів, договорів, зобов'язань тощо таке поширене, але образливе для жінок формулювання: «дружина уповноважена своїм чоловіком у присутності свідків», бо в домашньому господарстві обидві сторони повинні мати однакову владу й авторитет;

Носіння кюлотів більше не буде винятковою прерогативою чоловічої статі, і кожна стать матиме право носити їх по черзі;

Коли солдат через боягузтво зганьбить французьку честь, його більше не принижуватимуть, як це заведено тепер, змушуючи носити жіночий одяг; але оскільки обидві статі є і мають бути однаково гідними пошани в очах людства, його каратимуть, оголошуючи його стать середньою;

Усіх осіб жіночої статі без винятку належить допускати до окружних і департаментських зборів, до муніципальних посад і навіть до депутатства в Національних зборах, якщо вони відповідають вимогам виборчих законів. Вони матимуть і дорадчий, і вирішальний голос […];

Їх також можна призначати магістратами. Немає кращого способу примирити громадськість із судами, ніж посадити красу й бачити, як там головують грації;

Те саме стосується всіх посад, винагород і військових звань. Так французи стануть справді непереможними, коли їхню мужність надихатимуть поєднані теми слави та любові; ми не робимо винятку навіть для жезла маршала Франції, і щоб правосуддя здійснювалося однаково, наказуємо передавати цей жезл по черзі чоловікам і жінкам;

Ми також не вагаємося відкрити святилище для жіночої статі, яку так давно й справедливо називають відданою статтю. Але оскільки благочестя вірних помітно зменшилося, згадана стать обіцяє й зобов'язується, підіймаючись на кафедру істини, стримувати свою ревність і не висувати надмірних вимог до уваги слухачів.

📖 Women's Petition to the National Assembly (October 1789). Proposal for a Decree / trans. K. Offen. Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. URL: https://revolution.chnm.org/exhibits/show/liberty--equality--fraternity/item/273 (дата звернення: 26.10.2026).

Протягом усієї революції, з 1789 по 1799 р., жінки надсилали сотні петицій до національних зборів із вимогами реформи сімейного права: права на розлучення, рівного спадкування для синів і доньок, захисту прав позашлюбних дітей, регулювання шлюбів, укладених батьками без згоди дітей. Найчастіше петиції стосувалися двох суперечливих тем: рівного спадкування та розлучення. Жінки стверджували, що несправедливо, коли все майно батьків переходить до синів, а доньки залишаються ні з чим, і що шлюб має бути угодою між рівними, а не довічним ув'язненням.

Попри масовість жіночих петицій, Національні збори й уряди, які змінювалися між 1789 і 1799 рр., виявилися неготовими задовольнити вимоги жінок. Більшість петицій були відхилені або проігноровані. Проте сам факт масового подання петицій став важливим прецедентом: уперше жінки масово заявили про себе як про політичних суб'єктів, здатних формулювати власні вимоги й вимагати змін.

Похід на Версаль

Жінки Парижу брали активну безпосередню участь у всіх важливих революційних подіях. Часто ризикуючи свободою і життям, долучалися до масових акцій, зокрема до Походу голодних жінок на Версаль 5-6 жовтня 1789 р., який став кульмінацією їхніх виступів під час революції.

Причина народної ходи зі столиці до Версалю, де на той час перебував король із родиною, полягала у скрутному становищі містян, які восени 1789 р. переживали не тільки карколомні політичні зміни, але й гостру продовольчу кризу, яка загрожувала перерости на справжню гуманітарну катастрофу. У Парижі бракувало хліба, ціни залишалися високими, а чутки про нестачу зерна посилювали загальне занепокоєння. Для багатьох родин похід до булочної ставав випробуванням: люди цілодобово чекали в чергах і не завжди поверталися додому з хлібом. Особливо переймалися через це жінки, оскільки на них лежала турбота забезпечити нормальне харчування близьких. У столиці закривалися виробництва дорогих товарів, оскільки аристократія залишала місто. Чоловіки втрачали роботу і не могли утримувати родини. Нестача їжі на тлі розкішного життя аристократії, особливо королівського двору, викликала ненависть.

Обурення посилилося після бенкету 1 жовтня у Версалі, влаштованого на честь офіцерів Фландрського полку. Сама урочистість в умовах продовольчої скрути сприймалася в Парижі як демонстративна байдужість двору до становища народу. Поширювалися також повідомлення про зневагу до триколірної кокарди – символу революції. У столиці розмови про нестачу хліба переплелися з підозрою, що королівське оточення не поділяє прагнень революції.

Вранці 5 жовтня жінки зібралися біля ратуші, деякі з них були озброєні палицями, піками та іншою зброєю. До них долучалися інші містяни; невдовзі натовп вирушив до Версаля, щоб вимагати хліба й передати свої скарги королю та Національним зборам. Процесія була доволі чисельна – кількість учасників оцінюється цифрою до 10 тисяч осіб. Гасла, які лунали в натовпі, містили не тільки вимогу дешевого доступного хліба, але й політичних змін. Про початок походу свідчив пізніше у суді Станіслас Майяр, Національний гвардієць та «ветеран» взяття Бастилії.

МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

Станіслас-Марі Майяр. Свідчення про жіночий похід на Версаль. Події 5 жовтня 1789 р.; свідчення 1790 р. Вибрані уривки

Переклад з англійського перекладу

Опис зібрання жінок у паризькій ратуші, підготовки походу до Версаля

Станіслас-Марі Майяр, двадцяти шести років, капітан добровольців Бастилії, який мешкає на вулиці Бетізі в Парижі, у парафії Сен-Жермен-л'Осерруа, засвідчив, що о сьомій годині ранку 5 жовтня минулого року пішов до ратуші подати скаргу від імені добровольців. Міська рада не засідала, але приміщення були заповнені жінками, які намагалися виламати всі двері кімнат у ратуші. Це спонукало його піти до штабу Національної гвардії по вказівки пана де Гувіона про те, як найкраще зупинити руйнування й запобігти шкоді, якої могли завдати ці жінки. […]

Повернувшись до ратуші, він спершу не зміг увійти до будівлі: її заповнив великий натовп жінок, які відмовлялися впускати чоловіків і раз у раз повторювали, що міська рада складається з аристократів. Його самого прийняли за члена ради, оскільки він був одягнений у чорне; через відмову впустити його він мусив піти переодягнутися. Але коли спускався сходами, п'ять або шість жінок зупинили його й змусили повернутися, гукаючи товаришкам, що це доброволець Бастилії і що його не слід боятися.

Опинившись серед жінок, він побачив, що одні виламують двері внизу, а інші вихоплюють папери в канцеляріях, кажучи, що це все, що міська рада зробила від початку революції, і що вони їх спалять. За підтримки якогось Рішара Дюпена він закликав їх заспокоїтися, але жінки повторювали, що

чоловікам бракує сили помститися своїм ворогам, а вони, жінки, зроблять це краще.

Перебуваючи на подвір'ї, він побачив, як до будівлі піднімається багато чоловіків із піками, списами, вилами та іншою зброєю, змусивши жінок їх упустити. Вони кинулися на двері, які жінки вже почали виламувати, розбили їх великими молотами, принесеними із собою, та ломами, знайденими в ратуші, забрали всю зброю, яку знайшли, і частину віддали жінкам.

Потім він довідався, що кілька жінок прийшли зі смолоскипами, щоб спалити папери в будівлі. Він вибіг і кинувся на них, коли вони наближалися до ратуші: їх було лише двоє, і кожна несла запалений смолоскип. Він вихопив смолоскипи з їхніх рук, що мало не коштувало йому життя, бо вони твердо намірилися здійснити задум.

Він благав їх послати делегацію до ради, щоб вимагати справедливості й розповісти про своє становище, адже всі вони потребували хліба. Але жінки відповіли, що вся рада складається з поганих громадян, яких слід повісити на ліхтарних стовпах, передусім пана Байї та пана де Лафайєта. […]

Він, свідок, сказав панові Дерміні, що ці жінки не дослухаються до розумних доводів і, зруйнувавши ратушу, мають намір вирушити до Національних зборів, щоб довідатися про все, що досі було зроблено й ухвалено. Він сказав цим пані, що Національні збори не зобов'язані перед ними звітувати і що, з'явившись там, вони спричинять заворушення й завадять депутатам серйозно розглядати важливі справи, пов'язані з нинішнім становищем.

Оскільки жінки наполягали на своєму намірі, він визнав за доцільне знову звернутися до пана Дерміні й повідомити про їхнє рішення. Він додав, що, коли той вважатиме це за потрібне, супроводжуватиме їх до Версаля, щоб застерегти від небезпеки й запобігти їй, адже вони наражаються на неї, зважуючись на такий необачний крок.

Пан Дерміні відповів, що не може віддати такого наказу, бо той суперечив би інтересам громадян, але свідок може діяти на власний розсуд, якщо його дії не загрожуватимуть громадському спокою. У відповідь свідок запевнив його, що запропонований крок не матиме таких наслідків і що це єдиний спосіб полегшити становище ратуші та столиці. Крім того, так можна буде попередити райони; поки жінки пройдуть чотири льє, військо встигне запобігти лихові, яке ці пані збираються заподіяти.

Свідок схопив барабан біля входу до ратуші, де вже зібралося дуже багато жінок. Загони вирушили до різних районів залучати інших жінок, яким наказали приєднатися на площі Людовика XV. […]

Оскільки людей зібралося багато й площа вже не підходила для збору, вони вирішили перейти на площу д'Арм посеред Єлисейських полів. Звідусіль туди підходили загони жінок, озброєних держаками від мітел, списами, вилами, шпагами, пістолетами й мушкетами.

Не маючи боєприпасів, жінки хотіли змусити його піти з їхнім загоном до арсеналу по порох, але […] благаннями й запевненнями йому вдалося

переконати їх скласти зброю. Лише кілька жінок відмовилися, проте розсудливіші товаришки змусили їх поступитися.

Тим часом він настільки здобув довіру жінок, що всі вони одностайно заявили: їх має очолити лише він. Близько двадцяти жінок вийшли з лав, щоб змусити решту чоловіків іти позаду; так вони рушили до Версаля, а на чолі процесії били у вісім або десять барабанів. Тепер їх було близько шести або семи тисяч. […]

📖 Maillard, Stanislaus. "Stanislaus Maillard Describes the Women's March." World History Commons. Excerpt from *Women in Revolutionary Paris, 1789–1795, *edited and translated by Darline Gay Levy, Harriet Branson Applewhite, and Mary Durham Johnson, University of Illinois Press, 1979, pp. 36–42. URL: https://worldhistorycommons.org/stanislaus-maillard-describes-womens-march (дата звернення: 26.08.2026)*

У Версалі делегація жінок звернулася до Національних зборів, а король прийняв представниць і пообіцяв подбати про постачання хліба. Вранці 6 жовтня учасники ходи наполягали на поверненні королівської сім'ї до Парижу. Людовік XVI погодився, і того ж дня відправився до столиці у супроводі Національної гвардії й учасників походу. Жіноча складова процесії створила особливу атмосферність події, емоційність, піднесеність. Збереглися показання однієї з учасниць делегації Марі-Роз Барр про похід і зустріч з королем.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Марі-Роз Барре. Жовтневі дні: свідчення учасниці походу. Показання № 343 від 18 червня 1790 р. Уривок про події 5 жовтня 1789 р.

Переклад з англійського перекладу

Про Похід на Версаль 5 жовтня 1789 р. та аудієнцію жіночої делегації в Людовика XVI щодо постачання хліба

Марі-Роз Барре, двадцяти років, незаміжня, мереживниця, мешкає в будинку 61 на rue Meslay, під присягою […] свідчить:

5 жовтня минулого року, близько восьмої години ранку, коли вона йшла повернути виконану роботу, біля мосту Нотр-Дам її зупинило близько ста жінок. Вони сказали, що вона має піти з ними до Версаля просити хліба. Не маючи змоги опиратися такій кількості жінок, вона вирішила приєднатися до них. […]

У Версалі вони побачили королівських гвардійців, вишикуваних у три шеренги перед палацом. Пан у формі королівської гвардії, який, як їй сказали, був герцогом де Гішем, підійшов запитати, чого вони хочуть від короля, і порадив поводитися мирно. Вони відповіли, що прийшли просити хліба. Цей пан відійшов на кілька хвилин, а потім повернувся, щоб відвести чотирьох із них і представити королю. […]

Спершу вони говорили з паном де Сен-Прі, а потім із Його Величністю, у якого попросили хліба. Його Величність відповів, що, бачачи їхню нестачу хліба, страждає не менше за них і що, наскільки міг, дбав, аби вони не зазнали нужди.

Після цієї відповіді вони попросили короля розпорядитися про охорону обозів із борошном, призначених для постачання Парижа. Адже, за словами двох юнаків, про яких вона згадувала раніше і яких вони зустріли на мосту в Севрі, із сімдесяти возів, призначених для Парижа, туди прибули лише два.

Король пообіцяв забезпечити супровід борошна й сказав, що, якби це залежало від нього, вони мали б хліб тут-таки. Вони попрощалися з Його Величністю, після чого пан у синьому мундирі з червоним кантом провів їх через покої та двори палацу до лав Фландрського полку, якому вони вигукнули: «Хай живе король!»

📖 *Barré M.-R. October Days: Deposition of a Marcher. World History Commons. Excerpt from:* Women in Revolutionary Paris, 1789–1795 */ edited and translated by D. G. Levy, H. B. Applewhite, M. D. Johnson. Urbana : University of Illinois Press, 1979. P. 49–50. URL: https://worldhistorycommons.org/october-days-deposition-marcher (accessed: 26.08.2026).*

Історія зберегла імена жінок, які брали участь у поході, були у складі делегації і спілкувалися з королем. Серед них, наприклад, П'єретта Шабрі, молода робітниця, яку обрали до жіночої делегації. За поширеною версією, вона мала передати Людовіку XVI скарги на нестачу хліба, але розхвилювалася й знепритомніла під час аудієнції. До делегації належала й Рен Луїз Одю, паризька продавчиня фруктів, яку називали «королевою ринків». Вона брала участь у поході на Версаль і разом з іншими жінками передала королю скарги на дорожнечу та нестачу хліба.

Похід на Версаль став важливою подією раннього етапу революції. Жінки вийшли на політичну арену не як сторонні спостерігачки, а як учасниці, здатні організувати колективну дію й безпосередньо звернутися до влади. Переміщення королівської родини до Парижа змінило політичну ситуацію: монарх опинився ближче до столиці й під значно сильнішим тиском її мешканців. У цьому поході вимога хліба стала водночас вимогою почути народ. І саме жінки стали запорукою результативності демонстрації народного волевиявлення.

Історичне значення «Декларації прав жінки» Олімпії де Гуж

У серпні 1789 р. Установчі Збори прийняли головний документ революції – «Декларацію прав людини і громадянина», але про права жінок там не згадувалось. Це призвело до активізації жіночого руху і формування основ європейського фемінізму, першою організаторкою та ідеологом якого була Олімпія де Гуж (1748–1793) – засновниця перших жіночих гуртків, газети «Жіночий огляд» («L'Observateur feminine»). Вона є авторкою «Декларації прав жінок», яка стала гідною відповіддю чоловікам і консервативному суспільству революційної Франції, яка визначала права людини і громадянина,

проте позбавляла цих прав жіноцтво. Формально Декларація була адресована королеві Марії-Антуанетті, а фактично – усім свідомим прогресивним людям. Повна назва брошури – «Права жінки. Королеві» («Les Droits de la femme. À la reine»).

Це був не офіційний державний документ, а політичний памфлет, який Олімпія де Гуж опублікувала в Парижі у вересні 1791 р. Текст з'явився 14 вересня 1791 р., після затвердження Людовіком XVI першої французької Конституції. Вона закріплювала конституційну монархію, але фактично виключала жінок із активного громадянства: жінки не отримали виборчих прав і не могли брати повноцінної участі в політичному житті. Де Гуж написала «Декларацію» як пряму відповідь на «Декларацію прав людини і громадянина» 1789 р., яка до вересня 1791 р. стала преамбулою Конституції.

Брошура містила п'ять частин: присвяту королеві, передмову, звернену до чоловіків, 17 статей Декларації, невеликий побутовий епізод і критику шлюбного договору, написану за зразком «Суспільного договору» Жан-Жака Руссо. У Преамбулі Олімпія де Гуж звертається до «матерів, доньок, сестер» і проголошує, що «представниці Нації вимагають, щоб їх було скликано до Національних зборів». Вона обґрунтовує причину і мету створення цього документу: «Вважаючи, що невігластво, забуття або зневага до прав жінки є єдиними причинами суспільних лих і корупції урядів, вони постановили викласти в урочистій декларації природні, невід'ємні та священні права жінки». Текст Декларації містить 17 статей.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Олімпія де Гуж. «Декларація прав жінки і громадянки», 1791 р. Статті I–XVII

Переклад з французької

Обґрунтування рівності жінок і чоловіків у правах

Стаття I. Жінка народжується вільною й залишається рівною чоловікові у правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише на спільній користі.

Стаття II. Мета будь-якого політичного об'єднання полягає у збереженні природних прав жінки та чоловіка, які не можуть бути втрачені за давністю. Цими правами є свобода, власність, безпека й передусім опір гнобленню.

Стаття III. Джерело будь-якого суверенітету за своєю суттю міститься в нації, яка є не чим іншим, як об'єднанням жінки й чоловіка. Жоден орган і жодна особа не можуть здійснювати владу, яка прямо не походить від нації.

Стаття IV. Свобода й справедливість полягають у тому, щоб повертати іншому все, що йому належить. Тож здійснення природних прав жінки обмежує лише постійна тиранія, яку протиставляє їй чоловік. Ці межі мають бути переглянуті відповідно до законів природи й розуму.

Стаття V. Закони природи й розуму забороняють усі дії, шкідливі для суспільства. Усьому, чого не забороняють ці мудрі й божественні закони, не можна перешкоджати, і нікого не можна примушувати робити те, чого вони не приписують.

Стаття VI. Закон має бути вираженням загальної волі; усі громадянки й громадяни повинні особисто або через своїх представників брати участь у його творенні. Він має бути однаковим для всіх. Усі громадянки й громадяни, рівні перед законом, повинні мати однаковий доступ до всіх звань, посад і публічних служб відповідно до своїх здібностей, без інших відмінностей, крім їхніх чеснот і талантів.

Стаття VII. Жодна жінка не є винятком: її обвинувачують, заарештовують і тримають під вартою у випадках, визначених законом. Жінки, як і чоловіки, підкоряються цьому суворому закону.

Стаття VIII. Закон має встановлювати лише покарання, суворо й очевидно необхідні; нікого не можна карати інакше, ніж на підставі закону, ухваленого й оприлюдненого до вчинення правопорушення та законно застосованого до жінок.

Стаття IX. До кожної жінки, визнаної винною, закон застосовується з усією суворістю.

Стаття X. Нікого не можна переслідувати за його погляди, навіть основоположні. Жінка має право зійти на ешафот; вона повинна так само мати право зійти на трибуну, за умови, що її виступи не порушують громадського порядку, встановленого законом.

Стаття XI. Вільне висловлення думок і поглядів є одним із найцінніших прав жінки, оскільки ця свобода забезпечує законність батьківства щодо дітей. Тож кожна громадянка може вільно сказати: «Я мати дитини, батьком якої є Ви», і жодне варварське упередження не повинно змушувати її приховувати правду; за зловживання цією свободою вона відповідає у випадках, визначених законом.

Стаття XII. Гарантування прав жінки і громадянки повинно мати вагому суспільну користь; цю гарантію слід установити для блага всіх, а не для особистої користі тих, кому її довірено.

Стаття XIII. Внески жінки й чоловіка на утримання публічної сили та на адміністративні витрати є рівними. Жінка бере участь у всіх повинностях і тяжких роботах; отже, вона повинна так само брати участь у розподілі посад, робочих місць, службових обов’язків, почесних звань і в промисловій діяльності.

Стаття XIV. Громадянки й громадяни мають право особисто або через своїх представників установлювати необхідність публічного податку. Громадянки можуть погодитися на нього лише за умови визнання за ними рівної участі не тільки в майні, а й у публічному управлінні. Вони мають право визначати розмір податку, базу оподаткування, порядок стягнення й строк його дії.

Стаття XV. Жінки, об’єднані для сплати податків нарівні з чоловіками, мають право вимагати від будь-якої публічної посадової особи звіту про її управління.

Стаття XVI. Будь-яке суспільство, у якому не забезпечено гарантій прав і не визначено поділу влади, не має конституції. Конституція є недійсною, якщо більшість осіб, які становлять націю, не брала участі в її розробленні.

Стаття XVII. Власність належить особам обох статей – спільно або окремо. Для кожної особи вона є непорушним і священним правом. Нікого не можна позбавити її як справжнього природного надбання, хіба що цього явно вимагає суспільна необхідність, законно встановлена, і за умови справедливого та попереднього відшкодування.

📖 *Gouges O. de. Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne (1791). Assemblée nationale. URL: https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/histoire-et-patrimoine/revolution-francaise/declaration-des-droits-de-la-femme-et-de-la-citoyenne-olympe-de-gouges (дата звернення: 26.08.2026).*

Цей маніфест не залишився без уваги і викликав шалений резонанс у суспільстві. З’явилася маса статей і брошур за і проти жіночого руху. Це питання жваво обговорювалося у пресі, особливо у тій, яка видавалася жінками, або була орієнтована на жіночу читацьку аудиторію.

Преса жінок і для жінок

Під час революції жінки долучилися до видавничої діяльності, журналістики, що дало їм можливість отримати майданчики для гострих дискусій навколо питань гендерної рівності: революційна преса стала для жінок одним зі способів увійти в публічну політику як авторкам, редакторкам, видавчиням і читачкам.

Жіноча преса у Франції існувала ще до революції. Наприклад, «Журнал для дам» (*Journal des dames*) виходив у 1759–1778 рр. і мав переважно літературний характер; модні видання на кшталт «Кабінет мод» (*Le Cabinet des modes)* також передували революції. З 1789 р., коли політика стала предметом широких суспільних дискусій, з’явилося більше видань, присвячених становищу жінок, їхній освіті, громадянству та участі в суспільному житті.

«Газету держави і громадянина» (*Journal d’État et du citoyen*) (1789) заснувала Луїза-Фелісіте де Кераліо й стала її редакторкою. Вона писала про революційні події та політичні питання; згодом видання змінило назву на «Національний Меркурій» (*Mercure national*). Це важливий приклад жінки, яка не просто писала окремі тексти, а керувала політичним часописом.

«Національний внесок дам» (*Les Étrennes nationales des dames*) (1789) було одним з найяскравіших ранніх видань, яке вимагало активнішої участі жінок у політичному житті. У ньому порушували питання представництва жінок, освіти, громадянських прав і нерівності в родині. Дослідниця Сіобан Макілванні розглядає цей часопис як радикальний приклад тогочасної жіночої преси; з’явився лише один його випуск.

Видання «Аннали виховання і статі» (*Annales de l'éducation et du sexe*)(1790), започатковане пані Муре де ла Фонтен, зосереджувалося на освіті дівчат і пропонувало план їхнього навчання. Це доводить, що преса була не лише майданчиком політичної полеміки, а й способом обговорювати конкретні освітні реформи.

Журнал «Кур'єр Гіменея, або Журнал для дам» (*Le Courrier de l'Hymen, Journal des Dames)* (1791) звертався до жіночої аудиторії, обговорював шлюб, родинні стосунки та освіту. Дослідники відзначають, що його зміст дає змогу побачити, як революційні ідеї впливали на розмови про приватне життя й права жінок.

Найпомітніша постать серед жінок-публіцисток – Луїза-Фелісіте де Кераліо. У серпні 1789 р. вона заснувала «Часопис держави і громадянина» (*Journal d'État et du citoyen)*, а згодом працювала в редакції «Національного Меркурія» (*Mercure national)*. Її діяльність особливо показова, бо жінка взяла на себе роль керівниці політичного видання в час, коли журналістика ще залишалася переважно чоловічою справою. Етта Пальм д'Аельдерс була відома своїми промовами, політичними зверненнями й підтримкою жіночих організацій. Олімпія де Гуж також активно писала політичні тексти й памфлети.

Французький дослідник Сюллеро погрупував французькі газети часів Французької революції за змістовним спрямування та ступенем залученості до їх видання жінок:

1. Газети, які видавали чоловіки для жінок: «Газета ринкових торговок» (*La Gazzette des Dames de Halle*), «Шлюбний кур'єр» (*La Courrier de l'hymen*).
2. Газети, які видавали чоловіки, про становище жінок: «Наставник» (*Le Monitor*), «Газета про права людини» (*Le Journal des Droits de l'homme*), «Залізні вуста» (*La Bouche de Fer*).
3. Газети, організовані групами жінок, але анонімні: «Вечірній листок» (*La Feuille du Soir*), «Національний почин жінок» (*Les Etrennes Nationales des Dames*), «Аналіз становища статей» (*Les Annalles de l'education du Sexe*).
4. Газети, організовані жінками: «Газета мадам Бомонт» (*Le Journal de Madame de Beaumont*), «Газета держави і громадян» (*Le Journal de l'etat et du Citoyen*), «Журнал товариства громадянок» (*Le Journal de la Societes de Citoyennes*).

Революційну жіночу пресу важко назвати консолідованим рухом, на шпальтах газет, у популярних журналах подавалися матеріали різної тематики, різних політичних поглядів. Не завжди авторки статей і редакторки просували ідею повної політичної рівності. Одні тексти закликали допустити жінок до громадянського представництва й освіти; інші міркували про шлюб, мораль, материнство або родинне життя. Проте сама поява цих дискусій у тогочасному інформаційному просторі була важливою: жінки ставали не лише

об’єктом суспільних міркувань, а й суб’єктами формування суспільної думки та культури гендерної дискусії.

Жіночі клуби та їхня специфіка

Після початку революційних подій у Франції, а тим більше після виходу «Декларації жінок» Олімпії де Гуж і появи періодики жінок, про жінок і для жінок, значно зросла сміливість і активність француженок, яка розгорталася переважно у формі **клубної діяльності** більш як у 50 великих містах і провінційних містечках. Суто жіночі клуби почали з’являтися трішки згодом, спочатку – у Парижі, потім – в інших містах. Спочатку жінки не мали відповідного досвіду організації подібних організацій. Вони вступали до чоловічих, де виступали з промовами, долучалися до різних форм політичної діяльності. Товариство друзів істини (*Confédération des Amis de la Vérité*) був першим політичним клубом, який допустив жінок як повноправних членів. 30 грудня 1790 р. Етта Пальм д’Аельдерс виступила в ньому з промовою про несправедливість законів щодо жінок.

МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

Етта Палм д’Алдерс. «Промова про несправедливість законів, що надають переваги чоловікам за рахунок жінок», 30 грудня 1790 р. Вибрані уривки.

Переклад з англійського перекладу

Про несправедливість законів щодо жінок

Панове, ви допустили представниць моєї статі до цього патріотичного клубу «Друзі істини»: це перший крок до справедливості. Високоповажні представники цієї щасливої нації щойно схвалили безстрашну відвагу амазонок в одному з ваших департаментів і дозволили їм сформувати загін для захисту нації. Це перший удар по упередженнях, які огортають наше існування; це потужний удар по деспотизму, який виявився найважчим для викорінення.

Не будьте справедливими лише наполовину, панове. […] Справедливість повинна бути першою чеснотою вільних людей, а вона вимагає, щоб закони були однаковими для всіх істот, як повітря й сонце. І все ж повсюди закони надають переваги чоловікам за рахунок жінок, бо повсюди влада перебуває у ваших руках. Невже вільні люди, освічений народ, який живе в добу просвіти й філософії, освятять те, що було зловживанням владою в добу невігластва? […]

Упередження, якими оточено нашу стать, підтримувані несправедливими законами, що відводять нам лише другорядне становище в суспільстві й часто змушують до принизливої необхідності догоджати

норовливому та жорстокому чоловікові, який через жадібність наших близьких став нашим паном, перетворили найсолодші й найсвятіші для нас обов'язки дружини та матері на болісне й страшне рабство. […]

Що може бути несправедливішим! Наше життя, наша свобода, наше майно вже нам не належать. Щойно вийшовши з дитинства, ми опиняємося у владі деспота, якого серце часто відкидає; найкращі дні нашого життя минають у стогонах і сльозах, а наше майно стає здобиччю шахрайства й розпусти. […]

Панове, якщо ви хочете, щоб ми із захопленням прийняли благотворну конституцію, яка повертає чоловікам їхні права, почніть зі справедливості щодо нас. Відтепер ми повинні бути вашими добровільними супутницями, а не рабинями. Дайте нам можливість заслужити вашу прихильність! Чи вважаєте ви, що прагнення успіху менше личить нам, а добре ім'я менш дороге нам, ніж вам? І якщо відданість навчанню, патріотичний запал і сама чеснота, яка так часто спирається на любов до слави, притаманні нам так само, як вам, то чому ми не отримуємо тієї самої освіти й тих самих засобів для їх досягнення?

Я не говоритиму, панове, про тих несправедливих чоловіків, які твердять, що ніщо не може звільнити нас від вічної покори. Хіба це не такий самий абсурд, як слова, звернені до французів 15 липня 1789 року: «Облиште ваші справедливі вимоги; ви народжені для рабства; ніщо не може звільнити вас від вічної покори свавільній волі».

📖 *Palm d'Aelders E. Discourse on the Injustice of the Laws in Favor of Men, at the Expense of Women (30 December 1790). The French Revolution and Human Rights: A Brief Documentary History / translated and edited by L. Hunt. Boston ; New York : Bedford/St. Martin's, 1996. P. 122–123. Electronic reproduction: Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. URL: https://revolution.chnm.org/d/476 (дата звернення: 26.08.2026).*

Другим кроком жіночої клубної активності було створення змішаних клубів, куди приймали представників обох статей. Іноді жіночі та чоловічі клуби зливалися, якщо мали спільне бачення мети і завдань своїх організацій. Ідея подібних «братських товариств обох статей» належала Олімпії де Гуж. Першим було створене 1790 р. в столиці «Братнє товариство патріотів обох статей». Через нього жінки могли передавати петиції до Національних зборів. Найбільшого поширення цей рух набув у Парижі. Найчисельнішими і найпопулярнішими були «Братські товариства Секції єдності», які виступали за рівну освіту, «Братське товариство друзів вітчизни», «Товариство соціальної гармонії санкюлотів обох статей».

Доволі багато було виключно жіночих клубів, які не ставили перед собою політичних завдань. Вони виникали скоріше як благодійні організації, покликані вирішувати якісь конкретні проблеми жіноцтва, пов'язані з освітою, творчим і науковим саморозвитком дівчат. Клуби вели пошук ресурсів для допомоги представницям середнього класу по організації і проведенню курсів, адресної персональної підтримки талановитих жінок. Це, передусім,

благодійні організації у Парижі та провінції («Федеративний клуб громадянок-патріоток» в Парижі, «Подруги людства» в Бордо тощо).

Якщо говорити про клубну діяльність жінок у контексті їхніх політичних переконань, то слід окремо відзначити клуби, які виступали на підтримку Конституції, незважаючи на осуд ігнорування в тексті документу рівних прав жінок. У лютому 1790 р. у Парижі вчитель Клод Дансар заснував Братнє товариство захисників Конституції, учасники якого хотіли захищати революційні завоювання та пояснювати людям значення Конституції. Це був не винятково жіночий клуб, а змішаний: жінки могли бути членкинями, голосувати й обіймати посади секретарок. Клуб виступав за громадянську освіту, реформу шлюбу, розлучення та освіту жінок. Також виникли «Друзі Конституції у Парижі», «Жіноче Конституційне товариство міста Лілля», «Сестри Конституції в Безансоні», «Подруги Конституції і рівності в Діжоні», «Товариство Подруг Конституції в Монтебло, Валанесі», «Товариство Подруг Конституції в Бордо». Ці клуби влаштовували масові акції, наприклад, галасливі ходи з використанням ударних та духових музичних інструментів.

Дуже цікавим і важливим для розуміння тої межі, до якої могли дійти у своєму прагненні служити вітчизні французькі жінки, видом жіночих організацій були народні товариства озброєних жінок або клуби амазонок. Образ амазонок у революційній Франції символізував жінку-воїтельку, патріотку та захисницю свободи. У березні 1792 р. Теруань де Мерикур закликала громадянок взятися за зброю, щоб «розбити свої кайдани», а пізніше того ж року висловила ідею створення «легіонів амазонок» для захисту революції. Тому назва «амазонки» часто вживалася в публіцистиці як метафора: вона підкреслювала войовничість, патріотизм і готовність жінок захищати Батьківщину.

Учасниці таких воєнізованих легіонів, клубів не закликали до повалення чоловічої влади, вони прагнули захистити революцію і свою країну. Особливо це стало масово і актуально навесні 1792 р., коли Франція вступила у війну проти Австрії, на боці якої виступила Пруссія. Франція зазнала прикрих невдач, і вже у липні того ж року Законодавчі Збори оголосили: «Батьківщина у небезпеці!». Жіноцтво співчувало і відгукнулося на заклик, вступаючи у загони для реальної боротьби з ворогом. Особливо масовими були подібні організації у провінції – в Ажері, Нанті, Бресті, Бордо, так, загін амазонок Бордо нараховував біля 6 тис. жінок. Вони мали свою міліцію, знам'я, статут, зброю, давали присягу, вважали себе допоміжною силою національної гвардії.

І ще один різновид французьких жіночих організації революційної доби – це суто політичні жіночі клуби, мета яких полягала у політичній боротьбі за рівні права, зокрема за право обирати і бути обраними. Це означало перегляд відповідних статей Конституції 1791 р., яка поділила усіх громадян на активних і пасивних, віднісши жінок до останніх. Прикладом може бути Товариство революційних республіканок, засноване 1793 р. Полін Леон і Клер Лакомб. Воно захищало республіку та вимагало радикальніших соціальних і політичних змін. Це була організація, яка об'єднала жінок-пролетарок. Також

відомі «Товариство Подруг Істини» у Парижі, «Подруги Свободи» у Бордо, «Подруги Свободи і Рівності» у Сен-Жюньєні.

Далі інших на шляху завоювання рівних прав просунулося «Товариство Ліонських громадянок, особливо відданих нації і закону». 15 вересня 1791 р. вони оволоділи містом і три доби його утримували. За цей час вони встигли оприлюднити свою «Декларацію прав жінок», ага багато в чому повторювала Декларацію Олімпії де Гуж.

До осені 1793 р. жіночі політичні клуби стали помітним явищем революційного Парижа. Але чоловіки були занепокоєні агресивністю, солідаризованістю і наполегливостю подібних жіночих організацій. У французькому суспільстві визрівало невдоволення діями жіноцтва, що невдовзі призвело до кризи і заборони клубного руху. Безпосереднім приводом до заборони став конфлікт на паризькому ринку біля церкви Сент-Есташ 29 жовтня 1793 р. Група жінок, яких називали «якобінками», з'явилася в штанях і червоних шапках свободи та, за свідченнями, намагалася примусити інших жінок носити такий одяг, в результаті чого виникла сварка й велике скупчення людей біля 6 тисяч осіб. У Конвенті цей інцидент використали як доказ того, що жіночі клуби нібито загрожують громадському порядку. Того ж дня до Конвенту звернулася група жінок, які скаржилися на тиск і вимагали закрити клуб, учасниці якого, на їхню думку, спричинили конфлікт. Питання було винесено на розгляд Конвенту. 29 жовтня тривали бурхливі дебати. Депутат Філіпп Фабр д'Еглантін виступив із промовою проти «жіночих коаліцій». Він зобразив учасниць жіночих організацій як «авантюристок», «амазонок» і «емансипованих дівчат», протиставляючи їх ідеалізованому образу матері, дружини й господині. Конвент ухвалив декрет про свободу одягу, але водночас доручив Комітету громадського порятунку підготувати доповідь про жіночі клуби. Комітетом було запропоновано Конвенту, «щоб усі жіночі товариства, як би вони не називалися, були розпущені і раз і назавжди заборонені».

Наступного дня, 30 жовтня 1793 р., депутат Жан-П'єр-Андре Амар виступив від імені Комітету загальної безпеки. Він стверджував, що жінки не здатні до політичного управління і повторив традиційні гендерні наративи та звичні стереотипи, що їхнє місце – у родині: виховувати дітей, підтримувати чоловіків і прищеплювати їм любов до Батьківщини. Амар проголосив, що «природа» нібито визначила різні сфери для чоловіків і жінок: чоловікам – державні справи, війну, торгівлю та науку, жінкам – домашні обов'язки й моральне виховання. Ця аргументація була не новою, але в умовах революційної кризи вона набула сили закону. Амар поєднав побоювання щодо громадського порядку з патріархальними уявленнями про «природне призначення» жінки. Він стверджував, що жіночі клуби нібито створюють розбрат, піддають жінок впливу ворогів революції та відволікають їх від родини.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Жан-П'єр Андре Амар. «Доповідь про жіночі політичні товариства», 30 жовтня 1793 р. Вибрані уривки.

Переклад з англійського перекладу

Обґрунтування усунення жінок від політичних прав

[…] Ваш комітет визнав за необхідне розширити розгляд питання. Він поставив такі запитання: 1) Чи дозволено громадянам або окремому товариству примушувати інших громадян робити те, чого закон не приписує? 2) Чи слід дозволяти зібрання жінок, об'єднаних у народні товариства в Парижі? Чи не забороняють нам заворушення, які ці товариства вже спричинили, і далі терпіти їхнє існування? Ці питання, природно, складні, і їхньому розв'язанню має передувати розгляд двох загальніших питань. […]

1.Чи повинні жінки користуватися політичними правами й втручатися у справи урядування? Урядувати означає керувати публічними справами за допомогою законів, створення яких вимагає широких знань, необмеженої старанності й відданості, суворої незворушності та самозречення. Урядувати означає також безперервно спрямовувати й виправляти діяльність установлених органів влади. Чи здатні жінки до цих турбот і чи мають потрібні для них якості? Загалом можна відповісти: ні. […]

2.По-друге, чи повинні жінки об'єднуватися в політичні асоціації? […] Ні, бо вони мусили б жертвувати заради цього важливішими турботами, до яких їх покликала природа. Приватні обов'язки, до яких жінок призначено самою природою, випливають із загального суспільного порядку. Цей суспільний порядок постає з відмінності між чоловіком і жінкою. Кожна стать покликана до властивого їй виду занять. Її діяльність обмежена цим колом, за яке вона не може вийти, бо природа, яка встановила ці межі для людини, наказує владно й не визнає іншого закону.

Чоловік сильний, міцний, народжений із великою енергією, відвагою й мужністю. Завдяки своїй тілобудові він сміливо протистоїть небезпекам і негоді; він протистоїть усім стихіям і придатний до ремесел та тяжкої праці. І як він майже винятково призначений до землеробства, торгівлі, мореплавства, подорожей, війни, до всього, що вимагає сили, розуму й здібностей, так само лише він, здається, придатний до глибоких і серйозних роздумів, які потребують великого напруження розуму й тривалого навчання, до якого жінки не здатні. […]

Загалом жінки мало здатні до піднесених ідей і серйозних роздумів. І якщо в давніх народів природна боязкість і сором'язливість не дозволяли їм з'являтися поза родиною, то невже ви хочете бачити, як у Французькій республіці вони, подібно до чоловіків, виступають у суді, на ораторській трибуні, у політичних зібраннях, полишаючи і стриманість, джерело всіх чеснот їхньої статі, і турботу про свою сім'ю?

📖 *Amar J.-P. A. Discussion of Women's Political Clubs—Amar.* The French Revolution and Human Rights: A Brief Documentary History */ translated and edited by L. Hunt. Boston ; New York : Bedford/St. Martin's, 1996. P. 136–138. Electronic reproduction:* Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. *URL: https://revolution.chnm.org/d/487 (дата звернення: 26.08.2026)*

Після доповіді Конвент ухвалив декрет: «Клуби та народні товариства жінок, під якою б назвою вони не існували, забороняються». Друга стаття декрету вимагала, щоб усі засідання народних товариств були публічними. Таким чином, жіночі політичні організації було ліквідовано, хоча жінки формально могли відвідувати чоловічі клуби як слухачки. Комуна оголосила, що не буде приймати жіночі депутації. Заборона жіночих клубів стала символічним завершенням короткого періоду відносно відкритої жіночої політичної активності.

Від осені 1793 р. жіночий клубний рух опинився під дедалі сильнішим тиском. Жінок, які брали участь у політичних організаціях, звинувачували в «аморальності», непристойній поведінці та втручанні в чоловічу політику. Особливо небезпечним для них стало звинувачення в співчутті до засуджених під час якобінського терору: звернення з проханнями про помилування могли зробити жінку «підозрілою» й піддати арешту.

Першою серед відомих діячок загинула Олімпія де Гуж. 3 листопада1793 р. її стратили за звинуваченням у приналежності до роялістської змови. Сучасна пропаганда перетворила її політичну самостійність на образ «жінки-чоловіка» – так влада карала не лише конкретні політичні погляди, а й саме порушення жінкою гендерних меж. Через кілька днів, 8 листопада 1793 р., на гільйотині стратили Манон Ролан. Вона була впливовою учасницею жирондистського середовища: вела салон, допомагала чоловікові, міністру внутрішніх справ, у підготовці документів і листуванні. Її політичну роль вороги перетворили на звинувачення в «пануванні» над чоловіком і втручанні в державні справи. Загинув і маркіз де Кондорсе – філософ, який послідовно обстоював допуск жінок до громадянських прав. Після восьми місяців переховування його заарештували в березні 1794 р.; 29 березня його знайшли мертвим у в'язничній камері. Точна причина смерті залишається невідомою: найімовірнішою вважають самогубство, але не можна повністю виключити й отруєння. Клер Лакомб, співзасновниця Товариства революційних республіканок, була заарештована 31 березня 1794 р. й провела в ув'язненні близько року. Після звільнення в 1795 р. вона повернулася до акторської діяльності, але її сліди губляться після 1798 р.

Після термідоріанської реакції тиск на жіночу політичну активність не послабшав. У травні 1795 р., після повстання 1 преріаля III року, Конвент ухвалив рішення, за яким жінок усували із засідань Конвенту: вони могли бути присутніми лише в супроводі чоловіка, який мав громадянську картку. Прийнятий Декрет остаточно заборонив участь жінок у публічних зборах. За кілька днів з'явився ще суворіший припис: усім жінкам Парижа наказали

повернутися до своїх помешкань. Тих, кого через годину після оприлюднення декрету знаходили на вулицях у групах понад п’ять осіб, мали розганяти силою та заарештовувати, доки в столиці не відновлять «громадський спокій».

Концепція гендерної рівності Мері Уолстонкрафт

Підтримала жіночий рух у роки Французької революції і англійка Мері Уолстонкрафт (1759–1797) – письменниця, філософиня й одна з найвпливовіших представниць раннього фемінізму. Вона народилася в Лондоні в незаможній родині, працювала вчителькою та гувернанткою, а згодом стала професійною авторкою, перекладачкою й рецензенткою. Власний досвід обмежених можливостей для жінок значною мірою визначив її погляди на освіту, шлюб і громадянську рівність.

Уолстонкрафт розвивала свої ідеї в кількох працях. 1787 р. вона опублікувала «Думки про виховання дочок», де закликала виховувати дівчат як розумних і самостійних осіб, а не лише як майбутніх дружин. У 1790 р. вийшло друком її «Обґрунтування прав людини» – відповідь Едмунду Берку на його критику Французької революції. Ця праця заклала основи її політичної філософії: права людини мають ґрунтуватися на розумі, справедливості та природній рівності.

Головним її здобутком у справі боротьби за права жінок стала книга із красномовною назвою «На захист прав жінки», опублікована в Лондоні 1792 р. Ідея створення тексту народилася в авторки у розпал Французької революції, вона присвятила його Шарлю Морису де Талейрану, який у проєкті французької освітньої реформи пропонував обмежити освіту дівчат домашнім вихованням. Уолстонкрафт сприйняла це як пряму суперечність революційним гаслам свободи та рівності.

Центральна ідея Уолстонкрафт полягала в тому, що жінки не народжуються слабкими, легковажними чи нездатними до розумного мислення. Такими їх робить суспільство, яке з дитинства виховує дівчат лише як гарних, слухняних і привабливих для чоловіків. Тому «жіноча слабкість» – не природна властивість, а наслідок нерівної освіти та соціальних обмежень.

Уолстонкрафт вимагала надати дівчатам освіту, рівну з освітою хлопців. Вона вважала, що жінки мають розвивати розум, характер, самостійність і здатність заробляти на життя. Освіта, на її переконання, має готувати жінок не тільки до ролі дружини й матері, а й до праці в різних професіях, зокрема в медицині та акушерстві.

Важливою була й її критика шлюбу. Уолстонкрафт вважала, що шлюб має ґрунтуватися не на залежності, розрахунку чи лише на пристрасті, а на дружбі, взаємній повазі та рівності. Жінка не повинна виходити заміж через матеріальні потреби і бідність або залишатися в шлюбі лише тому, що не має засобів до існування.

Водночас її емансипаційна програма не зводилася до освіти. Уолстонкрафт обстоювала громадянські й політичні права жінок, зокрема

право брати участь у політичному житті та мати власних представників. Вона прагнула, щоб жінки стали повноцінними громадянками, а не «прикрасами суспільства» чи власністю чоловіків.

Її ідеї тісно пов'язані з Просвітництвом і Французькою революцією. Уолстонкрафт вважала, що справжня моральність можлива лише між рівними: якщо половина суспільства залишається в підпорядкуванні, то й суспільство в цілому не може бути вільним і справедливим. Тому емансипація жінок була для неї не «жіночою» справою, а умовою морального й політичного оновлення всієї Європи.

Пізніше Уолстонкрафт розвинула ці думки в романі «Марія, або Нещастя жінки», опублікованому посмертно 1798 р., де вона у художній формі показала, як шлюбне й майнове законодавство робить жінку залежною від чоловіка. Так само гендерна проблематика присутня і в подорожніх записах «Листи, написані під час короткого перебування у Швеції, Норвегії та Данії», які побачили світ у 1796 р.

Праці Мері Уолстонкрафт мали значний резонанс в Європі та США і викликали гостру дискусію. Вони не могли миттєво змінити суспільну думку та примусити до негайних реформ. Проте з 1840-х рр. її ідеї стали важливим джерелом для жіночого руху. Уолстонкрафт увійшла в історію як одна з перших мислительниць, які обґрунтували жіночу емансипацію через право на освіту, працю, самостійність і громадянство.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Мері Волстонкрафт. «На захист прав жінки» (1792). Вибрані уривки з присвяти Талейрану-Перігору.

Про необхідність надання права голосу жінкам

[…] Обстоюючи права жінки, я спираю свій головний аргумент на простий принцип: якщо освіта не підготує її стати супутницею чоловіка, вона гальмуватиме поступ знань і чесноти. Адже істина має бути спільною для всіх, інакше вона не матиме дієвого впливу на загальну практику.

І як можна очікувати від жінки співпраці, якщо вона не знає, чому має бути доброчесною? Якщо свобода не зміцнить її розум настільки, щоб вона збагнула свій обов'язок і побачила, як він пов'язаний із її справжнім благом? Якщо дітей треба навчити розуміти справжній принцип патріотизму, їхня мати повинна бути патріоткою. А любов до людства, з якої постає впорядкована низка чеснот, може виникнути лише через осмислення моральних і громадянських інтересів людства; проте нинішні освіта та становище жінки відсторонюють її від таких роздумів. […]

Поміркуйте, звертаюся до Вас як до законодавця: коли чоловіки борються за свою свободу й за право самостійно судити про власне щастя, чи не є непослідовним і несправедливим підкорювати жінок, навіть якщо Ви

твердо переконані, що якнайкраще сприяєте їхньому щастю? Хто зробив чоловіка єдиним суддею, якщо жінка нарівні з ним наділена даром розуму? Саме так міркують тирани всіх різновидів – від слабкого короля до слабкого батька родини: усі вони прагнуть придушити розум, але завжди запевняють, що захоплюють його престол лише задля користі. Хіба Ви не чините так само, коли, відмовляючи всім жінкам у громадянських і політичних правах, примушуєте їх залишатися замкненими в родинному колі й навпомацки блукати в темряві?

Адже Ви, пане, напевне не стверджуватимете, що обов'язок може зобов'язувати, якщо він не ґрунтується на розумі. Якщо це справді їхнє призначення, на його користь можна навести розумні доводи. Тоді, спираючись на таку вагому підставу, жінки будуть тим відданіші своєму обов'язку, чим більше розуміння набудуть, адже вони його усвідомлюватимуть. Якщо ж вони його не розумітимуть, якщо їхня мораль не спиратиметься на той самий незмінний принцип, що й мораль чоловіків, жодна влада не змусить їх виконувати його доброчесно. Вони можуть бути зручними рабинями, але рабство, як і завжди, принижуватиме і пана, і того, хто перебуває у принизливій залежності від нього.

Але якщо жінок мають усунути, не надавши їм права голосу, від користування природними правами людства, то спершу, щоб уникнути звинувачення в несправедливості й непослідовності, доведіть, що їм бракує розуму. Інакше ця вада Вашої НОВОЇ КОНСТИТУЦІЇ завжди показуватиме, що чоловік у тій чи іншій формі мусить діяти як тиран; а тиранія, у якій би частині суспільства вона не піднімала свого зухвалого чола, завжди підриватиме мораль.

Я неодноразово стверджувала й наводила, як мені здавалося, неспростовні аргументи, почерпнуті з фактів, на доказ того, що жінок не можна силоміць замкнути в колі домашніх турбот. Хоч би якими неосвіченими вони були, вони втручатимуться у важливіші справи, нехтуючи приватними обов'язками лише для того, щоб хитрощами порушувати впорядковані плани розуму, які перевищують їхнє розуміння.

Крім того, доки жінок навчають лише світських умінь, чоловіки шукатимуть задоволення в різноманітті, а невірні чоловіки породжуватимуть невірних дружин. І таких неосвічених істот справді можна буде великою мірою виправдати: не навчені поважати суспільне благо й позбавлені громадянських прав, вони намагатимуться відновити справедливість для себе через помсту. […]

📖 *Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Woman (1792). From the Dedication to M. Talleyrand-Perigord. Text reproduced from: The Rights of Woman. London : Scott, 1891. P. xxvi–xxix. Electronic reproduction: Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. URL: https://revolution.chnm.org/d/579 (accessed: 26.08.2026).*

4. Основні завдання руху за гендерний баланс у європейському суспільстві у XIX ст.

Гендерні зрушення в європейських країнах у першій половині XIX ст.

У XIX ст. бурхливі темпи модернізаційних процесів та значні успіхи у формуванні основних рис індустріального суспільства в європейських країнах спонукали до суттєвого перегляду ролі і статусу жінки як берегині домашнього вогнища, матері, трудівниці та громадянки. Потужний рух боротьби за жіночі права живився великим історичним досвідом людства, новими змінами і досягненнями сучасної цивілізації та прекрасними мріями про щасливе і справедливе майбутнє.

Сплеск жіночої самосвідомості й активності під час Великої Французької революції після завершення її бурхливих подій, з подальшим приходом до влади імператора Наполеона І Бонапарта і Реставрацією монархії Бурбонів (1815–1830) пішов на спад, а ідея гендерної рівності втратила гостроту і підтримку у суспільстві. Гендерна політика Наполеон І була вельми суперечливою. З одного боку, він стимулював розвиток жіночої освіти й певну участь жінок у суспільному житті, а з іншого – закріпив їхню юридичну залежність від чоловіка. Головним документом, який юридично оформив залежність заміжньої жінки від чоловіка, стала Цивільна кодифікація 1804 р., відома як Кодекс Наполеона. Відтепер після одруження жінка переходила з-під влади батька під владу чоловіка, не могла самостійно укладати договори чи розпоряджатися майном без його згоди, а стаття 213 проголошувала: «Чоловік зобов'язаний захищати дружину, дружина – коритися чоловікові». Розлучення формально залишалося можливим до 1816 р., але умови для дружини були значно суворішими, ніж для чоловіка. Водночас Наполеон І дещо зберіг із революційних здобутків на користь жіноцтва, зокрема розлучення за взаємною згодою та рівні права на спадщину дітей обох статей.

Отже, «жіноче питання» за Наполеона вирішувалося в межах традиційної патріархальної моделі: жінку визнавали важливою передусім як дружину, матір і вихователь майбутніх громадян. Її громадянські можливості розширювалися лише настільки, наскільки це не загрожувало чоловічому авторитету в родині й державі. Наполеон І не бачив нічого поганого у поширенні церковної заборони по відношенню до жінок на політичну сферу, перефразовуючи відомий вислів «Жінка хай мовчить у церкві» на «Жінка хай мовчить у політиці».

Але це не означає, що у першій половині XIX ст. питання ролі і статусу жінки в європейських країнах не обговорювалося. Усі соціально-економічні, суспільно-політичні та духовно-культурні трансформації, які змінювали світ, створювали сприятливі умови для формування нових ідей і поглядів на те, якою має бути жінка індустріального суспільства, що вона хоче, що вона може, що їй дозволено і що необхідно змінити.

Нову концепцію формували філософи-утопісти Чарльз Фур'є (1772–1837) й Анрі Сен-Сімон, які ставили емансипацію жінок у пряму залежність від перебудови суспільства. Чарльз Фур'є вважав підкорення жінок однією з головних причин суспільної несправедливості. Він критикував шлюб як інституцію, що робить жінку залежною від чоловіка, і обстоював її право на рівні освіту, працю та вільний вибір професії для жінок, так само як і для чоловіків. Ч. Фур'є вважав, що важливі посади повинні відкриватися за здібностями, а не за статтю, а домашня праця й догляд за дітьми мають бути колективними. Він стверджував, що суспільний прогрес прямо залежить від свободи жінок: «Суспільний прогрес і зміни історичних періодів відбуваються пропорційно до просування жінок до свободи». Водночас його погляди мали обмеження: він часто виходив із уявлення про особливу «жіночу природу», тому не завжди міг уявити жінку цілком вільною від стереотипних ролей. Саме йому часто приписують запровадження терміну «фемінізм» у 1837 р.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Шарль Фур'є. «Приниження жінок в умовах цивілізації». Уривок із праці «Теорія чотирьох рухів і загальних доль» (1808).

[…] Варто дивуватися, що наші філософи успадкували ненависть до жінок, яку живили мудреці давнини. Дивно й те, що вони й далі зневажають прекрасну стать через деякі хитрощі, до яких жінок змушує гноблення, що тяжіє над ними; адже кожне слово чи думку, узгоджені з веліннями природи, жінкам ставлять за злочин.

Пройняті цим тиранічним духом, філософи торочать нам про кількох сварливих жінок давнини, які грубо відповідали на люб'язні слова. Вони вихваляють звичаї германців, які піддавали дружин катуванню за один учинок невірності. Вони принижують прекрасну стать навіть своїми лестощами: адже що може бути непослідовнішим за думку Дідро, який стверджує, що, аби писати жінкам, «треба вмочити перо у веселку й посипати написане пилком із крил метеликів»?

Жінки можуть відповісти філософам: ваша цивілізація переслідує нас, коли ми коримося природі; вона примушує нас удавати й поводитися всупереч нашим бажанням. Щоб ми прийняли це вчення, ви вважаєте за потрібне вдаватися до ілюзій та оманливої мови, як робите із солдатом, якого заколисуєте лаврами й розмовами про безсмертя, аби він забув про своє жалюгідне становище. Якби він був справді щасливим, із ним можна було б говорити просто й правдиво, чого ви уникаєте.

Те саме стосується жінок: якби вони були вільними й щасливими, то менше прагнули б ілюзій і лестощів, і вже не довелося б писати їм за допомогою «веселок і метеликів». Якщо солдатів і жінок, та й увесь простий народ, потрібно безперервно обманювати, це є звинуваченням проти філософії, яка не спромоглася влаштувати в цьому світі нічого, крім страждання й неволі.

Коли філософія глузує з жіночих вад, вона критикує саму себе. Саме вона породжує ці вади через суспільний лад, який стримує розвиток жіночих здібностей у дитинстві й протягом усього життя, змушуючи жінок удаватися до обману, щоб коритися своїм природним спонукам. […]

🕮 *Fourier C. The Degradation of Women in Civilization.* The Utopian Vision of Charles Fourier: Selected Texts on Work, Love, and Passionate Attraction */ translated and edited by J. Beecher, R. Bienvenu. Boston : Beacon Press, 1971. URL: https://s3.us-west-1.wasabisys.com/luminist/EB/F/Fourier%20-%20The%20Utopian%20Vision.pdf (accessed: 26.10.2026).*

Анрі Сен-Сімон (1760–1825) та його послідовники також критикували нерівність у шлюбі й обстоювали ширшу участь жінок у суспільному житті. Сенсімоністи пропонували колективне виховання дітей, вільне розірвання шлюбу та відмову від подвійних моральних стандартів для чоловіків і жінок. Але вони поєднували емансипацію з ідеєю особливої моральної місії жінки, для них вона була насамперед носієм моралі, любові та миротворчого начала. Вони вважали, що жінки мають особливу здатність пом'якшувати суспільні конфлікти й виховувати майбутнє покоління. Це відкривало жінкам шлях до освіти й громадської діяльності, але водночас зберігало образ жінки як «моральної супутниці», а не повністю рівної людини.

Великий вплив на розвиток соціалістичного фемінізму та на робітничий рух напередодні революції 1848 р. здійснила Флора Тристан (1803–1844) – французька письменниця, феміністка й утопістка-соціалістка, яка однією з перших поєднала боротьбу за права жінок із боротьбою робітників за гідні умови праці. Її власний досвід – складний шлюб, юридична залежність від чоловіка, матеріальні труднощі – став для неї підставою критикувати шлюбне й майнове законодавство. Ф. Тристан вважала, що жінка не може бути вільною, якщо залишається залежною від чоловіка в шлюбі. Вона вимагала відновлення розлучення, рівної освіти для дівчат, права жінок на працю та реформи Кодексу Наполеона, який закріплював підпорядковане становище дружини. Водночас вона підкреслювала: емансипація чоловіків-робітників неможлива, доки жінки залишаються приниженими.

Головною її працею стала «Робітнича спілка» (1843). У ній авторка закликала робітників і робітниць об'єднатися в загальнонаціональну спілку незалежно від професії та статі. Вона вважала, що лише єдність робітничого класу здатна протистояти буржуазії й домогтися права на працю, гідну оплату, освіту та соціальний захист. Особливістю її програми було включення жінок до робітничого руху. Ф. Тристан писала, що без участі жінок робітничий клас не зможе досягти справжньої свободи. Вона пропонувала створити робітничі центри, де діти отримували б освіту, а літні та хворі могли б жити гідно.

Пережитий і усвідомлений досвід жіноцтва у боротьбі за свої права надихав їх на віру в себе, давав надію на справедливість у майбутньому. Проте вони розуміли, що «без бою» свободи не здобути. Тому жінки залишалися завжди в строю, у гущині усіх подій, не боялися випробувань, які лягали на

їхні плечі, це давало відчуття, що вони є повноцінною половиною тих, хто вирішував долю своєї нації, творив її історію.

Жінки відіграли помітну роль у революціях 1848–1849 років – європейській «весні народів» у Франції, Німеччині, Австрійській імперії, Італії та інших країнах. Вони виходили на барикади, брали участь у демократичних клубах, писали петиції, видавали газети й вимагали не лише національної свободи, а й власних громадянських, економічних і політичних прав.

У Франції після Лютневої революції 1848 р. жінки створили першу щоденну феміністську газету «Голос жінок» (La Voix des femme), яку заснувала Ежені Нібуає (1796–1883). Вона виходила з 19 березня до 17 червня 1848 р. й стала центром жіночого руху. Навколо газети виникло Товариство «Голосу жінок». Серед найвідоміших діячок були Жанна Деруен (1805–1894), Полін Ролан (1805–1852), Дезіре Ґе (1810 – близько 1891), Сюзанна Вуалькен (1801–1876 або 1877). Вони вимагали права на працю, справедливої оплати, освіти, дитячих садків, робітничих асоціацій, відновлення розлучення та виборчих прав для жінок. Особливо активною була Жанна Деруен, яка в 1849 р. висунула свою кандидатуру на вибори до Законодавчих зборів. Її участь у виборах стала символічним викликом чоловічій монополії на політику, хоча жінки тоді ще не мали права голосу.

У Відні активістка Кароліна Перн (1806–1888) виступала за жіноче виборче право й створювала жіночі демократичні клуби. У Берліні, Празі, Франкфурті, Мілані, Барселоні, Кельні, Венеції та Стокгольмі жінки були присутні на барикадах і в політичних клубах.

Проте революція не принесла жінкам політичної рівності. Попри активну участь французьких жінок у революції, право голосувати здобули винятково чоловіки – загальне виборче право було ухвалено 2 березня 1848 р. Після червневого повстання робітників у Парижі 1848 р. влада посилила нагляд за політичними клубами й обмежила жіночу участь у них, посилаючись на ідею, що «місце жінки – вдома».

Фемінізм другої половини XIX ст.

Друга половина XIX ст. була так само насичена трагічними подіями, війнами, революційними виступами, політичними кризами і соціальним напруженням. Європа пережила Франко-прусську війну, героїчну Паризьку комуну. Жінки повсякчас ставали пліч о пліч із чоловіками на барикадах, зі зброєю в руках, із революційними гаслами.

Франко-прусська війна 1870–1871 рр. закінчилася поразкою Франції. Але жінки проявили свою відданість та жертовність. Вони доглядали поранених, працювали в шпиталях і благодійних товариствах, збирали допомогу, передавали розвіддані, а подекуди брали участь у бойових діях. Серед відомих постатей – медсестра Коралі Каен (1832–1899), яка організовувала допомогу пораненим і сприяла розшуку французьких військовополонених; Марі-Антуанетта Лікс (1839–1909), що служила

лейтенанткою в добровольчому загоні Ламарша, брала участь у боях; Жульєтта Доду (1848–1909), телеграфістка, відома історією про перехоплення німецьких повідомлень, хоча подробиці її подвигу пізніше стали предметом дискусій.

Після поразки Франції та облоги Парижа постала Паризька комуна 1871 р., під час якої жіноча участь набула виразнішого політичного характеру. Жінки допомагали пораненим, працювали в комітетах, будували барикади та долучалися до оборони комуни. 11 квітня 1871 р. Наталі Лемель та Елізабет Дмитрієфф було створено Союз жінок для захисту Парижа й допомоги пораненим. Такі жінки, як Андре Лео та Луїза Мішель, організовували робітників і захищали Комуну, вимагаючи праці та покращення її умов, рівної оплати.

Із середини XIX ст. фемінізм оформився як суспільно-політичний рух жінок за рівні з чоловіками права. Для характеристики їхнього розвитку в історіографії використовують умовну модель «хвиль». Перша хвиля почалася із середини XIX ст., друга хвиля розгорнулася наприкінці 1960-х років, третя хвиля припадає на 90-ті рр. XX ст.

У другій половині XIX ст. європейський феміністський рух ставив перед собою чіткі завдання:

- зміна статусу у родині;
- законодавче затвердження юридичної та фінансової самостійності;
- широкий доступ до системи освіти, в тому числі і вищої;
- оволодіння раніше недоступними професіями, зокрема й інтелектуальними;
- виборче право, участь у політичному житті держави.

У цей період навколо проблеми здобуття права голосу жінок у країнах Європи почали гуртуватися філософи, письменники, політики, громадські діячі обох статей, створюючи товариства, асоціації, ліги та союзи, які домагалися розширення жіночих громадянських і політичних прав.

Значну роль у формуванні суспільного сприйняття ідеї необхідності надання британкам рівних із чоловіками політичних прав зіграли погляди Джона Мілля (1806–1873), автора праці «Про підпорядкування жінки» (1869). Він рішуче заперечував тогочасні уявлення про «природну» слабкість чи обмеженість жінок, стверджуючи, що їхній тогочасний соціальний статус є результатом штучного виховання та системного гніту, а не біології. Мілль порівнював тогочасний шлюб із формою законного рабства, де жінка була позбавлена прав на власність, освіту та самовираження. Філософ наполягав на наданні жінкам рівних цивільних прав, права голосу на виборах та доступу до всіх професій. Він вірив, що емансипація жінок не лише звільнить половину людства від тиранії, а й принесе суспільству величезну користь, подвоївши інтелектуальний потенціал, доступний для розвитку науки, культури та політики. Слід зазначити, шо він був послідовним, рішучим і сміливим у захисті своїх ідей. 1866 р. він представив в англійському парламенті петицію

на користь виборчих прав для жінок, а 20 травня 1867 р. він запропонував суфражистську поправку до законопроєкту про виборчу реформу.

У Великій Британії одним із ранніх осередків боротьби за жіноче виборче право стала Асоціація прав жінок у Шеффілді (Women's Rights Association, WRA), створена 1851 р. За дослідженням Метью Робертса, вона виникла в середовищі місцевих чартисток і спиралася на попередній досвід жіночої участі в демократичному русі. Того ж року асоціація організувала петицію до Палати громад із вимогою надати жінкам виборче право. Її діяльність засвідчує, що участь жінок у чартизмі могла виходити за межі підтримки політичних вимог чоловіків і ставати основою самостійної боротьби за жіночі права.

У 1865 р. починає свою діяльність Жіночий суфражистський комітет з петицій, відомий іменами Емілі Девіс та Елізабет Гарретт, у 1866 р. – суфражистські комітети у Лондоні й Манчестері (пізніше – Лондонське національне товариство за жіноче виборче право на чолі з Джоном Міллем та Манчестерське національне товариство за жіноче виборче право), у 1867 р. – Единбурзьке національне товариство за жіноче виборче право. У 1867 р. ці організації домовилися про співпрацю, створивши Національне товариство за жіноче виборче право тощо.

У листопаді 1897 р. ці суфражистські організації об'єднались, утворивши потужне формування – Національний союз жіночих суфражистських товариств (НСЖСТ).

Британські суфражистки велику увагу приділяли питанням подолання економічної залежності жінок. Так, у квітні 1868 р. був створений Комітет власності заміжніх жінок. За його сприяння було прийнято низку законів, таких як «Закон про майно заміжніх жінок» 1870, 1882, 1893 рр.

У Норвегії 1884 р. була заснована Норвезька асоціація прав жінок (Norsk Kvinnesaksforening, NKF). Її діяльність охоплювала питання жіночої освіти, професійних можливостей і правового становища жінок. 1885 р. постало Товариство жіночого виборчого права (Kvinnestemmerettsforeningen).

У Франції 1870 р. Леон Рішер і Марія Дерем (Maria Deraismes) створили Асоціацію прав жінок (Association pour le droit des femmes). Важливим осередком поширення їхніх ідей була газета «Права жінок» (Le Droit des femmes), яку Рішер заснував 1869 р. за підтримки та участі Дерем. Діячі цього кола виступали за розширення громадянських прав жінок, поліпшення жіночої освіти й умов праці та зміну законодавства, яке закріплювало нерівність у родині. Водночас Рішер і Дерем не підтримували негайного надання жінкам виборчого права, побоюючись впливу католицької церкви на їхній політичний вибір.

Посилювалася координація жіночих об'єднань усередині окремих країн. У Франції 1891 р. за ініціативи Ежені Потоньє-П'єр виникла Французька федерація феміністських товариств (Fédération française des sociétés féministes), яка об'єднала вісім організацій. Її назва засвідчувала утвердження слова «феміністський» як самоназви частини руху.

Важливу роль у французькому суфражистському русі відіграла громадська діячка й журналістка Губертина Оклер (1848–1914). У 1876 р. вона заснувала товариство «Право жінок» (Le Droit des femmes), яке послідовно домагалося надання жінкам виборчих прав. У 1883 р. організація отримала назву «Виборче право жінок» (Le Suffrage des femmes). Для поширення своїх поглядів Оклер започаткувала газету «Громадянка» (La Citoyenne), що виходила в 1881–1891 рр. Вона використовувала публічні виступи, петиції та демонстративні акції, зокрема відмову сплачувати податки й участь у переписі населення, щоб привернути увагу до суперечності між громадянськими обов'язками жінок і відсутністю в них політичних прав.

У липні 1881 р., під час святкувань національного свята, Г. Оклер та її прихильниці провели публічну акцію на підтримку жіночих прав, використовуючи прапор товариства. Такі виступи робили вимогу політичного рівноправ'я видимою в міському просторі й виходили за межі традиційного петиційного лобіювання. Г. Оклер сприяла також утвердженню позитивного політичного значення феміністичної самоназви. У 1882 р. вона почала використовувати її для позначення боротьби за поліпшення становища жінок. Раніше, 1872 р., Александр Дюма-син ужив слово féministe у памфлеті L'Homme-femme в полемічному, зневажливому значенні.

В останній третині XIX – першій половині XX ст. міжнародні зв'язки жіночого руху набували дедалі сталіших організаційних форм, основними тенденціями були інтернаціоналізація, вихід на міжнародний рівень, проведення заходів феміністичної тематики за участі делегацій різних країн Європи і світу. До особистого листування, обміну публікаціями й взаємної підтримки додавалися міжнародні конгреси, постійні об'єднання та узгоджені кампанії.

Важливою подією став Міжнародний конгрес прав жінок, проведений у Парижі 1878 р. Його учасниці й учасники обговорювали жіночу освіту, працю та оплату, доступ до професій, нерівність у шлюбі й реформу цивільного законодавства. Питання жіночого виборчого права організатори свідомо залишили поза обговоренням, прагнучи зосередитися на реформах, які вважали здійсненними найближчим часом. Така позиція викликала незгоду послідовних суфражисток, зокрема Губертини Оклер.

Новий етап міжнародної координації розпочався 1888 р., коли на конгресі у Вашингтоні було створено Міжнародну раду жінок (International Council of Women, ICW). Вона стала майданчиком комунікації між жіночими організаціями різних держав для обговорення освітніх, соціальних і правових проблем. Помітними подіями її міжнародної діяльності були жіночі конгреси в Лондоні 1899 р. та Берліні 1904 р.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Суфражизм (від лат. *suffragium* – «голос» або «право голосу») – суспільно-політичний рух за надання жінкам рівного з чоловіками права голосу та права обиратися до органів влади.

У наступні десятиліття рух за виборчі права набуває нових форм. Жінки-кандидатки почали незаконно висувати свої кандидатури на муніципальних виборах у Парижі, як,наприклад, у 1881 р. Леоні Рузад. Восени 1885 р. Луїза Барберус брала участь у кампанії жіночих кандидатур на парламентських виборах.

Поступово у фемінізмі почали формуватися різні течії. Представником і головним ідеологом соціал-демократичної течії був Август Бебель. (1840–1913), який виклав свої погляди на жіночу емансипацію у праці «Жінка і соціалізм» (1879). Він стверджував, що жінки зазнають подвійного пригнічення: як наймані працівниці – з боку капіталу, і як жінки – через залежність від чоловіків та нерівність у родині. Тому, на його думку, жіноче питання не можна розв'язати лише реформами законодавства: воно пов'язане з перетворенням суспільного ладу й подоланням економічної залежності.

А. Бебель підтримував рівні права жінок і чоловіків у політичному та громадському житті, рівний доступ до освіти й професій, економічну самостійність і свободу у виборі особистих стосунків. Він закликав робітниць долучатися до класової боротьби, а робітників – підтримувати жіночу рівність. Водночас його теорія пов'язувала повне визволення жінок із соціалістичною перебудовою суспільства. Праця стала впливовим текстом для соціалістичного жіночого руху кінця XIX – початку XX ст.

Фрідріх Енгельс виклав свою концепцію в праці «Походження сім'ї, приватної власності та держави» (1884), спираючись, зокрема, на антропологічні дослідження Льюїса Генрі Моргана. Він розглядав сім'ю не як усталений природний інститут, а як історичну форму, що змінювалася разом із суспільством. На його думку, виникнення приватної власності та класового суспільства сприяло утвердженню патріархальної моногамної сім'ї, важливої для передачі майна у спадок по чоловічій лінії.

Ф. Енгельс пов'язував підпорядковане становище жінки з її економічною залежністю та усуненням від суспільного виробництва. Домашня праця, писав він, втратила суспільний характер і перетворилася на приватну службу в родині. Визволення жінок він пов'язував із залученням до суспільно корисної праці та перетворенням домашнього господарства. Отже, зміна законів сама по собі, на його погляд, не могла забезпечити повної рівності без ширших соціально-економічних змін.

Окреме місце в жіночому русі посідали організації та діячки, які обґрунтовували свої вимоги християнськими переконаннями. Британська реформаторка Джозефін Батлер (1828–1906), виступала проти подвійних моральних стандартів і законів, що карали жінок, залучених до проституції, тоді як їхніх клієнтів не переслідували. Вона очолювала кампанію за скасування законів про заразні хвороби, підтримувала жіночу освіту й виборчі права. У Франції Марі Можере (1844–1928) заснувала 1896 р. журнал «Християнський фемінізм» (Le Féminisme chrétien) і прагнула поєднати захист жіночих прав із католицькими цінностями.

Наприкінці XIX ст. жінки досягли значних успіхів, намагаючись довести свою цінність не тільки для родини, але й для суспільства. Вони спровокували дискусію, до якої долучилися не тільки філософи, письменники і політики, але й дослідники різних наукових галузей, які поступово спростовували стереотипи і забобони про природну недосконаліть, слабкість, нездатність до аналітичного мислення, вторинність жінки. Ідеологічно оформлений фемінізм, попри його неоднорідність, став тим сприятливим ґрунтом, на якому зростала рішучість, організованість і громадянська мужність європейського жіноцтва.

5. Успіхи руху за гендерну рівність у першій половині XX ст.

Перехід до політичного радикалізму британських суфражисток

На початку XX ст. британський рух за жіноче виборче право поєднував різні організації й тактики. Словом suffragist називали прихильників жіночого виборчого права загалом. Термін suffragette, запроваджений газетою Daily Mail як зневажливе позначення активісток мілітантного руху, згодом прийняли самі учасниці. Українською доцільно розрізняти «суфражисток» і «суфражеток». Британський суфражизм, очолюваний Еммеліною Панкхерст (1858–1928) та її донькою Кристабель (1880–1958), розгортався з новою силою, ставав дедалі чисельнішим і активнішим. Проте у середовищі прихильників не було єдності у ставленні до питань: чи потрібно загальне виборче право? Чи всім жінкам потрібно дати право голосу? Поступово виокремлюється два напрямки – правий та лівий.

Перший був представлений двома політичними об'єднаннями: Національним союзом жіночих суфражистських товариств – NUWSS і Жіночою ліберальною федерацією – WLF. Найбільш впливовою очильницею цієї частини суфражисток була відома письменниця, почесна докторка права, авторка праць з політичної економії Міллісент Гарретт Фаусетт (1847–1929). Навколо неї гуртувалися переважно заможні освічені жінки, науковиці, громадські діячки. Це крило феміністок визнавало тільки конституційні методи боротьби – видавництво газет, брошур, подання петицій, проведення політичних заходів, влаштування масових мітингів і демонстрацій. Прикладом може слугувати відомий мітинг феміністок Women's Sunday у Гайд-парку, який відбувся 21 червня 1908 р., організований його WSPU.

Ліве крило феміністок складалося з великої кількості партій, але найбільш значущими були Жіночий соціально-політичний союз – WSPU та Жіноча ліга свободи, до складу яких входили представниці переважно середнього класу. Їх представниці називали себе «мілітантками».

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Мілітантка – учасниця жіночого політичного руху, яка застосовує радикальні форми протесту та прямої дії для досягнення політичних прав і суспільних

змін. У контексті британського суфражизму термін передусім позначає активісток, які виступали за виборчі права жінок і використовували тактики громадянської непокори.

Суфражистський рух у цей період починає консолідуватися на міжнародному рівні. Після підготовчої зустрічі у Вашингтоні 1902 р. у Берліні 1904 р. було офіційно створено Міжнародний альянс жіночого виборчого права (International Woman Suffrage Alliance, IWSA). На відміну від ширшої програми Міжнародної ради жінок, його визначальним завданням стала координація боротьби за політичне рівноправ'я жінок.

Власні міжнародні структури формували соціалістки. Важливими подіями стали міжнародні конференції соціалісток у Штутгарті 1907 р. та Копенгагені 1910 р. На Копенгагенській конференції було підтримано пропозицію щорічного міжнародного жіночого дня, одним із головних завдань якого мала бути агітація за жіноче виборче право.

Після створення в 1903 р. у Лондоні Жіночого соціально-політичного союзу (ЖСПС), радикальні суфражистки переходять до агресивних методів боротьби, влаштовуючи показові акти непокори на межі з хуліганством, привертаючи до себе пильну увагу поліції, наражаючи себе на небезпеку і ризикуючи свободою. Вони вриваються до Альберт-холу під час мітингів ліберальної партії із гаслом на саморобних прапорах «Виборчі права жінкам!», нападають на поліцейських, влаштовують масові ходи, підбурюють працівників заводів до страйків. Ця тактика пробудила суспільство. 1907 р. двісті членів парламенту утворюють комітет на захист жіночого виборчого права, і з цього моменту кожен рік хтось із членів комітету пропонує закон про надання жінкам права голосу, і закон цей відхиляється щороку на одних і тих же підставах.

Уряд відповідав арештами, а ув'язнені жінки з 1909 р. вдаються до тактики голодувань на знак протесту. 18 липня 1910 р. увійшов в історію як день, коли через весь Лондон простягається живий ланцюг завдовжки в дев'ять кілометрів на підтримку закону про жіноче виборче право, який мав обговорюватися в палаті громад,

У 1912 р. пристрасті досягли своєї кульмінації, і жінки почали вдаватися до серйозних правопорушень, зокрема псування майна, нападів і образ поліцейських, перешкоджання діяльності державних служб і навіть підпали нежитлових будинків.

Європейське жіноцтво було дуже близьким до виконання свого основного і найскладнішого завдання – здобуття права обирати і бути обраними, а отже служити своїм народам, вирішуючи спільно із чоловіками їхні історичні долі. Проте 1914 р. вніс серйозні корективи у порядок денний руху жінок за свої права.

Жіночий вимір Великої війни

Перша світова війна (1914–1918) стала важливим водорозділом у суспільному сприйнятті жінки. Масштаби, затяжний характер, нечувана жорстокість, абсолютне нівелювання цінності людського життя змусили європейське суспільство переглянути традиційні гендерні стереотипи і переосмислити роль жінки у захисті країни, економічній та управлінській діяльності. Масова мобілізація чоловіків змусила промисловість, сільське господарство, транспорт, адміністрацію, систему охорони здоров'я, освіту функціонувати за новими правилами, а державу – покластися на жіночу працю. Жінки працювали на заводах, у лікарнях, на залізницях, у поштових установах, у конторах, на полях і в допоміжних військових службах. Цей досвід підірвав традиційне уявлення про жінку як лише дружину, матір і хранительку домашнього вогнища. Жінки довели, що здатні виконувати кваліфіковану працю, керувати виробництвом, обслуговувати складну техніку та брати участь в організації суспільного життя.

Жінки самовіддано допомагали фронту, населенню, усім, хто потребував допомоги. Іноді це була індивідуальна жертовність, але більш результативними були організації благодійного спрямування, як Жіночий добровольчий резерв, заснований у Великій Британії 1914 р. (своєрідний Жіночий корпус надзвичайних ситуацій). Жінки-волонтери допомагали в громадських їдальнях, надавали медичні послуги лікарням та організовували заходи для збору кошти на благодійність та допомогу фронту. Деякі корпуси резерву також проводили навчання, брали участь у маршах та навчалися стрільбі з гвинтівок.

Воєнна промисловість потребувала дедалі більше робітників. У Франції 1915 р. на підприємствах із виробництва боєприпасів працювали приблизно 75 тисяч жінок, а до 1918 р. вони вже становили близько третини працівників цієї галузі. У Великій Британії 1916 р. у металургії та машинобудуванні були задіяні 520 тисяч жінок – більш ніж удвічі більше від показників 1914 р. У Німеччині жінок заохочували до роботи на фабриках від самого початку війни. З такою ініціативою щодо залучення жінок в якості робочої сили виступала Гертруда Боймер (1873–1954), досвічена борчиня за розширення прав та можливостей жінок, одна з фундаторок Національної жіночої служби 1914 р. У Німеччині кількість жінок у хімічній промисловості зросла з 26 749 у 1913 р. до 208 877 у 1918 р.

Ці цифри свідчать про масштаб жіночої праці, але не означають, що жінки отримали рівні з чоловіками умови. Вони часто заробляли менше, навіть виконуючи подібну роботу. Праця на виробництві боєприпасів була виснажливою та небезпечною: довгі зміни, травми від машин і контакт із токсичними речовинами загрожували здоров'ю. Працівниць британських фабрик тротилу прозвали «канарками» через жовтий відтінок шкіри, спричинений впливом хімікатів. Війна відкривала жінкам доступ до нових

професій, але часто перекладала на них ризики й тягар, не забезпечуючи відповідної оплати чи соціального захисту.

Зміни охопили й сільське господарство. 1917 р. у Великій Британії була створена Жіноча земельна армія (Women's Land Army): її учасниці, відомі як Land Girls, замінювали чоловіків у сільськогосподарській праці. До 1918 р. в британському сільському господарстві працювали 228 тисяч жінок. Водночас жіночий трудовий день не обмежувався заводом чи фермою. Жінки й далі відповідали за домашнє господарство, догляд за дітьми та літніми родичами, а також за забезпечення сім'ї їжею в умовах нестачі й подорожчання продуктів. Держава й роботодавці не завжди надавали їм дитячі садки або іншу допомогу.

Жінки працювали у державних службах. Транспорт був сектором, де багато жінок знайшли роботу. Вони вивчилися на водійок автобусів, кондукторок, контролерок, були прибиральницями. До прикладу, у Великій Британії протягом війни кількість жінок на залізницях зросла приблизно з 9 тисяч до 50 тисяч, а у транспортному секторі в цілому – з 18 до 117 тисяч. Британські жінки влаштовувалися до поліції як учасниці Жіночих патрулів, створених для забезпечення належної поведінки жінок-працівниць фабрик на роботі і в гуртожитках. Роль жінок-поліцейських згодом еволюціонувала і включила патрулювання громадських місць, таких як парки та залізничні станції.

Багато жінок працювали в шпиталях і медичних організаціях. Вони доглядали за пораненими й хворими, керували автомобілями швидкої допомоги, перевозили медичне обладнання та працювали поблизу лінії фронту. На Західному фронті служили понад 17 тисяч британських медсестер. Їхня праця вимагала професійних навичок і часто відбувалася під загрозою обстрілів та поширення інфекцій.

Відомим прикладом медичної працівниці стала британка Едіт Кавелл. Вона працювала медсестрою в окупованій німецькими військами Бельгії та допомагала військовим союзних армій дістатися нейтральних Нідерландів. Німецька влада заарештувала її, а 12 жовтня 1915 р. розстріляла в Брюсселі. Історія Е. Кавелл стала символом мужності й гуманітарного служіння. Ніколь Жирар-Манжен стала єдиною жінкою-лікарем у французькій армії, яка офіційно служила на передовій, зокрема під Верденом. Марія Кюрі створила мобільні рентгенологічні пункти, відомі як «маленькі Кюрі», що дозволяли швидко знаходити кулі та уламки в тілах поранених солдатів безпосередньо біля лінії фронту. Разом із донькою Ірен вона особисто навчала жінок-радіологів. Агнес Беннетт стала першою жінкою-хірургом, яка працювала в британській армії. Елсі Інгліс, лікарка та суфражистка, заснувала низку шотландських жіночих шпиталів для обслуговування поранених, а також активно боролася за виборчі права жінок. Флора Сандес, яка 1916 р. очолила 7-й медичний підрозділ Scottish Women's Hospitals, прикріплений до сербської армії, була нагороджена найвищою відзнакою – орденом Зірки Карагеоргія. Гелена Глейхен, яка до війни займалася живописом, пішла на службу водієм швидкої допомоги, а згодом пройшла підготовку з рентгенографії та

працювала з рентгенівським обладнанням, зокрема в Італії. Вона отримала звання жінки-майора та низку нагород.

У більшості європейських армій жінок не допускали до регулярної бойової служби, а ролі переважно зосереджувалися на медичній та допоміжній роботі. Водночас існували винятки, а цивільні розвідниці й учасниці опору діяли поза звичайною структурою військової служби. У Британії жінки, які хотіли безпосередньо допомагати у наближенні перемоги, наприкінці 1916 р. вступали до Жіночого допоміжного корпусу армії (WAAC), створеного 1917 р. як організована допоміжна служба, він був перейменований 1918 р. на Допоміжний корпус армії королеви Марії (QMAAC). Того ж 1917 р. було створено Жіночу королівську військово-морську службу (WRNS), а в 1918 р. – Жіночі королівські повітряні сили (WRAF). Ці три жіночі організації до 1918 р. налічували понад 100 тисяч членів. Ці жінки не носили зброї, проте виконували потрібну роботу, зокрема канцелярську, з водіння транспортних засобів, харчування та роботи з технічного обслуговування, «звільняючи» чоловіків для вступу до лав армії.

Реальними і легендарними водночас учасницями Великої війни були жінки, які фізично знищували противника, вели розвідувальні дії, влаштовували диверсії. Луїза де Беттіньї керувала великою британською розвідувальною мережею «Аліса» на окупованій німцями території північної Франції, була викрита та заарештована, померла в полоні, нагороджена посмертно Хрестом Почесного легіону. Емілієн Моро-Еврар у віці 17 років допомогла британським військам під час битви під Лоосом, знищивши кількох німецьких солдатів та організувавши евакуацію поранених, за що отримала Військовий хрест Франції та британську медаль. Бельгійська шпигунка Габріель Петі, яка працювала на британську військову розвідку, була викрита і страчена 1 квітня 1916 р. у Брюсселі. Марі Марвен була жінкою-бомбардиром, яка виконала бойове завдання зі знищення німецької військової бази в Меці. Румунська військова Катерина Теодорою стала першою жінкою-офіцером у румунській армії, після її загибелі в бою у 1917 р. вона була удостоєна звання національної героїні Румунії.

На час війни практично у всіх країнах були заборонені будь-які акції громадянської непокори, страйки і демонстрації, однак жінки регулярно порушували цю заборону, протестуючи проти нестачі харчів, низьких зарплат, інфляції. Після початку військових дій багато європейських жіночих організацій прийняли рішення про припинення активної боротьби за свої права, оскільки їхньою головною проблемою була робота по наближенню перемоги. Так, Міллісент Фосетт заявила: «У розпал страшної тривоги і печалі є слабка втіха думати, що наша велика організація, створена за останні роки з метою досягнення виборчого права для жінок, може бути використана у допомозі нашій країні протягом усього періоду напруження і смутку… Покажімо себе гідними громадянства, у незалежності від того, визнаються наші претензії на нього чи ні».

Проте це не означає повного припинення боротьби жінок і відмови від активної діяльності. У 1915 р. соціалістки зібралися у Берні на міжнародний конгрес під егідою Клари Цеткін, яку за політичний зміст розробленого Маніфесту було ув'язнено. Інший жіночий конгрес у Гаазі, у квітні 1915 р. зібрав, за даними WILPF, 1136 жінок із 12 країн. Окрім заклику до миру та надання жінкам рівних прав, його наслідком стало створення організації, яка в результаті резолюції Цюріхського конгресу набула назви Міжнародної ліги жінок за мир і свободу (Women's International League for Peace and Freedom, WILPF).

У деяких країнах виборчі права жінок запровадили або розширили саме під час війни чи невдовзі після неї. Так, у Німеччині й Австрії його запровадили 1918-го, у Великій Британії закон 1918 р. надав право голосу жінкам від 30 років, хто відповідав установленим кваліфікаційним умовам, у Франції жінкам довелося чекати виборчого права до 1944 р. Сам факт, що жінки виконували важливі завдання під час війни, не гарантував їм автоматичного політичного чи економічного рівноправ'я.

Гендерні реалії міжвоєнного часу

Життя жінок за доби Великої війни та у повоєнний період було важким і часто трагічним. Близько 3–4 мільйонів з них втратили чоловіків, а мільйони інших втратили батьків, братів і синів. За підрахунками історика Джея Вінтера, третина з 9,7 мільйона військовослужбовців, які загинули або зникли безвісти у війні, залишили в середньому одну вдову та двох дітей. Цю статистику ілюструють цифри по провідних країнах Європи, які були основними учасниками бойових дій Великої війни і мали великі людські втрати. За дослідженням Пеґґі Бетт, на 1920 р. у Німеччині було 525 000 вдів при кількості загиблих та зниклих безвісті військовослужбовців 2 040 000 осіб; у Великій Британії відповідно – 240 000 та 750 000; в Італії – 200 000 та 650 000; у Франції, яка є винятком, оскільки кількість вдів війни сягає половини від загальних втрат, – 700 000 та 1 400 000.

Доля вдови була нелегкою, оскільки вона потрапляла під жорсткий контроль держави і пильний нагляд рідних і знайомих. У Великій Британії та інших країнах за вдовами встановлювали офіційний поліцейський і цивільний нагляд. Сусіди та спеціальні комітети шпигували за ними. Втрачаючи на війні чоловіка, жінка потерпала від проблем, починаючи із поховання загиблого і до повернення до нормального життя. Британська військово-державна політика зобов'язувала ховати чоловіка поблизу місця загибелі, тому вдови шукали можливості виїхати за кордон у розпал бойових дій, тоді як італійки і француженки мали можливість знайти останки після закінчення війни.

Траурні традиції, що побутували у Західній Європі, вимагали належної поведінки вдів упродовж щонайменше кількох місяців, але тривалість жалоби залежала від країни і місцевих звичаїв. Вдова мала носити траурне вбрання, бути стриманою з чоловіками, відмовитися від розваг, не посміхатися і не

сміятися. Пропаганда часів Першої світової війни створила суворий стандарт: вдова загиблого воїна мала бути іконою загальнонаціонального болю. Від неї вимагалося приймати смерть чоловіка зі стоїчною гордістю і присвятити решту життя вихованню майбутніх солдатів або тиловій праці. Жіноче горе було інструментом підтримки морального духу суспільства: вважалося, що «правильна» вдова показує, що жертва її чоловіка була необхідною, виправданою.

Жінки, які порушували правила і не виправдовували суспільних очікувань, ризикували бути визнаними «негідними» вдовами. Концепція невірних вдів існувала і до Першої світової війни, але стала напрочуд актуальною через побоювання солдатів бути зрадженими або забутими, та моралістів, які бачили вдів джерелом безладу і розпусти, які могли посприяти військовій поразці їхніх країн. У Великій Британії виплата допомоги могла залежати від оцінки поведінки вдови пенсійними органами. Підозри щодо співжиття, пияцтва, проституції або занедбання дітей могли спричинити розслідування й поставити виплати під загрозу. Такий контроль особливо зачіпав жінок робітничого середовища й робив їх залежними від оцінок посадовців та повідомлень оточення. Порядок надання і припинення пенсій відрізнявся між країнами. Також пенсію частково або повністю втрачали вдови, які виходили заміж вдруге.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Негідна вдова (англ. *unworthy widow*) – історико-соціологічний термін періоду Першої світової війни на позначення вдови загиблого військовослужбовця, чия поведінка, спосіб життя або нові романтичні стосунки визнавалися суспільством і державою такими, що не відповідають суворим патріархальним нормам та офіційним стандартам загальнонаціональної жалоби.

Наслідки війни тяжко позначилися на становищі значної частини європейських жінок; їхній досвід різнився залежно від країни, класу й родинних обставин, але заручницями демографічної катастрофи, нестачі робочих місць, на які поверталися з фронту демобілізовані чоловіки, нестачі продуктів харчування, житла, товарів першої необхідності. У Франції повоєнні демографічні втрати посилили пронаталістську політику держави. Закон від 31 липня 1920 р. установив відповідальність за підбурювання до абортів і протизаплідну пропаганду, обмеживши поширення інформації про запобігання вагітності. Деякі професії знову проголосили непридатними для жінок, а суспільство очікувало, що працівниці повернуться до хатньої праці.

Водночас повернення до довоєнного порядку у незмінному вигляді вже було неможливим. Жінки довели свою здатність працювати, керувати, навчати, служити і творити не гірше за чоловіків. Отриманий досвід екстремального виживання, довоєнні успіхи боротьби за виборчі права, гідну оплату праці та ширший професійний вибір, наявність значної кількості

жіночих організацій, жіночої преси обумовили бажання європейського жіноцтва продовжити розпочату справу.

Після Першої світової війни міжнародна координація жіночого руху посилилася, а його організації отримали нові можливості впливати на діяльність міжнародних установ. Жінки об'єднувалися не лише заради виборчих прав, а й заради миру, роззброєння, рівної оплати, освіти, охорони здоров'я, захисту від торгівлі людьми та рівного громадянства. Міжнародна організація праці (МОП), створена 1919 р., стала важливим повоєнним майданчиком для обговорення жіночої праці. На своїй першій конференції у Вашингтоні вона ухвалила шість конвенцій, дві з яких стосувалися жінок: про заборону нічної праці жінок у промисловості та про охорону материнства.

Конвенція МОП № 3 «Про охорону материнства» 1919 р. передбачала обов'язкову шеститижнева перерва після пологів; право залишити роботу до пологів за медичним підтвердженням, що вони очікуються впродовж шести тижнів; грошову допомогу з публічних коштів або страхування; безкоштовну допомога лікаря чи акушерки; перерви для годування та захист від звільнення за визначених умов. Це був перший міжнародний документ, який визнав право жінок-працівниць на оплачувану відпустку у зв'язку з материнством.

Конвенція № 4 1919 р. забороняла нічну працю жінок у промисловості. Водночас цей підхід мав суперечливий характер: він захищав жіноче здоров'я, але водночас обмежував жінкам доступ до окремих добре оплачуваних професій і керівних посад.

Питання рівної оплати праці залишалося невирішеним. Жінки зазвичай отримували менше за чоловіків за подібну роботу, а професійна сегрегація зберігалася: жінок частіше залучали до нижче оплачуваних сфер — конторської праці, освіти, охорони здоров'я, текстильної промисловості та послуг. Принцип рівної оплати за працю рівної цінності МОП закріпила лише 1951 р.

Після війни жіночі організації намагалися впливати на Лігу Націй і міжнародні конференції. У 1930 р. шість великих жіночих організацій – Міжнародна рада жінок, Міжнародна жіноча ліга за мир і свободу, Всесвітня християнська асоціація молодих жінок, Міжнародний альянс жінок, Всесвітня спілка жінок за міжнародну злагоду та Міжнародна федерація університетських жінок – звернулися до держав із закликом підтримати мир і роззброєння.

У міжвоєнний період жінки дедалі частіше здобували середню та вищу освіту. Вони вступали до університетів, ставали вчительками, лікарками, юристками, журналістками, науковицями, державними службовицями. Проте доступ до престижних університетів, кафедр, судових посад і керівництва залишався обмеженим.

У Великій Британії важливим кроком став Закон про усунення обмежень через стать 1919 року. Він проголосив, що особу не можна усувати від публічних функцій, цивільних чи судових посад, професій або вступу до

корпорацій лише через стать чи шлюб. Закон також скасував виняток жінок із обов'язку бути присяжною.

Проте у багатьох країнах після економічної кризи 1929 р. посилилися заклики звільнити робочі місця для чоловіків і повернути жінок у родину. Фашистський режим в Італії та нацистський у Німеччині підносили материнство до рангу обов'язку перед нацією, обмежували незалежну жіночу самоорганізацію та підпорядковували жіночу активність державним і партійним цілям.

Найпомітнішим здобутком міжвоєнного періоду стало розширення виборчих прав жінок. У Німеччині жінки отримали право голосу 1918 р., а Веймарська конституція 1919 р. закріпила загальне, рівне й таємне виборче право для всіх громадян незалежно від статі. В Австрії, Польщі та Чехословаччині жіноче виборче право також було запроваджено в 1918–1919 рр. Проте виборче право не означало автоматичної політичної рівності. Жінки залишалися недостатньо представленими в парламентах, урядах і партійному керівництві. У багатьох країнах право голосу спочатку поширювали лише на частину жінок – за віковим, освітнім або майновим цензом.

Тому перша половина XX ст. стала періодом не завершеної емансипації, а важливого переходу: жінки дедалі впевненіше заявляли про себе як про громадянок, працівниць, освічених осіб і учасниць міжнародного життя.

Упродовж XVII – першої половини XX ст. європейські уявлення про призначення жінки зазнали істотних змін. За доби Просвітництва суспільне життя значною мірою визначали патріархальні норми, які пов'язували чоловіка з владою, раціональністю та публічною діяльністю, а жінку – з підпорядкуванням і родинними обов'язками. Проголошення природної свободи й рівності людей не означало автоматичного поширення цих принципів на жіноцтво, проте створювало підстави для критики його залежного становища.

Ранні прояви жіночої емансипації розгорталися через літературну й філософську творчість, освітні ініціативи, салонну культуру та інші форми інтелектуального спілкування. Жінки обстоювали право розвивати свої здібності, здобувати знання й самостійно визначати життєві перспективи. Неформальний вплив окремих представниць еліти не забезпечував загального рівноправ'я, але поряд із творчими й науковими досягненнями засвідчував обмеженість уявлень про жіночу неспроможність до публічної діяльності.

Французька революція надала жіночим вимогам виразного політичного звучання. Петиції, преса, клуби, масові виступи та програмні тексти Кондорсе, Олімпії де Гуж і Мері Уолстонкрафт поставили питання про послідовне застосування принципу рівності до обох статей. Водночас усунення жінок від політичних прав і заборона їхніх організацій показали суперечність між універсальними революційними гаслами та реальною практикою громадянства.

У XIX ст. боротьба за жіночі права набувала сталіших організаційних форм. Різні течії фемінізму пропонували неоднакові пояснення нерівності й способи її подолання, але важливими напрямами діяльності залишалися майнова та правова самостійність, освіта, професійні можливості й виборчі права. Національні товариства, міжнародні об'єднання та узгоджені кампанії перетворювали окремі виступи на тривалу суспільно-політичну боротьбу.

На початку XX ст. розширилися масштаби суфражистської мобілізації та різноманіття її тактик. Перша світова війна змінила сфери зайнятості й суспільну видимість жіночої праці, проте не усунула нерівності. Міжвоєнні здобутки в освіті, професіях, політичних і соціальних правах співіснували з економічною вразливістю, тиском традиційних очікувань та авторитарними обмеженнями.

Отже, жіноча емансипація була нерівномірним і суперечливим процесом, а не безперервним наближенням до наперед визначеної мети. Його визначальним результатом стало поступове визнання жінки самостійною учасницею громадського життя, носійкою прав і власного вибору, хоча формальне рівноправ'я ще не гарантувало рівності повсякденних можливостей.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. І. Огієнка. Лондон : Британське й Закордонне Біблійне Товариство, 1962. Електронний текст перекладу: https://bible.net.ua/translation/ubo/ (дата звернення: 25.08.2026).

Брайченко О. Жінки Європи у Першій світовій війні (1914–1918 р.): конспект лекції Франсуази Тебо. Україна Модерна. URL: https://uamoderna.com/event/thebaud-lecture-women-wwi-overview/ (дата звернення: 13.08.2026).

Гук Т., Оан Л. Жінки Європи у Великій Війні (1914–1918 рр.). Зовнішні справи. 2022. Т. 32, № 4. С. 40–47. URL: https://uaforeignaffairs.com/uk/journal-article/118 (дата звернення: 13.08.2026).

Залєток Н. В. Жінки в суспільному і політичному житті Великої Британії (друга половина XIX ст. – 1939 р.) : монографія. Київ : Фоліант, 2017. 300 с. URL: https://www.academia.edu/36903204/ (дата звернення: 25.08.2026).

Ніцше Ф. По той бік добра і зла (Прелюдія до філософії майбутнього). Генеалогія моралі / пер. з нім. А. Онишка ; ред. П. Таращук. Львів : Літопис, 2002. 320 с. Електронний текст перекладу. URL: https://lib.in.ua/120370-po-toj-bik-dobra-i-zla-genealogiia-morali/ (дата звернення: 25.08.2026).

A Woman’s Cahier (1789) / trans. K. Offen. Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. URL: https://revolution.chnm.org/exhibits/show/liberty--equality--fraternity/item/272 (дата звернення: 13.08.2026).
Amar J.-B. Discussion of Women’s Political Clubs. Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. URL: https://revolution.chnm.org/d/487 (дата звернення: 13.08.2026).
Barré M.-R. October Days: Deposition of a Marcher. World History Commons. URL: https://worldhistorycommons.org/october-days-deposition-marcher (дата звернення: 13.08.2026).
Bebel A. Women under Socialism (1879) / trans. D. de Leon. German History in Documents and Images. URL: https://germanhistorydocs.org/en/forging-an-empire-bismarckian-germany-1866-1890/august-bebel-women-under-socialism-1879 (дата звернення: 13.08.2026).
Beckstrand L. Deviant Women of the French Revolution and the Rise of Feminism. Madison : Fairleigh Dickinson University Press, 2009. Опис видання. URL: https://rowman.com/ISBN/9781611474008/Deviant-Women-of-the-French-Revolution-and-the-Rise-of-Feminism (дата звернення: 25.08.2026).
Bluestocking Feminism: Writings of the Bluestocking Circle, 1738–1785 / ed. G. Kelly. London Pickering & Chatto, 1999. 6 vols. DOI: https://doi.org/10.4324/9781851965144 (дата звернення: 25.08.2026).
Carnes N. Feminism, Art, and Religion in the North Atlantic. Oxford Research Encyclopedia of Religion. 2024. 11 December. URL: https://academic.oup.com/edited-volume/62249/chapter/551450350 (дата звернення: 13.08.2026).
Cartwright M. Women in World War I: Changing Roles & Rights. World History Encyclopedia. 2026. 23 February. URL: https://www.worldhistory.org/article/2905/women-in-world-war-i/ (дата звернення: 13.08.2026).
Clergue H. The Salon: A Study of French Society and Personalities in the Eighteenth Century. New York : B. Franklin, 1971. XII, 359 p. Передрук видання 1907 р. Електронний примірник та опис видання. URL: https://archive.org/details/salonstudyoffren0000cler (дата звернення: 25.08.2026).
Condorcet M. de. The First Essay on the Political Rights of Women: A Translation of Condorcet’s Essay “Sur l’admission des femmes aux droits de Cité” (On the Admission of Women to the Rights of Citizenship) / trans. A. D. Vickery. Letchworth : Garden City Press, 1912. URL: https://oll.libertyfund.org/titles/condorcet-on-the-admission-of-women-to-the-rights-of-citizenship (дата звернення: 13.08.2026).
Crosland M. Madame de Pompadour: Sex, Culture and Power. Stroud : Sutton Publishing, 2000. Бібліографічний запис. URL: https://archive.org/details/madamedepompadou0000cros_w8a0 (дата звернення: 25.08.2026).
Dawson R. P. The Contested Quill: Literature by Women in Germany, 1770–1800. Newark : University of Delaware Press, 2002. 415 p. Опис видання. URL: https://books.google.com/books/about/The_Contested_Quill.html?id=avvD_na7DUEC (дата звернення: 25.08.2026).
Diaconoff S. Through the Reading Glass: Women, Books, and Sex in the French Enlightenment. Albany : State University of New York Press, 2005. VII, 268 p. Відомості про видання в рецензії. URL: https://academic.oup.com/fmls/article/43/1/98/553829 (дата звернення: 25.08.2026).

Dow G. Women Readers in Europe: Readers, Writers, Salonnières, 1750–1900. Women's Writing. 2011. Vol. 18, no. 1. P. 1–14. DOI: https://doi.org/10.1080/09699082.2011.525003 (дата звернення: 25.08.2026).
Egner K. Women and the Enlightenment. American Battlefield Trust. 2023. 1 June. Updated 25 July 2024. URL: https://www.battlefields.org/learn/articles/women-and-enlightenment (дата звернення: 13.08.2026).
Feminism and its beginning until the 19th century. Superprof. 2022. 23 March. URL: https://www.superprof.com/blog/feminism-and-its-beginning/ (дата звернення: 13.08.2026).
Feminism in the Long 19th Century. French Women & Feminists in History: A Resource Guide. Library of Congress. URL: https://guides.loc.gov/feminism-french-women-history/19th-century (дата звернення: 13.08.2026).
Feminism. Encyclopædia Britannica. URL: https://www.britannica.com/topic/feminism (дата звернення: 13.08.2026).
First Feminists: British Women Writers, 1578–1799 / ed. M. Ferguson. Bloomington : Indiana University Press, 1985. Бібліографічний запис. URL: https://libcat.library.tamu.edu/Record/in00000572124 (дата звернення: 25.108.2026).
Fourier C. The Theory of the Four Movements / eds. G. Stedman Jones, I. Patterson. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. XXXII, 328 p. URL: https://www.cambridge.org/core/books/fourier-the-theory-of-the-four-movements/EC34F63290E4A78ABE5292C3D91704BA (дата звернення: 13.08.2026).
Fourier C. The Utopian Vision of Charles Fourier: Selected Texts on Work, Love, and Passionate Attraction / trans. and ed. J. Beecher, R. Bienvenu. Boston : Beacon Press, 1971. URL: https://s3.us-west-1.wasabisys.com/luminist/EB/F/Fourier%20-%20The%20Utopian%20Vision.pdf (дата звернення: 13.08.2026).
Gouges O. de. Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne (1791) / orthographe modernisée ; saisie É. Viennot. SIEFAR. URL: https://www.siefar.org/docsiefar/file/Gouges-D%C3%A9claration.pdf (дата звернення: 13.08.2026).
Gouges O. de. Declaration of the Rights of Woman and Female Citizen. Women in Revolutionary Paris, 1789–1795 / eds. D. G. Levy, H. B. Applewhite, M. D. Johnson. Urbana : University of Illinois Press, 1979. P. 92–96. Бібліографічний запис збірника. URL: https://catalog.hathitrust.org/Record/000297754 (дата звернення: 25.08.2026).
Gouges O. de. The Rights of Woman. To the Queen. Declaration of the Rights of Woman and the Female Citizen. 1791 : English translation. URL: https://www.olympedegouges.eu/docs/declaration-des-droits-de-la-femme.pdf (дата звернення: 13.08.2026).
Gournay M. le Jars de. The Equality of Men and Women. Apology for the Woman Writing and Other Works / ed. and trans. R. Hillman, C. Quesnel. Chicago : University of Chicago Press, 2002. URL: https://academic.oup.com/chicago-scholarship-online/book/28658/chapter-abstract/239317978?redirectedFrom=fulltext (дата звернення: 13.08.2026).
Gregory J. A Father's Legacy to His Daughters. London : W. Strahan and T. Cadell, 1774. Електронний текст пізнішого видання. URL: https://www.gutenberg.org/files/50108/50108-h/50108-h.htm (дата звернення: 25.08.2026).
Guilhaumou J., Lapied M. L'action politique des femmes pendant la Révolution française. Nouvelle Encyclopédie politique et historique des femmes / dir. C. Fauré. Paris : Les Belles

Lettres, 2010. P. 208–246. URL: https://shs.hal.science/halshs-00494461/document (дата звернення: 13.08.2026).
History of Feminism. Wikipedia, 2012 : archived educational copy. Saylor.org. URL: https://resources.saylor.org/wwwresources/archived/site/wp-content/uploads/2013/01/polsc101-3.2.3_History-of-Feminism.pdf (дата звернення: 13.08.2026).
Instructions for a Young Lady, in Every Sphere and Period of Life / compiled by a lady. London : Printed for John Donaldson, 1777. 294 p. Бібліографічний запис. URL: https://openlibrary.org/books/OL13462015M/Instructions_for_a_young_lady (дата звернення: 25.08.2026).
Kale S. French Salons: High Society and Political Sociability from the Old Regime to the Revolution of 1848. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2004. Відомості про видання в рецензії. URL: https://muse.jhu.edu/article/187583 (дата звернення: 25.08.2026).
Landes J. B. Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution. Ithaca : Cornell University Press, 1988. Опис видання. URL: https://cornellpress.cornell.edu/book/9780801494819/women-and-the-public-sphere-in-the-age-of-the-french-revolution/ (дата звернення: 25.08.2026).
Lecaillon J.-F. Les combattantes de 1870. Les chemins de la mémoire. 2023. Novembre. Hors-série : Les Femmes combattantes. URL: https://www.defense.gouv.fr/chemins-memoire/histoire-memoires/ressources-historiques/1870-1871-guerre-franco-prussienne/combattantes-1870 (дата звернення: 13.08.2026).
Lougee C. C. Le Paradis des Femmes: Women, Salons, and Social Stratification in Seventeenth-Century France. Princeton : Princeton University Press, 1976. IX, 252 p. Відомості про видання в рецензії. URL: https://academic.oup.com/ahr/article-abstract/83/2/448/75287 (дата звернення: 25.08.2026).
Maillard S.-M. Stanislaus Maillard Describes the Women’s March. World History Commons. URL: https://worldhistorycommons.org/stanislaus-maillard-describes-womens-march (дата звернення: 13.08.2026).
Martin J.-C. La Révolte brisée : femmes dans la Révolution française et l’Empire. Paris : Armand Colin, 2008. 272 p. Відомості про видання в рецензії. URL: https://journals.openedition.org/ahrf/10956 (дата звернення: 25.08.2026).
Mason A. G. The Women of the French Salons. New York : The Century Co., 1891. Електронний текст. URL: https://www.gutenberg.org/ebooks/2528 (дата звернення: 25.08.2026).
Mazeau G., Plumauzille C. Penser avec le genre : Trouble dans la citoyenneté révolutionnaire. La Révolution française. 2015. No. 9. URL: https://journals.openedition.org/lrf/1458?lang=en (дата звернення: 13.08.2026).
McIlvanney S. Women’s Roles, Rights and Representations in France, 1758–1848. Figurations of the Feminine in the Early French Women’s Press, 1758–1848. Liverpool : Liverpool University Press, 2019. P. 21–56. DOI: https://doi.org/10.3828/liverpool/9781786941886.003.0002 (дата звернення: 25.10.2026).
O’Brien K. Women and Enlightenment in Eighteenth-Century Britain. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 320 p. Відомості про видання в рецензії. URL: https://academic.oup.com/res/article/60/247/821/1584895 (дата звернення: 25.08.2026).

Palm d'Aelders E. Discourse on the Injustice of the Laws in Favor of Men, at the Expense of Women (30 December 1790). Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. URL: https://revolution.chnm.org/items/show/387 (дата звернення: 13.08.2026).
Pekacz J. T. Conservative Tradition in Pre-revolutionary France: Parisian Salon Women. New York : Peter Lang, 1999. 256 p. Бібліографічний запис. URL: https://search.library.wisc.edu/catalog/999877858602121 (дата звернення: 25.08.2026).
Petition of Women of the Third Estate to the King (1 January 1789). Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. URL: https://revolution.chnm.org/exhibits/show/liberty--equality--fraternity/item/571 (дата звернення: 13.08.2026).
Rendall J. The Enlightenment and the Nature of Women. The Origins of Modern Feminism: Women in Britain, France and the United States, 1780–1860. London : Macmillan, 1985. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-349-17733-2_2 (дата звернення: 25.08.2026).
Reynolds S. Marriage and Revolution: Monsieur and Madame Roland. Oxford : Oxford University Press, 2012. Електронне видання. URL: https://academic.oup.com/book/3317/chapter/144344225 (дата звернення: 25.08.2026).
Roberts M. Women and Late Chartism: Women's Rights in Mid-Victorian England. The English Historical Review. 2021. Vol. 136, issue 581. P. 918–949. URL: https://academic.oup.com/ehr/article/136/581/918/6413908 (дата звернення: 13.08.2026).
Rochefort F. Un féminisme catholique d'extrême droite dans les années 1920 : la revue Questions féminines et questions féministes de Marie Maugeret. Genre & Histoire. 2025. No. 36. URL: https://journals.openedition.org/genrehistoire/11230 (дата звернення: 13.08.2026).
Roland M.-J. Lettres de Madame Roland, 1780–1793 / publiées par C. Perroud. Paris : Imprimerie nationale, 1900–1902. T. 1–2. Відомості про видання в рецензії. URL: https://www.persee.fr/doc/rhmc_0996-2743_1902_num_4_6_4226_t1_0414_0000_2 (дата звернення: 25.08.2026).
Roland M.-J. The Memoirs of Madame Roland: A Heroine of the French Revolution / trans. and ed. E. Shuckburgh. Mount Kisco, NY : Moyer Bell, 1990. Картка видання. URL: https://www.amazon.de/Memoirs-Madame-Roland-Heroine-Revolution/dp/1559210141 (дата звернення: 25.08.2026).
Roland M.-J. The Private Memoirs of Madame Roland / ed. E. G. Johnson. Chicago : A. C. McClurg & Co., 1901. URL: https://archive.org/details/privatememoirsof00rolauoft/page/n7/mode/2up (дата звернення: 13.08.2026).
Rousseau J.-J. Emile / trans. B. Foxley. Book V. Project Gutenberg. URL: https://www.gutenberg.org/files/5427/5427-h/5427-h.htm (дата звернення: 13.08.2026).
Rousseau J.-J. Emile, or On Education / trans. A. Bloom ; ed. C. Kelly. Hanover, NH : Dartmouth College Press, 2009. 812 p. (The Collected Writings of Rousseau ; vol. 13). Картка видання. URL: https://www.amazon.com/Emile-Education-Solitaries-Collected-Writings/dp/1584656778 (дата звернення: 25.08.2026).
Sullerot É. Histoire de la presse féminine en France, des origines à 1848 / préf. J. Godechot. Paris : Armand Colin, 1966. 225 p. Бібліографічний запис. URL: https://openlibrary.org/books/OL15576220M/Histoire_de_la_presse_f%C3%A9minine_en_France_des_origines_%C3%A0_1848 (дата звернення: 25.08.2026).

Tarnas R. The Passion of the Western Mind: Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View. New York : Ballantine Books, 1993. 544 p. Бібліографічний запис. URL: https://archive.org/details/passionofwestern00tarn (дата звернення: 25.08.2026).
The French Revolution and Human Rights: A Brief Documentary History / ed., trans. L. Hunt. Boston : Bedford Books of St. Martin's Press, 1996. X, 150 p. Бібліографічний запис. URL: https://search.library.wisc.edu/catalog/999806034502121 (дата звернення: 25.08.2026).
The Paris Commune and the Franco-Prussian War of 1871. France: Women in the Revolution. Library of Congress. URL: https://guides.loc.gov/women-in-the-french-revolution/revolutions-rebellions/paris-commune-franco-prussian-war-1871 (дата звернення: 13.08.2026).
Versailles at the Heart of the French Revolution, 1789. Palace of Versailles. URL: https://en.chateauversailles.fr/discover/history/key-dates/versailles-heart-french-revolution#the-context (дата звернення: 13.08.2026).
Wilson R. Literary Salons Across Britain and Ireland in the Long Eighteenth Century : review of the book by Amy Prendergast. Reviews in History. 2016. February. Review no. 1897. URL: https://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/rih/2016/february/literary-salons-across-britain-and-ireland-in-the-long-eighteenth-century (дата звернення: 13.08.2026).
Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Woman. 1792. Introduction. Marxists Internet Archive. URL: https://www.marxists.org/reference/archive/wollstonecraft-mary/1792/vindication-rights-woman/introduction.htm (дата звернення: 13.08.2026).
Women, Gender and Enlightenment / eds. S. Knott, B. Taylor. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2005. XXI, 769 p. Опис видання. URL: https://books.google.com/books/about/Women_Gender_and_Enlightenment.html?id=2jcWDAAAQBAJ (дата звернення: 25.08.2026).
Women, the Family, and Freedom: The Debate in Documents / eds. S. G. Bell, K. M. Offen. Stanford : Stanford University Press, 1983. Vol. 1 : 1750–1880. XIV, 561 p. Бібліографічний запис. URL: https://archive.org/details/womenfamilyfreed0000unse (дата звернення: 25.08.2026).
Women's Petition to the National Assembly (1789) / trans. K. Offen. Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. URL: https://revolution.chnm.org/exhibits/show/liberty--equality--fraternity/item/273 (дата звернення: 13.08.2026).
Woolfrey J. Olympe de Gouges (1748–1793). Internet Encyclopedia of Philosophy. 2015. URL: https://digitalcommons.wcupa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=phil_facpub (дата звернення: 13.08.2026).

Тема 2-3. ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАТУСУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЖІНКИ В РОДИНІ ТА ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ ЯК ОЗНАКА ЕВОЛЮЦІЇ ГЕНДЕРНИХ СТОСУНКІВ

1. Дочка, дружина, мати – гендерні ролі та стереотипи.
2. Доля самотньої жінки поза шлюбом.
3. Місце європейської жінки в структурах повсякденності.
4. Повсякденні обов'язки господині.
5. Трансформація образу жінки в типових уявленнях суспільства про красу та здоров'я.
6. Дозвілля жінки як віддзеркалення традицій і новацій європейського життя.

1. Дочка, дружина, мати – гендерні ролі та стереотипи.

Еволюція сприйняття суспільством жіночої ролі в родині (XVII – перша половина XX ст.)

Питання про те, якою має бути жінка в родині – покірною помічницею чоловіка чи рівною йому особистістю – впродовж трьох століть було одним із центральних полів ідеологічної боротьби в Європі. Відповідь на нього давали не лише філософи та публіцисти, а й законотворці: правові норми про статус дружини, напрацьовані у XVII–XIX ст., залишалися актуальними до середини XX ст. і стали тим матеріалом, на якому будувався юридичний фундамент становища європейського жіноцтва після Другої світової війни. Саме тому вивчення «домашньої» історії жінок є необхідною передумовою розуміння історичних витоків гендерної рівності в Європейському Союзі.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Гендерна роль: суспільні очікування щодо поведінки людини, які пов'язують із її статтю; роль матері або батька має біологічний вимір, але розподіл влади й обов'язків у родині визначається також культурою.

Релігійне уявлення про жінку-дружину, створену для служіння чоловікові, у XVII ст. стало основою її суспільного сприйняття й ідеологічним підґрунтям етичного і правового закріплення залежності від чоловіка. Англійська «Книга спільної молитви» (1662) у шлюбній обітниці нареченої

прямо вимагала покори. Священник запитував наречену: «Чи хочеш ти мати цього чоловіка своїм чоловіком, жити з ним за Божим повелінням у святому стані подружжя? Хочеш ти коритися йому й служити йому, любити, шанувати й берегти його в хворобі та здоров'ї, і, зрікшись усіх інших, належати лише йому, доки ви обидва живі?» Обітниця дружини також передбачала покору. Формула «obey him, and serve him» («коритися йому і служити йому») залишилася офіційною частиною англійського шлюбного обряду. Цей текст відображав ієрархічне розуміння подружніх обов'язків. Шлюб був одночасно таїнством і правовою угодою, у якій сторони не були рівними. Оскільки від жінки вимагалося бути ревною християнкою, істотою побожною і слухняною, церква відігравала провідну роль у вихованні юної дівчини для якнайліпшого виконання відведеної їй у земному житті функції. Це стало запорукою тривалого збереження традиційної моделі патріархальної родини.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Патріархальна родина – тип організації родини, за якого головна влада належить чоловікові, зазвичай батькові або найстаршому чоловікові, а дружина, діти та інші залежні члени родини перебувають у підпорядкованому становищі. Її визначальною ознакою є нерівність владних повноважень, зокрема у прийнятті рішень і розпорядженні майном.

Коли жінка брала шлюб із чоловіком, упродовж усього її життя вона повсякчас знаходила обґрунтування і підтвердження «нормальності» стосунків у подружжі, які панували за тих часів. Одним із засобів психологічно-емоційного впливу було мистецтво, зокрема театр. Найвідомішим художнім «підручником» для типового подружжя XVII ст. стала комедія Мольєра (1622–1673) «Школа дружини» (1662). Головний герой Арнольф, який виховав собі наївну наречену Агнесу, викладає їй азбуку подружнього життя. Автор комедії чітко вказує на залежність дружини від чоловіка в усіх питаннях повсякденного життя, розмірковуючи про її зовнішність, спілкування, листування, світські розваги.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Мольєр. «Школа дружин». Дія III, ява II, рядки 695–704
Текст перекладено з французької без відтворення рими

Промова Арнольфа до Агнеси

Шлюб, Агнесо, не забавка:
Стан дружини накладає суворі обов'язки.
І ви вступаєте в нього, як я розумію,
Не для того, щоб давати собі волю й шукати розваг.
Вашій статі призначено бути залежною;

Уся влада там, де борода.
Хоч ми й становимо дві половини суспільства,
Між цими половинами все ж немає рівності:
Одна половина панівна, інша підлегла;
Одна в усьому кориться іншій, яка править.

Мольєр. «Школа дружин». Дія III, ява II. «Правила шлюбу»: максими II, V, VII–VIII, рядки 754–759, 770–775, 780–789

Переклад здійснено зі збереженням номерів максим

Читає Агнеса з тексту, поданого Арнольфом

Максима II.

Прикрашатися їй слід
Лише настільки, наскільки цього бажає
Чоловік, який нею володіє.
Турбота про її красу стосується лише його;
І зовсім не слід зважати на те,
Що інші вважають її негарною.

Максима V.

За винятком тих, хто приходить у гості до чоловіка,
Добре правило забороняє
Приймати будь-кого.
Ті, хто налаштований залицятися
Й має справи тільки до пані,
Панові не до вподоби.

Максима VII.

Серед її речей, хоч це й буде їй неприємно,
Не повинно бути письмового приладдя, чорнила, паперу чи пер.
За добрим звичаєм чоловік повинен
Писати все, що пишеться в його домі.

Максима VIII.

Ці непутящі товариства,
Які називають вишуканими зібраннями,
Щодня псують жіночий розум.
З розумних міркувань їх слід заборонити,
Бо саме там влаштовують змови

Проти бідолашних чоловіків.

📖 *Molière. L'École des femmes. Œuvres complètes de J.-B. Poquelin Molière / nouvelle édition par P. Chasles. Paris : Calmann Lévy, 1888. T. 2. Acte III, scène II. URL: https://www.gutenberg.org/files/43535/43535-h/43535-h.htm (дата звернення: 14.08.2026).*

Проти цієї моделі подружніх стосунків виступила англійська письменниця Мері Естел (1666–1731). У праці «Роздуми про шлюб», уперше опублікованій 1700 р., вона критикує суперечність між уявленням про подружжя як священний союз і практикою підпорядкування дружини чоловікові.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Мері Естел. «Роздуми про шлюб» (1700). Уривок про підпорядкування дружини чоловіків.

Переклад з англійської за електронним текстом першого видання, оприлюдненим у цифровій бібліотеці Пенсильванського університету

Подружня влада як тиранія

Адже вона цілковито віддає себе під владу свого чоловіка, і якщо подружнє ярмо тяжке, ані закон, ані звичай не забезпечують їй того захисту, який отримує чоловік. Той, хто має верховну владу, не зважає на зухвалі випади непокірного підданого, а знає, як легко його приборкати, і примусить коритися собі; натомість терпіння та покора залишаються єдиними втіхами нещасного народу, який стогне під тиранією […].

Мері Естел. «Роздуми про шлюб». Передмова до третього видання (1706).

Переклад з англійської за цитатою, наведеною Жаклін Брод у статті «Mary Astell on Marriage and Lockean Slavery» (2014).

Свобода чоловіків і залежність жінок

Якщо всі чоловіки народжуються вільними, як сталося, що всі жінки народжуються рабинями? Адже вони мусять бути рабинями, якщо підпорядкування мінливій, непевній, невідомій, свавільній волі чоловіків є повним станом рабства? І якщо сутність свободи полягає, як кажуть наші господарі, у тому, щоб мати постійне правило, за яким жити? І чому рабство так засуджують і так борються проти нього в одному випадку, а в іншому так схвалюють і вважають настільки необхідним і священним?

📖 *Astell M. Some Reflections Upon Marriage, Occasion'd by the Duke and Dutchess of Mazarine's Case; Which is Also Consider'd. London : Printed for John Nutt, 1700. UPenn Digital Library. URL: https://digital.library.upenn.edu/women/astell/marriage/marriage.html (дата звернення: 14.08.2026).*

Broad J. Mary Astell on Marriage and Lockean Slavery. History of Political Thought. 2014. Vol. 35, no. 4. P. 717–738. Авторська версія в PhilArchive. URL: https://philarchive.org/archive/BROMAO (дата звернення: 14.08.2026).

Приводом до написання твору стала широко обговорювана історія подружнього конфлікту Гортензії Манчіні, герцогині Мазаріні, та її чоловіка. Авторка не обмежилася розглядом окремого нещасливого шлюбу: вона поставила ширше питання про становище жінки, яка під час одруження опиняється під владою іншої людини, але не має рівних можливостей захистити себе від зловживання цією владою. Естел характеризує родинні відносини за допомогою політичних понять: чоловік постає носієм верховної влади, дружина уподібнюється підданому, а зловживання подружньою владою названо тиранією. Така аналогія дозволяє авторці показати, що родина не є простором, відокремленим від проблем влади, свободи та захисту від сваволі.

Особливо виразно ця думка прозвучала в передмові до третього видання «Роздумів про шлюб», опублікованого 1706 р.: Естел зіставила проголошувану природну свободу людей із залежним становищем жінок. Її формулювання перегукується з визначенням рабства як підпорядкування непередбачуваній і свавільній волі іншої людини, яке використовував і Джон Локк.

Просвітництво, проголосивши рівність усіх людей, закріпило нерівність статей, зокрема і в сімейному житті, що красномовно проголошено Ж.-Ж. Руссо у п’ятому томі праці «Еміль» (1762), присвяченому вихованню дівчини Софі, що, як і всі жінки, повинна «…подобатися їм, бути їм корисними, змусити себе любити і шанувати їх, виховувати їх у молодості, доглядати в зрілості, радіти їм, втішати їх, робити їм життя приємним і легким – ось обов’язки жінок за всі часи, і цей їх слід навчати з дитинства». Висновок Руссо щодо подружніх обов’язків, сформульований у листі Софі до Еміля: «Ставши твоїм чоловіком, Еміль став твоїм володарем; тобі коритися – так захотіла природа».

Французька революція дала жінкам можливість проявити себе і задекларувати свої претензії і сподівання, в тому числі і на право голосу у вирішенні сімейних питань, у революційній пресі, під час масових заходів, клубних зібрань. Особливу цінність має «Декларація прав жінки і громадянки» Олімпії де Гуж (1791), до якої була додана «Форма суспільного договору між чоловіком і жінкою» – проєкт шлюбного контракту, який пропонував рівень розпорядження спільним майном і рівні права батьківства.

І хоча авторка цього документу заплатила життям за цю сміливість (1793 р. її стратили), саме її текст започаткував традицію тлумачення шлюбу як договору рівних. Одночасно і у Великій Британії Мері Уолстонкрафт у праці «Захист прав жінки» (1792) наполягала, що шлюб буде дружбою рівних, а не володінням.

За Вікторіанської доби спостерігається особливе піднесення цінності родинного життя, подружньої відданості та моральної відповідальності батьків. Шлюб Вікторії й принца Альберта, укладений 1840 р., та їхня родина з дев’ятьма дітьми стали одним із найвідоміших прикладів сімейного життя

цієї епохи. Королівське подружжя прищепило британському суспільству родинні цінності, створивши культ сім'ї. З'явилося поняття вікторіанської родини, яке визначало чітко прописані ролі як для чоловіка, так і для дружини, які фактично повторювали усталені стереотипи, подекуди гіперболізуючи їх.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Вікторіанська доба – період правління в Англії британської королеви Вікторії, 1837–1901 рр.

У питаннях оцінки співвідношення гендерних ролей у вікторіанській родині важливого значення набувала модель «окремих сфер», згідно з якою чоловікові відводили публічний світ заробітку, підприємництва й політики, а жінці – приватний простір дому, виховання дітей і турботи про близьких. Такий поділ особливо відповідав жорстко регламентованому способу життя, повсякденній культурі середніх верств, для яких дім мав бути осередком порядку, респектабельності й морального захисту від зовнішнього світу. Подружні взаємини описували мовою любові, взаємної підтримки та взаємодоповнення, але ця риторика не передбачала однакових прав і можливостей: жінка мала насамперед підтримувати чоловіка, а не конкурувати з ним.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Модель «окремих сфер» – уявлення про гендерний поділ суспільного життя, за яким чоловікові належить публічна сфера праці, політики й громадської діяльності, а жінці – приватна сфера дому, родини та виховання дітей.

Уособленням такого ідеалу сімейного життя став «домашній ангел», образ самовідданої дружини й матері, яка ставить добробут родини вище за власні бажання. Його назва закріпилася завдяки поемі Ковентрі Патмора «Ангел у домі», перші дві частини якої з'явилися 1854 та 1856 рр. Образ оспівував терплячість, ніжність, вірність і самозречення і створював ще один стереотип люблячої дружини і турботливої матері, хоча в реальному житті часто вирували пристрасті і складалися стосунки, далекі від ідеальних.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

«Домашній ангел» (англ. «The Angel in the House») – це вікторіанський соціокультурний стереотип та літературний образ, ідеал розсудливої, жертовної та покірної жінки, чиє життя повністю присвячене чоловікові, дітям і веденню домашнього господарства.

Так само і Джон Рескін у лекціях «Із садів королеви», включеній до книги «Сезам і лілії» (1865), не зміг відійти від усталених гендерних стереотипів, міркуючи про жіночу і чоловічу силу. Він був переконаний, що чоловік по своїй природі є виконавцем, творцем, першовідкривачем,

захисником, а жінка не призначена для винаходів та творіння, проте вона є уособленням і основною запорукою благополуччя родинного дому, а також «вихователькою» чоловіка.

Ідеал домашності мав виразні класові межі: побутовий комфорт заможнішої господині часто забезпечувала оплачувана праця інших жінок. Бідні жінки працювали не лише у власних родинах, а й у домашній службі, на фабриках і в інших заняттях, тому суворе розмежування «чоловік працює, жінка залишається вдома» не охоплює всього суспільства. За оглядом «English Heritage», близько 1900 р. майже третина британських жінок віком 15–20 років перебувала в домашній службі. Отже, простір, який для однієї жінки був сімейним прихистком, для іншої був місцем найманої праці й підпорядкування.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Ковентрі Патмор. «Трагедія дружини»
Повний текст прелюдії I з книги I, пісні IX «Сахара» поеми «Ангел у домі». Перші дві частини поеми опубліковано 1854 та 1856 рр.
Переклад виконано з англійської за виданням 1891 р. без відтвореного віршового розміру

Про жінку – «домашнього ангела»

Чоловік має бути задоволений; та догоджати йому
є втіхою жінки; у безодню
його потреб, яким вона співчуває,
вона кидає все найкраще, що має, кидає себе саму.
Як часто кидає намарно, прив’язуючи
своє серце до крижини чи примхи,
коли кожне його нетерпляче слово викликає
нове, не від неї, а від нього;
А вона, надто лагідна, щоб навіть добрими відповідями
змусити його покаятися,
чекає поруч, сподіваючись його каяття,
з прощенням у сповнених співчуття очах;
і коли він хоч раз, пригнічений соромом,
дарує їй слово розради,
вона припадає до його грудей і плаче,
ніби вважає, що провина була її;
І доки його любов бодай жевріє
чи він іще здатен бачити її принади,
вона завжди лишається його дружиною,
ніжно відданою його обіймам;

вона кохає любов’ю, що не знає втоми;
і коли, о горе, кохає лише вона,
від палкого почуття обов’язку любов зростає ще вище,
як трава росте вище навколо каменя.

📖 *Patmore C. The Angel in the House / ed. by H. Morley. London ; Paris ; Melbourne : Cassell & Company, 1891. Book I, canto IX: Sahara. Prelude I: The Wife’s Tragedy. URL: https://www.gutenberg.org/files/4099/4099-h/4099-h.htm (дата звернення: 17.08.2026).*

Найглибшу ліберальну критику підпорядкування дружини чоловікові дав Джон Стюарт Мілль у есеї «Поневолення жінок» (1869), висунувши тезу про правову підлеглість однієї статті іншій як одну з головних перешкод людському вдосконаленню, яка має бути замінена принципом досконалої рівності. Він стверджував, що дружина залишається справжньою кріпачкою чоловіка, давши при укладанні шлюбу обітницю вірності і покори, яка перетворила її на заручницю. «Поневолення жінок» стало програмним документом ліберального фемінізму. Мілль подав до парламенту петицію про жіноче виборче право (1866) і вніс поправку про заміну слова «man» на «person» у законопроєкті про виборчу реформу (1867).

Наприкінці XIX ст. образ самозреченої дружини дедалі частіше протиставляли «новій жінці», яка прагнула освіти, професійної діяльності та права самостійно визначати власне життя [2]. Пізніше, у виступі «Професії для жінок» (1931), Вірджинія Вулф назвала «домашнього ангела» внутрішньою перешкодою творчій незалежності, якого «треба вбити». [12].

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

«Нова жінка» – суспільний і літературний образ незалежної жінки пізньовікторіанської доби, яка прагнула освіти, професійної самореалізації, економічної самостійності та рівноправності у шлюбі, заперечуючи обмеження жіночого призначення виключно домашніми обов’язками.

Образ «нової жінки» набув особливої популярності у 1880–1890-х рр. на тлі розширення доступу жінок до освіти, професійної діяльності та громадського життя. Поширення самого поняття пов’язане з публіцистичною полемікою 1894 р., зокрема виступами письменниці Сари Гранд, яка обстоювала жіночу самостійність і перегляд усталених подружніх взаємин. На противагу «домашньому ангелу», покликаному беззастережно служити близьким, «нова жінка» поставала особистістю з власними інтелектуальними потребами, професійними прагненнями та правом на незалежне судження. Цей образ не позначав єдиної організації чи однакового способу життя: він охоплював різні, часом суперечливі уявлення про жіночу емансипацію.

Особливе місце в дискусіях посідало питання шлюбу: письменниці й публіцистки критикували економічну залежність дружини, домашнє насильство, нав’язане материнство та подвійні моральні стандарти, за яких чоловіча сексуальна свобода поєднувалася з вимогою бездоганної жіночої

цнотливості. Водночас консервативна преса нерідко подавала «нову жінку» карикатурно, зображуючи її в чоловічому одязі, із сигаретою чи на велосипеді як порушницю звичного гендерного порядку. Отже, суперечки навколо цього образу стосувалися не лише жіночої поведінки, а й права жінки бути самостійною особистістю поза межами традиційно визначеної домашньої ролі.

Марксистська традиція вбачала в моногамному шлюбі класову природу. Фрідріх Енгельс у «Походженні родини, приватної власності і держави» (1884) писав, що в родині чоловік уособлює буржуазію, а жінка – пролетаріат. Тому, на його думку, першою умовою звільнення жінок має бути повернення всього жіночого роду до суспільної промисловості, що вимагає знищення моногамної родини як економічної одиниці суспільства. Поль Лафарг у статті «Жінка» (1904) іронізував над буржуазною мораллю, яка нав'язує застарілу модель подружнього життя, де жінка повинна залишатися вдома і повністю віддаватися турботі про членів родини, дітей і домашнє господарство.

Рух суфражисток прямо атакував ідеологію «дому як жіночого місця». Еммелін Панкхерст у мемуарах «Моя власна історія» (1914) згадувала, як ще дівчинкою помітила несправедливість розподілу обов'язків у своїй родині за статевим принципом. У своїх промовах вона повсякчас доводила, що саме через свої обов'язки у родині, жінка повинна мати право голосу і займатися політикою, оскільки саме закони визначають правила життя родини і жінки в ній. А це означає, що жінка повинна впливати на прийняття законів, зокрема і законів про свою долю. У знаменитій промові «Свобода або смерть» (Гартфорд, 13 листопада 1913 р.) вона напряму пов'язувала мілітантний рух зі шлюбним правом, стверджуючи, що несправедливі щодо жінок закони, які, наприклад, визначають придатність їх до шлюбу у віці 12 років, підштовхують жінок до лав активних борчинь за свої права.

Правовий демонтаж традиційної моделі шлюбу у Західній Європі.

Англійське право втілило патріархальну модель у доктрину «Coverture» («Покриття»). Її класичний виклад дав юрист Вільям Блекстон у «Коментарях до законів Англії» (1765). Суть доктрини полягає у юридичному злитті особистостей чоловіка та дружини після укладення шлюбу. Правове існування жінки призупиняється або повністю інкорпорується («покривається») особистістю її чоловіка. У середині XIX ст. суфражистки визначали такий правовий статус жінки як «цивільно мертва». Правовим наслідкам для жінки були втрата права самостійно володіти майном (усе її рухоме майно автоматично переходило у власність чоловіка), розпоряджатися заробітком, укладати контракти, подавати позови до суду або виступати відповідачем без участі чоловіка. Чоловік ніс відповідальність за її цивільні правопорушення та борги. Доктрину було повністю ліквідовано серією законів про власність заміжніх жінок («Married Women's Property Acts») наприкінці XIX ст.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Доктрина «покриття» (від англ. *coverture* – покриття) – принцип англійського загального права, за яким після одруження юридична особистість дружини вважалася «покритою» особистістю чоловіка, а подружжя розглядалося як одна особа в праві, що істотно обмежувало можливості заміжньої жінки самостійно укладати договори, розпоряджатися майном і виступати в суді.

Міллісент Ґарретт Фосетт у лекції «Виборчі обмеження жінок» (1871) обурювалася тим, що за англійськими законами жінка настільки неправоздатна, що не має жодного законного права на опіку над власними дітьми і є абсолютно безсилою завадити чоловікові забрати в неї дітей по досягненні ними сімох років, або після смерті чоловіка вона могла втратити опіку над дітьми на користь іншого представника родини чоловічої статі. Вона переконувала, що саме для зміни таких законів жінкам потрібне право голосу.

Революційний досвід кінця XVIII ст. не приніс бажаних зрушень у перегляді прав і обов'язків чоловіків і жінок у родинному житті Франції. Кодекс Наполеона 1804 р., запозичений згодом десятками країн, закріпив «покору» дружини як норму цивільного права на понад століття. Ключовими для визначення підпорядкованого становища жінок були статті 213, 214, 215, 217, де йшлося про обов'язок заміжньої жінки повсякчас демонструвати покору, жити з чоловіком і слідувати за ним, а також про відсутність можливості позиватися до суду, дарувати, відчужувати, заставляти чи набувати майно від свого імені, без дозволу чоловіка.

У німецьких землях функцію аналогічного кодексу виконувало Прусське загальне земське укладення 1794 р. Воно проголошувало формальну рівність, що одразу ж заперечувалося виключеннями про статус чоловіка у родині як голови з вирішальним голосом. Схема «формальна рівність, але чоловікова влада в родині» виявилася надзвичайно живучою і знайшла своє відображення у Німецькому цивільному укладенні 1900 р.

Італійський Цивільний кодекс 1865 р. (ст. 134) вимагав дозвіл чоловіка на будь-яке розпорядження майном дружини. Вона не могла дарувати, відчужувати нерухоме майно, піддавати його іпотеці, брати позики, а також укладати мирові угоди чи вести справи в суді щодо таких актів без дозволу чоловіка.

У першій половині XX ст. шлюбна ієрархія почала втрачати правову непорушність, особливо після Першої світової війни. Законодавство європейських держав поступово розширювало особисті та майнові права заміжніх жінок, проте ці зміни відбувалися нерівномірно: визнання цивільної дієздатності дружини не завжди означало скасування верховенства чоловіка в родині. Тому необхідно розрізняти право жінки самостійно укладати договори, розпоряджатися заробітком і звертатися до суду та рівноправність подружжя у вирішенні сімейних справ.

У Франції Закон від 13 липня 1907 р. визнав право заміжньої жінки самостійно розпоряджатися заробітком, що послаблювало її економічну залежність від чоловіка. Французька «покора» дружини, закріплена юридично у Кодексі Наполеона, проіснувала до 1938 р. Закон від 18 лютого 1938 р. Про зміну положень Цивільного кодексу щодо правоздатності одруженої жінки поклав край і покорі, і правовій недієздатності дружини, хоча не встановив повної незалежності у професійній діяльності та управлінні сімейним майном.

В Англії та Уельсі Закон про шлюбні справи 1923 р. (Matrimonial Causes Act) зрівняв підстави розлучення через подружню зраду: дружині більше не потрібно було доводити додаткові обставини, наприклад жорстоке поводження чоловіка. Закон про опіку над дітьми 1925 р. вимагав від судів насамперед керуватися добробутом дитини, не вважаючи права батька вищими за права матері. Закон про реформу права щодо заміжніх жінок і деліктної відповідальності 1935 р. закріпив можливість дружини самостійно набувати майно, укладати договори, нести відповідальність за зобов'язаннями, подавати позови та відповідати за ними.

Німецьке цивільне укладення 1900 р. втілило прусську традицію у загальнонімецьке право. §1354 проголошувала, що чоловікові належить прийняти рішення у всіх справах, що стосуються спільного подружнього життя, проте дружина не зобов'язана слідувати рішенням чоловіка, якщо воно є зловживанням його правом. В той же час §1356 закріплював за дружиною домашнє господарство як її «право й обов'язок». Принцип «остаточного рішення чоловіка» («параграф покори») діяв до 1953 р., коли його скасував Закон про рівноправність, ухвалений під тиском Основного закону 1949 р. (ст. 3: «Чоловіки та жінки мають рівні права»).

Після Першої світової війни Веймарська республіка здійснила конституційний переворот у цій сфері. Стаття 109 проголошувала, що всі німці рівні перед законом – чоловіки та жінки мають, однакові громадянські права й обов'язки. Стаття 119 прямо закріпила рівність у шлюбі. Вона проголошувала шлюб основою сімейного життя та збереження й примноження нації, яка базується на рівноправності обох статей. Таке формулювання уперше в історії європейського конституціоналізму визначило рівність подружжя нормою основного закону.

В Італії Закон від 17 липня 1919 р. № 1176 (Закон Саккі) про правову дієздатність жінки скасував інститут дозволу чоловіка на юридичні дії дружини, розширивши її самостійність у цивільних відносинах, забезпечивши доступ до усіх професій і державних посад, окрім тих, що стосуються судових та політичних прав і повноважень або військової оборони держави. Водночас стаття 144 Цивільного кодексу 1942 р. зберегла положення про чоловіка як голову сім'ї та обов'язок дружини слідувати за ним до обраного ним місця проживання.

Проте із встановленням у країні фашистського режиму Беніто Муссоліні почав проводити політику повернення до старих патріархальних традицій. У «Промові Вознесіння» (26 травня 1927 р.) дуче оголосив демографічну війну,

у якій жінці була відведена роль «народжувачки» з особливими обов'язками для відновлення величі імперії. А вже в 1937 р., звертаючись до жінок-фашисток, він сформулював «офіційну» жіночу роль «берегині вогнища». Держава не тільки пропагувала «жінку-матір» («donna-madre»), а й закріплювала це законодавчо обмеженням жіночої зайнятості в 1920–1930-ті рр., забороною працювати в державних установах жінкам, чиї сім'ї «не потребували» додаткового заробітку, а також податком на безшлюбність.

Помітні зрушення відбувалися у Скандинавії. Шлюбний кодекс Швеції 1920 р. скасував опіку чоловіка над дружиною, хоча для майнових відносин у раніше укладених шлюбах діяли перехідні обмеження. У Данії Закон про правові наслідки шлюбу від 18 березня 1925 р. закріпив взаємні обов'язки подружжя щодо забезпечення родини, визнаючи внеском не лише грошові доходи, а й домашню працю.

2. Доля самотньої жінки поза шлюбом.

Незаміжність як частина історичного досвіду

Історію європейських жінок не можна зводити до історії дружин і матерів. До широкої категорії жінок без чоловіка належали ті, хто ще не взяв шлюбу, довічно незаміжні, вдови, розлучені та фактично покинуті дружини. Їхнє правове й матеріальне становище істотно різнилося. Незаміжня жінка могла мешкати з батьками, родичами, роботодавцями чи партнером: відсутність зареєстрованого шлюбу не означала ні самотнього проживання, ні відсутності інтимних взаємин чи дітей, ні ізольованості та відсутності спілкування. Жінка могла залишитися поза священні узи шлюбу та не виконували своєї головної, відповідно до поширеної суспільної думки, ролі дружини, матері, берегині сімейного затишку через певні життєві обставини або свідомо, обираючи за власним рішенням цей шлях як вияв власної автономії.

Досить складно простежити відсоток незаміжніх жінок у різних країнах Західної Європи від XVII до середини XX ст. і скласти повну об'єктивну картину цього явища. Масштаби безшлюбності залежали від багатьох факторів, зокрема реальної демографічної ситуації, місцевого ринку праці, міграційних процесів, наявності можливостей створити господарство, суспільних приписів і життєвих рішень тощо, тому аналізувати потрібно і кількість жінок, і конкретні умови їхнього життя. Особливо помітною безшлюбність була в тих регіонах Західної Європи, де функціонувала західноєвропейська модель шлюбу (Western European Marriage Pattern), яка вимагала від новоствореного подружжя організації окремого подружнього господарства (неолокальність) та наявності попередніх заощаджень.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Неолокальність (від грецького *neos* – новий та латинського localis – місцевий) це правило або традиція проживання молодого подружжя, за якої чоловік і жінка після укладення шлюбу засновують окреме, незалежне від батьків житло.

У шлюбній поведінці значної частини Західної Європи тривалий час поєднувалися відносно пізній шлюб і помітна частка тих, хто ніколи не одружувався. За узагальненням Грегорі Кларка, типовий вік першого шлюбу жінок становив 24–26 років. Вже у XVII ст. так було у Німеччині, Англії, Нідерландах, Швеції та інших європейських країнах, а в Данії середній вік першого заміжжя дорівнював 28 рокам. У XVIII ст. ця тенденція продовжувала поширюватися, в Австрії, Німеччині та Бельгії жіночий вік на момент першого шлюбу складав у середньому 26 років, а у Нідерландах і Данії – 27 и 29 років відповідно. Ранні шлюби окремих представниць еліти не можна вважати нормою для всіх суспільних верств. Частка жінок, які залишалися незаміжніми протягом життя, коливалася приблизно в межах 10–25 %, хоча ця цифра іноді була і значно більшою. Наприклад, в Австрії серед жінок віком до 50 років було незаміжніх у XVIII ст. 38%, а у XIX ст. – 32,3%.

Варто зазначити, що шлюби укладалися як порятунок від бідності, як спосіб поліпшити благополуччя та вирішити проблеми родини нареченої, як прагнення виконати суспільний припис відповідно до стереотипної гендерної ролі жінки, причому почуття любові як максимум і поваги та симпатії як мінімум між нареченими ніхто не враховував. Поширені життєві «мудрості» на кшталт «злюбиться, зтерпиться», «хороша партія» передавалися з вуст в уста, з покоління до покоління. Іноді шлюб за розрахунком себе виправдовував і подружжя, поєднане спільними турботами про побут, дітьми, дозвіллям і проблемами, справді упродовж життя ставали близькими і були цілком задоволені. Проте часто шлюб ставав в'язницею, джерелом безперервних страждань і розчарувань. Особливо важко доводилося жінкам, оскільки їх життєвий простір обмежувався набагато більше, ніж чоловічій. Чоловік жив своє активне життя поза домом і вирішував самостійно, коли повертатися. Жінка ж була приречена майже постійно залишатися в родинному колі.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Мері Естел. «Деякі роздуми про шлюб», 1700 р.
Наведено за електронною публікацією першого видання
Переклад з англійської

Про жінку у нещасливому шлюбі

Як уже було показано, чоловіки мають мало підстав сподіватися на щастя, коли одружуються лише заради грошей, дотепності або краси; ще менше жінка може сподіватися на стерпне життя, якщо керується такими міркуваннями. Хай би як розсудливо вона діяла, розумний чоловік не заперечуватиме, що саме їй дістаються набагато тяжчі умови угоди.

Адже вона цілком віддає себе у владу чоловіка, і якщо подружнє ярмо виявиться тяжким, ані закон, ані звичай не надають їй того захисту, який одержує чоловік. Той, хто має верховну владу, не зважає на спротив непокірного підданого: він уміє легко приборкати його й змусить коритися. Але терпіння і покора – єдині розради, що залишаються бідному народові, який стогне під тиранією, якщо тільки він не має сили скинути ярмо, усунути володаря й зректися його влади; сумніваюся, що тут це було б дозволено. Адже хоч би що говорили проти пасивної покори в іншому випадку, гадаю, немає чоловіка, якому вона не подобалася б у цьому.

📖 *Astell M. Some Reflections Upon Marriage. London, 1700. A Celebration of Women Writers, University of Pennsylvania. URL: https://digital.library.upenn.edu/women/astell/marriage/marriage.html (дата звернення: 13.08.2026).*

Соціальний ярлик і реальна жіноча доля

Ця категорія жінок дуже часто зазнавала з боку суспільства осуду, презирства, отримуючи неприємні і образливі прізвиська, які міцно вкоренилися на побутовому рівні, художній літературі та юридичній практиці. Поняття «стара діва» позначало не просто вік та сімейний стан, а суспільне уявлення про жінку, яка нібито не виконала належного їй призначення. Припускалося, що нормальним завершенням дівочого життя має бути шлюб, а його відсутність потребує пояснення: бідністю, непривабливістю, «важким характером» або надмірними вимогами.

В Англії з кінця XVII ст. стигматуюче поняття «стара діва» позначалося словами spinster, old maid, thornback, які мали різні змістовні відтінки. Old maid було загальноприйнятою назвою незаміжньої жінки і буквально перекладалося як «стара діва». Словом spinste (від англ. «пряля») спочатку називали жінок, які заробляли собі на життя прядінням, а це були здебільшого бідні незаміжні жінки. Згодом це слово почало означати незаміжній статус і врешті-решт набуло образливого значення. Spinster вважалася незаміжня дівчина 23 років, а з 26 її називали thornback, що у буквальному перекладі означає «колючий скат» (морська риба з шипами на спині). Тому називаючи так незаміжню жінку, натякали на її «колючий», непривабливий чи «складний» характер, подібний до шипів цієї риби.

У Франції незаміжніх жінок до 25 років називали *vieille fille* (буквально «стара діва»), а після 25 – *catherinettesrufr*, словом, утвореним від імені Катерини Александрійської, яку вважали покровителькою самотніх жінок і швачок. Німецькі аналоги цього поняття – *alte jungfer* (буквально – «стара діва» зі змістовними відтінками «манірність» і «відлюдкуватість») та *alte*

schachtel («стара коробка»), італійські – zitella або vecchia zitella, іспанський – *solterona* (від слова *soltera* – незаміжня, а суфікс *-ona* додає зневажливого змістовного відтінку «застаріла»).

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Стигматизація (від грецького stigma – клеймо, тавро) – це процес наділення особи або певної соціальної групи негативними рисами, стереотипами чи дискримінаційними ярликами («тавром»), що призводить до їхнього відчуження, приниження статусу та соціальної маргіналізації.

Єдиного для всіх країн віку, після якого жінка ставала «старою дівою», не існувало, проте вже англійська поетка Джейн Баркер у вірші 1688 р. Згадувала страх насмішок через незаміжність у двадцять п'ять років.

Не до всіх незаміжніх жінок суспільство ставилося однаково зневажливо. Вирішальне значення мали гроші й соціальне походження жінки. Це твердження неодноразово обґрунтовується у багатьох літературних творах, де зачіпається тема шлюбу, безшлюбності, долі «старої діви». Героїня роману Джейн Остін «Гордість і упередження» (1813 р.) «Емма» говорить, що незаміжня жінка з дуже скромним доходом неодмінно буде смішною, неприємною старою дівою, а незаміжня жінка зі статками завжди користується повагою». Тому нормальною практикою було заміжжя не через кохання, а через страх самотності, суспільної зневаги і бідності.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Джейн Остін. «Гордість і упередженість». Розділ XXII

Переклад з англійської

Фрагмент, присвячений заручинам Шарлотти Лукас із містером Коллінзом

…вся родина була в захваті від такої події. У молодших дівчат почала з'являтися надія показуватися при дворі на рік чи два раніше, ніж вони сподівались, а хлопці позбулися своїх побоювань, що Шарлотта так і помре старою дівкою. Сама ж Шарлотта поводилася більш-менш спокійно. Загалом вона почувалася задоволеною. Певна річ – містер Коллінз не був ані розумним, ані приємним, спілкування з ним лише дратувало та наганяло нудьгу, а його палке кохання до неї явно було удаваним. Але все одно – це був її майбутній чоловік. Вона ніколи не мала високої думки ні про чоловіків, ні про заміжжя, та шлюб завжди був її метою. Він являв собою єдиний благопристойний спосіб матеріального забезпечення для молодих жінок із гарною освітою, але поганим приданим. Особистого щастя він не гарантував, але був для них найприємнішим способом захиститися від злиднів. І ось цей захист вона нарешті собі забезпечила; і тепер, у віці двадцяти семи років, далеко не вродливиця, вона збагнула, що їй поталанило надзвичайно.

📖 *Остін Дж. Гордість і упередженість : роман / пер. з англ. В. Горбатька. УкрЛіб : бібліотека української літератури. Розд. XXII. URL: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=8568&page=23 (дата звернення: 17.08.2026)*

Існуючий стереотип часто заважав незаміжнім жінкам вести повноцінне життя. Їх іноді побоювалися запрошувати на весілля або хрестини дитини, вважаючи, що «стара діва» може принести нещастя у вигляді скорого розриву шлюбу або позашлюбного статусу дитини у майбутньому. Але поряд із зневажливо-сатиричними образами, обтяженими віковими забобонами і упередженнями, існували реальні жінки, які підтримували родину, навчали дітей, займалися торгівлею чи інтелектуальною працею, мали друзів і не вважали себе нещасними.

Стратегії виживання

Найпоширенішим шляхом забезпечення життя для незаможної жінки була оплачувана праця, нерідко навіть декілька приробітків. Вона могла служити в домі чи господарстві, виконувати сільськогосподарські роботи, прясти, шити, прати, торгувати дрібним крамом, доглядати інших тощо. У XVII–XVIII ст. найбільше бідних незаміжніх жінок забезпечувала заробітком текстильна промисловість, однак механізація поступово змінювала попит на цю категорію працівниць. За дослідженнями Емі Еріксон, втрата роботи по ручному прядінню позбавляла багатьох жінок традиційного джерела доходу. Згодом, із розвитком промислового виробництва, жінки влаштовувалися на заводи і фабрики, особливо охоче їх брали на ті виробництва, де важка виснажлива робота поєдувалася з низькою заробітною платою. У такому випадку вони менше конкурували з чоловіками, які на таки умови не погоджувалися.

Наймаючись на роботу чи службу, жінка присвячувала цьому весь свій час, проте могла оплатити харчування та житло. Важко працюючи, вона втрачала красу і здоров'я, а отже і шанс привернути до себе увагу потенційного нареченого. Брак вільного часу також обмежував її можливості розвиватися, зустрічати нових людей, радіти життю.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Вірджинія Вулф. «Власна кімната» (1929).
Розділ II. Матеріальна незалежність і свобода від страху

Переклад з англійської

Розповідь авторки про щорічний дохід, заповіданий їй тіткою Мері Бетон

До поштової скриньки надійшов лист від повіреного, і, відкривши його, я дізналася, що вона заповіла мені щорічний дохід у п'ятсот фунтів – назавжди. Із цих двох речей – права голосу та грошей – гроші, зізнаюся, здавалися мені

незмірно важливішими. Доти я заробляла на життя, випрошуючи в газетах випадкові доручення: то писала репортаж про виставку віслюків, то – про якесь весілля; заробляла кілька фунтів, пишучи адреси на конвертах, читаючи вголос літнім пані, виготовляючи штучні квіти, навчаючи малюків абетки в дитячому садку. Такими були основні заняття, доступні жінкам до 1918 року. Боюся, мені немає потреби докладно описувати, якою тяжкою була ця праця, адже ви, можливо, знаєте жінок, які її виконували; ані того, як важко було прожити на зароблене, – можливо, ви й самі пробували. Та ще тяжчою мукою, ніж і сама праця, і необхідність прожити на зароблене, досі залишається в мені отрута страху й гіркоти, яку породили ті дні.

📖 *Woolf V. A Room of One's Own. Chapter 2. American Literature. URL: https://americanliterature.com/author/virginia-woolf/book/a-room-of-ones-own/chapter-2 (дата звернення: 19.08.2026).*

Дорослі незаміжні жінки поступово виходили з батьківського дому, винаймали житло, часто як квартирантки в інших господарствах. По можливості жили з родичами, але також доводилося мешкати з чужими людьми, виконуючи висунуті ними умови та терплячи незручності. Іноді жінки, які опинилися в однакових важких життєвих умовах кооперувалися, разом орендували житло, ділили домашні обов'язки. Жіноча солідарність допомагала вижити і поступово формувала мережі благодійної допомоги, в межах яких жінки обмінювалися інформацією для пошуку роботи, житла, благодійної допомоги.

Поширеним способом забезпечити себе дахом над головою, харчуванням та хоча б мінімальною фінансовою винагородою було компаньонство. Жінка жила в домі іншої, більш заможної пані, допомагала по господарству, розважала, супроводжувала під час прогулянок та подорожей, виконувала різні доручення, «виходила в світ», завдяки чому іноді вона могла влаштувати своє сімейне життя. Роль компаньонки дозволяла більш-менш задовільно облаштувати своє життя хоча б на певний час. Психо-емоційна складова такої форми виживання була другорядною, бідність часто не залишала вибору. Іноді компаньонкам щастило, і вони знаходили дружню підтримку і співчуття, в інших випадках доводилося терпіти жорстоке ставлення і образи.

Освіта відкривала інші варіанти пристосування до тогочасних реалій життя: приватні уроки, працю гувернантки, помічниці вчительки чи викладачки, а для окремих жінок доступним ставало письменництво та перекладацька діяльність. І хоча освіченість не гарантувала достатку і багатства, вона допомагала вижити. Ребекка Роджерс показує, що французькі помічниці вчительок опинялися між статусом педагогині й домашньої служниці; паризькі інспекційні звіти 1845–1864 рр. фіксували річну платню переважно 200–400 франків, іноді до 600, із забезпеченням житлом та харчуванням.

Заможніші незаміжні могли жити зі спадщини, ренти, власного майна чи доходів від підприємництва; інші комбінували підробітки з підтримкою

родичів і благодійністю. Водночас жінка могла багато працювати всередині родинного господарства й не бути записаною як особа з професією.

Ризики та переваги позашлюбного життя жінок

Суперечність між юридичною самостійністю й економічною вразливістю робила неодруженість водночас ресурсом і ризиком. Основним ризиком було не саме незаміжжя, а поєднання низького доходу з нестачею надійної підтримки. Особливо гостро поставала проблема самотності і відсутності гарантованої допомоги з настанням старіння, коли життєвий ресурс жінки, її здоров'я не дозволяли братися за складну роботу або таку, де працедавці були зацікавлені у молодих працівницях. Хвороба, втрата роботи або житла могли одночасно поставити під загрозу фінансову спроможність жінки виживати, а без додаткових надходжень вона могла опинитися у благодійних державних закладах, де доля жінки була сумною.

До найуразливіших груп належали сироти й жінки, які не мали родичів, або були позбавлені їхньої турботи. Доля таких жінок залежала від допомоги благодійних установ, оплачуваної праці та місцевої системи піклування про бідних. Пансіон або притулок міг надати освіту й утримання, але міг також обмежити вибір майбутнього.

Вдівство також не гарантувало ні статків, ні належної допомоги. У Франції становище вдів залежало від майна, професії померлого чоловіка, кількості дітей, родинних зв'язків і місцевих форм опіки, пенсійне забезпечення було далеко не загальним. Одні вдови продовжували підприємницьку справу чи жили з ренти, інші потребували благодійності й намагалися не допустити розлучення з дітьми через бідність.

Додатковим викликом для незаміжньої жінки ставав контроль за пристойністю її поведінки, її сексуальністю. Особливо важким було становище матері-одиначки поза шлюбом, яка повинна була самостійно забезпечувати та виховувати дитину, водночас переживаючи суспільну зневагу через втрату репутації. До неї ставилися набагато гірше, підозрюючи у розпусті, ніж до вдови з дітьми, яка сприймалася як гідна співчуття.

У містах незаміжні жінки були менш помітними і мали відносну анонімність, гублячись серед великої кількості бідних, знедолених, асоціальних, злочинних груп чисельного населення, до яких була прикута поліцейська увага. Але часто вони ставали об'єктами нагляду відповідних органів влади за підозрою у «неналежній поведінці», що створювало низку проблем.

Слід зазначити, що життя поза шлюбом могло означати не лише втрату захисту, а й певні переваги: більший контроль над доходом, майном, працею та часом. В англійському праві повнолітня незаміжня жінка могла володіти майном і виступати в суді самостійніше, ніж дружина, обмежена доктриною coverture. Однак незаміжність не скасовувала бідності, класових бар'єрів,

залежності від родичів або обмежень жіночої освіти. Переваги статусу ставали реальними тоді, коли існували ресурси для їх використання.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Femme sole (зі старофранцузької – самостійна / самотня жінка, вимовляється як «фам соль») – це юридичний термін в англійському загальному праві (Common Law), який позначав незаміжню жінку (дівицю, удову або розлучену) як самостійного суб'єкта права, що володіє повною цивільною та майновою дієздатністю.

Відомою незаміжньою жінкою, яка змогла досягти успіху, була французька дворянка XVII ст. Генрієтта де Конфлан (1632–1712), чий життєвий шлях у сучасній гендерній історіографії (зокрема у працях французьких дослідниць Жульєтт Еймо та Клер-Ліз Гайяр) подається як яскравий приклад того, як незаміжжя може перетворитися з вимушеної обставини на інструмент особистої та економічної автономії. Вона походила зі шляхетного роду, проте занепад родинних статків позбавив її належного посагу, необхідного для укладення рівноцінного шлюбу. Вона не мала змоги (або бажання) вступити до монастиря чи вийти заміж за розрахунком і залишилася повнолітньою незаміжньою жінкою. Цей статус за французьким звичаєвим правом дав їй змогу зберегти юридичну самостійність та дієздатність. На відміну від заміжньої жінки, яка підпорядковувалася чоловікові, Генрієтта мала право особисто розпоряджатися фінансами, майном та укладати цивільні угоди. Вона вступила на службу до впливової герцогині, отримала покровительство у вищих аристократичних колах і завдяки власній активності, діловим якостям та розуму зуміла відновити добробут і статус своєї родини. Протягом усього життя вона опиралася суспільним вимогам щодо обов'язкового шлюбу, довівши, що незаміжність у XVII ст. могла слугувати дієвим простором для особистої свободи, активної соціальної діяльності та досягнення авторитету в суспільстві.

Іншою можливістю вижити була релігійна спільнота, яка могла забезпечувати проживання, навчання та діяльність у сфері освіти, догляду й допомоги бідним. У католицьких країнах XIX – початку XX ст. жіночі конгрегації створювали особливий простір праці та організованого життя для незаміжніх, але водночас вимагали дисципліни й підпорядкування. При цьому монастирський шлях не завжди був добровільним: венеційка Арканджела Таработті, примусово віддана до монастиря у XVII ст., виступила проти такого родинного розпорядження жіночою долею.

Габріель Сюшон (1632–1703), французька філософиня та письменниця епохи Просвітництва, захисниця прав жінок і свободи особистості у Франції, мала унікальний життєвий досвід: у юності батьки віддали її до монастиря, де вона провела понад 20 років. Згодом вона змогла залишити чернече життя, повернутися до світського світу та присвятити решту життя філософії. Власні погляди на незаміжнє життя Сюшон виклала у своїй праці «Про добровільний

целібат» (1700). У цій книзі вона ввела революційне для XVII століття поняття – «нейтральне життя» (la vie neutraliste). Згідно її концепції, у XVII ст. існувало два традиційні шляхи для жінок: шлюб і монастир, і ці обидва варіанти підпорядковують жінку або чоловіку, або чернечим обітницям та церковній ієрархії. Вона пропонувала в якості альтернативи «нейтральне життя» (світський целібат). На її думку, незаміжня жінка має можливість присвятити своє життя освіті, читанню, роздумам, подорожам, самостійному пізнанню світу та розвитку власних інтелектуальних здібностей. Сюшон стверджувала, що всі люди, включаючи жінок, від природи наділені розумом і правом на свободу. Тож незаміжня жінка не є «неповноцінною» чи «нереалізованою» особою, а, навпаки, повноцінний суб'єкт, який здатен жити самостійно та самодостатньо. Фактично Сюшон створила один із перших у Європі практичних та філософських посібників про те, як жінці жити самостійним, інтелектуально насиченим і вільним від чоловічого контролю життям.

У першій половині XX ст. розширення доступу до освіти та професійної сфери значно збільшило можливості для самостійного життя жінок. Водночас цей процес супроводжувався глибоким соціальним парадоксом: у багатьох галузях зайнятості саме шлюб ставав офіційною підставою для позбавлення роботи.

У Великій Британії діяв так званий «шлюбний бар» (marriage bar) – дискримінаційна вимога обов'язкового звільнення з посади одразу після одруження або пряма заборона приймати на роботу заміжніх жінок. У державній цивільній службі це правило підтримувалося аж до 1946 р.

«Стокгольмський шлюб»: специфічний скандинавський досвід

У європейській історії Нового часу інститут шлюбу тривалий час перебував під монопольним контролем церкви та держави. Проте соціально-економічні трансформації XIX ст., викликані швидкою урбанізацією та промисловою революцією, породжували нові, альтернативні форми сімейного життя. Одним із найяскравіших і водночас суперечливих феноменів цього періоду став «стокгольмський шлюб», також відомий як «одруження на стокольмський манер».

Під цим терміном історики розуміють не окрему юридичну форму шлюбного договору, а поширену практику фактичного співжиття чоловіка й жінки без офіційного церковного вінчання чи державного реєстру. Цей соціокультурний феномен досяг свого піку у столиці Швеції – Стокгольмі – у другій половині XIX ст. Він став унікальною моделлю адаптації міських низів до реалій індустріальної епохи, продемонструвавши складну взаємодію між бідністю, економічним розрахунком, нормами моралі та жагою до особистої свободи.

Стокгольм другої половини XIX ст. переживав небачений демографічний вибух, що супроводжувався масовою міграцією селян до міста в пошуках роботи. Умови життя робочого класу були надзвичайно важкими: хронічне

безробіття, брак житла та висока вартість офіційної церковної процедури одруження робили традиційний шлюб недоступною розкішшю для багатьох працівників.

Масштаби цього явища найкраще ілюструють статистичні показники народжуваності поза шлюбом. Якщо по всій Швеції у 1860–1870-х рр. частка позашлюбних дітей трималася на відносно стабільному рівні близько 10%, то в Стокгольмі цей показник сягав катастрофічних за мірками тогочасного консервативного суспільства 40%. Наприкінці 1870-х та у 1880-х рр. кількість дітей, народжених поза офіційним шлюбом у столиці, коливалася в межах 35–40% (а в окремих робітничих кварталах перетинала позначку у 50%). Важливо зазначити методологічну різницю: 40% – це частка позашлюбних народжень, а не загальна кількість усіх пар, що практикували «стокгольмський шлюб» (адже далеко не всі такі стосунки завершувалися народженням дітей). Проте ці цифри чітко демонструють, що для значної частини стокгольмського пролетаріату та дрібної буржуазії життя без шлюбного свідоцтва стало масовою нормою побутової поведінки.

Історіографічні дискусії щодо природи «стокгольмських шлюбів» поділяють дослідників на два основні табори. Їх розгляд дозволяє зрозуміти мотиви чоловіків і жінок, які обирали такий спосіб життя.

Традиційна точка зору наголошує на бідності. Офіційне одруження в Швеції вимагало сплати чималих церковних та адміністративних мит, наявності певного майнового цензу та довідки про «добру поведінку» й сплату податків. Для робітників фабрик, служниць і будівельників зібрати таку суму зазвичай було важко чи навіть неможливо. Крім того, умовою укладання шлюбу часто була наявність постійного житла, а квартирна криза в Стокгольмі перетворювала пошук помешкання на квест. У таких умовах чоловік і жінка просто починали орендувати спільну кімнату й жити разом, відкладаючи «формальності» на невизначений термін, який найчастіше так і не наступав. Сучасні гендерні дослідження, зокрема праці шведських істориків, таких як Івонн Сванстрьом та Маргарета Матович, акцентують на іншій стороні медалі – прагненні жінок до емансипації та захисту власних прав.

Відповідно до тогочасного шведського законодавства, заміжна жінка автоматично підпадала під опіку чоловіка. Вона втрачала повну правову дієздатність: не могла самостійно розпоряджатися власним заробітком, відкривати банківські рахунки чи укладати фінансові договори без письмової згоди чоловіка.

Натомість неодружена жінка, яка досягла повноліття (у 1858 р. закон дозволив незаміжнім жінкам звертатися по статус повнолітності, а в 1884 р. вік повнолітності для них було знижено до 21 року), зберігала юридичну та фінансову незалежність. Жінка, яка заробляла власні гроші на фабриці, у пральні чи сфері послуг, могла свідомо уникати офіційного шлюбу, щоб не втратити контроль над власними фінансами та не потрапити в юридичне підпорядкування партнера.

Попри відсутність шлюбного штампу, «стокгольмські шлюби» часто мали характер довготривалих, стабільних і відносно гармонійних союзів. Партнери спільно вели господарства, виховували дітей, носили однакові прізвища (часто жінка неофіційно брала прізвище чоловіка) і виступали перед сусідами як подружжя.

Однак правова вразливість таких союзів була величезною. Це передусім майнові ризики у разі смерті партнера. Оскільки закон не визнавав такого партнерства, жінка не мала жодних законних прав на спадщину у разі раптової смерті чоловіка. Навіть якщо пара прожила разом 20 років і нажила майно, усе воно відходило біологічним родичам чоловіка (братам, сестрам чи батькам), а жінка разом із дітьми ризикувала залишитися на вулиці без копійки.

Також могли порушуватися права позашлюбних дітей: Хоча законодавчі реформи у Швеції поступово покращували права позашлюбних дітей, зокрема право на аліменти та частковий спадок від батька, за умови визнання батьківства, соціальна стигматизація дитини «з незаконного зв'язку» залишалася відчутною.

Пари, що перебували у стокгольмському шлюбі, потрапляли під поліцейський та церковний нагляд, оскільки вони формально порушували тогочасні норми моралі, Офіційні органи часто розглядали незареєстровані пари як осередки розпусти або потенційної злочинності, що створювало додатковий психологічний тиск.

«Стокгольмський шлюб» у Швеції XIX ст. був багатогранним соціальним феноменом. Він слугує важливим доказом того, жінки не завжди сліпо підкорялися панівним нормам закону та релігії, а створювали власні гнучкі стратегії виживання й самореалізації. Вивчення цього феномену дозволяє історикам глибше зрозуміти реальний, а не декларативний стан гендерних відносин у міському середовищі модерної Європи.

3. Місце європейської жінки в структурах повсякденності

Повсякденність як простір соціальних зв'язків і впливів

Історію еволюції статусу, ролі і реального становища європейської жінки неможливо зрозуміти лише через зміни законодавства, політичні події та діяльність видатних особистостей. Не менш важливим було повсякдення – одна з основних складових реального життєвого простору людини, де концентруються усі плани, амбіції, мрії, ілюзії, реалізуються справжні життєві сценарії. Вивчення жіночих спільнот Європи Нового часу і міжвоєнного періоду XX ст. доводять, що повсякденне життя було не лише сферою підпорядкування усталеним нормам, а й середовищем, у якому жінки знаходили можливості для участі, впливу та самовираження.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Повсякденність – це сфера людського життя, яка охоплює щоденні, прогнозовані, повторювані практики, рутину, побут та перебіг життя людини у його звичних умовах.

Упродовж XVII – першої половини XX ст. ці можливості змінювалися, проте не призводили до швидкого переходу від залежності до свободи. Це був довгий важкий шлях, де часто за успіхом йшло розчарування, а прогрес закреслювався відкатом назад. До того ж не існувало єдиного досвіду «європейської жінки» – соціальне походження, достаток, сімейний стан і середовище проживання визначали різні способи включення в суспільне життя. Важливим чинником моделі повсякденного життя кожної конкретної жінки були національні особливості, притаманні окремим націям і країнам. Тому аналіз жіночої повсякденності потребує уваги не лише до спільних обмежень, а й до вивчення відмінностей між жінками.

Вивчення гендерних взаємин у щоденному перебігу життя потребує усвідомлення: а з чого складається повсякденний світ людей, що саме визначає його темп, ритм, зміст. Розглядаючи жіночу повсякденність, варто розуміти її у широкому сенсі, пильно приглядаючись до культури харчування, особливостей організації житлового простору, моди і стилю, турботи про здоров'я та красу, щоденні ритуали, господарські обов'язки, догляд дітей, старих батьків, дозвілля, коло спілкування тощо.

Передусім повсякденність постає як система соціальних зв'язків. Для жінки доби Нового часу найближчим середовищем існування були родина, домогосподарство та місцева спільнота. Проте ці середовища не становили ізольованих світів. Людина одночасно належала до кількох кіл взаємодії, а її становище залежало від того, наскільки вона була визнана в кожному з них. Родинна приналежність могла забезпечувати підтримку, але і встановлювала межі поведінки. Сусідство відкривало доступ до потрібної інформації та допомоги, водночас роблячи життя доступним для постійного спостереження. Дослідження жіночих модерних спільнот розглядає жіночу самостійність саме в такому поєднанні колективних вимог і можливостей особистої дії.

Повсякденні взаємини мали значення, яке не завжди віддзеркалювалося у формальних документах. Здатність підтримувати зв'язки, звертатися по допомогу, переконувати або посередничати могла створювати можливості впливу навіть там, куди офіційно жінка не мала доступу. Водночас такий вплив залишався залежним від конкретних стосунків і не був рівнозначним гарантованому праву. Історія зберегла імена, зокрема представниць еліт, які нерідко діяли не напряму, оскільки загальновизнані шляхи до влади були для них обмежені.

Тому місце жінки в повсякденному житті доцільно визначати не лише запитанням, що їй дозволялося за законом. Необхідно також з'ясовувати, з ким вона могла взаємодіяти, на чию підтримку спиралася, перед ким мусила виправдовувати свої вчинки та які ресурси могла залучити для їх здійснення.

Такий підхід дозволяє побачити взаємозалежність особистого становища й соціального оточення, не ототожнюючи обмеженість формальних прав із цілковитою відсутністю дієздатності.

Модель «окремих сфер» і складність реального життя

У XIX ст. впливовим способом пояснення гендерних відмінностей стала модель «окремих сфер», яка пов'язувала жіноче призначення з приватним життям, а чоловіче – з публічною діяльністю. Для історії повсякденності вона важлива передусім як нормативне уявлення: воно визначало, яку поведінку вважали належною, які жіночі прагнення потребували додаткового обґрунтування та як оцінювали вихід за очікувані межі. Проте не можна погодитися на використання цієї моделі як вичерпної характеристики суспільства.

Проблема полягає в тому, що чітке розмежування приховує взаємозв'язок різних сфер життя. Домашній простір залежав від взаємин поза домом, а публічна присутність людини – від її родинного становища та репутації. Тому жіноче життя не можна розкласти на два відокремлені і нерухомі сегменти. Дослідницька критика «окремих сфер» пропонує натомість вивчати конкретні відносини, способи взаємодії й історично змінні межі доступного.

Звідси випливає необхідність розрізняти припис і практику. Твердження, що жінці «належить» залишатися в певному середовищі, свідчить про наявність відповідної норми, але не доводить її повного виконання. Так само окремий приклад активної участі не спростовує існування обмежень. Історична картина виникає зі співвіднесення цих двох рівнів: очікуваного порядку та реальних способів життя.

Початок XX ст., особливо Перша світова війна, поставив усталені структури повсякденності перед серйозними випробуваннями. Жіноча присутність стала помітнішою в тих просторах і ситуаціях, які раніше здебільшого пов'язували з чоловіками. Значення цих змін полягало не лише в розширенні переліку занять, змінювалися повсякденні маршрути, коло взаємодій і досвід самостійного ухвалення рішень. Водночас варто намагатися на тлі глибоких трансформацій жіночої повсякденності бачити як нові можливості, так і збереження традиційних уявлень про жіночу роль.

Воєнна необхідність могла зробити певну поведінку, до того неприпустиму, прийнятною, не перетворюючи її на безумовно визнане право. Після завершення війни частину нових свобод намагалися обмежити, повертаючи до життя старі стереотипні правила гендерної організації суспільства, тому для об'єктивнішого розуміння міжвоєнного повсякдення важлива саме ця суперечність між набутим досвідом і прагненням відновити попередні очікування.

Не менш важливо уникати сприйняття війни як єдиного джерела жіночої самостійності. Такий підхід применшував би попередні форми участі, які існували в родинах, сусідствах і спільнотах. Воєнні зміни варто розглядати в

ширшій перспективі: вони загострили суперечності, зробили частину жіночої діяльності видимішою та поставили питання про відповідність суспільних норм реальному досвіду.

Виміри жіночої повсякденності: простір, час, самостійність, система оцінювання

Поширене уявлення про історичне повсякдення пов'язує жінку із домом, а чоловіка – із зовнішнім світом. Однак дослідження просторових практик показують, що така схема надмірно спрощує реальність. Навіть у суспільствах, де домашню сферу вважали належним місцем для жінок, межа між внутрішнім і зовнішнім простором залишалася вельми прозорою.

Житло не завжди було відокремленим приватним помешканням у сучасному розумінні: його приміщення могли виконувати кілька функцій, а способи їх використання змінювалися залежно від обставин.

Особливо показовими були поріг, вихід через двері і вікно – місця, які одночасно належали до дому й були повернуті до вулиці. Дослідження гендерних відносин у містах засвідчують, що на майданчику навколо будинку виконувались не лише дії господарського характеру, а й відбувався обмін новинами, сусідське спілкування, сварки та суперечки. Тут обговорювали й захищали репутацію, висловлювали претензії та підтримували зв'язок із життям вулиці. А отже, перебування в межах власного дому не обов'язково означало відстороненість від спільноти.

Це спостереження важливе для розуміння жіночої присутності в суспільному житті. Між замкненістю в помешканні та повною свободою пересування існувало багато проміжних форм участі. Жінка могла бути добре поінформованою про місцеві справи, підтримувати численні контакти й впливати на громадську думку, не залишаючи найближчого оточення. Водночас така включеність у спільноту означала, що її власні вчинки також ставали предметом обговорення. Просторова близькість полегшувала взаємодопомогу та посилювала взаємний контроль.

Тому історію жіночого простору не варто сприймати лише як поступове розширення відстані від дому до вулиці. Важливо встановлювати, за яких умов жінка перебувала в певному місці, якою була мета її присутності та як її поведінку оцінювали оточення й вона сама. Одна й та сама територія могла бути доступною для виконання суспільно схваленої ролі, але викликати осуд, якщо перебування в ній сприймалося як порушення очікуваних правил. Методологія дослідження гендеру й простору саме тому наголошує на мінливості значень місця, а не на незмінному поділі територій на «чоловічі» та «жіночі».

Велике значення мають і соціальні відмінності та нерівність повсякденного досвіду. Належність до жіночої статі не визначала однакових життєвих умов. Представниця привілейованого середовища могла мати впливові зв'язки й доступ до ресурсів, але її поведінка водночас

підпорядковувалася очікуванням щодо відповідності свого соціального статусу та родинного престижу. Жінка з непривілейованих верств могла частіше обертатися в зовнішньому просторі, не маючи при цьому ані матеріальної безпеки, ані відповідного суспільного авторитету. Звідси випливає, що видима присутність поза домом ще не свідчить про вищий ступінь свободи, як і перебування в домашньому середовищі не завжди означає відсутність впливу.

Поняття «доступність» і «самостійність» не є тотожними. Людина могла мати можливість пересуватися, але не визначати мету власного пересування; могла відповідати за важливі рішення, проте залежати від чужого схвалення; могла користуватися родинними ресурсами, не контролюючи їх. Тому становище жінки варто аналізувати через сукупність можливостей: діяти, відмовлятися, обирати, звертатися по підтримку й захищати прийняте рішення. Така постановка питання відповідає дослідженням жіночої дієздатності в межах спільнот, які одночасно обмежували особистість і створювали умови для її дії.

Одним із найважливіших механізмів регулювання повсякденного життя була репутація – оцінка людини її оточенням. У місцевих спільнотах вона формувалася через спостереження, розмови, суперечки та публічне тлумачення вчинків. Дослідження модерної вулиці показують, що честь і добре ім’я були предметом активного захисту, а двері та прилеглий до житла простір ставали місцями, де репутацію оскаржували або підтверджували.

✅АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Репутація (від лат. *reputatio* – обдумування, розгляд) – це громадська думка, соціальна оцінка або усталене уявлення про особу чи інший об’єкт, що формується на основі їхніх минулих вчинків, заяв, досвіду взаємодії та результатів діяльності.

Соціальний контроль не обмежувався офіційними приписами. Його здійснювали люди, з якими жінка постійно взаємодіяла. Звичність та передбачуваність такого контролю робила його особливо дієвим: поведінку оцінювали не лише після помітного порушення, а й у процесі щоденного життя. Водночас місцева спільнота не була одностайним наглядачем. Ті самі зв’язки могли допомогти захистити добре ім’я, здобути підтримку або запропонувати інше пояснення суперечливої ситуації. Отже, громадська думка була не лише засобом тиску, а й простором боротьби за визнання.

У цьому контексті жіночу поведінку не слід оцінювати лише через протиставлення покори й відкритого протесту. Між ними існували переговори, пристосування, вибіркове дотримання норм і використання авторитету інших людей. Можливість діяти часто полягала не в запереченні всього порядку, а в пошуку прийнятного способу досягти конкретної мети. Саме такі менш помітні форми участі дозволяють краще вивчити жіночі спільноти і неофіційні канали впливу.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Соціальний контроль – це система методів, засобів та регуляторів, за допомогою яких суспільство та його інститути забезпечують дотримання людьми загальноприйнятих норм, правил і цінностей, а також запобігають відхиленням у поведінці.

Важливим виміром повсякденного становища було не лише місце перебування, а й можливість розпоряджатися часом. Для аналізу жіночого досвіду недостатньо встановити, які простори формально були відкриті. Потрібно також запитати, чи могла жінка обирати час своєї присутності, змінювати запланований порядок дій або віддавати перевагу власним намірам. У такій перспективі просторова доступність і особиста самостійність постають як пов'язані, але різні характеристики. Це продовжує запропонований дослідниками підхід до простору як до мінливої системи соціальних відносин, що допомагає точніше говорити про жіночу дієздатність. Вона не обов'язково означала незалежність від усіх зобов'язань. Ідеться радше про можливість впливати на обставини власного життя: домовлятися про їх зміну, визначати пріоритети й знаходити підтримку для своїх рішень. Дослідження жіночих колективних середовищ показують, що самостійність могла виникати всередині взаємозалежних відносин, а не лише внаслідок виходу з них. Проте межі жіночої самостійності не були однаковими для жінок, які належали до різних соціальних категорій.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Самостійність – це здатність людини одноосібно ставити мету, приймати рішення, діяти та нести відповідальність за свої вчинки й їхні наслідки, мінімально залежачи від зовнішніх впливів, чужої думки чи допомоги.

4. Повсякденні обов'язки господині

Домашнє господарство як система жіночої праці

Домашні обов'язки становили одну з найбільш постійних і найменш відокремлених від особистого життя форм жіночої праці. Їхній результат був необхідним щодня, але рідко набував остаточно завершеного вигляду: приготовану їжу одразу з'їдали, прибрані приміщення потребували впорядкування, випрана білизна швидко бруднилася і опинялася в кошику. На відміну від виготовлення будь-якого предмета, підтримання дому означало постійне відновлення умов життя. Саме тому знову історію домашнього господарства доцільно розглядати не як перелік побутових операцій, а як історію організації часу, ресурсів і людських зусиль.

У XVII–XVIII ст. домашній простір не був лише місцем відпочинку після роботи. У ньому поєднувалися переробка продуктів, приготування їжі,

догляд за близькими, зберігання майна, різноманітні виробничі заняття та спілкування. Дослідження Сари Пеннелл розглядає кухню тогочасної Англії як осередок діяльності, соціальних взаємин і конфліктів. Її облаштування, оснащення та склад людей, які в ній працювали, змінювалися разом із ширшими економічними й культурними перетвореннями. Тому кухня була не незмінним тлом жіночого життя, а історично мінливим робочим середовищем.

Поняття «домашні обов'язки жінки» не означає однакового набору дій для всіх представниць жіноцтва. Воно охоплює і фізичну працю, і нагляд, і планування, і забезпечення взаємодії між людьми. При цьому можливість делегувати роботу не скасовувала суспільного очікування, що саме господиня відповідатиме за належний стан дому. Для аристократки або заможної землевласниці господарювання могло означати насамперед керівництво людьми, запасами й фінансами, а не особисте приготування кожної страви. У посібнику Джервейза Маркгема «Англійська господиня», уперше виданому 1615 р., до компетентностей господині належали кулінарія, пивоваріння, догляд за вином, оброблення льону й конопель, прядіння, фарбування та турбота про здоров'я. У трактаті «Про виховання дівчат» 1687 р. Франсуа Фенелон пов'язував обов'язки дружини і матері з вихованням дітей, наглядом за прислугою, контролем витрат, орендними справами та отриманням доходів. Він рекомендував дівчатам знання арифметики, основ майнових відносин і прав та обов'язків землевласників, тобто визнавав управлінську складність цієї діяльності.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Ізабелла Бітон. «Книга ведення домашнього господарства» (1861). Глава I «Господиня», § 1. Господиня як керівниця дому

Переклад з англійської

Порівняння Ізабелли Бітон господині з командиром армії та керівником підприємства

Як командир армії або керівник будь-якої справи, так і господиня дому задає тон усьому, чим керує. Її дух відчуватиметься в усьому господарстві; і що розумніше й сумлінніше вона виконує свої обов'язки, то більшою мірою прислуга наслідуватиме її приклад.

З-поміж усіх набутих знань і вмінь, які особливо пов'язують із жіночим характером, жодні, на нашу думку, не заслуговують на вищу оцінку, ніж обізнаність у веденні домашнього господарства, адже від неї повсякчас залежать щастя, затишок і добробут родини.

На підтримку цієї думки можемо навести слова автора «Векфілдського священника»: «Скромна дівчина, розсудлива дружина та дбайлива мати

родини значно корисніші в житті, ніж філософи у спідницях, галасливі героїні чи королеви-войовниці. Жінка, яка робить щасливими свого чоловіка й дітей, відвертає першого від пороків, а других привчає до чесноти, – значно гідніша постать, ніж пані, описані в романах, чиє єдине заняття – вбивати чоловіків стрілами зі свого сагайдака або зі своїх очей».

📖 *Beeton I. The Book of Household Management. London : S. O. Beeton, 1861. Chapter I: The Mistress. § 1. Електронне відтворення: Victorian London. URL: https://www.victorianlondon.org/publications7/beeton-01.htm (дата звернення: 19.08.2026).*

У середньому класі «бути господинею» означало поєднувати фінансову ощадливість, нагляд за однією чи кількома служницями, виховання дітей і демонстрування респектабельності.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Ізабелла Бітон. «Книга ведення домашнього господарства» (1861). Глава I «Господиня», § 16. Облік домашніх витрат

Переклад з англійської

Рекомендації Ізабелла Бітон щодо фіксації витрат

Книгу обліку домашніх витрат слід вести неодмінно – своєчасно й точно. Ми рекомендуємо такий спосіб ведення домашніх рахунків: щодня записувати в окремий щоденник кожну суму, сплачену цього дня, хоч би якою малою вона була. Наприкінці місяця ці платежі слід розподілити за відповідними рубриками: «М'ясник», «Пекар» тощо. Так буде видно, яка частка витрат припадає на кожного постачальника, і можна буде порівнювати витрати різних місяців. Підбивати підсумки домашнього обліку слід не рідше ніж раз на місяць, щоб перевіряти, чи відповідає фактичний залишок грошей записам у щоденнику. Суддя Галібертон ніколи не писав правдивіших слів, ніж ці: «Не є багатим той, чиї витрати перевищують його доходи, і не є бідним той, чиї надходження перевищують видатки».

Якщо у великому господарстві наймають економку, господині доцільно регулярно перевіряти її рахунки. Тоді будь-яке помітне збільшення витрат можна буде легко пояснити, а економка матиме змогу із задоволенням переконатися, чи вдалося їй добре й ощадливо керувати дорученою частиною господарства».

📖 *Beeton I. The Book of Household Management. London : S. O. Beeton, 1861. Chapter I: The Mistress. § 1. Електронне відтворення: Victorian London. URL: https://www.victorianlondon.org/publications7/beeton-01.htm (дата звернення: 19.08.2026).*

Для бідної міської матері відсутність прислуги означала власноручне готування, прання, носіння води, прибирання та догляд за дітьми, часто у

тісному помешканні. У сільському господарстві й домогосподарстві побутові завдання переплітaлися з переробленням продуктів і сировини, а частину роботи виконували молодші та підлеглі члени господарства. У численних довідниках, керівництвах, порадах і настановах молодим господиням XIX ст. домашня компетентність, кажучи сучасною мовою, ставала важливою складовою образу «правильної» дружини та матері.

Побутова праця організовувалася не лише переліком справ, а й необхідністю узгоджувати їх у часі: розпалений вогонь забезпечував тепло, гарячу воду та готування, а годування немовляти переривало інші заняття. У заможному домі цей ритм розподілявся між багатьма працівниками; у бідному одна жінка мусила пристосовувати домашній день до роботи чоловіка, шкільного розкладу дітей і доступу до води. Повторюваність не означала простоти: запізнення з однією операцією змінювало послідовність наступних.

Ізабелла Бітон пропонувала господині рано вставати, перевіряти, чи діти вимиті та вдягнені, забезпечувати своєчасний сніданок, а після нього оглядати кухню й господарські приміщення, давати розпорядження та видавати потрібне з комори. Після цього вона передбачала час для навчання дітей, перевірки їхнього гардероба, читання, музики або садівництва. Такий порядок уже передбачав працю підлеглих: ранковий огляд кухні господинею не дорівнював самостійному виконанню всіх кухонних справ.

Сам перелік адресатів книги І. Бітон – від кухарки та покоївки до пралі й няні – свідчить про можливу спеціалізацію праці, але водночас включає «maid-of-all-work», тобто служницю для різних робіт. Отже, поділ обов’язків був не загальним правилом, а можливістю, що залежала від ресурсів господарства. У великому маєтку між господинею й виконавицями роботи існувала ієрархія: економка розподіляла завдання, кухарка відповідала за страви, покоївки, пралі та посудниці виконували спеціалізовані операції. Водночас хатнє обслуговування не було винятково жіночим: дворецькі, лакеї, управителі й кухарі-чоловіки посідали окремі, нерідко впливові позиції.

Цікаво поглянути на один той самий будинок із погляду служниці. Для членів родини він був середовищем приватності та комфорту, для неї – місцем праці, де поведінка, час і результат роботи підлягали оцінюванню. Служниця жила в домі роботодавців, але не користувалася їхнім комфортом на рівних умовах. Дослідження Джона Стобарта показує, що молодші слуги нерідко ділили скромні кімнати на горищі, тоді як економки й управителі мали окремі, краще опалювані приміщення. Тому гендерну нерівність потрібно аналізувати разом із класовою: домашня автономія однієї жінки могла спиратися на тривалу, низькостатусну працю іншої. Гендерна історія домашнього господарства повинна зберігати цю подвійну перспективу.

Кухонний клопіт

Левову частку усього робочого часу жінки-господині займала організація приготування їжі, оскільки вона визначала потреби родини, де купувати продукти і які, як їх зберігати, які страви обирати тощо. Приготування їжі було не тільки перетворенням сировини на страву, а й узгодженням матеріальних можливостей, часу, вподобань родини і правил гостинності.

Забезпечення харчуванням починалося задовго до подавання страв: потрібно було придбати або виробити продукти, оцінити їхню якість, забезпечити паливо й воду, зберегти запаси та використати залишки. У виданні Ганни Вуллі «Королівська комора» (1672) кулінарні рецепти сусідять із порадами щодо маринування, зацукровування, напоїв, лікувальних сумішей і їжі для хворих. Межа між кухнею, коморою та домашнім доглядом за здоров'ям була тут значно менш чіткою, ніж у сучасних спеціалізованих посібниках.

Сезонність визначала не тільки меню, а й трудовий календар господині. Г. Вуллі описувала багатоденні способи вимочування цитрусових, послідовного нагрівання сиропів і сушіння плодів, що вимагали нагляду та повторних операцій. У Бітон літні місяці пов'язувалися із заготівлею фруктів і варення, а осінь – із плодами пізнього врожаю та підготовкою до холодів. Запаси зменшували залежність від щоденної покупки, але самі були результатом праці, витрат цукру, посуду, місця й палива. Вдосконалення методів зберігання харчових запасів із часом значно змінює перелік жіночих справ на кухні. Прикладом може бути оприлюднення 1810 р. способу консервування нагріванням у герметично закритих посудинах Ніколя Аппера.

Вже у XVII ст. вагомою складовою домашньої кухонної «науки» стає кулінарна книга, яка містила рецепти приготування їжі та виклад знань і досвіду авторів. Дуже популярною була книга Ганни Вуллі «Шафа в королівському стилі, або Багата скринька» (1670). Це класичний посібник XVII століття з ведення домашнього господарства, який містить близько 600 кулінарних і медичних рецептів, створений однією з перших професійних англійських письменниць. Книга містила рецепти зберігання продуктів, виготовлення солодощів і приготування їжі. Прикладом подібних «підручників» є також французька «Буржуазна кухарка» (1746) Менона та «Практична куховарська книга» (1845) Генрієтти Давідіс. Але така література була адресована заможним жінкам, які могли собі дозволити перейматися, чим здивувати родину за столом. Для бідних родин головною проблемою була не відсутність складних рецептів, а нестача грошей: часто раціон доводилося різко скорочувати, коли оренду й інші платежі відкладати вже не могли. Часто кращу частку отримував чоловік-годувальник, від працездатності якого залежали доходи, а матері й дітям залишалося менше.

Рутинні побутові справи

Жіночі домашні турботи передбачали й інші господарські операції. Опалення вогнем вимагало заносити до оселі паливо, прибирати попіл, чистити решітки й каміни, користування переносною водою – наповнювати посудини й виносити використану воду. Прання складалося з багатьох операцій: сортування, замочування, нагрівання води, тертя або вибивання, полоскання, віджимання, сушіння, прасування та, за потреби, крохмалення. Ручна праця залежала від погоди, місця для сушіння і доступу до води, тому пральний день міг порушувати звичайний розклад інших справ. У великому домі це була спеціалізована робота праль; у бідному господарстві вона додавалася до обов’язків матері або виконувалася іншими жінками за плату.

Догляд за речами також означав підтримання їхньої придатності: лагодження одягу, пришивання ґудзиків, перероблення дитячих речей, ремонт білизни й сезонне зберігання вовни та хутра. Господиням радили завчасно перешивати простирадла, переміщуючи менш зношені краї до середини, а літо використовувати для огляду й ремонту домашньої білизни. Підтримання порядку було способом зберігати майно, а не тільки прикрашати житло; особливо виразно це видно там, де заміна речі загрожувала скороченням харчових витрат.

У XIX ст. побут дедалі частіше характеризували мовою гігієни. Флоренс Найтінгейл у «Нотатках про догляд» виділяла чисте повітря, чисту воду, належне водовідведення, чистоту й освітлення як умови здорового житла. Вона критикувала сухе змахування пилу, яке лише переносить його з місця на місце, і рекомендувала вологу тканину. Її настанови потрібно читати в контексті тогочасної санітарної думки: не всі історичні пояснення причин хвороб відповідають сучасній медицині.

Гігієнічні вимоги могли посилювати значення жіночих знань, але водночас збільшували відповідальність за наслідки, яких жінка не могла усунути самотужки. Мати в перенаселеній кімнаті не могла забезпечити дитині окрему спальню, чисте повітря й постійну гарячу воду самим лише старанням.

Турбота про близьких

Домашні обов’язки охоплювали не лише матеріальні речі, а й підтримання щоденної життєздатності інших: годування, одягання, супровід, догляд під час хвороби та організацію відпочинку. Це умовно можна назвати працею турботи, яка передбачала дії, спрямовані на забезпечення тілесних, емоційних і повсякденних потреб залежної людини. Історично такі дії могли бути родинним обов’язком, сусідською взаємодопомогою або оплачуваною роботою, догляд не зводився тільки до безкорисливої материнської любові.

Франсуа Фенелон вимагав від матері визначати характер і здібності дитини, добирати людей, які її оточують, та зберігати виховний авторитет без втрати довіри. Це засвідчує, що материнство розуміли як заняття, яке потребує судження, досвіду та навчання, а не лише як природний наслідок народження дитини. У заможних родинах турбота розподілялася між матір'ю, годувальницею, нянькою, дитячою покоївкою та вчителькою чи гувернанткою; відповідні ролі не були тотожними. І. Бітон окремо розглядала особисту гігієну дітей, їхній одяг, регулярний сон і домашні розваги. Читання вголос, музика, настільні ігри та рукоділля включалися до культурно впорядкованого сімейного вечора, проте їхня доступність залежала від часу, простору й виконання інших справ прислугою. Італійський досвід Марії Монтессорі показує іншу організацію турботи на початку XX ст.: перший римський «Дім дітей» відкрився 1907 р. для дітей мешканців багатоквартирного будинку. У її методиці вправи практичного життя включали вмивання, порядок, догляд за предметами, взаємодопомогу й підготовку до самостійного одягання.

Догляд за хворими й літніми вимагав іншого темпу: подавання їжі, чистої постілі, тиші, спостереження та організації допомоги під час відсутності доглядальниці. Ф. Найтінгейл зверталася до жінок, які відповідають за здоров'я дитини або недужого, і закликала думати не лише про власне виконання процедур, а й про безперервність догляду. Така відповідальність могла давати жінці авторитет, але не гарантувала ані оплати, ані відпочинку; дослідження Рівз показує, наскільки догляд у бідній родині залежав від загальних ресурсів.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Флоренс Найтінґейл. «Нотатки про догляд: що він означає і чого не означає», 1859/1860 рр., вступ. Подвійне датування вказує на вихід книжки наприкінці 1859 р. та поширене датування ранніх видань 1860 р.

Переклад з англійської

Про обов'язок жінки доглядати за дітьми і хворими

Ці нотатки аж ніяк не призначені бути системою міркувань, за якою доглядальниці могли б самотужки навчитися догляду, і ще менше – підручником для навчання доглядальниць. Вони мають лише дати матеріал для роздумів жінкам, які особисто відповідають за здоров'я інших. Кожна жінка, або принаймні майже кожна жінка в Англії, у певний момент свого життя відповідає за здоров'я когось – дитини чи хворого, іншими словами, кожна жінка є доглядальницею.

З кожним днем санітарні знання, або знання про догляд, тобто про те, як забезпечити організмові умови, за яких він не захворіє або зможе одужати,

посідають дедалі важливіше місце. Їх визнають знаннями, які повинна мати кожна людина, на відміну від медичних знань, якими може володіти лише відповідна професія.

📖 *Nightingale F. Notes on Nursing: What It Is, and What It Is Not. 1859/1860. Project Gutenberg. URL: https://www.gutenberg.org/cache/epub/12439/pg12439.html (дата звернення: 13.08.2026).*

Як навчали бути господинею

Домашні навички передавалися через спостереження й практичну участь, але друковані порадники перетворювали їх на систему правил і критеріїв оцінювання жінки. Також молоді дівчата могли здобувати знання, отримуючи спеціальну освіту.

Освіта заможних дівчат передбачала музику, спів, малювання, танці, сучасні мови й витончену поведінку. Ці вміння підтримували репутацію родини, забезпечували спілкування та шлюбні перспективи, але не були рівнозначними підготовці до незалежної професії. Жінці належало демонструвати освіченість без порушення уявлень про жіночність; надмірну, з погляду оточення, інтелектуальність могли висміювати. Натомість підготовка служниці більше орієнтувалася на виконання конкретних робіт і дисципліну. Державна освіта теж могла закріплювати побутову спеціалізацію дівчат: у тексті статті 1 французького закону від 28 березня 1882 р. серед складників початкового навчання окремо зазначено «для дівчат – рукоділля».

Побутова освіта також здійснювалася шляхом відкриття приватних платних шкіл і курсів. Заснована 1875 р. Единбурзька школа кулінарії поєднувала прагнення поліпшити харчування робітничих родин із розширенням освітніх можливостей жінок. Викладачки проводили виїзні демонстрації з переносним газовим і гасовим обладнанням; згодом заклад розвинув підготовку вчительок та фахівчинь із домашнього господарства. Плата студенток із середнього класу допомагала фінансувати навчання робітничої молоді й дорослих.

Іноді жінки отримували спеціальні знання по веденню господарства, хоча ніколи не планували самостійно виконувати всі рутинні роботи по дому. Проте вони могли якісно керувати служницями. Показовий приклад такої ситуації дає нідерландський матеріал початку XX ст. Дослідниця Маріт де Віт простежила історію Анни Клари Ліфтінк, яка 1908 р. навчалася в школі кулінарії та домоведення в Гронінгені. Жінка походила із заможного середовища, а повсякденні домашні роботи в її родині виконували економка та інші працівники. Тому спеціальна освіта отримувалась з різною метою – як підготовка до оплачуваної служби, до самостійного ведення власного господарства чи компетентного керування персоналом.

Особливо виразно подвійність такої освіти проявилася у її кулінарній сфері наприкінці XIX – на початку XX ст. З одного боку, знання про харчування представляли як складник належної підготовки жінки до родинного життя. З іншого – формальне навчання могло давати кваліфікацію

для викладання. Архів Університету Вестмінстера зберігає інформацію про школу домоведення, відкриту 1894 р., та про стипендії 1896 р. для підготовки викладачок домашньогосподарських дисциплін. Отже, знання, яке вважали «жіночим» і «домашнім», могло ставати основою професійної діяльності поза власною родиною.

Вікторіанський дім: естетика, етикет і повсякденні ритуали

Особливого значення в європейській побутовій культурі набуває поняття Вікторіанського дому, яке належить передусім до британського контексту XIX ст., але є доволі важливим для аналізу того, як просторовий порядок, домашній комфорт і жіноча відповідальність поєднувалися в культурі заможних та середніх верств усієї Західної Європи. Вікторіанський дім означає передусім культурний ідеал упорядкованого, морального й комфортного сімейного простору, а не єдиний архітектурний стиль або устрій життя всіх британців. Його підтримували розмежування функцій приміщень, правила приймання гостей і праця служниць, яку прагнули відокремити від представницького життя господарів. Та сама оселя була місцем відпочинку для одних і робочим місцем для інших, причому різницю статусів закріплювали окремі сходи, спальні та службові приміщення.

Одним з головних принципів організації такого житла було розмежування функцій. Приготування їжі відокремлювали від її споживання; приміщення для приймання гостей – від робочих зон; представницьку частину дому – від просторів, де забезпечувалося обслуговування.

З погляду жіночої праці вікторіанський будинок був не лише зібранням кімнат, а системою взаємопов’язаних вимог. Приміщення потрібно було підтримувати в стані, відповідному їхньому призначенню. Те саме стосувалося речей: вони ставали частиною демонстрації добробуту лише за умови належного догляду. Тому домашня естетика вимагала організації, регулярного впорядкування та контролю, а не тільки смаку чи придбання предметів.

Домашній затишок завжди приховував секрети його забезпечення. Гість бачив накритий стіл, але не підготовку продуктів, оцінював чистоту приміщення, не спостерігаючи попереднього прибирання. У цьому полягала одна із суперечностей ідеалу бездоганного дому: результат мав виглядати природним і звичним, хоча забезпечувався значними зусиллями. Поділ на представницький простір і робочі зони створював можливість відокремити видимий комфорт від праці, яка його підтримувала. Вікторіанський дім нагадував добре налагоджений механізм, цілісний організм, який уособлював сімейне щастя, добробут, комфорт, хоча насправді це не завжди було так. За затишними інтер’єрами ховалися домашнє насильство, подружні зради, байдужість і важка праця декількох жінок. Вікторіанська родина часто формувалася з мотивів прагматичних, а батьків нареченої мало цікавила її думка. Шлюб, укладений без любові і поваги, з прописаними заздалегідь

ролями і довжелезним списком жіночих обов'язків, часто приносив розчарування і страждання дружині.

Естетика інтер'єру залежала від смаку і гаманця господині, яка мала досягти найкращого результату через добір і розміщення меблів, текстилю, посуду, зображень та декоративних предметів. У другій половині XIX ст. посібники з організації житлового простору зі смаком, торговельні каталоги й альбоми зразків адресувалися передусім середнім верствам, які прагнули «мистецького» житла. Шпалери Вільяма Морріса, художня кераміка, тканини й декоративні меблі робили повсякденний простір засобом культурної самопрезентації. Однак не існувало єдиного незмінного вікторіанського смаку: реформатори дизайну сперечалися про доречність орнаменту, матеріалів і наслідування природи. Вікторіанський стиль навіть вважали несмаком, переобтяженість декоративними дрібницями називали «страхом пустоти», критикували темні кольори, надлишок декорування приміщень тканиною, яка збирала порох.

У. Морріс сформулював 1880 р. правило: «Нехай у ваших домівках буде лише те, що, як ви знаєте, є корисним або, на вашу думку, є прекрасним. Ідея поєднання користі й краси не скасовувала матеріальних витрат і важкої щоденної праці: текстиль, полиці, килими та декоративні речі вимагали регулярного догляду. Затишок був не тільки набором куплених предметів, а й постійно відновлюваним результатом чиєїсь роботи.

Жорсткий етикет визначав культуру харчування і спілкування, він перетворював приймання їжі на демонстрування порядку, статусу й взаємин. Рекомендувалося завчасно розсилати запрошення, добирати сумісних співрозмовників, визначати розсадження та створювати для гостей невимушену атмосферу. Після десерту господиня подавала сигнал жінкам перейти до вітальні, залишивши чоловіків за столом, ця практика показує, як статевий поділ відтворювався в повсякденному ритуалі. Приписи стосувалися певного респектабельного середовища, а не обов'язкового порядку кожної європейської вечері.

Домашнє читання, музика, рукоділля та ігри мали робити сімейний вечір приємним і виховним. Від господині очікували не демонстрації втоми, а привітності й уміння приховати організаційні труднощі під час приймання гостей. Ця вимога додає до історії праці важливий вимір: жіночою відповідальністю ставали також настрій, відчуття комфорту та репутація родини, хоча їх забезпечувала спільна, нерівно розподілена робота.

Еволюція «домашніх помічників» жінки та раціоналізація домашньої праці

Упродовж століть рутинна важка жіноча праця забирала здоров'я і дорогоцінний вільний час жінок. Головним інструментом підтримки добробуту родини були руки. Але згодом досягнення науки і техніки принесли певне полегшення, прискоривши і вдосконаливши традиційні технології

ведення домашнього господарства. Основні відкриття відносяться до XIX – початку XX ст. і демонструють механізацію і оптимізацію багатьох побутових операцій.

Так, 1782 р. винайшли ручну пральну машину. Спеціальна рукоятка приводила машину в дію. Ручні пральні пристрої поступово доповнювалися механічним перемішуванням і електродвигунами, електрична пральна машина з'явилася в 1906 р. Колекція NEMO містить німецьку машину 1913 р., до якої потрібно було окремо наливати попередньо нагріту воду, а також моделі 1930-х років із різними способами нагрівання та віджимання. Проте рання машина не мала сучасного автоматичного циклу: носіння води, сортування, сушіння й прасування могли залишатися за працівницею.

Кавоварка з фільтром була винайдена в 1806 р. Принцип роботи такої машини був наступний: кипляча вода лилася на мелену каву, що лежить на металевому ситі. Газова плита конструкції Джеймса Шарпа, датована в музейному каталозі приблизно 1850 р., засвідчує альтернативу постійному готуванню на твердому паливі.

Швейна машина прискорювала частину роботи з одягом і домашнім текстилем, але не виконувала весь процес самостійно: добір тканини, крій, примірювання й завершення речі залишалися окремими завданнями. Айзек Зінґер запатентував свою конструкцію 1851 р., не бувши першим винахідником швейної машини; модель «New Family» з'явилася 1865 р. Основна перевага машинного пошиття полягала не тільки в економії рухів, а й у можливості виробляти якомога більше вдома або використовувати навичку для заробітку.

Американський патент Генрі Сілі на електропраску було видано 6 червня 1882 р. Ця дата стосується патенту, а не масового оснащення європейських осель. Британська система пиловсмоктування Г'юберта Сесіла Бута 1901 р. була великою установкою, яку привозили до будинку й з'єднували з кімнатами шлангами через вікна. Потужність апарату становила 5 кінських сил. Менші моторизовані апарати з'являлися ще до 1915 р., однак висока ціна та відсутність масової електрифікація довго обмежували користування ними. Для більшості людей традиційні способи очищення килимів залишалися звичайними до завершення Другої світової війни. У 1922 р. винайшли блендер. Перша модель була призначена для змішування сиропу і води з кристалами вуглекислоти. Минуло небагато часу, і вже в 1935 р. така побутова техніка вже могла шинкувати, подрібнювати.

Ще одним «помічником і визволителем» європейської жінки часто називають ресторан. Розвиток ресторанної культури і в цілому системи громадського харчування з його кафе та їдальнями створював альтернативу частині домашніх трапез і прийомів. Проте ресторан був передусім іншим способом організації споживання їжі та спілкування, а не загальною заміною щоденної домашньої кухні. Ресторан дозволяв перенести за межі дому приготування страв, подавання та прибирання після конкретного прийому. Якщо гостей запрошували не до власної їдальні, а до закладу, господарям не

потрібно було забезпечувати весь практичний цикл домашньої гостинності. У цьому сенсі комерційне харчування могло зменшувати обсяг організаційних завдань господині. Водночас праця не зникала: її виконували інші люди в іншій установі. Отже, йшлося про перенесення частини роботи та зміну способу її оплати, а не про усунення самої потреби в обслуговуванні.

Перша світова війна показала, наскільки домашнє господарство залежало від державної політики й міжнародного постачання. Дефіцит, черги та замінники продуктів змінювали звичні практики, а заклики не марнувати їжу перетворювали кухню на ділянку громадянської відповідальності. У Великій Британії нормування основних продуктів запровадили на початку 1918 р., у Німеччині нестача харчів і «голодна зима» 1916–1917 рр. особливо виразно засвідчили межі домашньої ощадливості. Господиня могла змінити рецепт, але не могла самотужки усунути блокаду чи падіння постачання.

У міжвоєнну добу ідеї раціоналізації стосувалися вже не лише жінки, яка працювала, а й самого робочого простору. «Франкфуртська кухня» Марґарете Шютте-Лігоцкі 1926–1927 рр. проєктувалася з урахуванням послідовності операцій, освітлення, зберігання та скорочення зайвих кроків. Висувні ємності для сухих продуктів, продумане розташування мийки, складана прасувальна дошка й вбудований контейнер для сміття мали перетворити кухню на компактне робоче середовище. Цей приклад важливий і як свідчення жіночої участі у професійному проєктуванні домашнього простору. За даними Музею Вікторії та Альберта, виготовили близько десяти тисяч таких кухонь, але оцінки користувачок були неоднозначними. Декому малий ізольований простір здавався не полегшенням, а відокремленням від решти сімейного життя. Цей випадок дозволяє розрізняти ефективність виконання роботи та свободу визначати власну роль: менша кількість кроків між плитою і мийкою ще не означала справедливішого розподілу готування між членами родини. Раціоналізація могла модернізувати закріплення жінки за кухнею, а не обов’язково скасовувати його.

Модерністський інтер’єр пропонував простіші форми, функціональні світильники та відмову від зайвих предметів, проте новий дизайн теж міг бути недоступним через ціну. Розвиток навчання домашнього господарства водночас створював фахові кар’єри викладачок і організаторок харчування, а дослідження бідності переносили увагу з «поганої матері» на житло, доходи та громадську підтримку. Так домашнє питання ставало предметом освіти, соціальної політики й проєктування, а не тільки приватної моралі.

Упродовж XVII – першої половини XX ст. жіночі повсякденні обов’язки не зникли, а змінювали зміст, інструменти й способи організації. Управління запасами, годування, чистота, догляд і створення комфорту могли давати компетентність та авторитет, проте поєднувалися з нерівністю ресурсів, часу й визнання. Тому історія господині – це одночасно історія праці, знань, естетики та влади, у якій соціальний статус визначав, хто користувався домашнім затишком і хто щодня його забезпечував.

5. Трансформація образу жінки в типових уявленнях суспільства про красу та здоров'я.

Світ краси завжди був і залишається розмаїтим, мінливим, непередбачуваним, іноді парадоксальним, іноді карикатурним, але завжди важливим і в центрі уваги як жінок, так і представників «сильної» половини людства. Уявлення про жіночу красу не були незмінним біологічним стандартом. Вони формувалися через одяг, манери, рухи, вікові очікування й уявлення про пристойність. Виховання дівчини могло привчати її оцінювати себе як об'єкт чужого погляду, відповідно, краса ставала соціальним ресурсом, особливо там, де шлюб визначав економічне майбутнє.

Від XVII до середини XX ст. була створена справжня колекція неповторних ідеалів жіночої краси, ціла галерея неймовірних образів, на які століття рівнялися європейські чепурихи, франтихи і модниці. Змінювалися не лише самі образи, а й способи їх створення. Жорсткі ліфи й каркаси, десятки метрів різноманітних тканин, короби галантерейних скарбів, складні зачіски, прикраси, парфуми, аксесуари – ось арсенал потужної зброї у нескінченій битві за чоловічу прихильність, кинутий миттєвий погляд, ледь помітну посмішку чоловіка, увага якого була бажаною і обіцяла щасливе майбуття. Старі перевірені засоби збереження і примноження краси співіснували з новими конструкціями білизни, коротшими стрижками, трикотажем і сукнями, що інакше взаємодіяли з тілом. Проте ця історія не була остаточним звільненням від обмежень, упереджень і заборон. Послаблення одного елемента одягу могло супроводжуватися появою іншої вимоги до силуету, постави або пропорцій.

Уявлення про жіночу красу в Західній Європі змінювалися разом із матеріальною культурою, модною індустрією та медициною. Модне тіло створювали не лише дієтою чи природними особливостями: важливими були конструкція білизни, форма сукні, зачіска й косметика. Послідовність паньє, кринолінів, турнюрів, драпірованих суконь і повоєнних силуетів засвідчує мінливість бажаних пропорцій, формування вміння візуально трансформувати тіло, створювати ілюзію.

Не існувало єдиного бачення «красивої» західноєвропейської жінки. Національність, соціальний статус, матеріальні можливості, конкретні життєві умови впливали на моду, стиль, ідеал. Музейна сукня показує конкретний предмет, а модний портрет – спосіб представлення, але жоден із них сам по собі не доводить поширеності відповідного стилю серед усіх жінок. Тому краса має сприйматися передусім як історично мінлива система оцінок і практик, оскільки кожний наступний «писк» моди зазвичай на певний час переписував естетику попередніх досвідів.

Від XVII до середини XX: мінливість ідеалу жіночої краси

Від XVII до середини XX ст. ідеал краси пройшов шлях від затягнутої в корсет, напудреної придворної дами до спортивної, засмаглої жінки з короткою стрижкою, яка сама заробляла на свої сукні. У XVII ст. трактування жіночої краси у Західній Європі було тісно пов'язане із соціальним статусом. Біла, майже прозора шкіра свідчила, що жінка не працює під сонцем, округлі плечі, повні руки й м'яке підборіддя свідчили про достаток. Цей тип добре знайомий з полотен Пітера Пауля Рубенса (1577–1640) та портретів при дворі Людовика XIV пензля П'єра Міньяра (1612–1695). У цей час краса ще мислилася «згори вниз»: найбільше уваги приділяли обличчю, шиї та декольте, тоді як нижня частина тіла була схована й «вибудовувалася» одягом.

Тогочасні красуні найбільше були стурбовані ніжністю і свіжістю шкіри свого обличчя, застосовуючи велику кількість білил та рум'ян. На думку Домінік Паке, це було виявом, своєрідною ознакою морального розкріпачення жінки на тлі моралізаторства та контролю з боку консервативного суспільства. За таким примітним макіяжем легко було впізнати фундаторок преціозної літератури і відповідного стилю життя. Маркіза де Рамбуйє та мадмуазель де Скюдері «натхненно прославляли набілене личко з рум'яними щічками». Засмага була категорично неприйнятною, і щоб її уникнути, красуні прикривали обличчя невеличкою маскою, яку вони притримували, затиснувши зубами малесенький ґудзик-шишечку. Фітельє у 1642 р. писав, що для того, щоб нарум'янити та набілити пані, «потрібна ціла крамниця аптекаря». Доповнювали образ вирізані з чорної тканини мушки (фр. *mouches*) – маленькі шматочки чорної тафти чи оксамиту, які наклеювали на обличчя. Боротьба проти старіння зробила звичкою догляд за обличчям із використанням косметичних засобів. «Словник манірниці» радив «умащувати шкіру мазями і протирати настоянками пелюсток лілії, німфеї та квітів бобів».

Головним інструментом формування жіночого тіла протягом майже всього досліджуваного періоду був корсет (у XVII–XVIII ст. – «стан», англ. *stays*, фр. *corps*). Він мав пластини з китового вусу, дерев'яну чи металеву планшетку спереду і формував конічний торс, підтягнуті груди й рівну спину. Корсет носили не лише дорослі жінки, а й дівчатка з дитинства, оскільки вважалося, що він «виправляє» поставу і є ознакою вихованості. Американська історикиня моди Валері Стіл у дослідженні «Корсет: культурна історія» застерігає від спрощеного погляду на корсет як на суцільне знаряддя гноблення: для багатьох жінок він був символом респектабельності, засобом самовираження та навіть опорою під час праці. Однак лікарі вже з XVIII ст. критикували тугу шнурівку. У колекції Музею Вікторії й Альберта зберігаються жорсткі ліфи, датовані приблизно 1660–1680 рр. й пов'язані, ймовірно, з Нідерландами. Вони засвідчують, що корекція видимих пропорцій спеціальною білизною була важливою частиною модного жіночого вбрання вже у XVII ст.

Краса сукні підтримувалася іншими атрибутами модного туалету. Гротескні силуети з неприродньо тонкою талією та пишно декорованими стегнами вимагали відповідних естетичних рішень у взутті, зачісці, аксесуарах, парфумах тощо. Важливою була цілісність образу. Її забезпечували високі підбори, які носили і чоловіки, і жінки, при дворі Людовика XIV червоні підбори (*talons rouges*) були привілеєм знаті.

Вражає складна архітектура тогочасних зачісок і перук, які формували за допомогою спеціальних жорстких елементів. Наприкінці XVII ст. при французькому дворі поширилася зачіска «фонтанж» – високий каркас із дроту й мережива над чолом. Її назву пов'язують з Марі-Анжелік де Фонтанж (1661–1681), фавориткою Людовика XIV, яка, за переказом, під час полювання 1680 р. підв'язала розтріпане волосся стрічкою. Мода трималася приблизно до 1710-х рр.

У XVII–XVIII ст. парфуми вважалися не лише прикрасою, а й ліками: згідно з теорією міазмів, «погане повітря» спричиняло хвороби, а сильні аромати (мускус, амбра, цибет) мали від них захищати. Водою користувалися обережно, тому духи також маскували запах тіла. Центром парфумерного ремесла був Грас у Провансі, пов'язаний із виробництвом ароматизованих рукавичок.

У XVIII ст. світлий тон обличчя зберіг свою актуальність і створював основу для виразного рум'янцю. Основою макіяжу залишалися свинцеві білила (церуза, англ. *ceruse*, фр. *blanc de céruse*). Їх змішували з оцтом або водою й наносили густим шаром на обличчя, шию та груди. Свинець давав бажаний матовий білий колір, але при тривалому вживанні руйнував шкіру, викликав випадіння волосся, ураження зубів й отруєння. Для рум'ян використовували кіновар (сульфід ртуті) та кармін; для освітлення шкіри – препарати ртуті й навіть миш'яку. Рум'янець міг нагадувати природне почервоніння від сором'язливості, але також сприйматися як ознака чуттєвості. Найвідомішим прикладом, який наводять історики косметики, є доля Марії Ганнінг, графині Ковентрі (1733–1760), відомої красуні лондонського світу. Сучасники пов'язували її ранню смерть у 27 років саме з постійним уживанням свинцевих білил, і хоча медичний діагноз за тогочасними даними встановити неможливо, цей випадок став символом «жертви краси».

Косметика не була нейтральною. Її оцінювали залежно від віку, становища та середовища жінки. Те, що в придворному просторі могло бути доречним елементом представницького образу, в іншому контексті викликало моральну підозру. Напруга між «природною красою» та помітним косметичним втручанням не означала простого вибору між використанням і невикористанням засобів: часто йшлося про ступінь видимості створеного ефекту.

Зловживання білилами та рум'янами, використання паньє до втрати свідомості через пристрасть «галантного» століття до мініатюрних форм призводили до негативних наслідків – втоми, пітливості, загального

нездужання, нервових нападів, анемії. Прагнення до світлої й гладкої шкіри могло спонукати до небезпечних втручань. У XVIII ст. серед засобів проти веснянок згадували свинцеві примочки, а серед препаратів проти висипів – ртутні пасти. Косметичне й лікувальне призначення тут перепліталися: засіб мав не лише прикрасити обличчя, а й усунути те, що сприймали як його дефект. Турбота про зуби також могла суперечити їх збереженню. Музейні матеріали наводять приклади історичних засобів із деревним вугіллям, цегляним пилом або сірчаною кислотою; серед полоскань згадуються лимонний сік і червоне вино. Вони засвідчують важливість білих зубів і свіжого дихання, але не є доказом ефективності чи безпечності відповідних процедур.

Продовжували бути модними й мушки. Вони підкреслювали білизну шкіри, приховували сліди віспи, а розташування мушки могло «повідомляти» про настрій чи характер дами. Віспа взагалі була важливим чинником історії краси: вона залишала рубці, а отже, косметика XVII–XVIII ст. часто виконувала роль маскування наслідків хвороби.

Для трансформації природної жіночої фігури і створення пишності спідниці для модного силуету використовували фіжми (фр. panier) – каркаси, які розширювали силует з боків, іноді настільки, що дама мала проходити у двері боком. Оріол Каллен у дослідженні європейського одягу XVIII ст. виділяє структурований торс, розширені стегна, декольте й відкриту верхню спідницю як важливі елементи модної композиції. До XIX ст. основою жіночої білизни була полотняна сорочка (шемізетка), яку носили під корсетом; панталони до початку XIX ст. жінки в більшості країн Західної Європи не носили, оскільки вони вважалися чоловічим одягом. Лише в 1820–1840-х рр. вони стали загальноприйнятими, спершу у вигляді двох окремих штанин, з’єднаних на поясі. Жіночі туфлі XVIII ст. виготовлялися з шовку й парчі, мали вигнутий «луївський» підбір і були мало придатні для гуляння вулицею.

Волосся перетворилося на матеріал для створення форми. У пізньому XVIII ст. складні високі зачіски стали одним із найпомітніших елементів престижного жіночого образу. Для волосся застосовували помади й пудру. Помади могли містити тваринні жири та ароматичні олії; їх використовували і для волосся чи перук, і як доглядові засоби для обличчя. Існували також різноманітні домашні рецепти для миття й блиску волосся. Серед них називали суміш яєчного білка, рому та трояндової води. Складна зачіска могла демонструвати доступ до обслуговування й можливість витрачати час на зовнішність. Апогею вигадливості зачіски досягли в 1770-х рр. Перукар Леонар Отьє та модистка Роза Бертен створювали для королеви Марії-Антуанетти так звані «пуфи» – високі конструкції з власного й накладного волосся, подушок, пудри, пір’я, а інколи й алегоричних фігур (кораблів, садів, сцен на честь подій). Волосся густо пудрили борошном чи крохмалем і закріплювали помадою на основі тваринного жиру. Зачіску тримали тижнями, що створювало проблеми гігієни: свербіж, паразити, неприємний запах.

Парфуми застосовували на шкірі, додавали до косметичних препаратів, використовували для ароматизації рукавичок, одягу та білизни. Вони були частиною чуттєвого сприйняття людини й простору. Проте пояснювати всю історію парфумерії лише бажанням приховати немите тіло неправильно: таке узагальнення стирає відмінності між гігієнічними практиками, соціальними звичаями та символікою ароматів.

Важливою рисою епохи була відкрита штучність. Придворна краса не приховувала, що вона створена: білила, рум'яна, мушки, перуки й корсет розглядалися як природні атрибути шляхетної дами. Водночас мораль церковних проповідників і частини моралістів засуджувала «розмальоване обличчя» як гріх гордині та обман чоловіка. Ця напруга між естетикою двору і моральною критикою пройшла крізь усе століття.

У XVIII ст. критерії краси змінювалися двічі: від початку століття вони продовжували модну традицію попереднього періоду з її неприродніми формами і яскравими кольорами, а від середини демонстрували перехід до скромності і підкресленої природності. Суспільство під впливом енциклопедистів і драматургів кардинально змінювало орієнтири і схилялося до проголошення ідеалом краси усього природного. Жан-Жак Руссо у трактаті «Еміль, або Про виховання» (1762) закликав матерів самостійно годувати дітей груддю й відмовитися від тугого сповивання, а в описі виховання Софі пов'язував жіночу привабливість із простотою, скромністю та готовністю подобатися чоловікові. Так з'являється новий ідеал – «чутлива», природна жінка, мати й дружина, чия краса є продовженням доброчесності.

Повернувся здоровий колір обличчя і ніжний рум'янець, довге здорове волосся без зачісок на кшталт громіздких будинків, а одяг наближувався до справжніх форм жіночого тіла. Опублікований 1722 р. текст «Тридцять ознак прекрасної жінки» поєднував стрункість зі світлим волоссям, невеликими грудьми, широкими сідницями, малим носом і червоними губами. Через пів століття в іншому переліку бажаних рис згадували молодість, гладке чоло, округле підборіддя, свіже дихання та довге або гарно завите волосся. Згодом модним стало виглядати блідою і втомленою. У 1780-х роках зросла роль бавовняних тканин і вбрання, яке справляло враження легшого й природнішого. Відбувся поворот до простоти: 1783 р. художниця Елізабет Віже-Лебрен показала в Салоні портрет Марії-Антуанетти в легкій мусліновій сукні-сорочці (*chemise à la reine*), і публіка сприйняла це як скандал – королева нібито зображена «в білизні». Вона контрастувала з урочистими придворними композиціями, проте «простота» також залишалася сконструйованим образом, залежним від тканини, крою й манери носіння.

Парфумерія XVIII ст. по суті демонструє основні тенденції модної еволюції. 1709 р. італієць Джованні Марія Фаріна (Johann Maria Farina) у Кельні створив «Eau de Cologne» – легку цитрусову воду, яку вживали і для освіження, і як ліки. Вона сьогодні відома як окремий різновид парфумерної продукції – кьольнська вода. Наприкінці XVIII ст. легші квіткові аромати витіснили важкі тваринні запахи, що відповідало новому ідеалу природності.

У заможних соціальних прошарках створення зовнішності набувало форми спеціально організованого туалету. Воно включало впорядкування волосся, нанесення косметики, добір прикрас і завершальні етапи вдягання. Підготовка у присутності рідних і служниць до появи перед іншими людьми інколи сама ставала різновидом спілкування. Цей процес мав власне предметне середовище: дзеркала, флакони, коробочки, посудини для помад і косметики. Їх виготовляли не лише для зручності. Матеріал, декор і комплектність речей представляли смак і достаток власниці. Особливо показові порцелянові предмети туалету, які поєднували практичне призначення з демонстрацією витонченості.

У XVII–XVIII ст. центром моди був Версаль. Французький король Людовик XIV свідомо перетворив моду на державну справу: за міністра Жана-Батиста Кольбера французькі шовки, мережива та предмети розкоші експортувалися по всій Європі. Відомості про моду поширювалися через ляльок-манекенів («Пандори») та журнал «Mercure galant» (з 1672 р.) [3]. Роза Бертен (1747–1813), «міністр мод» Марії-Антуанетти, стала першою відомою модисткою, чиє ім’я знали в усій Європі.

Наприкінці XVIII ст. зв’язок визнання з привабливістю і надмірне захоплення модою стали предметом послідовної критики. Мері Волстонкрафт у праці «На захист прав жінки» (1792) писала: «Привчений змалку до думки, що краса – жіночий скіпетр, розум пристосовується до тіла й, блукаючи своєю золоченою кліткою, прагне лише прикрасити власну в’язницю».

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Мері Волстонкрафт. «На захист прав жінки», 1792 р., розділ III.
Переклад з англійської

Про гендерні стереотипи у вихованні

Дитині, особливо дівчинці, не дають ані хвилини діяти на власний розсуд і таким чином роблять її залежною; цю залежність називають природною.

Задля збереження особистої краси, цієї жіночої слави, тіло та здібності стискають путами, гіршими за китайські пов’язки; сидячий спосіб життя, на який їх прирікають, поки хлопчики бавляться просто неба, послаблює м’язи й нерви. Щодо зауважень Руссо, які відтоді повторювали кілька письменників, ніби жінки від природи, тобто від народження й незалежно від виховання, мають пристрасть до ляльок, убрання та балачок, то вони настільки дитячі, що не заслуговують серйозного спростування. Цілком природно, що дівчинка, приречена годинами слухати пусті розмови слабкодухих няньок або бути присутньою при материному туалеті, намагатиметься долучитися до розмови. І те, що вона наслідуватиме матір чи тіток і розважатиметься, прикрашаючи

неживу ляльку так само, як вони вбирають її саму, бідне невинне дитя, безперечно, є цілком природним наслідком.

📖 *Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Woman. 1792. Chapter III. Marxists Internet Archive. URL: https://www.marxists.org/reference/archive/wollstonecraft-mary/1792/vindication-rights-woman/ch03.htm (дата звернення: 19.08.2026).*

Після Французької революції яскраво нафарбоване обличчя стало асоціюватися з аристократичною розбещеністю. У Вікторіанській Англії та буржуазній Франції XIX ст. «пристойна» жінка мала виглядати так, ніби вона не користується косметикою зовсім. Рум'яна, пудру й помаду використовували обережно, а їх відкрите застосування приписували акторкам і жінкам «сумнівної репутації». Ідеалом стала бліда, ніжна, «одухотворена» шкіра, яку пов'язували з чутливістю й моральною чистотою. Розпочалася мода на «античні» зачіски: короткі кучері *à la Titus* або *à la victime*, а потім вузли на потилиці в дусі грецьких статуй. З взуття були поширені пласкі черевички-балетки, які відповідали «античному» стилю ампір.

Але й тепер жінки ризикували здоров'ям. Після революції мода на ампір (близько 1795–1820) принесла легкі, майже прозорі сукні з високою талією під грудьми. Моралісти та лікарі писали, що тонкий муслін у північному кліматі спричиняє застуди й легеневі хвороби; карикатуристи жартували про «муслінову хворобу». Хоч достовірну статистику таких захворювань установити неможливо, сам дискурс показує, як мода і медицина вже тоді були пов'язані.

Для збільшення зіниць – ознаки «блискучих очей» – використовували краплі з беладонни (красавки), що могло спричиняти порушення зору й отруєння. Рекламувалися так звані «миш'якові облатки» для поліпшення кольору обличчя. Британська дослідниця Елісон Метьюз Девід детально описала, як миш'як застосовували і в барвниках: модний смарагдово-зелений колір («шеєлева» та «паризька» зелень) на сукнях, штучних квітах і рукавичках отруював робітниць-квіткарок і самих власниць речей. Із середини XIX ст., коли з'явилися металеві люверси й промислове виготовлення, стало можливим затягувати корсет значно сильніше; мода на «осину талію» призводила до деформацій ребер, порушень дихання, травлення та кровообігу, хоча історики підкреслюють, що екстремальні цифри (талія у 40 см і менше) були винятком, а не нормою.

У 1830–1850-х рр. талія повернулася на природне місце, спідниці збільшувалися за рахунок численних нижніх спідниць. 1856 р. з'явився каркасний кринолін зі сталевих обручів, що дозволив зменшити кількість спідниць і зробив пишність доступнішою. Однак кринолін був небезпечним: величезні спідниці легко займалися від камінів і свічок. Відомий трагічний випадок – загибель від опіків зведених сестер Емілі та Мері Вайлд (сестер по батькові Оскара Вайлда) 1871 р. в Ірландії, коли сукня однієї з них зайнялася від каміна. У 1870–1880-х рр. кринолін змінив турнюр, що зосереджував об'єм позаду. Наприкінці XIX ст. з'являються альтернативи корсету. Паризька кравчиня Ерміні Кадоль 1889 р. представила на Всесвітній виставці модель

corselet-gorge, розділену на дві частини, верхня з яких підтримувала груди; її вважають однією з попередниць бюстгальтера. У XIX ст. жінки носили вузькі черевики на ґудзиках чи шнурівці; ідеалом була маленька нога, тому взуття часто купували тіснішим, що спричиняло деформації пальців і мозолі. Із 1860-х рр. підбори знову підвищилися.

У другій половині XIX ст. виник рух за реформу одягу. 1881 р. в Лондоні засновано Товариство раціонального одягу (Rational Dress Society), яке протестувало проти корсетів, важких спідниць, турнюрів і вузького взуття, вважаючи їх шкідливими для здоров'я. Прибічники реформи, серед них лікарі й гігієністи, пропонували вільні сукні, роздвоєні спідниці (*bloomers*) і теплу вовняну білизну за системою німецького лікаря Густава Єгера. Поширення велосипеда в 1890-х рр. та тенісу стимулювало появу практичних спортивних костюмів.

Друга половина XIX – перша половина XX ст. стали часом виникнення косметичної промисловості. 1909 р. французький хімік Ежен Шуелер заснував у Парижі компанію, яка згодом отримала назву L'Oréal. Її першим продуктом була синтетична фарба для волосся, що позиціонувалася як безпечніша за попередні засоби. Гелена Рубінштейн (1872–1965), уродженка Кракова, відкрила салон краси в Лондоні 1908 р. і в Парижі 1912 р., поєднуючи продаж кремів із «науковою» мовою дерматології [8; 27]. Її конкурентка Елізабет Арден (1881–1966) створила мережу салонів у США та Європі. Ринок косметики поступово демократизувався: продукти, колись доступні лише аристократії, стали масовими.

Історик бізнесу Джеффрі Джонс показує, що саме в 1900–1930-х рр. виникла глобальна «індустрія краси», яка спиралася на рекламу, кіно та ілюстровані журнали. Після Першої світової війни макіяж перестав бути ознакою непристойності: червоні губи й підведені очі стали частиною образу сучасної міської жінки. У 1920-х рр. помада в металевому футлярі, компактна пудра й лак для нігтів увійшли до звичайного побуту.

Важливою зміною був новий погляд на засмагу. Якщо ще в XIX ст. засмага видавала селянку чи робітницю, то в 1920-х рр. вона стала символом дозвілля, відпочинку на Рив'єрі та спортивності. Цю моду часто пов'язують з ім'ям Коко Шанель, яка повернулася засмаглою з круїзу 1923 р., хоча дослідники вважають це спрощенням, поворот до засмаги в цей час безсумнівний і пов'язаний також з медичною модою на геліотерапію.

Волосся залишалося одним з найвиразніших знаків жіночності й соціального статусу. У XIX ст. довге волосся стало обов'язковим для порядної жінки; його не стригли, а збирали у вузли, косички, локони біля скронь. Поширилися накладні шиньйони, часто з волосся бідних жінок, які продавали коси за гроші. У 1872 р. паризький перукар Марсель Грато запропонував спосіб завивки гарячими щипцями – «марсельську хвилю», яка залишалася популярною до 1930-х рр. У 1906 р. в Лондоні німецький перукар Карл Несслер продемонстрував перший апарат для «перманентної» хімічної

завивки; процедура тривала годинами, супроводжувалася ризиком опіків, але відкрила шлях до сучасного салонного догляду.

Серед новацій початку XX ст. називають м'який бюстгальтер з двох хусток і стрічок, який 1914 р. запатентувала американка Мері Фелпс Джейкоб (Карес Кросбі). Важливою віхою стали нейлонові панчохи, представлені компанією DuPont 1939 р. і запущені в масовий продаж 1940 р.

На початку XX ст., з укороченням спідниць, взуття стало видимим і перетворилося на важливий модний аксесуар: туфлі з ремінцем «Мері Джейн», лодочки, туфлі для танцю чарльстон. Італійський майстер Сальваторе Феррагамо в 1930-х рр. популяризував танкетку (через дефіцит сталі в Італії), а француз Роже Вів'є в 1930–1950-х рр. працював над новими формами підборів. Медики вже тоді попереджали про шкоду високих підборів для хребта й стопи.

Справжньою революцією стала коротка стрижка «боб» (франц. *à la garçonne)* після Першої світової війни. Вона символізувала свободу, практичність, участь жінки у праці й спорті. Роман Віктора Маргеріта «La Garçonne» (1922) дав назву цілому типу «хлопчакуватої» жінки. Боб мав різні варіанти. Волосся могло закінчуватися біля щелепи, прикривати вуха або бути коротшим на потилиці. Поширення хвилястого укладання супроводжувалося використанням шампунів, фіксувальних засобів і бріоліну для блиску. Сучасники нерідко засуджували коротке волосся як ознаку моральної розбещеності, а деякі роботодавці звільняли службовців за «боб». Водночас з 1920–1930-х рр. поширювалися фарби для волосся, а кінообраз платинової блондинки (Джин Гарлоу) та хвиляста укладка 1930–1940-х рр. знову повертали до «жіночного» образу.

У 1930-х роках жіночий силует знову змінювався, ставав знову більш структурованим: вечірні сукні з тканини, викроєної по косій, прилягали до вигинів тіла, а денні костюми підкреслювали талію. Отже, відносна свобода попередніх форм не означала остаточної відмови від моделювання постаті. Особливе місце посіла Мадлен Віонне, відома розвиненим використанням косого крою. Викроювання під кутом до ниток тканини дозволяло використати її пластичність і створювати драпірування, що рухалося разом із тілом. Інший напрям пов'язаний з Ельзою Скіапареллі, яка відома своїм модним силуетом з підбитими плечами і сполучанням пластичної лінії крою з геометризованою конструкцією.

Як бачимо, з початку XX ст. прагнення жінки позбавитися штучних обмежень, бути учасницею усіх подій вируючого життя, її мобільність, сміливість, більша самостійність змінили моду і стиль, породили нові образи, які характеризувалися функціональністю, зручністю одягу, що відповідав новим санітарно-гігієнічним нормам та новим уявленням про світ і його красу. Важливими результатами жіночого руху за гендерну рівність, втіленими у новому образі, новому ідеалі краси і канонах моди, стали свобода руху, простота і легкість конструкцій і матеріалів, можливість самостійно вдягатися, доступність одягу та його відповідність заняттям жінки.

Модні будинки та новий авторитет модельєра

У другій половині XIX ст. важливу роль у створенні престижної жіночої зовнішності набув модний дім. Клієнтки могли приїздити до Парижа по цілі гардероби. Це означало, що образ дедалі виразніше пов'язувався з авторитетом конкретного виробника. Вбрання набувало значення не лише через тканину або фасон, а й через походження з відомого дому. Для історії жіночої краси це означало нове співвідношення між споживачкою й творцем образу. Жінка могла обирати, але її вибір відбувався в системі престижу, де впливовий модельєр пропонував бажану форму тіла й спосіб її представлення. Мода ставала організованим виробництвом зразків, а не лише локальною звичкою.

Засновником високої моди (haute couture) вважається англієць Чарлз Фредерік Ворт (1825–1895), який 1858 р. відкрив разом з партнером Отто Бобергом власний дім на вулиці Рю де ла Пе в Парижі. Його діяльність поєднувала проєктування одягу й активне просування власного імені. Ворт першим став показувати моделі на живих манекенницях, пришивати до виробів власні етикетки й пропонувати клієнткам готові колекції, а не лише виконувати їхні замовлення. Його клієнткою була імператриця Євгенія. 1868 р. створено Синдикальну палату паризької моди – прообраз сучасної Fédération de la Haute Couture. Модний дім також був установою, здатною продовжувати діяльність після смерті засновника. Жан-Філіп Ворт працював помічником батька з 1875 р., поступово отримував можливість створювати власні моделі, а після смерті Чарльза 1895 р. став провідним дизайнером дому. Отже, авторитет марки виходив за межі індивідуальної біографії.

На межі століть працювали дім Жанни Пакен, сестер Калло, Жака Дусе, а також Жанни Ланвен (дім засновано 1889 р.). Поль Пуаре (1879–1944), учень Дусе й Ворта, був одним із найпомітніших паризьких модельєрів початку XX ст. Його діяльність пов'язують із переосмисленням конструкції сукні, драпіруванням і використанням образів, які європейська культура визначала як «східні». Близько 1906–1910 рр. відмовився від традиційного корсета, запропонувавши сукні з високою талією, «шаровари» й орієнтальні мотиви. У мемуарах «En habillant l'époque» (1930) він пишався, що «звільнив бюст» жінки, хоча водночас запровадив вузьку «спідницю-пута», яка ускладнювала ходьбу [16]. Важливу роль у представленні моделей відігравала дружина модельєра Деніз Пуаре. Її стрункa постать стала орієнтиром для частини його конструкцій; вона була і моделлю, і публічною носійкою образу. Це показує, що «нова жіночність» створювалася через взаємодію дизайнерського задуму, конкретного тіла й реклами.

Ґабріель «Коко» Шанель (1883–1971) посіла особливе місце в історії жіночого вбрання XX ст. Вона відкрила капелюшну майстерню в Парижі 1910 р., бутики в Довілі (1913) та Біарріці (1915). Вона ввела в жіночий гардероб трикотаж-джерсі, простий крій, маленьку чорну сукню (його модель

«Ford» опублікував американський Vogue 1926 р.) і біжутерію. 1921 р. з'явився парфум Chanel № 5 – результат співпраці Ґабріель Шанель із парфумером Ернестом Бо. Мода Шанель відповідала новому способу життя: жінка рухається, працює, керує автомобілем.

Мадлен Віонне (1876–1975) вдосконалила крій по косій, що дозволяв тканині вільно облягати тіло без корсета. Ельза Скіапареллі (1890–1973) у 1927–1930-х рр. співпрацювала з сюрреалістами, зокрема Сальвадором Далі, а 1937 р. представила колір «шокінг-рожевий».

1828 р. П'єр-Франсуа Паскаль Ґерлен заснував у Парижі парфумерний дім Guerlain, який постачав аромати імператриці Євгенії. Синтез нових речовин (кумарину, ваніліну) у другій половині XIX ст. дав змогу створювати абстрактні аромати. Одним із перших парфумів сучасного типу вважається «Jicky» Еме Ґерлена (1889). 1921 р. парфумер Ернест Бо створив для Шанель аромат «Chanel № 5» із великою часткою синтетичних альдегідів; його успіх показав, що модні будинки можуть продавати не лише одяг, а й «образ». У 1920–1930-х рр. власні аромати випустили Ланвен («Arpège», 1927), Пату, Скіапареллі («Shocking», 1937).

Здоров'я як життєвий ресурс європейської жінки

В гонитві за красою, молодістю, високою суспільною оцінкою естетичного смаку і вміння вдягатися жінки ігнорували ті ризики і небезпеки, які загрожували головному біологічному ресурсу будь-якої людини – здоров'ю. Краса оберталася іншим, непривабливим і руйнівним боком. Модна жінка за своє життя, щоб виграти конкуренцію з іншими суперницями і догодити чоловікові, добровільно піддавалася дії шкідливих речовин та фізіологічних травм. У підсумку можна відзначити такі негативні впливи на жіночий організм:

- отруйна косметика: свинцеві білила, ртутні рум'яна, миш'як, беладонна, згодом – ранні фарби для волосся на основі солей металів, що спричиняли алергії та отруєння;
- тугий корсет і стягування: порушення дихання, травлення, деформації скелета, ускладнення під час вагітності;
- небезпечний одяг: займисті криноліни й муслін, отруйні зелені барвники, ртуть у виробництві фетрових капелюхів;
- тісне взуття та високі підбори: деформації стоп, біль у спині;
- дієти та «худнення»: у 1920-х рр. мода на тонкий хлопчачий силует поширила дієти, проносні препарати й «пігулки для схуднення», часто з неперевіреним складом;
- засмага і перші процедури з використанням радію: у 1930-х рр. у Франції продавалася косметика марки «Tho-Radia», яка рекламувала вміст радію й торію як «омолоджувальний» засіб.

Важливо, що часто шкоди зазнавали не лише споживачки, а й працівниці: швачки, які працювали ночами перед балами, квіткарки,

фарбувальниці. Тема виснажливої праці кравчинь знайшла відображення в поемі Томаса Гуда «Пісня про сорочку» (1843).

Невпинно змінювалося й розуміння здоров'я. У XVII ст. воно ґрунтувалося на гуморальній теорії Галена, успадкованій від античної медицини, вірі в «шкідливість» води та впливі «міазмів». Здоров'я пов'язували з належним співвідношенням крові, слизу, жовтої та чорної жовчі й відповідних якостей – тепла, холоду, вологості та сухості. Жіноче тіло часто описували як холодніше й вологіше за чоловіче. Проте вже у першій половині XX ст. – на бактеріології, асептиці, анестезії, сульфаніламідах і пеніциліні. Поступово жінка з об'єкта медичних порад, сформульованих чоловіками, перетворилася на пацієнтку з правами, а згодом – і на лікарку.

Типові «жіночі» проблеми здоров'я

Ставлення до жінок як до пацієнток також визначалося історично мінливими уявленнями. Упродовж століть здоров'я жінок пов'язували зі статевими особливостями, крихкістю організму, його підпорядкованості виключно дітородній функції. Поступово вибудовувався довгий список типових «жіночих» захворювань. Одним із найпоказовіших прикладів було сприйняття захворювання на істерію як специфічної недуги, яка, на думку лікарів, була характерна саме для жінок. Такий висновок базувався на стереотипних уявленнях про жінок як істот із нестабільною психікою, надмірною нервовістю та емоційністю. Істерію тривалий час діагностували доволі часто, причому за неоднаковими тілесними й психічними симптомами. Їхній перелік міг включати задишку, спазми, непритомність, тривожність та незвичну поведінку. У XIX ст. істерію дедалі частіше розглядали як нервове захворювання. Проте зміни не були однозначними. Наприкінці XIX ст. французький невролог Жан-Мартен Шарко розглядав істерію як ширше нервове захворювання, а не винятково жіночу проблему.

Нервові симптоми лікували гіпнозом, електротерапією, режимом відпочинку й різноманітними препаратами. Показовим було «лікування спокоєм», розроблене американцем Сайласом Віром Мітчеллом і перенесене до Британії Вільямом Смаултом Плейфером 1881 р. Воно включало постільний режим, ізоляцію, посилене харчування, масаж і електростимуляцію. Пацієнтці могли забороняти читати, писати й займатися творчістю.

Наприкінці XVIII – у XIX ст. розвивалися спеціалізовані установи для людей із психічними розладами. Одним із відомих реформаторських прикладів став Йоркський Retreat, відкритий 1796 р. за ініціативою квакерів. Його модель пов'язували з поважнішим ставленням, упорядкованим середовищем і прагненням зменшити насильницьке поводження. У лікуванні спиралися на режим, спілкування, повсякденні заняття й контроль поведінки. Подібні реформи могли послаблювати жорстокість, але не скасовували нерівності між персоналом і пацієнтом та не гарантували вільної згоди на всі

процедури. Стаціонар міг давати прихисток і догляд, але водночас відокремлював людину від звичного життя. Для жінки важливими були не тільки діагноз, а й родинна підтримка, доступність альтернатив та право бути почутою. На межі 1930–1940-х років психіатрія звернулася до нових соматичних втручань. Електросудомну терапію розробили в Італії 1938 р. Траплялися випадки жорстокого поводження з пацієнтками, варварські методи лікування, випадки утримання жінок у психіатричних закладах на прохання чоловіків без достатніх підстав, обґрунтованих медициною.

Серед характерних історичних діагнозів був хлороз, або «зелена хвороба», який особливо пов'язували з дівчатами й молодими жінками. До його описів входили блідість, слабкість та інші прояви виснаження. Препарати заліза використовували для лікування цього стану задовго до формування сучасного знання про обмін заліза. Однак історичне поняття мало ширші й менш чіткі межі, ніж сучасна лабораторно підтверджена анемія.

Іншою загрозою був туберкульоз, який становив важливу частину жіночої захворюваності. До появи дієвого антибактеріального лікування хворим пропонували спокій, поживну їжу, зміну клімату й тривале перебування на свіжому повітрі.

Вагітність і пологи створювали окрему групу ризиків: кровотечі, тяжкі пологи, еклампсію та інфекції. Одним із важливих напрямів розвитку жіночої медичної допомоги стало знеболення пологів. Шотландський акушер Джеймс Янг Сімпсон (1811–1870) 1847 р. почав застосовувати анестетики в акушерстві. Спочатку він використав ефір, а згодом випробував хлороформ і швидко опублікував повідомлення про його застосування. Це була не лише технічна новація. Вона змінювала уявлення про те, чи слід вважати пологовий біль неминучою умовою жіночого існування. Сімпсон обстоював знеболення попри медичні й релігійні заперечення. Водночас рання анестезія не була безризиковою. Історія знеболення показує важливий зсув: жіночий біль дедалі виразніше ставав не тільки предметом терпіння й моральної оцінки, а проблемою, для якої шукали практичне рішення. Проте доступність нового методу залежала від професійної підготовки й умов надання допомоги.

Іншим ключовим напрямом була боротьба з післяпологовою гарячкою. Ігнац Земмельвейс (1818–1865), працюючи у Відні, звернув увагу на відмінності між пологовими відділеннями, де приймали лікарі й студенти, та відділенням із підготовкою акушерок. Лікарі й студенти контактували також із тілами померлих, а потім оглядали породіль. 1847 р. Земмельвейс запровадив знезараження рук хлорним розчином. Після цього смертність у відповідному відділенні різко знизилася.

Знезараження рук і поліпшення процедур зменшували ризик інфекції, але не завжди дозволяли врятувати вже інфіковану пацієнтку. У 1930-х рр. нові можливості відкрили сульфаніламідні препарати. Леонард Колбрук і Мейв Кенні 1936 р. опублікували результати застосування пронтозилу при післяпологових інфекціях, зокрема пов'язаних із гемолітичними стрептококами. Дослідження проводили в лондонській лікарні Queen

Charlotte's. Його значення полягало в переході до специфічного антибактеріального лікування.

Тривалий час народження дітей розцінювалося як дуже інтимний процес, який проходив в умовах домашніх пологів. Але із розвитком системи охорони здоров'я з'явитися на світ немовлятам допомагали спеціально навчені акушерки, які могли обслуговувати на дому або у лікарнях. Вимоги до їхнього професіоналізму були доволі суворі. У Швеції 1711 р. встановили вимоги до підготовки й складання іспиту акушерок. З 1819 р. кожна парафія мала забезпечувати роботу ліцензованої акушерки. Обов'язкове застосування антисептичних методів у сільській акушерській практиці запровадили 1881 р.

За узагальненням Ульфа Гьогберґа, у 1900–1904 рр. материнська смертність у Швеції становила близько 230 на 100 тисяч «живонароджень», тоді як в Англії та Уельсі – близько 440. Лише приблизно 2,8% шведських породіль наприкінці XIX ст. народжували в пологових установах. В Англії та Уельсі Закон про акушерок 1902 р. встановив систему сертифікації та нагляду. Він підвищував вимоги, але також визначав межі акушерської самостійності: у небезпечних випадках потрібно було викликати лікаря.

Наступний етап пов'язаний із винайденням пеніциліну. Відкриття антибактеріальної дії плісняви Александром Флемінгом ще не дорівнювало створенню доступних ліків. Говард Флорі, Ернст Чейн, Норман Гітлі та їхні колеги в Оксфорді працювали над отриманням придатного препарату й виробництвом. Клінічні випробування 1941 р. засвідчили потенціал пеніциліну, але водночас гостру проблему його нестачі.

Поширена у практиці лікування жінок медична методика

Для лікування європейського жіноцтва важливим і популярним було куротне лікування, яке поєднувало процедури, режим, зміну середовища й соціальне життя. Віші, Спа, Баден-Баден, Бад-Емс, Бат, Монтекатіні-Терме та інші міста належали до міжнародної мережі лікувально-рекреаційних центрів. Воду могли пити, використовувати для ванн та інших процедур. Призначення залежали від конкретного курорту й медичних знань. Для жінок курорт міг бути місцем відновлення, але доступ до нього був не всім по кишені. Тривала поїздка вимагала грошей, часу й можливості залишити повсякденні обов'язки. Крім того, лікувальна рекомендація часто поєднувалася з очікуванням дисципліни: розпорядок визначав час процедур, харчування та відпочинку.

Серед симпатиків і популяризаторів водолікування був відомий баварський священник Себастьян Кнайпп (1821–1897). Його книга «Моє водолікування», уперше видана німецькою 1886 р., описувала різні способи застосування води. Вона є цінним джерелом з історії натуропатії.

Санаторій мав іншу, хоча частково споріднену логіку. Особливо тісно він був пов'язаний із лікуванням туберкульозу. Великі вікна, тераси, світлі приміщення й розташування в гірській, приморській або приміській місцевості забезпечували спокій, повітря та регламентовану активність. До розвитку

антибактеріального лікування це була спроба підтримати організм, а не знищити збудника. Санаторний режим не завжди був «оздоровчою відпусткою». Він міг вимагати тривалого лежання, обмеження занять і підпорядкування розкладу. Для жінки з родинними обов'язками лікування означало також розлуку з дітьми й залежність від чужої допомоги.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. пожвавився інтерес до лікувального використання світла. Сонячне світло застосовували у геліотерапії, світло штучного джерела – фототерапії. Данський лікар Нільс Рюберґ Фінсен розробляв світлолікування шкірного туберкульозу, відомого як *lupus vulgaris*. Нобелівську премію він отримав 1903 р. У 1900 р. принцеса Олександра передала лампу Фінсена Лондонському шпиталю, сприяючи створенню світлолікувального відділення. Це приклад жіночого патронату над новою медичною технологією.

Ще один напрям лікування був пов'язаний із систематизованим рухом. Пер Генрік Лінґ 1813 р. заснував у Стокгольмі Центральний гімнастичний інститут. Його традиція поєднувала педагогічну, медичну, військову й естетичну гімнастику. Жінок почали приймати до інституту в 1860-х рр. Він був також осередком розвитку лікувальної фізичної підготовки. Гімнастичні системи створювали альтернативу ідеалу постійної жіночої кволості, але могли водночас зберігати відмінні вимоги до чоловічих і жіночих вправ. Не кожний історичний руховий комплекс мав підтверджену лікувальну дію.

Важливого значення для лікування і профілактики захворювань, на які страждали жінки набувають системи харчування, дієти та поняття здорової їжі. Дієтичні настанови існували задовго до сучасної науки про харчування. У гуморальній медицині їжу добирали відповідно до уявних якостей тіла й продуктів. Згодом фізіологічні та хімічні дослідження змінювали пояснення, але поряд із ними розвивалися натуропатичні й «життєреформаторські» концепції.

У Швейцарії лікар Максиміліан Бірхер-Беннер 1897 р. відкрив приватну клініку дієтетики й фізичних методів лікування, а 1904 р. – санаторій «Lebendige Kraft» на Цюрихберзі. Він обстоював значення сирої рослинної їжі, режиму й цілісного впорядкування життя. Його ім'я пов'язане з популяризацією широко відомих сьогодні мюслів – сніданку з різних злаків.

Важливий науковий зсув відбувся з розвитком концепції вітамінної недостатності. 1912 р. Казимир Функ запропонував термін vitamine й обґрунтовував думку, що певні захворювання можуть виникати через відсутність необхідного харчового чинника. Це змінювало уявлення про повноцінність раціону: значення мала не лише кількість їжі, а й її склад. Для жіночого здоров'я це було особливо важливо в контексті анемії, вагітності й загального виснаження.

Поступово формувалося поняття здорового способу життя, яке почали розуміти комплексно – у поєднанні правильного харчування, руху, відпочинку, повітря й гігієни.

До початку XX ст. медичне обслуговування жінок, пов'язане з материнством, було турботою самої жінки та її родини. У разі відсутності заощаджень, їй залишалося покладатися на сумнівний професіоналізм дешевої акушерки або родички, сподіватися не підчепити інфекцію та не померти згодом від післяпологових ускладнень. Держава не втручалася у ці процеси, не захищала і не допомагала. Проте перехід країн Західної Європи до політики соціал-реформізму створив базу соціального захисту громадян, зокрема і жінок у складний і важливий період вагітності, пологів та післяпологового догляду за дитиною. Страхування поступово зменшувало залежність лікування від одноразової благодійності. В Англії та Уельсі після прийняття закону 1911 р. допомога у зв'язку з материнством полегшувала оплату пологового догляду. В Іспанії систему обов'язкового страхування материнства закріпили декретом 22 березня 1929 р., а впроваджували з 1931 р. в Італії допомога матерям і дітям була пов'язана також із пронаталістською політикою фашистського режиму. Установи ONMI поєднували матеріальну й медичну підтримку з контролем над материнською поведінкою. Дослідження, представлене в JSTOR Daily, показує регламентацію грудного вигодовування та оцінювання жіночого тіла через його користь для дитини й держави.

6. Дозвілля жінки як віддзеркалення традицій і новацій європейського життя.

Особливості культури жіночого дозвілля XVII – першої половини XX ст.

Життя багатьох поколінь європейського жіноцтва упродовж XVII – першої половини XX ст. ніколи не було легким і безтурботним, навіть у представниць привілейованої частини населення. Купа домашніх обов'язків, високі стандарти «служіння» чоловіку і родині, суспільні очікування і суворе оцінювання оточення – все це створювало серйозний тиск на жінку, тримало її у постійній напрузі, поглинало весь її час. Стереотипна гендерна роль «дружина, мати, берегиня родинного вогнища» регламентувала усі сфери жіночого життя, зокрема і дозвілля, яке залишало трішки простору для відпочинку, перезавантаження, саморозвитку і спілкування. Історія жіночого дозвілля демонструє справжню еволюцію форм і способів жіночого відпочинку від рутини, накопиченої втоми та щоденної самопожертви, заперечення першочерговості своїх потреб і відмови від їх задоволення.

Поняття жіночого дозвілля є доволі складним і віддзеркалює комплекс різновидів способів організації вільного від роботи часу. Він охоплює не лише розваги, а й способи спілкування, самоосвіти, пересування та представлення себе в суспільстві. Читання, відвідування театру, танці, прогулянки, подорожі чи фотографування могли приносити задоволення, але водночас виконували інші функції: допомагали підтримувати знайомства, засвоювати культурні норми, знаходити однодумців або розширювати особисту самостійність. Саме тому дозвілля доцільно розглядати як простір взаємодії між приватним життям і суспільною залученістю. Умовно, можна виокремити різні види відпочинку,

зокрема, інтелектуальні, мобільні, спортивні, духовно-релігійні, культурно-мистецькі, родинні, навіть асоціальні тощо.

Поняття вільного часу в контексті гендерної історії також має свою специфіку. Для XVII–XVIII ст. не завжди доречно застосовувати сучасне чітке розмежування між роботою, відпочинком і саморозвитком. Візит міг бути приємністю та обов'язком; музикування – особистим захопленням і демонстрацією виховання; бал – розвагою та засобом підтвердження свого статусу у суспільстві. У XIX ст. розвиток індустріального суспільства, міського транспорту, комерційних розваг і туристичних послуг сприяв виразнішому відокремленню дозвілля як особливої сфери життя. Проте для жінок його межі залишалися залежними від родинних зобов'язань і соціальних умов.

Розглядаючи дозвілля європейського жіноцтва, варто завжди тримати в полі зору соціальні відмінності жінок, аналізуючи традиції, звичаї, поведінкові норми всередині усіх станів та прошарків. Відпочинок аристократки, заможної міщанки, найманої працівниці й сільської мешканки суттєво відрізнялися. Тому історію не можна будувати лише за придворними балами або подорожами освічених письменниць. Так само не слід вважати, що жінки з непривілейованих верств були цілком позбавлені розваг. Численні дослідження багатогранного життя європейських міст свідчать про одночасне існування придворних танцювальних заходів, міських танців, кав'ярень, ярмаркових видовищ і недільних прогулянок, які були доступні і допомагали із користю та задоволенням провести вільний час представницям різних соціальних категорій.

Можливість відпочивати визначалася не тільки наявністю вільних годин. Потрібні були кошти, доступ до певного місця, відповідне коло знайомств і суспільний дозвіл там перебувати. Оплата подорожі, театрального місця в залі чи бібліотечної передплати створювала матеріальний поріг. Придворне запрошення або належність до вищого світу встановлювали інший – соціальний.

Хронологічні межі історичного зрізу, який у центрі нашої уваги, визначають ще одну особливість дозвілля європейської жінки. Це усвідомлення різниці доступності певного простору та свободи поведінки всередині нього. Жінка могла бути присутньою на балу, але залежати від представлення партнерові; відвідувати курорт, проте перебувати під наглядом родичів; мати доступ до книг, але читати лише схвалені твори. Показовою є й роль сімейного стану в організації жінками дозвілля. Наявність родини, необхідність дбати про відпочинок дітей, хворих родичів, створення на базі сімейного дому своєрідного майданчика для затишних родинних вечорів, веселих родинних свят, світських прийомів робили перелік форм організації дозвілля значно довшим, ніж у незаміжньої жінки.

Для XVII–XVIII були характерні здебільшого придворні, домашні й салонні форми культурного життя. Проте вже в цей період існували комерційні бібліотеки, міські театри й простори публічної прогулянки. У XIX

ст. розширювалися комерційні й міські можливості: читання за передплатою, курортна інфраструктура, туристичні маршрути, торговельні простори та фотографічні практики. Водночас старі форми не зникали. Придворний бал, домашній візит і родинне свято співіснували з новими способами відпочинку. На початку XX ст. кінематограф та інші медіа посилили транснаціональний характер дозвілля. Глядачка могла бачити данську акторку в німецькому фільмі, а мандрівниця – поєднувати італійський маршрут із британським путівником.

Розмаїття форм організації дозвілля

Типовою формою домашнього дозвілля був тихий культурний вечір в колі близьких, який міг поєднувати вечерю з читанням вголос із подальшим обговоренням, декламування віршів, виконання музичних творів, родинний спів, гру в настільні ігри тощо. Такий відпочинок зближував членів родини, не потребував додаткових витрат, не передбачав втрату часу на переміщення до місця відпочинку. До того ж для батьків це була нагода краще пізнати внутрішній світ і таланти своїх дітей. Наприклад, у романі Едварда Моргана Форстера «Кімната з краєвидом» можна знайти розповідь про подібний родинний вечір, де музика допомагає розкрити внутрішній світ Люсі Ганічерч. Але за жінкою залишався обов'язок організації і постійного контролю впродовж усього вечора, а це все одно вимагало від неї зусиль, зосередження уваги, контролю емоцій.

Важливою формою дозвілля були візити, порядок яких визначався жорстким етикетом. Гостювання було одним із найстійкіших способів підтримання стосунків. Воно не потребувало окремої комерційної установи, але залежало від житла, коштів, часу та взаємності. Візит міг бути коротким знаком уваги або тривалою культурною подією. Господиня зустрічі брала участь у спілкуванні та забезпечувала необхідну атмосферу, вчасність пригощання, комфортні умови.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Ізабелла Бітон. «Книга ведення домашнього господарства», 1861 р., глава I, § 31.

Переклад з англійської

Правила приймання гостей

Під час приймання ранкових візитів описані вище правила відвідування будуть дуже корисними. Варто, однак, додати, що малювання, музику чи читання слід припинити, коли приходять ранкові гості. Якщо ж пані займається легким рукоділлям, а інше не годиться для вітальні, за певних

обставин не суперечитиме доброму вихованню спокійно продовжувати його під час розмови, особливо коли візит затягується або гостями є чоловіки.

Раніше було заведено проводжати кожного гостя до дверей і там прощатися. Але сучасне суспільство, яке відмовилося від багатьох церемоній такого роду, вимагає тепер лише, щоб господиня підвелася, потиснула руку або зробила реверанс відповідно до близькості стосунків із гостями та подзвонила, викликаючи слугу, який проведе їх і відчинить двері. Під час першого візиту до молодого подружжя або до нових мешканців околиці пані повинна залишити картку чоловіка разом зі своєю, пояснивши, що його професійні або ділові заняття завадили йому мати приємність відвідати їх разом із нею.

📖 *Beeton I. The Book of Household Management. London : S. O. Beeton, 1861. Електронне відтворення: Victorian London. URL: https://www.victorianlondon.org/publications7/beeton-01.htm (дата звернення: 25.08.2026).*

Читання в домашніх умовах стало одним із найважливіших видів жіночого інтелектуального дозвілля, але фемінізація читацької аудиторії відбувалася поступово. У XIX ст. зростання жіночої грамотності відбувалося швидше в частині північних і протестантських країн, тоді як в інших регіонах відставання зберігалося довше. Жіноче читання могло перебувати під посиленим моральним контролем: оточення переймалося впливом книги на поведінку, уяву та сімейні очікування. Особливо помітною була суперечка навколо романів. Їх могли вважати приємним відпочинком, засобом пізнання людей або небезпечним джерелом надмірних фантазій. Читання могло бути як індивідуальним, так і колективним. Обговорення нових видань у листах і салонах створювало спільний культурний простір. Добре начитана жінка могла здобувати особливе становище в освіченому середовищі, хоча інтерес до книг не завжди сприймали схвально.

Зростання читацької аудиторії було пов’язане не лише з придбанням книг, а й із можливістю брати їх тимчасово. Таким чином, домашні бібліотеки у заможних родинах перестали бути єдиним джерелом книжок. Комерційні абонементні бібліотеки давали доступ до видань за плату. Передплата могла бути тривалішою або коротшою, що дозволяло користуватися книгами без створення великої власної бібліотеки. Бібліотечні фонди формувалися з урахуванням читацького попиту, саме тому їхні каталоги становлять важливе джерело для історії бібліотечної справи.

Шведський приклад показує складність підрахунків жіночої участі у читацько-бібліотечній аудиторії. У дослідженні Марґарети Б’єркман серед передплатників однієї зі стокгольмських бібліотек названо 33 жінки, що складало 11 відсотків від загальної кількості читачів. Проте ця частка не дорівнює частці реальних читачок: заміжні жінки могли користуватися книгами за посередництва чоловіків та інших родичів. Серед жінок-передплатниць переважали представниці вищих соціальних верств. Публічні бібліотеки також не відразу стали однаково доступними для обох статей.

Тривалий час вони сприймалися як установи, куди жінкам могли перешкоджати заходити за відсутності прямої універсальної заборони.

Коли наприкінці XIX та на початку XX ст. доступ до великих університетських і державних фондів усе ще залишався обмеженим, відкритим переважно для чоловіків, жінки почали засновувати власні бібліотечні простори. Такою була Biblioteca Francesca Bonnemaison у Барселоні (Іспанія), яка вважається першою суто жіночою бібліотекою в Європі. Її заснувала 1909 р. громадська діячка Франческа Бонмазон як «Культурний інститут та народну бібліотеку для жінок» з метою не просто надання доступу жіноцтву до книг, а й забезпечення освіти, професійних курсів та створення умов для самореалізації жінок з робітничого класу. Також варто згадати *The Women's Library* – найстарішу та найбільшу бібліотеку у Великій Британії, створену на базі документів суфражистського руху. Вона була офіційно відкрита як Бібліотека Лондонського товариства жіночої служби у 1926 р. та мала на меті зберегти історію руху за виборче право жінок та надати ресурс для жінок, які нещодавно отримали виборче право, щоб зайняти своє місце у суспільному житті. Бібліотеку було перейменовано на Бібліотеку Фосетт у 1957 р. в пам'ть про Міллісент Гарретт Фосетт, на Жіночу бібліотеку у 2002 р. У 2013 р. вона переїхала до Лондонської школи економіки. Також *Bibliothèque Marguerite Durand* була заснована французькою феміністкою та журналісткою Маргеріт Дюран, що збирала матеріали про видатних жінок і соціальні рухи з 1897 р., які подарувала місту Парижу, що з 1932 р. заклало основу офіційної публічної феміністичної бібліотеки.

Традиційно прогулянки були важливою частиною жіночого дозвілля. Вони давали рух на свіжому повітрі, зміну вражень, місце і привід для зустрічей. Важливими були маршрут, час, супровід і суспільне значення місця відвідування. Водночас приємні прогулянки розширювали можливості перебувати поза домом і бути учасницею міського життя. Показовим прикладом популярних місць для гуляння був віденський Пратер. Декрет 1687 р. підкреслював його винятковість: доступ дозволявся лише кавалерам і дамам. 1766 р. за ініціативою Йосифа II територію відкрили для широкої публіки. Невдовзі з'явилися кав'ярні й таверни, а біля міського входу розвинувся майданчик для популярних видовищ. Однак відкриття не зробило всі ділянки однаковими. Район біля Люстгауза зберігав значення витонченої прогулянкової зони вищого світу. Інші частини приваблювали ширшу публіку розвагами. Міський парк і ярмарковий простір пропонували інший набір вражень, де діяли каруселі, гойдалки, кеглі, тири, лялькові вистави та феєрверки. Це демонструє суспільну ієрархію всередині формально доступного усім парку.

Верхова їзда належала до форм дозвілля, для яких були потрібні особливі ресурси: кінь, спорядження, навчання й доступ до місця кінних прогулянок. Музейне дослідження «Людина і кінь» розглядає історію кінного вбрання як частину взаємодії пересування, спорту й моди. Жіночий костюм для їзди був не випадковим пристосуванням повсякденної сукні, а

спеціалізованою формою. Жіноче сідло й відповідне вбрання відображали гендерні уявлення про належну поставу та зовнішній вигляд. Водночас їзда в дамському сідлі також вимагала навчання. Кінний екіпаж створював інший тип відпочинку. Він дозволяв здійснювати виїзди, оглядати околиці та брати участь у прогулянковій культурі без самостійного керування конем. Проте комфорт пасажирки залежав від транспорту, дороги й праці людей, які забезпечували поїздку. Екіпаж був одночасно засобом пересування та предметом демонстрації достатку.

На межі XIX–XX ст. дозвілля дедалі частіше пов'язували з активним пересуванням. Велосипед і автомобіль могли обіцяти більшу самостійність, емоційну насолоду із присмаком пригод і авантюр. Особливо у міжвоєнний час прогулянки й велосипедні виїзди стали помітнішою формою жіночої мобільності, тоді як до 1914 р. велосипед не був настільки фемінізованим, як інколи уявляють у популярних оповідях. Вартість, уміння користуватися технікою, транспортна інфраструктура й суспільні упередження продовжували визначати межі доступного.

Жінки могли пересуватися і на далекі відстані ще до появи масового туризму. Дослідник гендерної історії Ніколя Бургіна простежив участь жінок у поїздках уже за доби Ґранд-туру. Їх не завжди заохочували, але й не завжди забороняли подорожувати. Він виділяє серед мандрівниць незаміжніх жінок, удів, матерів із доньками та подруг. А це означає, що жіноча мобільність не зводилася до подорожування з чоловіком. Самотня жінка не була позбавлена можливості пересуватися на великі відстані, відвідувати інші міста і села, інші країни. Серед конкретних прикладів – подорож письменниці Елізабет Стратт із подругами до Швейцарії 1827 р., а також поїздки Емілі та Гелен Лоу до Норвегії 1857 р. й Сицилії 1859 р. Італія була важливим напрямом європейських культурних поїздок. Для освічених мандрівниць відвідування церков, музеїв і міських пам'яток допомагало поєднувати самоосвіту з відпочинком. Подорож могла подарувати нові знання, враження, знайомства, проте також часто відтворювала звичні домашні обмеження: супровідниця контролювала поведінку, знайоме коло співвітчизників створювало захищене середовище, а путівник пропонував готовий спосіб оглянути нову місцевість.

Міська культура дозвілля у XIX ст. відкрила європейським жінкам ще один захопливий простір. Виникають великі торгівельні заклади – універсальні магазини, де на великій площі одночасно розташовувалися крамниці і магазини, в яких можна було купити все від голки до розкішної паризької сукні. Великий магазин дозволяв оглядати, порівнювати, переміщатися між відділами та проводити час поза домом. Поняття «перший універмаг» є дискусійним. Іноді називають *Harding, Howell & Co*, відкритий у Лондоні 1796 р. Але головне не те, чи був він насправді першим, а те, що його чотири відділи стали місцем соціальної присутності й відносно прийнятного перебування жінок без чоловічого супроводу. Розкішний Harrods у Лондоні, відкритий як невелика бакалійна крамниця у 1834 р., згодом перетворився на один із найвідоміших люксових універмагів світу. Легендарний *Le Bon Marché*

у Прижі був заснований у 1852 р., а 1872 р. підприємець Арістід Бусіко суттєво його реорганізував, запровадивши фіксовані ціни з цінниками, сезонні розпродажі, повернення товару та широкий вибір товарів під одним дахом. Відкритий у Лондоні 1909 р. у Лондоні Selfridges був відомий тим, що пропонував приємне дозвілля під гаслом «покупець завжди правий». Італійський прикладом став Rinascente, історія якого почалася з магазину братів Бокконі в Мілані 1865 р., перейменованого 1917 р.

Ще один різновид організації дозвілля – це бал. Бал поєднував рух, музику, спілкування та демонстрацію суспільного статусу. Для молодої жінки важливим було не лише вміння танцювати. Потрібно було бути представленою, мати відповідного партнера, орієнтуватися в правилах спілкування. На австрійському прикладі дуже яскраво постає соціальна природа світу танцю. Придворні бали демонстрували ієрархічність запрошень. Розрізняли великий придворний бал і вужчий «бал при дворі». На перший могли запрошувати близько двох тисяч осіб, включно з високими посадовцями й офіцерами віденського гарнізону. Другий був аристократичнішим і камернішим – не більш як приблизно сімсот гостей. Кульмінацією великого балу міг бути не танець, а короткий обмін словами з монаршою парою. Для окремих високопоставлених дам запрошення на чай з імператрицею було особливою честю. Бал ставав простором ранжування й публічного підтвердження близькості до влади. Звідси випливає, що придворний бал не був просто «вечором задоволення». Він вимагав підготовки, дотримання порядку та виконання представницької ролі. Його привабливість співіснувала з напруженням і втомою. Танцювальна культура не належала тільки аристократії, хоча було широко відомо про любов до танців імператриці Марії Терезії, але танці були також приємною розвагою і менш привілейованих мешканців імперської столиці. Придворні зали, міські танцювальні місця й популярні розваги існували паралельно, а захоплення танцем могло перетинати соціальні межі. Піднесення вальсу у Відні стало частиною ще ширших змін культури задоволення.

Театр у зазначений період давав розраду і задоволення і був не тільки місцем споглядання вистави, а дозволяв бачити інших і бути побаченою, підтримувати знайомства та брати участь у міському культурному житті. Відвідування театру поруч із концертами, балами й прогулянками було частиною курортного розкладу. Погляди, привітання й пошук знайомих у залі становлять частину жіночого театрального досвіду.

У дослідженнях театрального життя Відня виразно простежується відмінність між придворною та міською сценою. Так, театр у Шенбрунні відкрився 4 жовтня 1747 р. з нагоди іменин імператора Франца Стефана. У виставах і балетах переважно брали участь представники імператорської родини, придворного товариства та вищої аристократії. Його використовували не для регулярної публічної програми, а для державних і родинних нагод. Бургтеатр у Відні, відкритий 1748 р., пропонував італійські опери, французькі драми, балет і німецькі комедії. Нова будівля на Рінґштрасе, відкрита 1888 р.,

стала також місцем суспільної зустрічі. Ці приклади показують різні форми театрального простору – від придворного свята до міського культурного закладу. Змінювалася й поведінка глядачів. У XVIII ст. під час вистав у театрі у Шенбрунні люди могли приходити й виходити, голосно розмовляти, їсти та пити. У XIX ст. кристалізувалося уявлення про театр і концерт як про дисциплінованe естетичне переживання, де має панувати тиша. В усіх європейських столицях та крупних містах були збудовані неймовірно красиві театри. Але існували театри з провінційними театральними трупами, аматорські театри у маєтках заможних аристократів тощо.

Кіно створило можливість регулярно спостерігати за історіями й персонажами, які виходили далеко за межі місцевого досвіду. Для жінок воно могло бути відпочинком, емоційним переживанням і джерелом прикладів для наслідування Історично «жіночими фільмами» називали мелодрами про сім'ю чи романтику, які часто знімали чоловіки для жіночої аудиторії. Проте із винайденням та поширенням кінематоргафу жінка швидко перейшла із глядацької зали кінотеатру до кабінету із друкарською машинкою як сценаристка та на знімальний майданчик як представниця знімальної групи, режисерка, акторка.

Жіночий погляд у кінематографі (Female gaze): Концепція, протилежна «чоловічому погляду» (male gaze), коли героїнь перестають об'єктивізувати заради чоловічого візуального задоволення, а показують їх як повноцінних суб'єктів зі власними бажаннями та переживаннями.

Серед видатних постатей жінок європейського кінематографа – перша жінка-режисерка в історії кіно, піонерка наративного кінематографа, француженка Аліс Гі-Блаше (1873–1968), французька актриса німого кіно, ікона 1910-х рр., згодом сценаристка, режисерка власних стрічок Музидора (Жанна Рок) (1889–1957), данська акторка Аста Нільсен (1881 –1972), німецька акторка Бригітта Гельм (1899–1996), італійська діва німого кіно Франческа Бертіні (1892–1985) та інші.

Ще один спосіб провести вільний час з користю і задоволенням – фотографування, яке могло починатися як домашнє захоплення, але переростати в значно серйознішу діяльність. Так, Джулія Марґарет Кемерон (1815–1879) свою першу камеру отримала від доньки у 48 років. Уже невдовзі фотографія стала центральною частиною її життя. Кемерон залучала до зйомок друзів, родичів і прислугу. Вони могли позувати не лише для звичайного портрета, а й у ролях історичних, біблійних чи алегоричних персонажів. Домашнє коло перетворювалося на середовище постановки й експерименту. Перша музейна виставка Кемерон відбулася 1865 р. в Південно-Кенсінґтонському музеї, нині Музеї Вікторії й Альберта. 1868 р. музей надав їй дві кімнати для портретної студії. В листі до Джона Гершеля від 31 грудня 1864 р. вона писала, що прагнула піднести фотографію як високе мистецтво, поєднуючи реальне з ідеальним і нічим не поступаючись правдою за всієї можливої відданості поезії та красі.

Трансформація статусу європейської жінки в родині та повсякденному житті упродовж XVII – першої половини XX ст. була нерівномірним і суперечливим процесом. Вона залежала від країни, соціального стану, родинного становища, достатку та правових норм, тому не зводилася до єдиного «європейського» досвіду.

Аналіз ролей дочки, дружини й матері показав, що патріархальна модель спиралася на релігійні уявлення, закони, освіту й культурні образи. Поступове розширення майнових, цивільних і шлюбних прав у XIX – першій половині XX ст. послаблювало юридичну підпорядкованість дружини, але формальна дієздатність ще не означала рівності в родині. Крім того, зміни різнилися між державами й часто супроводжувалися поверненням до традиційних очікувань.

Становище жінки поза шлюбом засвідчує, що її доля не обмежувалася стигматизацією. Вона могла вести самостійне життя, працювати, шукати підтримки в родині, спільноті чи релігійних установах, але ризикувала зіткнутися з бідністю, залежністю й соціальним осудом. Приклад «стокгольмських шлюбів» показав, що громадянський статус, право й економічна вигода впливали на вибір форм співжиття.

Розгляд повсякденності дозволив відмовитися від спрощеного протиставлення «жіночого дому» та «чоловічого публічного світу». Модель окремих сфер важлива як нормативне уявлення, проте реальне життя визначали сусідські зв’язки, репутація, соціальний контроль, можливості розпоряджатися часом і простором. Домашні обов’язки господині охоплювали управління ресурсами, харчування, догляд, виховання дітей і створення комфорту. Технічні новації та раціоналізація побуту полегшували окремі операції, але не скасовували нерівного розподілу праці й залежності комфорту однієї жінки від праці іншої.

Зміна уявлень про красу та здоров’я продемонструвала, що тілесні ідеали були соціально сконструйованими. Мода, косметика, одяг, медицина й курортне лікування розширювали можливості догляду за собою та водночас підпорядковували жінку вимогам зовнішності й ризикам для здоров’я. Прогрес акушерства, антисептики й нових лікувальних методів поєднувався з обмеженою доступністю допомоги.

Дозвілля, зі свого боку, було простором і відпочинку, і соціального контролю. Читання, бібліотеки, театр, бали, прогулянки, подорожі, універмаги, кіно та фотографія розширювали коло спілкування, але доступ до них залежав від коштів, статусу й суспільних правил.

Отже, повсякденні практики стали одним із важливих показників еволюції гендерних стосунків: нові можливості для жінок виникали поступово, а традиційні обмеження змінювали форму, не зникаючи повністю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.

Остін Дж. Гордість і упередженість : роман / пер. з англ. В. Горбатька. УкрЛіб : бібліотека української літератури. Розд. XXII. URL: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=8568&page=23 (дата звернення: 17.08.2026)

150 years of fashion at Rinascente. Rinascente Archives. URL: https://archives.rinascente.it/en/paths/150-anni-di-moda-in-rinascente (дата звернення: 19.08.2026).

17th and 18th Century Cookbooks. Exhibit: Cookbooks to Treasure: Culinary Rarities from the Schlesinger Library. Harvard Library. Описи видань Г. Вуллі та Менона. URL: https://guides.library.harvard.edu/c.php?g=434417&p=6544654 (дата звернення: 17.08.2026).

1921: Launch of Chanel N°5 Perfume. CHANEL. The History of the House. URL: https://www.chanel.com/sa-en/about-chanel/the-house-of-chanel/1920/ (дата звернення: 19.08.2026).

A history of the department store. BBC Culture. 2015. URL: https://www.bbc.com/culture/bespoke/story/20150326-a-history-of-the-department-store/index.html (дата звернення: 19.08.2026).

A Kind of Frenzy. Die Welt der Habsburger. URL: https://www.habsburger.net/en/stories/kind-frenzy (дата звернення: 19.08.2026).

A private stage: the theatre at Schönbrunn Palace. Die Welt der Habsburger. URL: https://www.habsburger.net/en/chapter/private-stage-theatre-schonbrunn-palace (дата звернення: 12.08.2026).

Asta Nielsen. Women Film Pioneers Project. Columbia University. URL: https://wfpp.columbia.edu/pioneer/asta-nielsen-2/ (дата звернення: 19.08.2026).

Astell M. Some Reflections Upon Marriage, Occasion'd by the Duke and Dutchess of Mazarine's Case; Which is Also Consider'd. London : Printed for John Nutt, 1700. First edition. A Celebration of Women Writers, University of Pennsylvania. URL: https://digital.library.upenn.edu/women/astell/marriage/marriage.html (дата звернення: 25.08.2026).

Austen J. Persuasion. Chapter XXIII. Project Gutenberg. EBook no. 105. URL: https://www.gutenberg.org/files/105/105-h/105-h.htm (дата звернення: 25.08.2026).

Aznar S. The Introduction of Maternity Insurance in Spain. International Labour Review. 1929. Vol. 20, no. 2. P. 185–206. URL: https://researchrepository.ilo.org/esploro/outputs/journalArticle/The-introduction-of-maternity-insurance-in/995218893902676 (дата звернення: 22.08.2026).

Beeton I. The Book of Household Management. London : S. O. Beeton, 1861. Електронне відтворення: Victorian London. URL: https://www.victorianlondon.org/publications7/beeton-01.htm (дата звернення: 25.08.2026). Повний текст іншої електронної публікації: https://www.gutenberg.org/cache/epub/10136/pg10136.html (дата звернення: 25.08.2026).

Biblioteca Francesca Bonnemaison – Espai Francesca Bonnemaison. URL: https://thisisbarcelona.com/arts-and-design/literature/libraries/biblioteca-francesca-bonnemaison-espai-francesca-bonnemaison (дата звернення: 25.08.2026).
Bibliothèque Marguerite-Durand, Спеціалізована бібліотека в Парижі, Франція. URL: https://uk.aroundus.com/p/56349502-bibliotheque-marguerite-durand (дата звернення: 18.08.2026).
Bircher-Benner, Maximilian Oskar. Historisches Lexikon der Schweiz. 2010. URL: https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/014295/ (дата звернення: 22.08.2026).
Björkman M. Circulating libraries in late eighteenth-century Sweden. Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren. URL: https://www.dbnl.org/tekst/doc003199101_01/_doc003199101_01_0014.php (дата звернення: 19.08.2026).
Bourguinat N. Women's travels in Europe. EHNE: Digital Encyclopedia of European History. URL: https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/gender-and-circulations-in-europe/women%E2%80%99s-travels-in-europe (дата звернення: 19.08.2026).
Broad J. Mary Astell on Marriage and Lockean Slavery. History of Political Thought. 2014. Vol. 35, no. 4. P. 717–738. Бібліографічний запис: Monash University. URL: https://research.monash.edu/en/publications/mary-astell-on-marriage-and-lockean-slavery/ (дата звернення: 25.08.2026).
Charles Frederick Worth (1825–1895) and the House of Worth. The Metropolitan Museum of Art. Heilbrunn Timeline of Art History. 2004. URL: https://www.metmuseum.org/ru/essays/charles-frederick-worth-1825-1895-and-the-house-of-worth (дата звернення: 19.08.2026).
Corsets, crinolines and bustles: fashionable Victorian underwear. Victoria and Albert Museum. URL: https://www.vam.ac.uk/articles/corsets-crinolines-and-bustles-fashionable-victorian-underwear (дата звернення: 19.08.2026).
Cullen O. Eighteenth-Century European Dress. The Metropolitan Museum of Art. Heilbrunn Timeline of Art History. 2003. URL: https://www.metmuseum.org/ru/essays/eighteenth-century-european-dress (дата звернення: 19.08.2026).
Davidson C. A Woman's Work Is Never Done: A History of Housework in the British Isles, 1650–1950. London : Chatto & Windus, 1982. Бібліографічний запис: Wellcome Collection. URL: https://wellcomecollection.org/works/jurcdfss (дата звернення: 18.08.2026).
De Wit M. A lady going to cooking school? Allard Pierson. 2026. 10 July. URL: https://www.allardpierson.nl/en/blog/a-lady-going-to-cooking-school (дата звернення: 18.08.2026).
Domestic life in a Modern world. Victoria and Albert Museum. 2024. 17 April. URL: https://www.vam.ac.uk/articles/domestic-life-in-a-modern-world (дата звернення: 17.08.2026).
Domestic Science Education at the Regent Street Polytechnic. University of Westminster. Records and Archives. 2025. 7 March. URL: https://blog.westminster.ac.uk/recordsandarchives/archive-blog/domesticscience/ (дата звернення: 18.08.2026).
Duden B. The Woman Beneath the Skin: A Doctor's Patients in Eighteenth-Century Germany / transl. by T. Dunlap. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1991. VIII, 241 p. Бібліографічний запис: https://wellcomecollection.org/works/ts3g5xqa . Представлення книги видавництвом: https://www.hup.harvard.edu/books/9780674954045 (дата звернення: 22.08.2026).

Electroconvulsive Therapy Machine. Wellcome Collection. URL: https://wellcomecollection.org/works/n76whrxq (дата звернення: 22.08.2026).
Fénelon F. De l'éducation des filles. Œuvres complètes. Paris : J. Leroux et Jouby, 1851. T. V. Chap. XI–XII. Електронна публікація: ATHENA, Université de Genève. URL: https://athena.unige.ch/athena/fenelon/fenelon-education-des-filles-complet.html (дата звернення: 17.08.2026).
First World War Galleries. Imperial War Museums. Large print guide. URL: https://www.iwm.org.uk/sites/default/files/files/2023-10/first_world_war_large_print_guide.pdf (дата звернення: 17.08.2026).
Flather A. Early Modern Gender and Space: a Methodological Framework. La(s) casa(s) en la Edad Moderna / ed. M. M.ª Birriel Salcedo. Zaragoza : Institución «Fernando el Católico», 2017. P. 23–44. URL: https://ifc.dpz.es/recursos/publicaciones/36/03/02flather.pdf (дата звернення: 18.08.2026).
Forster E. M. A Room with a View. Project Gutenberg. EBook no. 2641. URL: https://www.gutenberg.org/files/2641/2641-h/2641-h.htm (дата звернення: 19.08.2026).
Frèrejean A. Découverte de l'appertisation par Nicolas Appert. FranceArchives. Recueil des Commémorations 2010. Оновлено 11.03.2020. URL: https://francearchives.gouv.fr/pages_histoire/39492 (дата звернення: 17.08.2026)
From nerves to neuroses. Science Museum. 2019. URL: https://www.sciencemuseum.org.uk/objects-and-stories/medicine/nerves-neuroses (дата звернення: 19.08.2026).
Furnishing the aesthetic home. Victoria and Albert Museum. 2024. 17 April. URL: https://www.vam.ac.uk/articles/furnishing-the-aesthetic-home (дата звернення: 17.08.2026).
Gabrielle "Coco" Chanel (1883–1971) and the House of Chanel. The Metropolitan Museum of Art. Heilbrunn Timeline of Art History. 2004. URL: https://www.metmuseum.org/ru/essays/gabrielle-coco-chanel-1883-1971-and-the-house-of-chanel (дата звернення: 19.08.2026).
Green M. H. Gendering the History of Women's Healthcare. Gender & History. 2008. Vol. 20, no. 3. P. 487–518. URL: https://sciencia.cat/biblioteca/documents/Green_Gendering.pdf (дата звернення: 22.08.2026).
Hiller von Gaertringen J. Henriette Davidis auf Badisch. Badische Landesbibliothek. 2016. URL: https://www.blb-karlsruhe.de/aktuelles/ausstellungen/das-kochbuch-in-baden-1770-1950/henriette-davidis-auf-badisch (дата звернення: 17.08.2026).
Historic Hair: "Bobbing" and "Waving" in the 1920s. Denver Public Library. 2014. 24 November. URL: https://history.denverlibrary.org/news/historic-hair-%E2%80%9Cbobbing%E2%80%9D-and-%E2%80%9Cwaving%E2%80%9D-1920s-0 (дата звернення: 19.08.2026).
History. The Swedish School of Sport and Health Sciences — GIH. URL: https://www.gih.se/english/about-gih/history (дата звернення: 22.08.2026).
Högberg U. The Decline in Maternal Mortality in Sweden: The Role of Community Midwifery. American Journal of Public Health. 2004. Vol. 94, no. 8. P. 1312–1320. DOI: 10.2105/AJPH.94.8.1312. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC1448444/ (дата звернення: 22.08.2026).
How was penicillin developed? Science Museum. 2021. 23 February. URL: https://www.sciencemuseum.org.uk/objects-and-stories/how-was-penicillin-developed (дата звернення: 19.08.2026).

Hughes K. Gender roles in the 19th century. The British Library. URL: https://www.britishlibrary.cn/en/articles/gender-roles-in-the-19th-century/ (дата звернення: 17.08.2026).
James Young Simpson (1811–1870). The Embryo Project Encyclopedia. Arizona State University. 2017. URL: https://embryo.asu.edu/pages/james-young-simpson-1811-1870 (дата звернення: 19.08.2026).
Jones G. Beauty Imagined: A History of the Global Beauty Industry. Oxford ; New York : Oxford University Press, 2010. Бібліографічний запис: Harvard Business School. URL: https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=37758 (дата звернення: 25.08.2026).
Julia Margaret Cameron — an introduction. Victoria and Albert Museum. URL: https://www.vam.ac.uk/articles/julia-margaret-cameron-introduction (дата звернення: 19.08.2026).
Kneipp S. My Water-Cure. Електронне відтворення та опис видання: Science History Institute Digital Collections. URL: https://digital.sciencehistory.org/works/rcki24p (дата звернення: 22.08.2026).
Knott B. Pandemic Objects: Sewing Machine. V&A Blog. 2020. 20 May. URL: https://www.vam.ac.uk/blog/design-and-society/pandemic-objects-sewing-machine (дата звернення: 17.08.2026).
Leonard Colebrook's Use of Sulfonamides as a Treatment for Puerperal Fever (1935–1937). The Embryo Project Encyclopedia. Arizona State University. 2017. URL: https://embryo.asu.edu/pages/leonard-colebrooks-use-sulfonamides-treatment-puerperal-fever-1935-1937 (дата звернення: 19.08.2026).
Loi du 28 mars 1882 portant sur l'organisation de l'enseignement primaire. Art. 1. Légifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006070887 (дата звернення: 17.08.2026).
Machines make doing the laundry look easy. NEMO Science Museum. Google Arts & Culture. URL: https://artsandculture.google.com/story/machines-make-doing-the-laundry-look-easy-nemo-science-museum/2wXhoidkwxl-JA?hl=en (дата звернення: 17.08.2026).
Mackay-Smith A., Druesedow J. R., Ryder T. Man and the Horse: An Illustrated History of Equestrian Apparel. New York : The Metropolitan Museum of Art ; Simon and Schuster, 1984. 128 p. URL: https://www.metmuseum.org/met-publications/man-and-the-horse-an-illustrated-history-of-equestrian-apparel (дата звернення: 19.08.2026).
Markham G. The English Housewife / ed. by M. R. Best. McGill-Queen's University Press, 1994. 384 p. Опис видання та змісту праці: сайт видавництва. URL: https://www.mqup.ca/Books/T/The-English-Housewife (дата звернення: 17.08.2026).
Matthews David A. Fashion Victims: The Dangers of Dress Past and Present. London : Bloomsbury Academic, 2015. Бібліографічний опис та рецензія: Project MUSE. URL: https://muse.jhu.edu/pub/2/article/675400 (дата звернення: 25.08.2026).
Medicine in stamps — Ignaz Semmelweis and Puerperal Fever. PubMed Central. 2013. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3881728 / (дата звернення: 19.08.2026).
Molière. L'École des femmes. Œuvres complètes de J.-B. Poquelin Molière / nouvelle édition par P. Chasles. Paris : Calmann Lévy, 1888. T. 2. Acte III, scène II. URL: https://www.gutenberg.org/files/43535/43535-h/43535-h.htm (дата звернення: 14.08.2026).
Montessori M. The Montessori Method: Scientific Pedagogy as Applied to Child Education in "The Children's Houses" / trans. from the Italian by A. E. George ; introd. by H. W. Holmes. New York : Frederick A. Stokes Company, 1912. Project Gutenberg. EBook № 39863. URL: https://www.gutenberg.org/cache/epub/39863/pg39863-images.html (дата звернення: 17.08.2026).

Mussolini’s Motherhood Factories. JSTOR Daily. 2022. 1 April. URL: https://daily.jstor.org/mussolinis-motherhood-factories/ (дата звернення: 22.08.2026).
Nightingale F. Notes on Nursing: What It Is, and What It Is Not. London : Harrison, [б. р.]. Project Gutenberg. EBook № 17366. URL: https://www.gutenberg.org/cache/epub/17366/pg17366-images.html (дата звернення: 17.08.2026).
Nightingale F. Notes on Nursing: What It Is, and What It Is Not. New York : D. Appleton and Company, 1898. Project Gutenberg. EBook no. 12439. URL: https://www.gutenberg.org/cache/epub/12439/pg12439.html (дата звернення: 25.08.2026). Твір уперше опубліковано 1859/1860 р.; опис стосується використаного видання 1898 р.
Ovens. Science Museum Group Collection. Каталог колекції: газова плита Дж. Шарпа, близько 1850 р. (1845–1855). URL: https://collection.sciencemuseumgroup.org.uk/search/objects/object_type/ovens (дата звернення: 17.08.2026).
Paquet D. La beauté / Dominique Paquet ; préface de Camille Laurens. – Paris : Gallimard, 2013. – 120 p. – ISBN 978-2070142583.
Patmore C. The Angel in the House / ed. by H. Morley. London ; Paris ; Melbourne : Cassell & Company, 1891. Book I, canto IX: Sahara. Prelude I: The Wife’s Tragedy. URL: https://www.gutenberg.org/files/4099/4099-h/4099-h.htm (дата звернення: 17.08.2026).
Paul Poiret (1879–1944). The Metropolitan Museum of Art. Heilbrunn Timeline of Art History. 2008. URL: https://www.metmuseum.org/ru/essays/paul-poiret-1879-1944 (дата звернення: 19.08.2026).
Pennell S. The Birth of the English Kitchen, 1600–1850. London : Bloomsbury Academic, 2016. URL: https://www.bloomsbury.com/uk/birth-of-the-english-kitchen-16001850-9781441188083/ (дата звернення: 18.08.2026).
Postlewate L. Introduction: Women and Community in Early Modern Europe. The Scholar & Feminist Online. 2018. Issue 15.1 : Women and Community in Early Modern Europe: Approaches and Perspectives. URL: https://sfonline.barnard.edu/introduction-women-and-community-in-early-modern-europe/ (дата звернення: 18.08.2026).
Pouting lips and mercury pastes — conforming to 18th-century ideals of beauty. Royal Museums Greenwich. 2017. 14 March. URL: https://www.rmg.co.uk/stories/art-culture/pouting-lips-mercury-pastes-conforming-18th-century-ideals-beauty (дата звернення: 19.08.2026).
QMU History. Queen Margaret University. Історія Единбурзької школи кулінарії та її наступниць. URL: https://www.qmu.ac.uk/about-the-university/history (дата звернення: 17.08.2026).
Reeves M. P. Round About a Pound a Week. London : G. Bell and Sons, 1913. Project Gutenberg. EBook № 58691. URL: https://www.gutenberg.org/files/58691/58691-h/58691-h.htm (дата звернення: 17.08.2026).
Rethinking sports history to include sportswomen in 1900s France. Frontiers in Sports and Active Living. 2023. DOI: 10.3389/fspor.2023.1185638. URL: https://www.frontiersin.org/journals/sports-and-active-living/articles/10.3389/fspor.2023.1185638/full (дата звернення: 19.08.2026).
Rich R. Bourgeois Consumption: Food, Space and Identity in London and Paris, 1850–1914. Manchester : Manchester University Press, 2011. URL: https://manchesteruniversitypress.co.uk/9780719081125/ (дата звернення: 18.08.2026).

Roll up, roll up! Entertainments in the Prater. Die Welt der Habsburger. URL: https://www.habsburger.net/en/chapter/roll-roll-entertainments-prater (дата звернення: 19.08.2026).
Seely H. W. Electric Flat-Iron : patent US 259054. Filed 08.12.1881 ; patented 06.06.1882. United States Patent Office. URL: https://patentimages.storage.googleapis.com/e0/74/51/29c1d615df355a/US259054.pdf (дата звернення: 17.08.2026).
Stays and Busk. Probably Dutch, 1660–1680. Victoria and Albert Museum. Explore the Collections. URL: https://collections.vam.ac.uk/item/O10446/stays-and-busk-unknown/ (дата звернення: 19.08.2026).
Steele V. The Corset: A Cultural History. New Haven : Yale University Press, 2001. Бібліографічний запис: Fashion History Timeline, Fashion Institute of Technology. URL: https://fashionhistory.fitnyc.edu/source-database/time-period/19th-century/the-corset-a-cultural-history-2001/ (дата звернення: 25.08.2026).
Stiles A. The Rest Cure, 1873–1925. BRANCH: Britain, Representation and Nineteenth-Century History. URL: https://branchcollective.org/?ps_articles=anne-stiles-the-rest-cure-1873-1925 (дата звернення: 22.08.2026).
Stobart J. What were Georgian and Victorian servants' rooms like? National Trust. URL: https://www.nationaltrust.org.uk/discover/history/what-were-georgian-and-victorian-servants-rooms-like (дата звернення: 17.08.2026).
The bias cut and Madeleine Vionnet. Europeana. 2021. 18 March. URL: https://www.europeana.eu/stories/the-bias-cut-and-madeleine-vionnet (дата звернення: 19.08.2026).
The first vacuum cleaner in… Science Museum. 2021. 1 June. URL: https://www.sciencemuseum.org.uk/objects-and-stories/everyday-wonders/invention-vacuum-cleaner (дата звернення: 17.08.2026).
The Great Spa Towns of Europe. UNESCO World Heritage Centre. URL: https://whc.unesco.org/en/list/1613/ (дата звернення: 22.08.2026).
The Prater — from imperial hunting ground to metropolitan leisure amenity. Die Welt der Habsburger. URL: https://www.habsburger.net/en/chapter/prater-imperial-hunting-ground-metropolitan-leisure-amenity (дата звернення: 19.08.2026).
The social-democratic road to maternity leave: revisiting the role of the workers in Spain. Economic History Society. 2022. 17 May. URL: https://ehs.org.uk/the-social-democratic-road-to-maternity-leave/ (дата звернення: 22.08.2026).
The subtle distinction: Court Ball and Ball at Court. Die Welt der Habsburger. URL: https://www.habsburger.net/en/chapter/subtle-distinction-court-ball-and-ball-court (дата звернення: 19.08.2026).
The therapeutic benefits of sunlight. Science Museum Blog. 2017. URL: https://blog.sciencemuseum.org.uk/nobel-prize-winner-neils-ryberg-finsen-and-the-therapeutic-benefits-of-sunlight/ (дата звернення: 22.08.2026).
The use of historical controls and concurrent controls to assess the effects of sulphonamides, 1936–1945. PubMed Central. 2008. URL: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2270250/ (дата звернення: 19.08.2026).
The Women's Library. URL: https://www.lse.ac.uk/library/collection-highlights/the-womens-library (дата звернення: 15.08.2026)
The York Retreat. Quakers & Mental Health. Haverford College. URL: https://qmh.haverford.edu/the-york-retreat (дата звернення: 22.08.2026).

Twentieth-Century Silhouette and Support. The Metropolitan Museum of Art. Heilbrunn Timeline of Art History. 2004. URL: https://www.metmuseum.org/ru/essays/twentieth-century-silhouette-and-support (дата звернення: 19.08.2026).
Van den Heuvel D. Gender in the Streets of the Premodern City. Journal of Urban History. 2019. Vol. 45, no. 4. DOI: 10.1177/0096144218768493. URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0096144218768493 (дата звернення: 18.08.2026).
Vickery A. Golden Age to Separate Spheres? A Review of the Categories and Chronology of English Women's History. The Historical Journal. 1993. Vol. 36, no. 2. P. 383–414. DOI: 10.1017/S0018246X9300001X.
Vienna — The Burgtheater. Die Welt der Habsburger. URL: https://www.habsburger.net/en/locations/vienna-burgtheater (дата звернення: 19.08.2026).
Vitamins Come to Dinner. Science History Institute. 2024. 16 October. URL: https://www.sciencehistory.org/stories/magazine/vitamins-come-to-dinner/ (дата звернення: 22.08.2026).
Whittle J., Hailwood M., Robb H., Aucoin T. Housework and Carework. The Experience of Work in Early Modern England. Cambridge University Press, 2025. Chap. 5. URL: https://www.cambridge.org/core/books/experience-of-work-in-early-modern-england/housework-and-carework/77AFE877CEE6E3098C0C6F60A0A7E3F6 (дата звернення: 17.08.2026).
Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Woman. 1792. Chapter III. Marxists Internet Archive. URL: https://www.marxists.org/reference/archive/wollstonecraft-mary/1792/vindication-rights-woman/ch03.htm (дата звернення: 19.08.2026).
Woman readers and women's reading in Europe. EHNE: Digital Encyclopedia of European History. URL: https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/education-teaching-and-professional-training/educating-europeans/woman-readers-and-women%E2%80%99s-reading-in-europe (дата звернення: 19.08.2026).
Woolf V. A Room of One's Own. Chapter 2. American Literature. URL: https://americanliterature.com/author/virginia-woolf/book/a-room-of-ones-own/chapter-2 (дата звернення: 19.08.2026).
Woolley H. The Queen-like Closet or Rich Cabinet: Stored with all manner of Rare Receipts for Preserving, Candying and Cookery. 2nd ed. London : Richard Lowndes, 1672. Project Gutenberg. EBook № 14377. URL: https://www.gutenberg.org/cache/epub/14377/pg14377-images.html (дата звернення: 17.08.2026).
Woolley H. The Queen-like Closet; or, Rich Cabinet: Stored with All Manner of Rare Receipts for Preserving, Candying & Cookery. London : Printed for R. Lowndes, 1670. Електронна публікація: University of Michigan Library Digital Collections. URL: https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A66847.0001.001?view=toc (дата звернення: 18.08.2026).

Тема 4-5. ГЕНДЕРНІ ЗРУШЕННЯ В ОСВІТНІЙ ТА ПРОФЕСІЙНІЙ СФЕРАХ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

1. Трансформація системи жіночої освіти.
2. Спеціальні жіночі навчальні заклади.
3. Реалізація гендерної рівності в освіті чоловіків і жінок.
4. Гендерний дисбаланс у професійній сфері.
5. Розширення спектру зайнятості жінок.
6. Видатні жінки, які оволоділи інтелектуальними професіями.
7. Роль жінки в негативних явищах європейського життя.
8. Жіноча злочинність.

1. Трансформація системи жіночої освіти

Освіта як право, можливість і суспільне призначення

Жіноча освіта в Західній Європі Нового часу пройшла довгий і складний шлях від суспільного обговорення філософами, священнослужителями, педагогами і просто прогресивно мислячими особами доби Просвітництва проблем доцільності отримання якісної освіти дівчатами, можливості рівного і спільного навчання представників обох статей, відповідності між жіночими освітніми потребами і можливостями, закладеними природою, до реалізації найсміливіших проєктів реформування системи жіночої освіти до середини XX ст. За цей період змінювалися принаймні чотири взаємопов’язані речі: уявлення про мету навчання, мережа закладів, зміст програм і суспільна цінність отриманої кваліфікації. Остання теза є особливо важливою для розуміння історичних реалій, в яких відбувалася боротьба за освічену, незалежну, самостійну і активну будівницю своєї долі. Дівчина могла вміти читати, не маючи доступу до подальшого навчання, відвідувати лекції, не отримуючи права складати іспити, виконувати академічні вимоги, але не здобути ступеня.

У XVII– XVIII ст. відсторонення жінки від ґрунтовної освіти пояснювали стереотипною роллю її як дружини і матері, а також відсутністю потреби у навчанні, оскільки вона мала бути «за чоловіком» і задовольнятися його розумом і захистом. Пріоритетами освітньої стратегії жіночої освіти були знання і навички ведення господарства, догляду за дітьми, вміння поводитися на людях, вміти вести легку бесіду, не бути нудною і нецікавою для чоловіка і кола спілкування родини. У XIX ст. до домашнього виховання додається державна школа, система підготовки вчительок та можливість оплачуваної праці, що вимагало додаткових зусиль і знань. Наприкінці століття особливо гострим стало питання про середню освіту для жінок, яка відкривала перспективу навчання в університеті, а у міжвоєнну добу – про співвідношення спільного навчання і реальної рівноправності. Попередні цілі не зникали з появою нових: материнське, професійне й громадянське обґрунтування жіночої освіти продовжували бути актуальними.

Релігійні ініціативи та розширення можливостей навчання у XVII ст.

Поняття «системи жіночої освіти» у XVII ст. не означало такої самої централізованої мережі, яку держава поступово вибудовувала в XIX ст. Родинне наставництво, місцева школа, монастирський пансіон і приватні заняття не завжди становили послідовні сходинки. Перехід між ними залежав від випадку, родинних ресурсів і місцевих можливостей. Процес формування системи освіти у різних країнах Західної Європи також мав свою національну специфіку. У XVII ст. навчання дівчат залежало від соціального становища, конфесії та місця проживання. Родина з покоління у покоління передавала релігійні уявлення, практичні знання й правила поведінки. У заможних родинах можливими були заняття з приватними наставниками або перебування в пансіоні, в інших умовах – навчання у місцевій чи благодійній школі. Твердження, ніби будь-яка освіта була доступна лише багатим дівчатам, надто категоричне. Саме тривала й різнобічна підготовка мала особливо виразний соціальний поріг. Початок модернізаційних процесів поставив уряди європейських держав перед фактом зростання попиту на освічену молодь і спонукав їх до стимулювання освітніх змін. Французька декларація 1698 р., яка вимагала навчання дітей до чотирнадцяти років, продемонструвала зростання королівського втручання у питання освіти.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Система жіночої освіти – це історично сформована сукупність навчальних закладів, програм та організаційних форм, створених спеціально для навчання й виховання дівчат і жінок.

Важливими залишалися католицьке наставництво й політика щодо дітей протестантів та «новонавернених». Католицька й протестантська реформи стимулювали розвиток початкового навчання, водночас підтримуючи

розмежування статей із моральних міркувань. Поширювалося переконання, що дівчат мають навчати жінки, а хлопчиків – чоловіки. Однак реальне життя не завжди відповідало такій схемі. У сільській місцевості діти обох статей могли перебувати в одній школі через недостатню кількість приміщень і наставників. Це була радше організаційна необхідність, ніж уже визнаний принцип гендерної рівності.

Існуючі монастирські школи були важливою складовою освітнього простору, які часто представляються як закриті заклади з типовою структурою навчального процесу і суворою дисципліною. Проте на практиці вони мали подібні, але не однакові розклади, тривалість мовчання або заборону бачитися з батьками. Так само конфесійність не означала автоматичної відсутності читання, письма та інших світських знань.

Релігійні ініціативи в освітній галузі мали позитивні наслідки. Англійська католичка Мері Ворд (1585–1645) організувала 1609 р. школу для дівчат у Сент-Омері, (тоді – території Іспанських Нідерландів). Її діяльність згодом охопила також італійські й німецькі землі. Важливою була не лише поява ще однієї школи, а прагнення активного жіночого освітнього служіння. Гуманістична спрямованість її програми показує, що релігійна мотивація могла підтримувати розширення інтелектуальної підготовки.

Італійський приклад Рози Венеріні (1656–1728) демонструє орієнтацію на іншу соціальну групу дівчат. 30 серпня 1685 р. у Вітербо вона разом із Джероламою Колуццеллі й Порцією Баччі відкрила школу для дівчат за підтримки єпископа Урбано Саккетті. Ініціатива була пов’язана з християнською освітою дівчат із простого народу та їхньою підготовкою до суспільного життя.

Ці приклади не дають підстав представляти церкву винятково як перешкоду або винятково як джерело прогресу. Релігійне середовище визначало межі дозволеного, проте надавало організаційні форми, приміщення, підтримку й можливість педагогічної діяльності жінок. Усередині нього також виникали суперечки про жіночі повноваження.

XVIII століття: від доцільності навчання до суперечки про рівність

У XVIII ст. жіноча освіта стала предметом ширшої суперечки про людський розум, виховання й суспільний порядок. Просвітництво не мало єдиної позиції: проголошення значення розуму могло співіснувати із запереченням однакової освіти. У книзі V «Еміль, або Про виховання» (1762) Жан-Жак Руссо будував підготовку Софі відповідно до ролі майбутньої дружини й матері, тоді як автономія Еміля ставала окремою метою його розвитку.

Натомість Кондорсе обґрунтовував участь жінок в освіті як наслідок спільної розумової природи. У праці «П’ять мемуарів про публічну освіту», опублікованій 1791 р., автор наводить вагомі аргументи щодо жіночого навчання й спільного викладання.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Ніколя де Кондорсе «П’ять мемуарів про публічну освіту» (1791). Перший мемуар. Освіта жінок і рівність у родині

Переклад з французької

Про рівну освіту для чоловіків і жінок

Необхідно, щоб жінки здобували освіту, яку дають чоловікам. 1. Щоб вони могли наглядати за навчанням своїх дітей. Публічна освіта, щоб бути гідною своєї назви, повинна поширюватися на всіх громадян. Проте неможливо, щоб діти користалися з неї, якщо, обмежені уроками спільного вчителя, вони не матимуть домашнього наставника, здатного стежити за їхніми заняттями між уроками, готувати їх до сприйняття навчання, полегшувати його розуміння й, нарешті, надолужувати те, що вони могли втратити через коротку відсутність або неуважність.

Від кого ж діти незаможних громадян могли б отримувати таку допомогу, як не від своїх матерів, котрі, присвячуючи себе родині або виконуючи сидячу роботу видаються покликаними виконувати цей обов’язок? Натомість чоловічі заняття, які майже завжди утримують чоловіків поза домом, не дозволяли б їм присвячувати себе цьому.

Отже, неможливо було б установити в освіті ту рівність, яка необхідна для збереження людських прав і без якої не можна було б навіть правомірно спрямовувати на неї ані доходи від національного майна, ані частину надходжень від публічних податків, якби жінкам не давали змоги пройти принаймні перші ступені спільної освіти й завдяки цьому наглядати за навчанням своїх дітей.

2. Тому що відсутність освіти в жінок запроваджувала б у родини нерівність, несумісну з їхнім щастям. До того ж неможливо було б організувати освіту лише для чоловіків, не створивши виразної нерівності – не тільки між чоловіком і дружиною, а й між братом і сестрою та навіть між сином і матір’ю. А ніщо не суперечило б більше чистоті родинних звичаїв і домашньому щастю. Рівність усюди, але особливо в родинах, є першою умовою щастя, миру й чеснот. Який авторитет могла б мати материнська ніжність, якби неуцтво прирікало матерів ставати для власних дітей предметом глузування або зневаги?»

📖 *Cinq mémoires sur l’instruction publique (1791). Premier mémoire, section VI, підпункти 1–2. Текст звірено за публікацією Académie de Nancy-Metz: URL: https://sites.ac-nancy-metz.fr/lettres/wp-content/uploads/2020/08/FOCUS-Litterature-04-Document-eleves-Education-femmes-au-XVIIIeme-siecle-1.pdf (дата звернення: 24.08.2026).*

Дискусія, що розгорнулася у революційній Франції, також засвідчила різні погляди на право вимагати освіту і прийняття суспільством ідеї рівної в

гендерному відношенні освіти. Анонімна «Петиція жінок третього стану до короля» від 1 січня 1789 р. просила безкоштовних шкіл, але водночас запевняла, що не має на меті привласнити чоловічу владу, та висловлювала недовіру до жіночої вченості.

Мері Уолстонкрафт у праці «На захист прав жінки» (1792) пов'язувала нерівність із вихованням, яке вчить догоджати замість мислити. Освіта мала готувати жінку до самостійного мислення, громадянського життя й можливості заробляти.

Отже, головна зміна полягала не в досягненні загальної згоди, а в появі альтернативних способів обґрунтування. Жінка дедалі виразніше поставала не лише майбутньою вихователькою інших, а особистістю, розвиток якої має власну цінність.

XIX –XX століття: державна турбота про початкову, середню і професійну освіту та нові виклики

У XIX ст. освіта дедалі більше ставала відповідальністю держави й місцевого самоврядування. Але цей процес не був простою заміною церковної школи світською. Державні приписи могли виконувати релігійні установи, громади фінансували приміщення та наставників, родина вирішувала, чи потрібно регулярно відпускати дитину на заняття. У більшості європейських країн державна ініціатива по створенню світських шкіл не була зустрінута церквою і консервативною частиною населення позитивно. Опір відкриттю «шкіл без Бога» іноді спричиняв серйозні кризи, так звані «шкільні війни». Пошук компромісу був важкою, але необхідною політикою. У другій половині XIX ст. уряди європейських країн законодавчо затверджують загальну безкоштовну обов'язкову початкову освіту для дітей. Приймаються закони і про жіночу освіту.

У Франції закон Фаллу 1850 р. вимагав жіночої початкової школи в комунах із понад 800 мешканцями, закон Дюрюї 1867 р. знизив поріг до 500, закони Феррі 1881–1882 рр. запровадили безкоштовність державної початкової освіти та обов'язковість навчання для дітей обох статей.

Швейцарія потребує окремого підходу в аналізі освітньої системи через її кантональну організацію. Загальний закон про народну освіту від 25 жовтня 1848 р. в Женеві стосувався розмежевання закладів середньої освіти, конституційні засади 1874 р. стали важливим загальнофедеральним орієнтиром. У програмах для дівчат зберігалися господарські й «текстильні» заняття, доступ до подальшої освіти істотно різнився між містом і селом.

В Іспанії закон Мояно від 9 вересня 1857 р. визнавав обов'язковість початкового навчання хлопчиків і дівчат, але програми залишалися диференційованими. В Італії закон Казаті 1859 р. був спочатку актом Сардинського королівства й основою подальшого розгортання єдиної освітньої системи після об'єднання Італії. Він включав початкову освіту та підготовку вчителів і вчительок.

Законодавче затвердження державної підтримки освіти дітей, на жаль, не завжди успішно реалізовувався через нестачу коштів у громад на відкриття і утримання закладів початкової освіти, низьку якість викладання, нерегулярність відвідувань через ставлення батьків до дітей, як до трудового ресурсу родини, інші життєві обставини.

Середня освіта для дітей мала свої гендерні особливості. Початкове навчання зазвичай давало дітям обох статей вміння читати, писати, рахувати і морально-релігійне виховання. Але їхні подальші траєкторії розходилися. Класична школа готувала хлопчиків до іспиту, необхідного для подальшої університетської освіти, жіноча ж могла пропонувати сучасні мови, літературу, історію, мистецькі заняття та господарські вміння без можливості продовжити навчання. Тому сама назва «вища школа для дівчат» не гарантує її тотожності чоловічій гімназії.

У Франції закон Камілла Сеє від 21 грудня 1880 р. створив державну середню освіту для дівчат у ліцеях і коледжах. У своїй сенатській доповіді Поль Брок прямо визнавав, що багато дівчат здатні опанувати повну чоловічу програму, але пропонував відбирати знання за майбутньою роллю матері. Стародавні мови виключали, філософію зводили до моралі, наукову підготовку робили елементарнішою. Це було розширення освіти без програмної рівності.

У німецьких державах діяли різні правила, а вищі жіночі школи не завжди давали належну підготовку. Жіночий рух вимагав зміни не лише обсягу знань, а й кваліфікаційного результату. Петиція 1887 р., пов'язана з іменами Гелени Ланґе, Мінни Кауер та Генрієтти Шрадер, порушувала питання про кращу жіночу підготовку й роль учительок. Відкриття жіночої гімназії в Карлсруе 1893 р. створювало один із містків до університетського вступу.

У Британії засновниці Girls' Public Day School Company 1872 р. прагнули академічної програми для дівчат, рівної до програми хлопців. Перша школа відкрилася в Челсі в січні 1873 р. Мережевий підхід, залучення приватного капіталу й стипендії відрізняли цю модель від одиничного пансіону. Проте платність і соціальні обмеження означали, що поліпшення програми не було автоматично загальнодоступним.

Таким чином, ключове питання другої половини XIX ст. звучало вже не тільки: чи варто навчати дівчат? Мова йшла про проблему: чому їх навчати?

Професійна освіта була важливою, але часто недооціненою частиною жіночого навчання. Від кінця 1850-х рр. професійні асоціації пропонували підготовку до оплачуваних занять поза домашньою службою й фабричною некваліфікованою працею. У Лондоні 1859 р. виникло *Society for Promoting the Employment of Women*, у Парижі 1861 р. – *Société pour l'enseignement professionnel des femmes*, у Лейпцигу 1865 р. – *Frauenbildungsverein*, того ж року подібна асоціація почала свою діяльність у Брюсселі.

Для жінок, які обрали таку освітню траєкторію, викладали креслення для промислового застосування, шиття, бухгалтерію та інші практичні дисципліни. Кошти надходили з пожертв, іноді з муніципальних субсидій. У

Ліоні вчителька Еліз Люкен організувала жіночий курс бухгалтерії 1857 р. за публічної підтримки. Бельгійська школа Бішофсгайма представляє інший приклад поєднання громадської ініціативи та міського фінансування.

Однак доступ до професійного навчання не означав однакової свободи вибору. Дівчатам пропонувалося для опанування значно менше спеціальностей. У Пруссії до Першої світової війни влада вимагала, щоб жіноча професійна школа містила домоведення. У Франції 1913 р. налічувалося 14 практичних шкіл торгівлі й промисловості для дівчат проти 43 для хлопців.

Згодом великого значення і популярності набули комерційні курси, стенографія та машинопис. У міжвоєнну добу вони давали шлях до конторської роботи, але формували й новий образ освіченої, відданої секретарки. Нідерландський інститут Schoevers створив секретарський курс 1922 р. Таким чином, професійна підготовка одночасно розширювала заробіткові можливості та відтворювала розподіл занять на «належні» чоловікам і жінкам.

На початку XX ст. жіноча освіта дедалі більше піддавалася критиці і потребувала реформ з огляду на нові життєві виклики, державні потреби у кваліфікованих працівниках для виробництва та державної служби.

У Франції реформа Берара 1924 р. створювала в жіночих ліцеях траєкторії підготовки до бакалаврату й зближувала навчальні можливості хлопців і дівчат. Це не означає, що до 1924 р. не було жодної жінки з таким дипломом: Жюлі-Віктуар Доб'є, наприклад, отримала його 1861 р.

Іспанський приклад ілюструє Наказ від 8 березня 1910 р., який усував вимогу спеціального дозволу для жіночого зарахування до офіційних закладів. 1915 р. почала діяти мадридська *Residencia de Señoritas*. Правовий доступ доповнювали житло, підтримка й інтелектуальне середовище для тих, хто приїздив навчатися. Громадянська війна 1936 р. перервала історію навчального закладу в її традиційній формі.

2. Спеціальні жіночі навчальні заклади

Від релігійної школи до академічного коледжу

Спеціальні жіночі заклади у Західній Європі у зазначений період мали багато різновидів. Одні установи готували до традиційно визначених обов'язків, інші створювали академічну альтернативу чоловічій школі. Щоб порівнювати їх, потрібно встановлювати засновників, джерела коштів, склад учениць, предмети та кваліфікаційний результат.

У XVII ст. найпоширенішими були конфесійні та станові моделі освітніх закладів для жінок, у XVIII ст. стало ширшим різноманіття пансіонної підготовки й педагогічних проєктів, у XIX ст. Важливе місце посідали учительські семінарії, жіночі середні та професійні школи; наприкінці століття

розвивалася система коледжів. На початку XX ст. до них додалися студентські резиденції та мережі підтримки.

Відокремленість жіночої освіти від чоловічої мала подвійні наслідки. Вона могла зберігати звужений зміст програми і соціальний нагляд, але також створювати простір, де жінки керували установою, викладали й готували учениць до складних іспитів. Огляд спеціальних освітніх закладів для жінок ілюструє різні організаційні рішення: конфесійне навчання, державний пансіон, муніципальну світську школу, акціонерну мережу, професійну підготовку та студентські резиденції. Таке зіставлення дає уявлення про механізми змін.

Школи Мері Ворд, початок яких пов'язаний зі Сент-Омером (1609), стали результатом транснаціональної ініціативи англійських католичок. Їх не слід пов'язувати лише з історією Англії або Франції: розташування, учнівський склад і подальше поширення були наслідком конфесійної ситуації в Європі. Гуманістичні освітні прагнення поєднувалися з католицькою освітньою традицією.

Вітербська школа Венеріні була створена 1685 р. для навчання дівчат із простого народу за церковної підтримки. Вона не надавала університетської кваліфікації, проте розширювала доступ до початкових знань і формувала модель освітньої діяльності жінок. Безкоштовність для учениці не означала відсутності витрат: утримання перекладалося на засновників, спільноту або доброчинців.

Ці мережі важливі для тривалої еволюції жіночої освіти, оскільки навчання дівчат створювало потребу у вчительках. Переконання про доречність жіночого наставництва могло обмежувати професійний вибір, але одночасно легітимізувало оплачувану або інституційно визнану педагогічну діяльність. Пізніші учительські семінарії розвинули цей зв'язок у нових адміністративних формах.

Королівський дім Святого Людовіка (*Maison royale de Saint-Louis)*, заснований 1686 р. в Сен-Сірі за участі Людовика XIV і мадам де Ментенон для виховання і навчання доньок незаможного дворянства, був розрахований на 250 вихованок. Королівське утримання свідчить про ранній державний патронат, але не загальну соціальну відкритість: дворянське походження було важливою умовою прийому. Сен-Сір не був звичайним приватним пансіоном. Відповідальність корони, станові критерії й регульоване проживання робили його особливою установою. Його завданням було забезпечити гідну підготовку дівчат, родини яких не мали відповідних ресурсів, але зберігали дворянський статус. Отже, допомога спрямовувалася на визначену категорію. Вихованок поділяли на кольорові класи відповідно до віку й підготовки. Навчання поєднувало релігійну й етичну підготовку, грамотність, практичні вміння та елементи ширшої культури, його зміст трансформувався. Після зміни 1692 р. релігійно-правового статусу закладу, він продовжував існувати до 1793 р., надаючи підтримку й знання, готуючи дівчат до виконання своєї ролі в суспільстві відповідно до високого статусу.

Заклади для доньок членів Почесного легіону виникли після оприлюднення декрету 15 грудня 1805 р. Школа в Екуані почала працювати 1807 р. під керівництвом Жанни-Луїзи-Генрієтти Кампан, яка вже мала попередній досвід утримання власного пансіону в Сен-Жермен-ан-Ле. Новостворена школа підтримувала соціальну й державну лояльність. Вона не відкривала свої двері перед усіма бажаючими дівчатами. Порівняно із Сен-Сіром змінювалася основа набору учениць: замість належності до старого дворянства очікували важливим був зв'язок із родинами відзначених державою службовцями й військовими. Історичні матеріали Великої канцелярії Почесного легіону підкреслюють її прагнення поєднати виховання та навчання.

Підготовка вчительок була важливим кроком до забезпечення стабільного розвитку освіти жінок. Окрема школа для дівчат потребувала викладачок, а вимога «жінка має навчати дівчат» створювала нові робочі місця. Відкриваються нормальні школи для підготовки педагогів і розробки зразкових методів. Французький закон 1 серпня 1879 р. стосується саме історії початкових учительських нормальних шкіл. В Італії жіночі нормальні школи стали важливим трампліном для продовження навчання. Інститути Magistero, відкриті у Флоренції й Римі 1882 р., створювали можливість подальшого педагогічного вдосконалення. Але статус і професійне призначення нормальних шкіл не були тотожні класичним ліцеям та університетським факультетським програмам.

Швейцарський досвід також засвідчує множинність жіночої підготовки: семінарії, приватні школи й кантональні заклади мали різні функції. Розвиток учительства давав жінці можливість заробітку й культурного авторитету, проте соціальна оцінка професії та доступ до керівних посад не випливали автоматично з диплома.

Педагогічні установи, таким чином, мали подвійне значення. Вони готували жінок підтримувати існуючий порядок, навчаючи наступне покоління дівчат, але також створювали групу освічених професіоналок, здатних вимагати реформи. Петиції й організаційна діяльність німецьких учительок наприкінці XIX ст. показують, що професійна підготовка могла ставати основою колективної освітньої політики.

У Бельгії 1864 р. Ізабель Ґатті де Ґамон (1839–1905) за підтримки міської влади відкрила у Брюсселі *Cours d'Éducation pour Jeunes Filles*. Установа стала важливим світським середнім закладом для дівчат з якісною програмою, яка забезпечувала актуальні знання і високий рівень викладання.

Британська *Girls' Public Day School Company*, започаткована 1872 р., представляла інший організаційний механізм. Засновниці Марія Ґрей, Емілі Ширрефф, леді Стенлі з Олдерлі й Мері Ґерні залучали приватний капітал для роботи денних академічних шкіл і відмовилися від обов'язкового пансіонного проживання, що суттєво змінювало обсяг витрат і зв'язок вихованок із родиною. Перша відкрита 1873 р. школа забезпечила стипендію і всебічну підтримку ученицям, створивши комфортні умови та потужну мотивацію до

навчання. Важливою рисою такої моделі жіночої освіти є її мережевість, що забезпечувало сталіший розвиток у підготовці молодих педагогинь.

Жіночі освітні заклади межі XIX–XX ст.

Відкриття жіночих гімназій в Європі стало новою сходинкою у подоланні гендерної нерівності всередині національних освітніх систем і усунення формальних перешкод на шляху отримання жінками доступу до вищої освіти. Побудова навчальних програм, ретельний підбір педагогічних кадрів забезпечували якісну освіту дівчат, яка практично не поступалася чоловічій. Створення студентських резиденцій передбачало розширення можливостей для жінок, які приїздили до навчальних закладів з інших міст та потребували житла. Так, німецька жіноча гімназія в Карлсруе, відкрита 1893 р., була важлива як сполучна ланка між шкільною підготовкою й вимогою університетського вступу. Таку саме роль відігравали берлінські гімназійні курси Гелени Ланґе. Слід зазначити, що німецька мережа подібних закладів освіти у Німецькій імперії мала свою специфіку, порівняно з іншими європейськими країнами, оскільки вона функціонувала в межах різних земельних правил, а це ускладнювало розвиток стабільної загальнонімецької системи.

Розвиток жіночих студентських резиденцій був пов'язаний з відкриттям жіночих коледжів Кембриджа та Оксфорда. Існували жорсткі правила поведінки, які передбачали проживання студенток на території свого коледжу. Натомість коледж забезпечував проживання, харчування, навчання та релігійне виховання. Обов'язковим було носіння академічного одягу (мантій), спільні обіди у Великих залах (Great Halls) та комендантська година (ворота коледжу зачинялися о 21:00 чи 22:00). Студенти жили в кімнатах, які часто обслуговували спеціальні слуги (*scouts* в Оксфорді або *gyps* у Кембриджі). 1869 р. у Гітчині відкрив свої двері для дівчат *College for Women,* Головними ініціаторками його створення стали феміністки та активістки Емілі Девіс та Барбара Бодішон, які прагнули університетського рівня й повноцінних вимог для дівчат, що навчалися. Спочатку коледж розташовувався у місті Гітчин *(Hitchin*). До самого Кембриджа (на його околицю) коледж переїхав у 1873 р., отримавши назву Ґертон.

Ще один із найвідоміших та найстаріших жіночих коледжів Кембриджського університету у Великій Британії – Ньюнем-коледж (*Newnham College*) – був заснований у 1871 р. групою радикальних мислителів, серед яких були філософ Генрі Сіджвік та суфражистка Міллісент Фосетт з метою забезпечення жінкам доступу до вищої освіти в часи, коли Кембридж був закритий для них.

В Оксфорді Lady Margaret Hall почав приймати студенток 1879 р., як і *Somerville Hall*, заснований як неконфесійний *Ladies' Hall* для жінок, яких на той час не допускали до повноправного членства в університеті. Їхні конфесійні й організаційні засади відрізнялися, але спільним було створення

умов для систематичної підготовки жінок. Коледжі забезпечували не тільки навчальні заняття, але проживання, нагляд і підтримку, що мало переконати суспільство в можливості академічного життя жінок. Найважливіша суперечність полягала у відмінності між реальною академічною працею й формальними правами – студентки могли виконувати усі вимоги, але не отримувати того самого ступеня нарівні з чоловіками. Але університетське визнання жіночих коледжів Оксфордом й Кембриджем доводить, що така форма жіночої освіти здатна була успішно долати гендерну нерівність всередині британської освітньої системи.

Residencia de Señoritas у Мадриді почала роботу 1915 р. під керівництвом Марії де Маесту. Вона була пов'язана з *Junta para Ampliación de Estudios* і створювала середовище для навчання, проживання, культурної й наукової участі. І хоча студентські резиденції не були самостійними університетами, у них була інша важлива особливість – інфраструктура мобільності. Студентці з іншого міста були потрібні житло, підтримка й час для роботи. Таким чином, окрема жіноча установа допомагала входити в ширший академічний простір.

3. Реалізація гендерної рівності в освіті чоловіків і жінок

Відокремлення під час навчання хлопчиків і дівчаток у школі було звичною практикою освітнього процесу у Західній Європі. Це пояснювали їх різними майбутніми ролями й моральними вимогами щодо поведінки. Але важливим аргументом на користь існування упродовж XVII–XIX ст. спільних класів, особливо у сільській місцевості, була недостатньо розвинута система закладів освіти. У спільному класі учні та учениці могли отримувати різні завдання, оцінюватися за різними критеріями, по-різному каратися за непослух, але все одно перебували під одним дахом, могли спілкуватися і гратися разом під час відпочинку.

В системі європейської освіти зазначеного періоду відмінність, нерівність в гендерному контексті проявлялася у праві отримати реальну підготовку до вступу, праві складати вступні іспити, отримати рівноцінний диплом та можливості застосувати його у професійній діяльності. До цього слід додати безпосередні умови отримання освіти, зокрема отримання стипендії, забезпечення житлом і харчуванням.

Певна відмінність могла відкривати можливість вільного вибору або була обов'язковим обмеженням. Коли дівчина могла вивчати бухгалтерію, це розширювало можливості; коли її виключали з технічних спеціальностей, залишаючи лише «жіночі», відмінність відтворювала нерівність.

Показовою є історія успіху Елени Лукреції Корнаро Піскопії, яка всупереч усім упередженням і правилам отримала філософський докторський ступінь у Падуї 25 червня 1678 р. після подолання перешкод і захисту дисертації. Це був виняток із загальних правил, проте він доводить спроможність зламати традиційні стереотипи і правила у випадку виняткових талантів і наполегливості жінок. Лаура Бассі (1711–1778) 1732 р. здобула

ступінь і викладацьке визнання в Болоньї, так само підтвердивши здатність жінки займатися серйозною науковою і педагогічною діяльністю на тлі усіх обмежень і заборон XVIII ст. Звісно поодинокі винятки не змінювали докорінно існуючої гендерної нерівності в освіті, але вони слугували спростуванням поширеної думки про особливості жіночого мозку, нездатного до аналітики і системного наукового мислення.

Наприкінці XVIII ст. у країнах Західної Європи розгорнулися просвітницькі дискусії навколо доцільності спільного навчання хлопців і дівчат. У революційній Франції політик і дипломат Шарль Моріс де Талейран у вересні 1791 р. виступав від імені Комітету конституції із пропозиціями запровадити спільне початкове навчання дітей обох статей. Незважаючи на відносну скромність вимог і переконливість аргументів Талейрана, проєкт так і не перетворився на закон, проте привернув увагу до проблем гендерної освіти. Тоді ж і Мері Уолстонкрафт обґрунтовувала спільну школу як середовище формування незалежного судження та взаємної поваги, переконуючи, що така школа мала змінити взаємини обох статей, а не просто допустити дівчат до спільних навчальних кімнат.

☑АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Коедукація (від латинського *co-* – разом та *educatio* – виховання, навчання) – це система спільного навчання та виховання дітей обох статей (хлопців і дівчат) в одних і тих самих закладах освіти за однаковими програмами.

Від 1860-х років європейці дедалі активніше обговорювали американський досвід спільної освіти. Софія Джекс-Блейк 1867 р. описувала коледжі, середні та нормальні школи, де навчалися разом обидві статі. Такі повідомлення допомагали переводити суперечку від абстрактної неприйнятності до конкретного питання про організацію єдиних навчальних закладів.

Ставлення до перспектив об’єднання жіночого і чоловічого освітніх просторів не було одностайним. Частина педагогів побоювалася жіночої незалежності й вбачала в змішаності загрозу традиційним ролям. Прихильники ж такої ідеї переконували у перевагах для економічного і суспільного розвитку. Конгрес жіночих прав у Парижі 1878 р. підтримав спільне навчання на всіх рівнях. Проте французька реформа 1880 р. затвердила окрему систему жіночих ліцеїв. Ця розбіжність показує, що держава могла визнати необхідність середньої освіти дівчат, не погоджуючись на однаковий зміст чи спільний клас.

У Нідерландах родини протестантського середнього класу просили допустити доньок до *Hogere Burgerschool* уже 1871 р. В Італії й інших країнах невеликі групи дівчат потрапляли до чоловічих середніх закладів також через відсутність жіночої альтернативи. Тому не кожне змішане навчання було наслідком послідовної ідеології рівності: іноді його прискорювали потреби

реального життя на тлі відсутності розвиненої системи окремих закладів для жінок.

За дослідженням Антонена Дюрана, важливим чинником фемінізації університетів була студентська мобільність кінця XIX ст. Швейцарія стала місцем навчання іноземок, що свідчить про розвиток жіночого доступу не лише через національне законодавство, а й через переїзд жінок туди, де можливості вже були ширшими.

Данський королівський указ 25 червня 1875 р. відкрив жінкам університетську освіту. Проте отримати доступ до данських державних старших середніх шкіл жінкам вдалося лише 1903 р., а до цього їм доводилося готуватися приватно або звертатися до небагатьох дівочих установ. Школа Наталії Цале пропонувала відповідну підготовку від 1877 р.

Прикладом допуску жінок до вищої освіти в Данії є історії Нільсіни Нільсен і Йоганни Марі Ґлееруп, які вступили до Копенгагенського університету 1877 р. Нільсен завершила медичну підготовку 1885 р.

Лондонський університет 1868 р. почав допускати жінок до спеціального іспиту, і тільки 1878 р. – до здобуття повних ступенів. Ця послідовність показує розрив між окремою жіночою екзаменаційною можливістю й включенням до загальної кваліфікаційної системи.

В Оксфорді жінки навчалися й виконували вимоги задовго до повного визнання. Університет ухвалив відповідні статути 1920 р.; вони набрали чинності 7 жовтня. Колишні студентки отримали можливість повернутися й оформити матрикуляцію та ступінь. Ані Роджерс здобула визнання через десятиліття після іспитів. Отже, академічна здатність була встановлена раніше за юридичну рівноправність. Кембридж надав жінкам повноцінні ступені лише 1948 р.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Поль Брока. Доповідь Сенатові щодо середньої освіти дівчат (1880)

Переклад з французької

Про програму ліцеїв

Панове, думка, яка надихнула законопроєкт, поданий на розгляд Сенату, належить до тих, що утверджуються в усіх освічених умах цивілізованої нації. Вона не політична, а соціальна – у найвищому й найчистішому значенні цього слова, адже суспільство спирається на родину, а родина є такою, якою її робить жінка.

Поки чоловік бореться й працює поза домом, жінка виховує дітей. Як вона вигодувала їхнє тіло, так живить і їхній розум; вона є їхньою першою, а іноді й єдиною наставницею. Вона розвиває їхні здібності, формує почуття, смаки й моральні уявлення; готує їх до практичного життя, і суспільство приймає їх із її рук, глибоко пройнятих її уроками та прикладом, пам’ять про які тривкіша за будь-яку іншу.

[…] І оскільки всі політичні партії погоджуються щодо користі добрих звичаїв, вони не можуть розходитися в думках щодо користі жіночої освіти.

[…] Безперечно, багато дівчат були б здатні успішно пройти до кінця всю програму ліцеїв. Але йдеться не про те, щоб дати їм усі знання, які вони спроможні засвоїти. Потрібно обрати те, що може бути для них найкориснішим, наголосити на тому, що найкраще відповідає природі їхнього розуму та майбутньому становищу матері родини, і звільнити їх від деяких занять, щоб дати місце роботам та обов'язкам їхньої статі.

Стародавні мови виключаються; курс філософії скорочується до курсу моралі; наукове навчання робиться більш елементарним. Завдяки цьому можна розширити вивчення французької мови, сучасних мов, літератури й історії, водночас зменшивши кількість років навчання

📖 *Broca P. Extrait du rapport. Journal officiel, 19 juillet 1880, n° 384. Цит. за електронною публікацією Сенату Франції «Loi du 21 décembre 1880 sur l'enseignement secondaire des jeunes filles». URL: https://www.senat.fr/connaitre-le-senat/lhistoire-du-senat/dossiers-dhistoire/les-lois-scolaires-de-jules-ferry/les-lois-scolaires-de-jules-ferry-la-loi-du-21-decembre-1880-sur-lenseignement-secondaire-des-jeunes-filles.html (дата звернення: 24.08.2026).*

На початку XX ст. прихильники спільного навчання обґрунтовували його не лише правами дівчат, а й кращою організацією дитячого середовища. Групування за віком замість статі могло здаватися ефективнішим і сприяти здоровішим взаєминам. Міжнародна ліга нового виховання включила коедукацію до основних вимог на конгресі в Кале 1921 р.

Важливим залишався і вплив церкви на вирішення питання гендерної специфіки освіти. Католицька церква чинила спротив. Енцикліка Пія XI *Divini illius Magistri* від 31 грудня 1929 р. відкидала коедукацію, виходячи з розрізнення природних і виховних ролей статей.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Пій XI. Енцикліка Divini illius Magistri (31 грудня 1929 року), § 68.
Переклад з англійської

Заперечення коедукації

Хибним і шкідливим для християнського виховання є також так званий метод «коедукації». Багато його прихильників спираються на натуралізм і заперечення первородного гріха; усі ж вони виходять із прикрого змішування понять, приймаючи за належне спільне перебування статей їхнє зрівняльне змішування та однаковість.

Творець установив і впорядкував досконалий союз статей лише в подружжі, а з різним ступенем близькості – у родині та суспільстві.

Крім того, у самій природі, яка робить обидві статі відмінними за будовою організму, темпераментом і здібностями, немає нічого, що

вказувало б на можливість або необхідність змішування, а тим більше — однаковості у вихованні обох статей.

Відповідно до дивовижних задумів Творця, вони покликані доповнювати одна одну в родині й суспільстві саме завдяки своїм відмінностям. Тому ці відмінності слід зберігати й підтримувати в роки формування, забезпечуючи необхідне розрізнення та відповідне відокремлення залежно від віку й обставин.

📖 *Pius XI. Divini illius Magistri. 31 December 1929. § 68 (уривок). The Holy See. URL: http://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html (дата звернення: 24.08.2026).*

4-5. Гендерний дисбаланс у професійній сфері

XVII–XVIII ст.: ремесло, корпорації та жіноча ініціатива

У XVII ст. професійний спектр діяльності європейських жінок охоплював сільське господарство, текстильне виробництво, торгівлю, домашню службу, догляд та сімейне ремесло. Слово «професія» не однаково визначає всі заняття минулого. Жінка могла регулярно виготовляти й продавати продукцію, але не мати статусу майстрині; допомагати в родинній справі без окремої платні; бути найманою працівницею, не контролюючи свого часу. Відсутність формального учнівства також не доводить відсутності знань. Вправність часто набували через багаторічну практику, яку документи не завжди називали освітою.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Професія – це відокремлений комплекс трудових дій, знань, умінь і навичок, отриманих через навчання чи досвід, що визначає рід діяльності людини в суспільному поділі праці.

Сферу діяльності працюючої жінки характеризують зміст робочої діяльності, винагорода, право самостійно укладати угоди та професійний авторитет. Історики реконструюють жіночу працю не лише за назвами занять у переписах, оскільки судові свідчення, рахунки, учнівські контракти й записи про виплати показують конкретні операції.

Ремісничі корпорації нерідко обмежували вступ жінок, учнівство й доступ до статусу самостійного майстра. Вдова могла успадкувати частину прав чоловіка, але це не завжди давало ті самі можливості, що повне членство. Водночас статутна заборона не виключала повністю присутність працівниць у майстернях. Власники могли користуватися жіночою працею, навіть коли її формальний статус був офіційно визнаним і закріпленим законодавчо. Так, у Парижі 1692 р. корпорація вишивальників домоглася переслідування майстрів, які наймали жінок усупереч її правилам. Подібні матеріали можна трактувати двояко: як свідчення контролю і обмеження жіночої праці і як доказ того, що жінки фактично працювали в забороненому секторі. Межа між

легальною та неформальною економікою залишалася проникною. Французький приклад показує і розширення прав працюючих жінок. 1675 р. швачки Парижа й Руана отримали власні корпорації, а паризькі продавчині свіжих квітів – офіційний статус свого заняття. У Нідерландах професійний статус швачок також мав власну історію: амстердамська корпорація виникла ще 1579 р. й діяла упродовж наступного періоду. Німецькі, французькі та нідерландські міста відрізнялися силою корпорацій, місцевими правилами й можливістю працювати поза ними, тому слово «цех» не визначало однакової долі жінок в усіх країнах.

Створення паризької корпорації швачок збільшило можливості документованого учнівства. 1716 р. щонайменше 403 дівчини уклали нотаріальні навчальні контракти з майстринями. Упродовж 1746–1759 рр. корпорація реєструвала в середньому 419 нових учениць на рік. Оскільки навчання здебільшого тривало три роки, одночасна кількість учениць оцінюється приблизно в 1250 осіб. У вибірці з 646 контрактів майже три чверті дівчат були представлені обома батьками або батьківським представником, що свідчить про родинну зацікавленість у професійній самостійності дівчат і готовність в неї інвестувати. Біднішим ученицям іноді допомагали парафіяльні благодійні організації.

Існували й альтернативні осередки. Паризька спільнота *Filles de Saint-Agnès*, створена 1678 р., навчала білизняної справи, вишивання, мереживоплетіння й виготовленню шпалер. До 1792 р. вона мала близько 450 бідних дівчат для навчання й роботи.

Оплата за роботу зазвичай складалася з грошей, харчування, одягу й безкоштовного або пільгового проживання. Жінки іноді демонстрували солідарність і колективно захищали свій заробіток. До прикладу, у Барселоні 1628 р. понад сорок пряль увійшли до міської ратуші, вимагаючи не дозволяти майстрам вивозити вовну для прядіння за межі міста. Загальною тенденцією в оцінці результатів праці для країн тогочасної Західної Європи була гендерна нерівність в оплаті.

Дослідження Александри де Плейт і Яна Лейтена ван Зандена дає порівняльну характеристику денної оплати переважно некваліфікованих жінок і чоловіків у європейських містах та регіонах за 1300–1800 рр. Для нашого періоду особливо важлива інформація щодо П’ємонту 1571–1787 рр., околиць Неаполя 1734–1806 рр., Стокгольма 1600–1720 рр. та австрійського Ваєра 1626–1790 рр.

Для Іспанії та Італії жіночий денний заробіток часто становив близько половини чоловічого. Для П’ємонту й Неаполя характерна була тривала відносна стабільність цього співвідношення. Однак порівнювали не завжди цілком однакові операції: у неаполітанському виноградарстві чоловіки зрізали виноград, а жінки переносили кошики. Обидві роботи віднесено до некваліфікованих, однак вони вимагали різної затрати сил. Англійські і шведські жінки у XVIII ст. отримували менш як половину чоловічого заробітку.

Гендерна специфіка професійної сфери у XIX – першій половині XX ст.

У XIX–XX ст. розвиток фабричного виробництва значною мірою поглинув велику масу працюючих жінок, яких залучали до простих повторюваних операцій механізованого виробництва продукції, в той час, як керування складнішою машиною, ремонт і майстерський нагляд доручали чоловікам. Гендерний показник зайнятості у промисловому виробництві значною мірою залежав від співвідношення складності робочих обов'язків і заробітної плати. Жінки здебільшого займали ті ніші, де фізичне навантаження, необхідність працювати вночі, у несприятливих умовах дуже низько оплачувались. Чоловіки шукали більш легку роботу з прийнятною винагородою. А жінки, прагнучи вижити і прогодувати себе та родину, бралися за невигідні пропозиції.

Проте на тлі нових заводів і фабрик продовжували існувати традиційні форми виробництва. Домашня служба залишалася одним із головних жіночих занять XIX ст. Місто пропонувало молодій працівниці платню, житло й харчування, але проживання у роботодавця робило особливо нечіткою межу між робочим та особистим часом, робочим і особистим простором. Вихід із батьківського дому не завжди означав незалежність. Для заміжньої жінки мали значення правила розпорядження заробленими коштами й фінансові очікування від родини. Уявлення про чоловіка-годувальника дозволяло трактувати жіночий заробіток як другорядний навіть тоді, коли він був необхідним.

У Британії родини могли поєднувати надомну роботу матерів, зайнятість молоді на підприємстві та домашнє обслуговування. У текстильних районах П'ємонту й Ломбардії працювало багато жінок, тоді як суднобудування Лігурії залишалося переважно чоловічим. Професійний світ переважно визначався структурою місцевої економіки. Гендерна нерівність професійої ієрархії мала горизонтальний і вертикальний виміри. У першому випадку жінки й чоловіки зосереджувалися в різних галузях, у другому – нерівно розподілялися між підлеглими та керівними посадами.

У XIX ст. Західна Європа стала головним рушієм промислового перевороту, і саме тут зародилося перше у світі фабричне законодавство. Обмеження жіночої праці в цьому регіоні мало подвійну природу: з одного боку, це був гуманітарний крок для захисту материнства, з іншого — інструмент чоловічих профспілок, які намагалися витіснити жінок із ринку праці, щоб уникнути демпінгу зарплат.

Британська імперія першою ввела жорсткі обмеження, оскільки умови праці на її текстильних фабриках і в шахтах були катастрофічними. Закон про шахти 1842 р. повністю заборонив працю жінок та хлопчиків і двічат до 10 років на підземних роботах у шахтах та рудниках. Цьому передували гучні розслідування про жахливі умови праці «двоногих коней» (жінок, які на ланцюгах тягали вагонетки з вугіллям). Закон про фабрики 1844 р. уперше

офіційно обмежив робочий день дорослих жінок 12 годинами, а нічну працю повністю заборонив. «Десятигодинний закон» 1847 р. скоротив робочий день для жінок та підлітків на текстильних фабриках до 11 годин на день (не більше 58 годин на тиждень) з 1 травня 1847 р., а з 1 травня 1848 р. – до 10 годин, що змусило власників фабрик скоротити робочий день і для чоловіків, оскільки заводи не могли функціонувати без жінок. Закон 1891 р. уперше ввів чотиритижневу обов'язкову відпустку по вагітності та пологах, протягом якої роботодавцям заборонялося брати жінку назад на роботу. Проте ця відпустка ще не оплачувалася.

Французьке законодавство тривалий час відставало від британського, оскільки в країні переважали дрібні ремісничі майстерні, а не гігантські фабрики. Закон 1874 р. заборонив жінкам і підліткам працювати в шахтах під землею, а також обмежив роботу в недільні та святкові дні. Закон від 2 листопада 1892 р. став фундаментальним для французьких робітниць. Він заборонив нічну працю жінок (у період з 21:00 до 05:00) у промисловості, встановив максимальний робочий день у 11 годин і гарантував один обов'язковий вихідний день на тиждень.

Німецьке фабричне законодавство розвивалося в контексті соціальних реформ Отто фон Бісмарка, які мали на меті зупинити ріст популярності соціалістів. Промисловий статут Пруссії 1849 р. заборонив використовувати працю вагітних жінок у шкідливих виробництвах. Загальнонімецький закон 1878 р. офіційно заборонив жінкам працювати під землею в шахтах та ввів тритижневу обов'язкову післяпологову відпустку. Закон про охорону праці 1891 р. обмежив робочий день жінок 11 годинами (у суботу – 10 годинами), повністю заборонив для них нічну працю та встановлював заборону працювати після пологів на 4 тижні, а за наявності довідки лікаря про медичні ускладнення заборона подовжувалася ще на 2 тижні.

та розширення спектру зайнятості жінок

Професії, пов'язані з виробництвом і підприємництвом

У XVII–XVIII ст. професійну майстерність жінки набували через практику виконання різних видів домашньої роботи в родині, а також майстерні, сільському господарстві, та надаючи різноматні послуги приватно чи у відповідних закладах. Повільний розвиток жіночої освіти гальмував процес залучення європейського жіноцтва у сферу інтелектуальних та творчих професій. Жінки, які уславилися своїми видатними успіхами професійної кар'єри, були скоріше винятками. Розширення спектру жіночих професій, схвалених і дозволених суспільством жінкам, упродовж цього періоду відбувалося скоріше за рахунок невпинного поступу індустріального суспільства з його стрімким економічним розвитком, фабричним виробництвом, яке пропонувало жінкам нові види некваліфікованої роботи по виробництву промислової продукції.

Незважаючи на це жінки демонстрували прояви ділової активності і підприємницької спритності, керуючи крамничками, мейстернями, пропонуючи послуги. Ця діяльність була суттєва і продуктивна, хоча і не видима юридично державою, оскільки за тодішніми законами жінки знаходилися в тіні чоловіків.

Залучення жінок до нових професій стрімко зросло від середини XIX ст. і напряму було пов'зане з жіночою професійною освітою, яка давала знання і вміння, необхідні для виживання.

Від кінця 1850-х рр. створювалися жіночі організації, які допомагали жінкам здобувати знання поза домашньою службою, наприклад *Society for Promoting the Employment of Women* (Лондон, 1859 р.), *Société pour l'enseignement professionnel des femmes* (Париж, 1861 р.), *Frauenb ildungsverein* (Лейпциг, 1865 р.) та інші.

Фінансування поєднувало пожертви й муніципальну підтримку. Наприклад, у Ліоні вчителька Еліз Люкен відкрила бухгалтерський курс для жінок 1857 р. за рахунок публічної допомоги, Бельгійська школа Бішофсгайма функціонувала завдяки поєднанню громадської ініціативи й місцевих коштів.

У Франції в 1913 р. діяло 14 практичних шкіл торгівлі й промисловості для дівчат проти 43 для хлопців. У Португалії у 1910 р. дівчата становили 58 % учнів навчальних майстерень при 32 промислових школах. В Італії на 1905 р. понад 9000 дівчат відвідували змішані *scuole tecniche*.

Інтелектуальні професії

Розбудова школи створила попит на вчительок. Це було оплачуване інтелектуальне заняття, яке дозволяло використовувати знання поза власною родиною. Водночас його прийнятність пояснювали нібито природною жіночою близькістю до дітей. Такий аргумент відкривав широку сферу діяльності для розумних освічених жінок.

☑АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Інтелектуальні професії – це види професійної діяльності, в яких головним інструментом і ресурсом є розумова праця, високий рівень знань, аналітичне мислення та творчість, а не фізична сила чи механічне виконання рутинних операцій.

Догляд за хворими та лікарська практика теж були звичними для суспільного сприйняття функціями жінок. Але визнання жінки доброю доглядальницею ще не означало права діагностувати, призначати лікування й працювати в лікарні як лікарці. Після перших прецедентів зарахування жінок на медичні факультети університетів ситуація починала змінюватися. Але реакція медичної університетської спільноти на жіночий контингент студентва не була одностайною. У 1868 р. офіційно зарахували Мері Патнем, Елізабет Ґарретт, Катерину Гончарову й Мадлен Брес. Є свідчення, що деякі

професори чинили опір, інші допомагали проходити клінічну підготовку. Доступ до інтернатури залишався окремою суперечкою й був відкритий для конкурсу 1886 р.

Піонеркам медичної сфери, які прослухали лікарські курси для чоловіків, продемонстрували успіхи і навіть отримали дипломи, потрібно було подолати довгий шлях визнання, отримати медичну практику, і привабити пацієнтів, які не дуже охоче довіряли своє життя і здоров'я жінці.

Приклад ситуації у Парижі межі XIX–XX ст. дозволяє кількісно простежити різницю між вступом жінок до навчальних закладів для підготовки до лікарської професії і побудовою кар'єри. За дослідженням Наталі Піжар-Міко, у 1900 р. медичний факультет Парижа мав 179 студенток, з яких 81 була француженкою; 1935 р. відповідні числа становили 1515 і 1224.

Кількість лікарок, зареєстрованих у Парижі: 24 у 1894 р., 57 у 1900 р., 88 у 1910 р. та 238 у 1930 р. В останньому випадку їхня частка становила 3,82 % від 6237 лікарів у відповідному обліку. Порівняльний аналіз доводить, що інтенсифікація жіночого навчання не одразу перетворювалося на таке саме професійне представництво. За таблицями авторки, між 1900 і 1930 рр. в Парижі кількість лікарок, які зазначали акушерську спеціалізацію, зросла з 1 до 20, дитячу – з 2 до 60, жіночих хвороб – із 5 до 74.

Юридична сфера теж повільно приймала до своїх лав жінок.У Франції Жанна Шовен захистила юридичну дисертацію 1892 р., але для вступу до адвокатури змушена була чекати зміни правил. Закон 1 грудня 1900 р. відкрив жінкам можливість скласти присягу. Першою це зробила Ольга Петі 6 грудня, Шовен — 19 грудня. У Бельгії Марі Поплен здобула докторський диплом із права 12 липня 1888 р. у Вільному університеті Брюсселя. Апеляційний суд відмовив їй у вступі до адвокатури, спираючись на уявлення про жіночу природу й домашні обов'язки, касація 1889 р. не змінила результату. Законодавчо ця професія у Бельгії стала доступною жінкам лише 1922 р., після її смерті.

В Італії справа Терези Лабріоли, першої жінки, яка здобула ступінь доктора права в Римському університеті, у 1912 р. спричинила резонанс у європейських наукових колах. Попри понад десятирічний стаж викладання та підготовку цілих поколінь юристів, вона, як і всі італійки того часу, не мала права самостійно вести адвокатську практику. Рада колегії адвокатів Риму задовольнила прохання Лабріоли про реєстрацію, оскільки було б абсурдно відмовляти у веденні справ особі, яка має офіційний статус професора права. Але менш ніж за місяць Апеляційний суд Рима за протестом прокурора скасував це рішення й викреслив Терезу зі списків, аргументуючи це патріархальними нормами цивільного кодексу та «природою жінки». Касаційний суд підтвердив рішення Апеляційного суду, заблокувавши Лабріолі доступ до професії.

У Швейцарії Анна Маккенрот, яка вивчала право в Цюриху, 1900 р. отримала адвокатський патент і стала першою жінкою, допущеною до цієї практики у своїй країні.

Перша світова війна збільшила жіночу видимість у виробництві й адміністрації через брак робочих рук, оскільки мобілізація на фронт чоловіків і великі людські втрати. До прикладу, за оцінкою Imperial War Museums, у британській промисловості боєприпасів під час війни працювало близько 900 тисяч жінок.

Це дало жінці нові можливості кар'єрного зростання, новий професійний досвід і високий ступінь довіри з боку суспільства. Проте практика наймати жінок за меншу оплати зберігалася навіть упродовж війни.У воєнній металургії Франції й Англії працівниць могли наймати за нижчою ставкою. Надзвичайна потреба не обов'язково означала відмову від принципу дешевшої жіночої праці та тимчасовості обіймання жінками посад, на які згодом мали повернутися чоловіки.

Після війни повернення чоловіків і економічні труднощі посилювали тиск на працівниць, однак вже не можливо було повністю повернутися до довоєнних порядків. Закон Великої Британії 1919 р., італійська реформа того самого року та бельгійське відкриття адвокатури 1922 р. юридично закріпили нові можливості та професійні траєкторії працюючого жіноцтва.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Британський Sex Disqualification (Removal) Act, 23 грудня 1919 року. Початок статті 1 і застереження «а»

Переклад з англійської

Професійне право

Особа не може бути позбавлена права через стать або шлюб виконувати будь-яку публічну функцію, бути призначеною на будь-яку цивільну чи судову посаду або обіймати її, вступати до будь-якої цивільної професії чи заняття або провадити їх, чи бути прийнятою до товариства, що має статус юридичної особи, незалежно від того, створене воно королівською хартією чи іншим способом. Особа також не може бути звільнена через стать або шлюб від обов'язку служити присяжним.

За умови, що: а) незважаючи на положення цієї статті, Його Величність може наказом у Таємній раді дозволити встановлення правил, які визначають порядок допуску жінок до державної служби Його Величності та умови, за яких допущені до неї жінки можуть бути призначені на посади або продовжувати їх обіймати; ці правила можуть також надавати повноваження залишати за чоловіками будь-яку галузь державної служби або посади в заморських володіннях Його Величності чи в іноземній країні

📖 *Sex Disqualification (Removal) Act 1919. 9 & 10 Geo. 5. Ch. 71. Section 1, proviso (a). Original version. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/9-10/71/enacted (дата звернення: 24.08.2026).*

6. Видатні жінки, які оволоділи інтелектуальними професіями

Історія жіночої боротьби за гендерну рівність дала світові чималу галерею блискучих і успішних жінок, які всупереч віковим стереотипам, упередженням і забобонам долали перешкоди на шляху реалізації своїх талантів на користь загальному суспільному розвитку, ламали бар'єри, що не дозволяли їм бути визнаними законом і державою не тільки берегинями людського роду, родинного затишку, чоловічого комфорту, а й рівними серед рівних, вільними серед вільних і сповненими ідей, амбіцій і перспектив особистостями. Неможливо згадати і віддати належне усім видатним європейкам, які жили і творили, боролися і перемагали упродовж XVII – першої половини XX ст. Значна кількість імен вже була названа у попередніх підрозділах даного лекційного матеріалу.

Марія Сибілла Меріан

Марія Сибілла Меріан (1647–1717) – талановита німецько-голландська художниця, натуралістка та ентомологиня, яка здійснила революцію в біологічній науці та ботанічній ілюстрації. У часи, коли релігійні та наукові догми стверджували, що комахи самозароджуються з бруду та гнилі, Меріан присвятила життя емпіричному спостереженню за живою природою. Вона стала однією з перших дослідниць, які детально задокументували й художньо відтворили повний цикл метаморфозу комах – від яйця і гусениці до лялечки та дорослого метелика.

Найвищим досягненням її кар'єри стала безпрецедентна для жінки того часу самостійна наукова експедиція до Суринаму в 1699–1701 рр. Протягом двох років Меріан разом із донькою досліджувала тропічну флору та фауну в екстремальних умовах джунглів, фіксуючи невідомі європейцям види. Результатом цієї подорожі стало видання в 1705 р. її ґрунтовного дослідження – фундаментальної праці «Метаморфози комах Суринаму» (Metamorphosis insectorum Surinamensium). Книга містила унікальні гравюри, де комахи вперше зображалися не як ізольовані мертві зразки, а у взаємозв'язку з рослинами, якими вони харчувалися.

Повернувшись до Амстердама, Меріан продовжувала працювати над своїми колекціями та книгами аж до перенесеного в 1715 р. інсульту, який частково її паралізував. Попри фізичні обмеження, вона не припиняла наукову діяльність за допомогою доньок до самої смерті в січні 1717 р. Наукова спадщина Марії Сибілли Меріан випередила свій час: її точні спостереження високо цінував Карл Лінней, а створені нею візуальні хроніки природи досі залишаються неперевершеним еталоном наукового мистецтва.

Лаура Бассі й Марія Ґаетана Аньєзі

Лаура Бассі (1711–1778) та Марія Ґаетана Аньєзі (1718–1799) – дві блискучі представниці італійського Просвітництва, які здійснили науковий

прорив і стали першими в історії жінками, що здобули офіційне академічне визнання в університетському середовищі. Бассі в 1732 р. отримала докторський ступінь із філософії та офіційну посаду професорки фізики в Болонському університеті. Вона перетворила Болонью на європейський центр експериментальної фізики, активно пропагуючи ньютонівську механіку. Аньєзі, натомість, увійшла в історію як видатна математикиня: її фундаментальна праця «Основи аналізу для італійського юнацтва», видана в 1748 р., стала першим у світі систематичним підручником з диференціального та інтегрального числення, а її ім'ям була названа знаменита алгебраїчна крива – «локон Аньєзі».

Попри феноменальні інтелектуальні здобутки, життєві шляхи та суспільне сприйняття обох науковиць суттєво відрізнялися через патріархальні обмеження XVIII ст. Лаура Бассі все життя вела запеклу боротьбу за право викладати публічно нарівні з чоловіками, паралельно виховуючи вісьмох дітей та облаштувавши передову домашню лабораторію. У 1750 р. Папа Бенедикт XIV призначив Марію Ґаетану Аньєзі професоркою математики в Болонському університеті, проте вона, на відміну від Бассі, ніколи не викладала там особисто через свою глибоку релігійність та інтровертність. Після смерті батька в 1752 р. Аньєзі повністю залишила точні науки й присвятила решту життя благодійності, теології та турботі про бідних і хворих.

Історичне значення Бассі та Аньєзі полягає в тому, що вони довели спроможність жінок очолювати найскладніші наукові напрями свого часу – теоретичну фізику та вищу математику. Їхні успіхи стали потужним прецедентом, який підірвав монополію чоловіків на вищу освіту та відкрив шлях для наступних поколінь жінок-вчених. Вони продемонстрували два різні, але однаково величні сценарії самореалізації жінки в епоху, коли суспільство лише починало визнавати інтелектуальну рівність статей.

Алетта Якобс і Долорс Алеу

Алетта Якобс та Долорс Алеу – видатні першопрохідниці в медицині, які наприкінці XIX ст. зруйнували гендерні бар'єри та назавжди змінили життя жінок у Європі. Алетта Якобс стала першою жінкою-лікарем в історії Нідерландів, а Долорс Алеу і Рієра – першою жінкою, яка отримала ступінь доктора медицини в Іспанії. Обидві лікарки зіткнулися з жорстким суспільним спротивом, бюрократичними перешкодами та неприйняттям з боку колег-чоловіків, проте їхня рішучість дозволила їм здобути вищу освіту та відкрити шлях до науки для наступних поколінь жінок.

Поза медичною практикою обидві жінки присвятили своє життя соціальним реформам та захисту прав вразливих верств населення. Долорс Алеу активно допомагала бідним жінкам, секс-працівницям та дітям у Барселоні, покращуючи умови їхнього життя та пропагуючи гігієну для зниження смертності. Алетта Якобс пішла ще далі: вона відкрила першу у світі

клініку з планування сім'ї, де безкоштовно консультувала бідних жінок і впроваджувала засоби контрацепції, а згодом стала лідеркою нідерландського та міжнародного руху за виборче право для жінок.

Спадщина Якобс та Алеу демонструє, як медична практика може стати потужним інструментом для досягнення соціальної справедливості. Їхня самовіддана праця не лише врятувала тисячі життів, а й довела, що жінки здатні бути лідерами в науці та суспільних трансформаціях, заклавши фундамент для сучасної гендерної рівності в охороні здоров'я.

Нільсіна Нільсен

Нільсіна Нільсен (1850–1916) – відома данська лікарка та феміністка, яка назавжди увійшла в історію як перша жінка-науковець та перша дипломована жінка-лікар у Данії. Народившись у середині XIX ст., коли вища освіта була виключним привілеєм чоловіків, вона кинула виклик тогочасним патріархальним догмам. Завдяки своїй наполегливості Нільсіна у 1874 р. домоглася від уряду права на вступ до Копенгагенського університету, що стало прецедентом, який офіційно відкрив двері данських університетів для жінок країни.

Закінчивши навчання у 1885 р., Нільсен зіткнулася з неприхованим спротивом консервативної медичної спільноти, яка заважала її науковій та академічній кар'єрі в державних шпиталях. Незважаючи на це, вона відкрила успішну приватну практику в Копенгагені та здобула авторитет як лікар загальної практики, а згодом – як міський спеціаліст із венеричних захворювань, допомагаючи жінкам із найбідніших верств населення. Паралельно вона активно боролася за соціальні зміни, очолюючи рух за виборчі права жінок та працюючи в Данському жіночому товаристві.

Нільсіна Нільсен довела суспільству, що професіоналізм і талант не мають гендеру, а її життєвий шлях заклав міцний фундамент для рівноправності в європейській науці. Її внесок залишається настільки значущим, що Копенгагенський університет увічнив пам'ять про свою першу студентку встановленням бронзового пам'ятника на її честь.

Марія Склодовська-Кюрі

Марія Склодовська-Кюрі (1867–1934) – польсько-французька вчена-фізик, хімік і громадська діячка, яка стала першою жінкою-лауреаткою Нобелівської премії та єдиною людиною в історії, яка отримала цю нагороду у двох різних галузях науки (фізиці та хімії). За тодішніми законами вона не мала права навчатися у вищих навчальних закладах тогочасної Російської імперії через свою стать. Проте її нестримна жага до знань привела її до Парижа, де в Сорбонні вона розпочала свої революційні дослідження, які назавжди змінили розвиток світової науки.

Разом із чоловіком П’єром Кюрі Марія відкрила два нові хімічні елементи – радій та полоній, а також запровадила в науку термін «радіоактивність». Склодовська-Кюрі свідомо відмовилася від патентування методу виділення радію, залишивши своє відкриття безкоштовним і доступним для всього людства, що заклало основу для розвитку сучасної онкології та ядерної медицини. Під час Першої світової війни вона виявила неабиякий гуманізм, особисто створивши та організувавши перші мобільні рентгенологічні пункти для порятунку поранених солдатів на фронті.

Вона пішла з життя 4 липня 1934 р. у віці 66 років через апластичну анемію, спричинену роками роботи з радіоактивними речовинами без належного захисту. Марія Склодовська-Кюрі стала першою жінкою, похованою за власні заслуги в паризькому Пантеоні, а її життєвий шлях залишається найвищим символом самовідданого служіння науці та боротьби за рівні права жінок в академічному просторі.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Марія Кюрі. «Дослідження радіоактивних речовин» (1903), вступ.
Переклад з французької

Про початок і поширення дослідження

Метою цієї праці є виклад досліджень радіоактивних речовин, які я проваджу понад чотири роки. Я розпочала їх із вивчення уранового випромінювання, відкритого паном Беккерелем. Результати цієї роботи, здавалося, відкривали настільки цікавий шлях, що пан Кюрі, залишивши поточні дослідження, приєднався до мене. Ми об’єднали зусилля, щоб здійснити виділення нових радіоактивних речовин і продовжити їх вивчення.

Від початку досліджень ми вважали за потрібне надавати зразки відкритих і приготовлених нами речовин деяким фізикам, насамперед панові Беккерелю, якому належить відкриття уранових променів. Так ми самі сприяли дослідженням нових радіоактивних речовин, які проводили інші.

Після наших перших публікацій пан Ґізель у Німеччині також почав готувати ці речовини й надавати їхні зразки кількох німецьким ученим. Згодом речовини надійшли у продаж у Франції та Німеччині. Тема, набуваючи дедалі більшого значення, спричинила науковий рух, тож численні дослідницькі праці про радіоактивні тіла виходили й постійно виходять, переважно за кордоном.

Результати різних французьких та іноземних досліджень неминуче переплітаються, як це завжди буває з новим предметом дослідження, який перебуває в процесі становлення. Стан питання змінюється, так би мовити, щодня.

📖 *Curie M. Recherches sur les substances radioactives. Paris : Gauthier-Villars, 1903. Introduction. P. 1–2. URL: https://www.gutenberg.org/files/43233/43233-h/43233-h.htm (дата звернення: 22.08.2026)*

Еммі Нетер

Еммі Нетер (1882–1935) – німецька математикиня, яку Альберт Ейнштейн та інші провідні вчені того часу називали найвизначнішою жінкою в історії математики. Народившись в Ерлангені, вона зіткнулася з жорсткими гендерними обмеженнями німецької академічної системи, яка тривалий час не дозволяла жінкам офіційно обіймати професорські посади. Незважаючи на те, що роками їй доводилося працювати без оплати та під чужими іменами, її геніальність здійснила справжню революцію в теоретичній фізиці та абстрактній алгебрі.

У 1918 р. вона сформулювала фундаментальну теорему теоретичної фізики (тепер відому як теорема Нетер), яка пов'язала закони збереження (наприклад, збереження енергії чи імпульсу) із симетріями фізичних систем. Це відкриття стало одним із наріжних каменів для розвитку загальної теорії відносності та сучасної квантової механіки. Згодом, працюючи в Геттінгенському університеті, вона фактично створила сучасну абстрактну алгебру, переосмисливши підходи до вивчення кілець, полів та ідеалів, що назавжди змінило мову математичної науки.

Через єврейське походження та ліві погляди після приходу нацистів до влади у 1933 р. Еммі Нетер була позбавлена права викладати й змушена емігрувати до США. Вона раптово пішла з життя 14 квітня 1935 р. у віці 53 років після операції, залишивши по собі колосальну наукову спадщину та цілу школу послідовників. Сьогодні її фундаментальні ідеї продовжують визначати вектор розвитку як теоретичної фізики, так і вищої математики.

7. Роль жінки в негативних явищах європейського життя

Історія європейського жіноцтва XVII – першої половини XX ст. не буде повною та об'єктивною без чесного висвітлення її негативних аспектів, які демонструють темні боки виснажливої і небезпечної боротьби за виживання в умовах численних ризиків, викликів, спокус реального життя. Тривалий час ця проблематика була незручною, навіть замовчуваною для суспільного дискурсу, оскільки висвітлювала вади і хвороби західноєвропейської цивілізації, породжені гендерною нерівністю, недосконалою державною політикою, відсутністю дієвих механізмів суспільного контролю і байдужістю до проблем бідності і небезпечних залежностей. Серед таких негативних явищ європейського життя сексуальна експлуатація, алкоголізм, наркоманія, жебрацтво.

Неоднозначних висновків доходила суспільна та наукова думка упродовж зазначеного історичного періоду щодо причин і природи жіночої проституції, які існувала в усі часи, і залишалася актуальною проблемою за

доби Просвітництва та стрімкого науково-технічного прогресу. Якщо розглядати проституцію в контексті специфічного підприємництва, яке давали стабільний дохід представницям «найдавнішої професії», можна говорити про категорію безпосередніх надавачок послуг та категорію тих, хто організовував процес купівлі-продажу жіночого тіла. Жінка могла бути економічно залежною учасницею вімушеного, але свідомого, або цілком добровільного обміну, жертвою примусу або особою, яка організовувала й контролювала заробіток інших. Дослідження Мері Ґібсон про Італію 1860–1915 рр. підкреслюють значення соціального походження, попередньої професії, віку, освіти й сімейного стану жінок. Тому пояснення проституції винятково «жіночою розбещеністю» підміняло вивчення умов життя моральним вироком.

У XIX ст. влада низки європейських держав намагалася не ліквідувати проституцію, а підпорядкувати її поліцейсько-медичному контролю. В Італії часів прем'єрства Камілло Кавура регламентація, визначена актом 1860 р., передбачала реєстрацію, нагляд за дозволеними закладами й обов'язкові медичні огляди. У Великій Британії акти про заразні хвороби 1864, 1866 і 1869 рр. поширювали спеціальні повноваження на визначені військові та портові місцевості. Під підозру могла потрапити жінка, яку поліція вважала залученою до проституції. Розмежування тут принципове: адміністративна реєстрація або примусове медичне утримання не тотожні обвинувальному вироку за крадіжку чи насильство.

Критики регламентації звертали увагу на подвійний стандарт: обмеження концентрувалися на жінках, тоді як чоловічий попит на сексуальні послуги не піддавався симетричному контролю. Так, Джозефін Батлер не проголошувала проституцію бажаною нормою, вона заперечувала право держави перетворювати боротьбу з нею на позбавлення жінок права тілесної недоторканності. Кампанія завершилася скасуванням британських актів 1886 р. Заснована 1875 р. за участю Батлер Міжнародна аболіціоністська федерація надала цьому протестові транснаціонального характеру, продовживши боротьбу проти державної регламентації та експлуатації та спрощеного звинувачення усіх залучених до проституції злочинницями.

☑ АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Аболіціонізм – це суспільно-політичний рух, спрямований на скасування рабства та ліквідацію работоргівлі.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Національна жіноча асоціація за скасування актів про заразні хвороби. «Звернення і протест жінок» (The Ladies' Appeal and Protest). Пункти 2 і 4., 31 грудня 1869 р. Пункти 2 і 4

Переклад з англійської

Маніфест уперше опубліковано в газеті Daily News 31 грудня 1869 р.; передруковано в The Shield 14 березня 1870 р., с. 9–11, 13

2. Тому що стосовно жінок ці акти скасовують усі гарантії особистої безпеки, які закон установив і вважав недоторканними, та цілковито віддають їхню репутацію, свободу й особистість у владу поліції.

4. Тому що несправедливо карати стать, представниці якої є жертвами пороку, й залишати безкарною стать, представники якої є головною причиною як самого пороку, так і його страшних наслідків; і ми вважаємо, що можливість арешту, примусового медичного лікування та, у разі спротиву, ув'язнення з примусовою працею, яким ці акти піддають жінок, є покаранням найпринизливішого характеру

📖 *The Ladies' Appeal and Protest. The Shield. 1870. 14 March. P. 9–11, 13. Відомості про публікацію та її перевидання:* Josephine Butler and the Prostitution Campaigns: Diseases of the Body Politic. *Vol. 2: The Ladies' Appeal and Protest / ed. J. Jordan. Routledge Historical Resources. URL: https://www.routledgehistoricalresources.com/feminism/sets/josephine-butler-and-the-prostitution-campaigns/volumes/the-ladies-appeal-and-protest (дата звернення: 26.10.2026).*

Головна вимога маніфесту стосується не виправдання експлуатації, а однакових гарантій особистої свободи. Батлер згодом згадувала «ганебну нерівність» оцінювання сексуальних учинків чоловіка й жінки. У листі підтримки 1870 р., процитованому в її спогадах, Віктор Гюго також засуджував систему, за якої поліція поводилася з жінками як з особами поза законом. Отже, сучасники могли бачити зло не тільки в самій проституції, а й у способі боротьби з нею.

Жіночий алкоголізм був ще однією бідою, яку сприймали як загрозу здоров'ю, домашньому господарству й вихованню дітей. Засудження було гендерно забарвленим: чоловіче пияцтво часто подавали як слабкість або порушення порядку, тоді як жіноче – ще й як зраду материнському призначенню. За наведеними Еліс Бонзом даними, на 1904 р. жінки становили 91% від усіх прийнятих до сертифікованих виправних закладів для залежних від алкоголю, але лише 20% від затриманих поліцією за пияцтво.

Британський Inebriates Act 1898 р. дозволяв за визначених умов направляти людей із хронічною алкогольною залежністю до спеціальних установ на термін до трьох років. Норма була сформульована не тільки для жінок, але її застосування стало важливою частиною гіркого жіночого досвіду. Лікування й покарання тут не мали чіткої межі, режим жіночих установ міг включати сувору дисципліну та ізоляцію за поведінкові порушення. Зміна назви установи з «в'язниці» на «виправний заклад» сама по собі не гарантувала ані свободи, ані дієвої терапії.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Inebriates Act 1898. Статті 1(1) та 2(1), первіинна редакція
Переклад з англійської

Про утримання залежних від алкоголю у державному виправному закладі

Стаття 1(1). Якщо особу засуджено в порядку провадження за обвинувальним актом за правопорушення, що карається ув'язненням або каторжним ув'язненням, і суд на підставі доказів переконається, що його вчинено під впливом алкоголю або що пияцтво сприяло його вчиненню, а правопорушник визнає себе особою, яка звично пиячить, або буде визнаний такою присяжними, суд може додатково до іншого покарання чи замість нього постановити утримувати цю особу не довше трьох років у державному виправному закладі для залежних від алкоголю або в сертифікованому закладі такого типу, адміністрація якого погодиться її прийняти.

Стаття 2(1). Будь-яка особа, яка вчинить одне з правопорушень, зазначених у першому додатку до цього Закону, протягом дванадцяти місяців перед його вчиненням щонайменше тричі буде засуджена в порядку спрощеного провадження за будь-які із зазначених правопорушень і є особою, яка звично пиячить, може після засудження за обвинувальним актом або, за її згодою на спрощений розгляд, після засудження в порядку такого розгляду бути направлена не довше ніж на три роки до сертифікованого виправного закладу для залежних від алкоголю, адміністрація якого погодиться її прийняти

📖 *Inebriates Act 1898. 61 & 62 Vict., c. 60. Original version. Legislation.gov.uk. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/61-62/60/body/enacted (дата звернення: 26.10.2026).*

Історія наркотичної залежності не зводиться до нелегального «притону», де залежні люди могли купити собі руйнівне задоволення. У XIX ст. опійні препарати входили до лікувальної практики, а жінкам їх призначали, зокрема, при болю, нервових розладах і станах, пов'язаних із репродуктивним здоров'ям. Доступність таких засобів створювала ризик залежності без початкового наміру порушити закон. Сара Блек засвідчує, що у Франції лікарі 1860–1870-х рр. активно застосовували морфін як знеболювальний засіб, а на початку 1880-х усвідомлювали морфінну залежність як серйозну проблему. Тому слід розрізняти медичне призначення, неконтрольоване вживання та криміналізовані форми обігу речовин.

На межі XIX–XX ст. медичні суперечки дедалі частіше поєднувалися зі страхом суспільного «виродження». У Франції законодавство 1916 р. криміналізувало публічне споживання наркотичних речовин у межах ширшої політики контролю.

Жебрацтво, бездомність і мандрівний спосіб життя влада нерідко розглядала не лише як нестачу ресурсів, а й як непокору вимозі працювати та перебувати під належним наглядом. У XVII ст. в Амстердамі діяв заснований ще 1597 р. жіночий *Spinhuis* – виправно-трудова установа, де дисципліну пов'язували з текстильною працею. Така модель допомагає зрозуміти перетин соціальної допомоги й примусу: нужденну або «непокірну» жінку намагалися не тільки забезпечити заняттям, а й повернути до правильного способу життя, який не виходив за межі суспільного очікування.

☑АБЕТКА ГЕНДЕРНИХ ПОНЯТЬ

Жебрацтво – це систематичне випрошування грошей, речей чи інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб як засіб до існування, а також стан крайньої злиденності або форма експлуатації людей та тварин.

Проте слід зазначити, що участь жінок у негативних явищах не можна пояснюватися однією лише «жіночою природою». Певні дії таких знедолених жінок завдавали реальної шкоди людям, інші можуть розцінюватися як ризикована стратегія виживання, але найчастіше асоціальна поведінка ставала предметом переслідування через сексуальні та станові упередження.

9. Жіноча злочинність

Упродовж XVII – першої половини XX ст. порушення жінками неписаних правил та державних законів мали місце у повсякденному житті Західної Європи. Поняття жіночої злочинності мало неоднозначну оцінку суспільства, науки та держави. Поширеним було уявлення про особливу природу жіночого злочину, яку пояснювали вродженою схильністю та сприймали з особливим осудом і презирством. Але насправді жіноча злочинність не була якимось унікальним специфічним явищем, яке б дуже відрізнялося від чоловічої жорстокості і здатності порушувати традиції людського співіснування. Жінки могли поставати перед судом за майнові злочини, приховування викраденого, підпали, тілесні ушкодження, убивства, отруєння й участь у сексуальній експлуатації. Важливе місце в повсякденному каральному досвіді займали також дрібні порушення громадського порядку та повторні короткі ув'язнення. Випадки скоєння злочинів траплялися і серед бідних верств жіноцтва, і серед заможних аристократок.

Поняття «жіночий закон» потребує уточнення. Існували склади правопорушень, пов'язані з материнством, норми, сформульовані окремо для дружини, та формально загальні закони з нерівними наслідками для чоловіків і жінок. Наприклад, за ст. 337 французького Кримінального кодексу 1810 р.

подружня зрада дружини каралася ув'язненням від трьох місяців до двох років; чоловік міг припинити виконання покарання, погодившись прийняти її назад. За ст. 339 відповідальність чоловіка була пов'язана з утриманням коханки саме в подружньому домі й передбачала штраф від 100 до 2000 франків. Отже, закон по-різному визначав не лише суворість покарання, а й саму межу караної поведінки.

Репродуктивна сфера створювала інші спеціальні підстави для переслідування. Стаття 317 французького Кримінального кодексу 1810 р. передбачала покарання як для осіб, що спричинили аборт, так і для жінки, яка сама його спричинила або погодилася використати запропоновані засоби, якщо переривання вагітності відбулося. Окреме можна виділити і справи про вбивство новонароджених, у яких потрібно розрізняти обставини пологів, доведення провини, психічний стан і суспільний тиск. Прикладом спеціального пом'якшувального підходу став британський *Infanticide Act* 1938 р. За передбачених ним обставин смерть дитини віком до дванадцяти місяців, спричинена матір'ю, могла отримати окрему кваліфікацію *infanticide*, якщо її психічна рівновага була порушена наслідками пологів або лактації. Це не означало загального дозволу чи автоматичного звільнення від відповідальності. Закон змінював кваліфікацію й порядок покарання, він не поширювався на Шотландію та Північну Ірландію.

У своїй відомій праці «Жінка – злочинниця та повія» (1893 р.) італійський кримінолог Чезаре Ломброзо переніс принципи біологічного детермінізму на аналіз жіночої девіантності, стверджуючи, що схильність до порушення закону є вродженою та визначається анатомічними й психофізичними аномаліями. На відміну від чоловіків-злочинців, у яких Ломброзо бачив прояви атавізму (повернення до диких предків), феномен жіночої злочинності він вважав менш поширеним через природну консервативність, слабкість та недорозвиненість інтелекту жінки. Проте вчений робив парадоксальний і суворий висновок: якщо жінка все ж стає на кримінальний шлях, вона демонструє значно більшу жорстокість, підступність та цинізм, ніж чоловік, оскільки долає потужні природні стримувальні бар'єри, зокрема материнський інстинкт.

Ключовим аспектом теорії Ломброзо стало ототожнення жіночої злочинності з проституцією. Кримінолог стверджував, що проституція є специфічним, паралельним проявом кримінальних нахилів у жінок, зумовленим тією ж біологічною дегенерацією. Оскільки фізична слабкість та пасивність заважають жінці вчиняти відкриті насильницькі злочини, її антисоціальна поведінка найчастіше трансформується у сферу торгівлі власним тілом або прихованих злочинів на кшталт крадіжок, шантажу чи отруєнь. Ломброзо розглядав проститутку як «природжену злочинницю», яка просто обрала шлях найменшого опору для задоволення своїх егоїстичних потреб.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Чезаре Ломброзо та Ґульєльмо Ферреро, «Природжений злочинець», розділ XII
Переклад з англійської за сканованою копією
University of Illinois Library

Про жінку-злочинницю

Жінки – це великі діти; їхні лихі схильності численніші й різноманітніші, ніж чоловічі, але зазвичай залишаються прихованими. Коли ж ці схильності пробуджуються й посилюються, вони призводять до відповідно тяжчих наслідків.

До того ж природжена злочинниця є, так би мовити, подвійним винятком: як жінка і як злочинниця. Адже злочинці становлять виняток серед цивілізованих людей, а жінки – виняток серед злочинців, оскільки природною формою регресу в жінок є проституція, а не злочинність. Первісна жінка була радше розпусною, ніж злочинною.

Як подвійний виняток, жінка-злочинниця, отже, є чудовиськом. Її звичайну сестру утримують на шляху доброчесності численні чинники, зокрема материнство, побожність і слабкість; коли ж ці стримувальні сили виявляються недієвими й жінка вчиняє злочин, можна зробити висновок, що її лихість мала бути надзвичайною, аби здолати стільки перешкод

📖 *Lombroso, Cæsar; Ferrero, William.* The Female Offender. *With an introduction by W. Douglas Morrison. New York: D. Appleton and Company, 1898. URL: https://brittlebooks.library.illinois.edu/brittlebooks_open/Books2009-08/lombce0001femoff/lombce0001femoff.pdf (дата звернення: 26.08.2026).*

Одностайності серед колег-сучасників вченого не існувало. За дослідженням Бонзом, французька школа вивчення соціального середовища заперечувала претензії біологічного детермінізму, а британські фахівці поєднували увагу до індивідуальних обставин із вимогою особистої відповідальності. Лікар Чарльз Мерсьє, наприклад, 1904 р. наполягав, що злочинність – не хвороба, яку слід лікувати, а порок, який належить карати. Релігійно-філантропічна практика Елізабет Фрай робила наголос на моральне виховання, навчання та придатніші умови життя замість самої лише помсти.

У досліджуваний період не існувало єдиного для всієї Західної Європи «жіночого покарання». Законодавства передбачали штрафи, різні режими позбавлення волі, примусову працю та смертну кару. До цього додавалися

публічне приниження й поліцейський нагляд. Французький Кримінальний кодекс 1810 р. передбачав стояння біля ганебного стовпа для визначених категорій засуджених, ст. 16 окремо встановлювала, що жінки й дівчата, засуджені до примусових робіт, виконують їх усередині установи. За ст. 27 виконання смертного вироку щодо жінки з підтвердженою вагітністю відкладали до пологів. Це були конкретні правові відмінності, а не загальне звільнення жінок від суворих санкцій.

Імперський німецький кодекс 1871 р., який набував установленої цим актом чинності з 1 січня 1872 р., розрізняв *Zuchthaus* – суворе ув'язнення з працею – та *Gefängnis*, звичайне тюремне ув'язнення. §§ 15–16 по-різному регулювали працю засуджених, а § 22 допускав одиночний режим із визначеним обмеженням його тривалості без згоди ув'язненої особи. Це приклад норм, адресованих не винятково жінкам, але важливих для розуміння їхнього тюремного досвіду.

За сухими юридичними формулюваннями стояли важкі побутові умови утримання ув'язнених жінок. Дослідження Бенедетти Фаеді Дюрамі показало вплив соціального статусу ув'язнених на те, як система правосуддя поводилася з ними. За матеріалами *London Museum* про Ньюгейт початку XIX ст., сотні жінок тіснилися в маленьких приміщеннях, частина – разом із дітьми, дехто спав на підлозі. Обвинувачені, які ще чекали суду, перебували поруч із засудженими. Елізабет Фрай домагалася жіночого нагляду, навчання, релігійного наставництва та занять шиттям і плетенням. Акт про в'язниці 1823 р. закріпив для охоплених ним установ вимоги окремого утримання чоловіків і жінок та жіночого нагляду за ув'язненими жінками.

📜 МОВОЮ ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА 📜

Закон про дітовбивство 1938 року.
Стаття 1. Злочин дітовбивства. Частини (1)–(2), Велика Британія
Первісна редакція від 23 червня 1938 року
Переклад з англійської
Про жінку-злочинницю

(1) Якщо жінка будь-якою зумисною дією або бездіяльністю спричиняє смерть своєї дитини віком до дванадцяти місяців, але на момент цієї дії або бездіяльності її психічна рівновага була порушена через те, що вона ще не повністю оговталася від наслідків народження цієї дитини, або через вплив лактації, зумовленої народженням цієї дитини, то, незважаючи на те, що за відсутності цього Закону вчинене за таких обставин становило б убивство, вона є винною у фелонії, а саме – у дітовбивстві, і за цей злочин до неї можуть застосовуватися заходи та покарання так, ніби вона була винною у вбивстві цієї дитини, кваліфікованому як зумисне.

(2) Якщо під час судового розгляду справи за обвинуваченням жінки у вбивстві своєї дитини віком до дванадцяти місяців присяжні дійдуть висновку, що вона будь-якою зумисною дією або бездіяльністю спричинила смерть цієї

дитини, але на момент цієї дії або бездіяльності її психічна рівновага була порушена через те, що вона ще не повністю оговталася від наслідків народження цієї дитини, або через вплив лактації, зумовленої народженням цієї дитини, то присяжні можуть, незважаючи на те, що за відсутності положень цього Закону вони за таких обставин могли б винести вердикт про винуватість у вбивстві, натомість винести вердикт про винуватість у дітовбивстві.

📖 *Lombroso, Cæsar; Ferrero, William.* The Female Offender. *With an introduction by W. Douglas Morrison. New York: D. Appleton and Company, 1898. URL: https://brittlebooks.library.illinois.edu/brittlebooks_open/Books2009-08/lombce0001femoff/lombce0001femoff.pdf (дата звернення: 26.08.2026).*

Деякі кримінальні справи жінок-злочинниць стали широко відомими в Європі і світі та увійшли в історію крмінального світу. У Франції XVII ст. великий резонанс мала «справа про отрути». Катрін Деє, відома як Ла Вуазен, була однією з її центральних фігур, її стратили через спалення 22 лютого 1680 р. Історія об'єднала торгівлю отрутами, ворожіння, зв'язки з привілейованими замовниками та політичну небезпеку при королівському дворі.

У німецьких землях суспільство збурив злочин Ґеше Ґотфрід із Бремена, страченої 21 квітня 1831 р. за отруєння миш'яком. Міський історичний ресурс пов'язує з нею п'ятнадцять смертей і зазначає, що це була остання публічна страта в Бремені. В Англії Мері Енн Коттон повісили в Даремській в'язниці в березні 1873 р. після засудження за отруєння пасинка.

Історія жіночої злочинності у зазначений період – це історія реальних правопорушень, але водночас історія не завжди справедливого визначення провини й покарання. Зміни відбувалися не як простий рух від жорстокості до гуманності: поруч із реформами тюрем і спеціальними пом'якшувальними нормами виникали нові медичні класифікації, що виправдовували тривале примусове утримання. Тому пояснювати жіночу злочинність потрібно через поєднання особистих учинків, соціального середовища та історично змінних правил контролю, не ототожнюючи жінку, яка потребувала допомоги, виключно з аморальною людиною, вину якої доведено судом.

Гендерні зрушення в освітній та професійній сферах європейських країн упродовж XVII – першої половини XX ст. відображали поступове розширення можливостей жінок і водночас стійкість традиційних обмежень. Трансформація жіночої освіти полягала не лише у зростанні грамотності, а й у переосмисленні мети навчання: поряд із підготовкою дружини й матері дедалі виразніше утверджувалося визнання особистої цінності жіночого інтелектуального розвитку.

Спеціальні жіночі навчальні заклади мали подвійне значення. Монастирські школи, пансіони, учительські семінарії, гімназії, коледжі та студентські резиденції могли підтримувати відокремленість і звужені програми, але також створювали необхідні умови для систематичного навчання, педагогічної діяльності та академічної самореалізації жінок.

Реалізація освітнього рівноправ'я вимагала подолання кількох послідовних бар'єрів: доступу до підготовки, вступу, іспитів, ступеня та професійного застосування кваліфікації. Спільне навчання саме собою не гарантувало рівності, так само як виконання академічних вимог не завжди забезпечувало однаковий диплом або суспільне визнання.

Гендерний дисбаланс у професійній сфері проявлявся в обмеженнях учнівства, ремісничого статусу, оплати та кар'єрного просування. Жіночу працю нерідко оцінювали як допоміжну, навіть коли вона була необхідною для родинного господарства й економіки. Охоронне законодавство поліпшувало окремі умови зайнятості, але могло водночас звужувати професійний вибір.

Розширення спектру жіночої зайнятості було пов'язане з економічними змінами, розвитком професійної освіти, громадськими ініціативами та законодавчими реформами. Учительство, медицина, право, конторська робота й підприємництво відкривали нові можливості, проте допуск до професії ще не означав рівної винагороди, стабільної практики або керівної посади.

Досвід Меріан, Бассі, Аньєзі, Якобс, Алеу, Нільсен, Склодовської-Кюрі та Нетер засвідчив значення особистої наполегливості, підтримки й інституційних змін. Їхні досягнення розширювали уявлення про жіночі здібності, але винятковий успіх окремої науковиці чи лікарки не усував обмежень для решти жінок.

Аналіз проституції, алкогольної й наркотичної залежності та жебрацтва показав необхідність розрізняти соціальну вразливість, експлуатацію, хворобу й правопорушення. Моральне засудження нерідко затінювало матеріальні причини цих явищ, а державна регламентація могла поєднувати допомогу з примусом і подвійними стандартами.

Історія жіночої злочинності виявляє не лише реальні злочини, а й гендерну вибірковість визначення провини, покарання та умов ув'язнення. Критичне прочитання біологічних пояснень злочинної поведінки й досвіду тюремних реформ дозволяє відокремити вчинки конкретних осіб від стереотипів щодо жіноцтва загалом.

Отже, освітня й професійна емансипація була суперечливим переходом від обмеженої участі до ширшого визнання жіночої самостійності. Її здобутки створювали передумови рівноправ'я, але потребували подальших змін у законах, установах і повсякденних суспільних практиках.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

12 Things You Didn’t Know About Women in the First World War. Imperial War Museums. URL: https://www.iwm.org.uk/history/first-world-war/home-front/12-things-you-didn%E2%80%99t-know-about-women (дата звернення: 24.08.2026).
1824–1924–2024 : trois dates sur le chemin de l’égalité filles-garçons à l’école. Institut de France. France Mémoire. 2024. URL: https://www.institutdefrance.fr/wp-content/uploads/2024/11/06_IDF_FM_FG_CP-1.pdf (дата звернення: 24.08.2026).
Affair of the Poisons. Encyclopaedia Britannica. [Б. р.]. URL: https://www.britannica.com/event/Affair-of-the-Poisons (дата звернення: 25.08.2026).
Anderson R. D. Women and Universities. European Universities from the Enlightenment to 1914. Oxford : Oxford University Press, 2004. P. 256–273. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198206606.003.0017. URL: https://academic.oup.com/book/27081/chapter/196426265 (дата звернення: 24.08.2026).
Annual percentage of employed women in the UK. Office for National Statistics. 2017. 31 May. URL: https://www.ons.gov.uk/aboutus/transparencyandgovernance/freedomofinformationfoi/annualpercentageofemployedwomenintheuk (дата звернення: 24.08.2026).
Atwell A. The British Contagious Diseases Acts (1864, 1866, and 1869). Towards Emancipation? University of North Carolina at Chapel Hill. [Б. р.]. URL: https://hist259.web.unc.edu/contagious-diseases-acts-1864-1866-and-1869/ (дата звернення: 25.08.2026).
Black S. E. Doctors on Drugs: Medical Professionals and the Proliferation of Morphine Addiction in Nineteenth-Century France. Social History of Medicine. 2017. Vol. 30, no. 1. P. 114–136. DOI: 10.1093/shm/hkw065. URL: https://academic.oup.com/shm/article-abstract/30/1/114/2669704 (дата звернення: 25.08.2026).
Black S. French Drug Control from Poisons to Degeneration. Oxford Academic. 2022. 18 March. Електронна публікація розділу. URL: https://academic.oup.com/edited-volume/40576/chapter/348074497 (дата звернення: 25.08.2026).
Bonzom A. Female Offenders at the Confluence of Medical and Penal Discourses: Towards a Gender-Specific Criminology (1860s–1920s). Cahiers victoriens et édouardiens. 2018. No. 87. DOI: 10.4000/cve.3624. URL: https://journals.openedition.org/cve/3624 (дата звернення: 25.08.2026).
Broca P. Rapport sur l’enseignement secondaire des jeunes filles. 1880. Уривок доповіді, опублікованої 19 липня 1880 р., відтворено в: Loi du 21 décembre 1880 sur l’enseignement secondaire des jeunes filles. Sénat. URL: https://www.senat.fr/connaitre-le-senat/lhistoire-du-senat/dossiers-dhistoire/les-lois-scolaires-de-jules-ferry/les-lois-scolaires-de-jules-ferry-la-loi-du-21-decembre-1880-sur-lenseignement-secondaire-des-jeunes-filles.html (дата звернення: 24.08.2026).
Code pénal de l’empire français. Édition conforme à celle de l’imprimerie impériale. Paris, 1810. Електронне відтворення примірника Bibliothèque nationale de France на порталі Legilux. Ст. 16, 21–22, 27, 317, 336–339. URL: https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/dec/1810/02/12/n1/jo (дата звернення: 25.08.2026).
Condorcet. Cinq mémoires sur l’instruction publique (1791). Les Classiques des sciences sociales. URL: https://classiques.uqam.ca/classiques/condorcet/cinq_memoires_instruction/cinq_memoires_tdm.html (дата звернення: 24.08.2026). Текст джерельного фрагмента також звірено за навчальною публікацією Académie de Nancy-Metz: https://sites.ac-nancy-metz.fr/lettres/wp-content/uploads/2020/08/FOCUS-Litterature-04-Document-eleves-Education-femmes-au-XVIIIeme-siecle-1.pdf. (дата звернення: 24.08.2026)
Curie M. Recherches sur les substances radioactives. Paris : Gauthier-Villars, 1903. Електронне відтворення: Project Gutenberg. URL: https://www.gutenberg.org/files/43233/43233-h/43233-h.htm (дата звернення: 24.08.2026).

De Pleijt A., Van Zanden J. L. Two worlds of female labour: gender wage inequality in western Europe, 1300–1800. The Economic History Review. 2021. Vol. 74, no. 3. P. 611–638. DOI: 10.1111/ehr.13045. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/ehr.13045 (дата звернення: 24.08.2026).
Dolors Aleu i Riera. Universidad Complutense de Madrid. Biblioteca de la Facultad de Medicina. URL: https://biblioteca.ucm.es/med/dolors-aleu-i-riera (дата звернення: 24.08.2026).
Dounot C. Le régime juridique des « nouveaux convertis ». Les Cahiers du Littoral. 2023. Vol. 22. P. 165–187. URL: https://hal.science/hal-04698442v1/document (дата звернення: 24.08.2026).
Duramy B. F. Women and Poisons in 17th Century France. Chicago-Kent Law Review. 2012. Vol. 87, iss. 2. Article 4. Початкова сторінка: 347. URL: https://scholarship.kentlaw.iit.edu/cklawreview/vol87/iss2/4/ (дата звернення: 25.08.2026).
Durand A. Female student mobility in modern Europe. EHNE: Digital Encyclopedia of European History. URL: https://ehne.fr/en/node/21431/printable/print (дата звернення: 15.08.2026).
Early Oligarchal Penology: The Amsterdam Rasphuis as a Built Portrait of the Dutch Republic. Canvas Journal. 2023. 5 March. URL: https://www.canvasjournal.ca/read/oligarchal-penology (дата звернення: 25.08.2026).
École : les lois Ferry de 1881 et 1882. Vie publique. 2024. 22 mars. URL: https://www.vie-publique.fr/fiches/293492-ecole-les-lois-ferry-de-1881-et-1882 (дата звернення: 12.08.2026).
Éducation des filles par François de Fénelon (1651–1715). Bibliothèque nationale de France. URL: https://www.bnf.fr/fr/mediatheque/education-des-filles-par-francois-de-fenelon-1651-1715 (дата звернення: 26.08.2026).
Éducation des filles. Dictionnaire historique de la Suisse. URL: https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/048195/ (дата звернення: 24.08.2026).
Elena Lucrezia Cornaro Piscopia. Università di Padova. URL: https://www.unipd.it/en/elena-lucrezia-cornaro-piscopia (дата звернення: 24.08.2026).
Elizabeth Fry: Pioneering prison reformer. London Museum. [Б. р.]. URL: https://www.londonmuseum.org.uk/collections/london-stories/elizabeth-fry/ (дата звернення: 25.08.2026).
Emmy Noether (1882 to 1935). Georg-August-Universität Göttingen. URL: https://www.uni-goettingen.de/en/emmy+noether+(1882+to+1935)/74993.html (дата звернення: 24.08.2026).
Fénelon F. De l'éducation des filles. Chapitre premier. Œuvres complètes de Fénelon. T. XVII. 1830. P. 3. Електронне відтворення: Wikisource. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/Page:F%C3%A9n%C3%A9lon_-_Oeuvres_compl%C3%A8tes,_Tome_XVII,_1830.djvu/35 (дата звернення: 24.08.2026).
Frauen und bürgerliche Frauenbewegung nach 1848. Bundeszentrale für politische Bildung. 2019. 15 Februar. URL: https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/285866/frauen-und-buergerliche-frauenbewegung-nach-1848/ (дата звернення: 24.08.2026).
Gardey D., Maruani M., Meron M. Earning a Living in Europe during the 19th and 20th Centuries: a Question of Gender. EHNE: Digital Encyclopedia of European History. URL: https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/earning-a-living/earning-a-living-in-europe-during-19th-and-20th-centuries-a-question-gender (дата звернення: 24.08.2026).
Gesche Gottfried and the Spitting Stone. Bremen Tourism. [Б. р.]. URL: https://www.bremen.eu/tourism/sights/legends-and-monuments/spitting-stone (дата звернення: 25.08.2026).
Gibson M. Prostitution and the State in Italy, 1860–1915. Ohio State University Press, 2000. 277 p. Бібліографічний опис та видавнича анотація: Google Books. URL: https://books.google.ru/books?id=AUSYEtGbaVoC (дата звернення: 25.08.2026).

Gubin É. Libéralisme, féminisme et enseignement des filles en Belgique aux 19e–début 20e siècles. Електронна публікація: Université de Liège. URL: https://popups.uliege.be/1370-2262/index.php?id=1118&file=1 (дата звернення: 24.08.2026).
Guide to women students at the University of Oxford. Bodleian Libraries. University Archives. URL: https://www.bodleian.ox.ac.uk/universityarchives/guides/women-students (дата звернення: 24.08.2026).
History of the College. Newnham College, University of Cambridge. URL: https://newn.cam.ac.uk/about/history (дата звернення: 24.08.2026).
History of the University of Zurich. University of Zurich. URL: https://www.uzh.ch/en/explore/portrait/history.html (дата звернення: 24.08.2026).
In the footsteps of Aletta Jacobs. University of Groningen. URL: https://www.rug.nl/alumni/about-alumni/alettajaar/aletta-jacobs (дата звернення: 24.08.2026).
Inebriates Act 1898. 1898, chapter 60. Первісна редакція. Ст. 1–2. Legislation.gov.uk. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/61-62/60/body/enacted (дата звернення: 25.08.2026).
Infanticide Act 1938. 1938, chapter 36. 23 June 1938. Первісна редакція. Ст. 1–2. Legislation.gov.uk. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/1-2/36/enacted?view=plain (дата звернення: 25.08.2026).
Instruction publique. Dictionnaire historique de la Suisse. URL: https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/010396/ (дата звернення: 24.10.2026).
Isabelle Gatti de Gamond, fondatrice de la première école laïque pour filles à Bruxelles. VRT NWS. 2025. 2 mars. URL: https://www.vrt.be/vrtnws/fr/2025/03/02/isabelle-gatti-de-gamond-celle-qui-fonda-a-bruxelles-la-premier/ (дата звернення: 24.08.2026).
Jeanne Chauvin, éternelle deuxième… authentique pionnière… Union des jeunes avocats de Paris. 2017. 16 novembre. URL: https://www.uja.fr/news/jeanne-chauvin-eternelle-deuxieme-authentique-pionniere/ (дата звернення: 24.08.2026).
Josephine Butler and the Campaign Against the Contagious Diseases Acts. Florence Boos: Teaching and Research. University of Iowa. [Б. р.]. Добірка цитат із праць Джозефін Батлер, зокрема Personal Reminiscences of a Great Crusade (1896), p. 17–19, 25. URL: https://victorianfboos.studio.uiowa.edu/josephine-butler-and-campaign-against-contagious-diseases-acts (дата звернення: 25.08.2026).
König M. Domesticity in Europe. EHNE: Digital Encyclopedia of European History. URL: https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/earning-a-living/domesticity-in-europe (дата звернення: 24.08.2026).
La lingua e la scuola. Treccani. L'Unificazione. URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/la-lingua-e-la-scuola_(L%27Unificazione)/ (дата звернення: 24.08.2026).
La salle d'audience Marie Popelin. Université libre de Bruxelles. Faculté de droit et de criminologie. URL: https://droit.ulb.be/la-salle-d-audience-marie-popelin (дата звернення: 24.08.2026).
Laura Bassi. University of Bologna. URL: https://www.unibo.it/en/university/who-we-are/our-history/famous-people-and-students/laura-bassi (дата звернення: 24.08.2026).
Le nécessaire de voyage de Madame Campan. Musée de la Légion d'honneur et des ordres de chevalerie. URL: https://www.legiondhonneur.fr/sites/default/files/le_necessaire_de_voyage_de_madame_campan.pdf (дата звернення: 24.08.2026).
Legislation on women's work in Europe. EHNE: Digital Encyclopedia of European History. URL: https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/earning-a-living/legislation-women%E2%80%99s-work-in-europe (дата звернення: 24.08.2026).
Lembré S. The Gender of Occupations. EHNE: Digital Encyclopedia of European History. URL: https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/earning-a-living/gender-occupations (дата звернення: 24.08.2026).

Les Demoiselles de Saint-Cyr. Maison royale d'éducation. 1686–1793. FranceArchives. URL: https://francearchives.gouv.fr/fr/article/82632267 (дата звернення: 24.08.2026).
Lombroso C., Ferrero G. Criminal Woman, the Prostitute, and the Normal Woman / transl. by M. Gibson, N. H. Rafter. Duke University Press, 2004. Опис видання: сайт видавництва. URL: https://www.dukeupress.edu/Criminal-Woman-the-Prostitute-and-the-Normal-Woman/ (дата звернення: 25.08.2026).
Lombroso C., Ferrero G. The Female Offender / introd. by W. Douglas Morrison. Authorized edition. New York : D. Appleton and Company, 1898. Використаний фрагмент: chap. I, p. 1. Електронна копія: University of Illinois Library. URL: https://brittlebooks.library.illinois.edu/brittlebooks_open/Books2009-08/lombce0001femoff/lombce0001femoff.pdf (дата звернення: 25.08.2026).
L'accesso delle donne alla carriera forense. Ordine degli Avvocati di Torino. Commissione pari opportunità. 2018. URL: https://www.ordineavvocatitorino.it/sites/default/files/documents/CPO/tra%20parit%C3%A0%20e%20differenza%20Domodossola%2016%20marzo%202018.pdf (дата звернення: 24.08.2026).
L'Italia al femminile. Treccani. L'Unificazione. URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/l-italia-al-femminile_(L%27Unificazione)/ (дата звернення: 24.08.2026).
Mackenroth, Anna. Historisches Lexikon der Schweiz. URL: https://hls-dhs-dss.ch/articles/031801 (дата звернення: 24.08.2026).
Maria Gaetana Agnesi. Encyclopædia Britannica. URL: https://www.britannica.com/biography/Maria-Gaetana-Agnesi (дата звернення: 24.10.2026).
Marie Curie — Facts. The Nobel Prize in Chemistry 1911. NobelPrize.org. URL: https://www.nobelprize.org/prizes/chemistry/1911/marie-curie/facts/ (дата звернення: 24.08.2026).
Mary Ann Cotton: Campaign to keep letters in North East. BBC News. 2014. 12 March. URL: https://www.bbc.com/news/uk-england-26530085 (дата звернення: 25.08.2026).
Mary Ward (1585–1645). Early Modern England Encyclopedia. University of Victoria. URL: https://lemdo.uvic.ca/emee/MaryWard.html (дата звернення: 24.08.2026).
New Education. EHNE: Digital Encyclopedia of European History. URL: https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/educating-europeans/new-education (дата звернення: 24.08.2026).
Nielsine Nielsen, 1850–1916. Danmarkshistorien. Lex. URL: https://danmarkshistorien.lex.dk/Nielsine_Nielsen,_1850-1916 (дата звернення: 24.08.2026).
Nielsine Nielsen. Royal Danish Library. URL: https://www.kb.dk/inspiration/da-kvinder-fik-adgang-til-universitetet/nielsine-nielsen (дата звернення: 24.08.2026).
Our History. Girls' Day School Trust. URL: https://www.gdst.net/about-us/our-history/ (дата звернення: 24.08.2026).
Our history. University of London. URL: https://www.london.ac.uk/about/history (дата звернення: 24.08.2026).
Petition of Women of the Third Estate to the King (1 January 1789). Liberty, Equality, Fraternity: Exploring the French Revolution. URL: https://revolution.chnm.org/exhibits/show/liberty--equality--fraternity/item/571 (дата звернення: 24.08.2026).
Pigeard-Micault N. « Nature féminine » et doctoresses (1868–1930). Histoire, médecine et santé. Електронна публікація. URL: https://journals.openedition.org/hms/507?lang=en (дата звернення: 24.08.2026).
Pius XI. Divini illius Magistri : encyclical on Christian education. 1929. 31 December. § 68. The Holy See. URL: http://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html (дата звернення: 24.08.2026).

Prostitution and trafficking. LSE Library. [Б. р.]. URL: https://www.lse.ac.uk/library/collection-highlights/prostitution-and-trafficking (дата звернення: 25.08.2026).
Rijksmuseum acquires highlight of Maria Sibylla Merian's oeuvre. Rijksmuseum. 2024. 28 August. URL: https://www.rijksmuseum.nl/en/press/press-releases/rijksmuseum-acquires-highlight-of-maria-sibylla-merian-s-oeuvre (дата звернення: 24.08.2026).
Rogers R. Coeducation (19th–21st centuries). EHNE: Digital Encyclopedia of European History. URL: https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/education-teaching-and-professional-training/educating-europeans/coeducation-19th-21st-centuries (дата звернення: 24.10.2026).
Rosa Venerini (1656–1728): Biography. The Holy See. URL: https://www.vatican.va/news_services/liturgy/saints/ns_lit_doc_20061015_venerini_en.html (дата звернення: 24.08.2026).
Rousseau J.-J. Emile / transl. by B. Foxley. Book V. Project Gutenberg. EBook no. 5427. URL: https://www.gutenberg.org/files/5427/5427-h/5427-h.htm (дата звернення: 24.08.2026).
Saint-Cyr. Nouveau dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire / dir. F. Buisson. Електронне відтворення: Institut national de recherche pédagogique. URL: http://www.inrp.fr/edition-electronique/lodel/dictionnaire-ferdinand-buisson/document.php?id=3572 (дата звернення: 24.08.2026).
Sánchez Blanco L., Hernández Huerta J. L. La educación femenina en el sistema educativo español (1857–2007). El Futuro del Pasado. 2012. № 3. P. 255–281. URL: https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/3941222.pdf (дата звернення: 24.08.2026).
Schweitzer S. Women and the professions: a very long road. EHNE: Digital Encyclopedia of European History. URL: https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/earning-a-living/women-and-professions-a-very-long-road (дата звернення: 24.08.2026).
Sex Disqualification (Removal) Act 1919. 9 & 10 Geo. 5. Ch. 71. Original version. Legislation.gov.uk. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/9-10/71/enacted (дата звернення: 24.08.2026).
State and School in Europe (Nineteenth–Twenty-first Century). EHNE: Digital Encyclopedia of European History. URL: https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/education-teaching-and-professional-training/educational-democratization-and-inequality/state-and-school-in-europe-nineteenth%C2%AD%E2%80%93twenty-first-century (дата звернення: 24.08.2026).
Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich. Vom 15. Mai 1871. Deutsches Reichsgesetzblatt. 1871. Nr. 24. S. 127–205. §§ 13–16, 22. Електронна транскрипція історичної редакції: Wikisource. URL: https://de.wikisource.org/wiki/Strafgesetzbuch_f%C3%BCr_das_Deutsche_Reich_(1871) (дата звернення: 25.08.2026).
Talleyrand-Périgord. Nouveau dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire / dir. F. Buisson. Електронне відтворення: Institut national de recherche pédagogique. URL: http://www.inrp.fr/edition-electronique/lodel/dictionnaire-ferdinand-buisson/document.php?id=3716 (дата звернення: 24.08.2026).
The gender division of labour in early modern England: why study women's work? Economic History Society. 2019. 19 February. URL: https://ehs.org.uk/the-gender-division-of-labour-in-early-modern-england-why-study-womens-work/ (дата звернення: 24.08.2026).
The Great Scheme. Girton College, University of Cambridge. URL: https://www.girton.cam.ac.uk/pioneering-history/the-great-scheme (дата звернення: 24.08.2026).
The Nobel Prize in Physics 1903. NobelPrize.org. URL: https://www.nobelprize.org/prizes/physics/1903/summary/ (дата звернення: 24.08.2026).
Thivend M. Gender and vocational education in Europe (19th–20th centuries). EHNE: Digital Encyclopedia of European History. URL: https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/gender-and-europe/educating-europeans/gender-and-vocational-education-in-europe-19th-20th-centuries (дата звернення: 24.08.2026).

Timeline. Education and Activism: Women at Oxford, 1878–1920. University of Oxford. URL: https://www.firstwomenatoxford.ox.ac.uk/timeline (дата звернення: 24.08.2026).
Victorian Drug Use. The Victorian Web. 2008. 7 March. URL: https://www.victorianweb.org/victorian/science/addiction/addiction2.html (дата звернення: 25.08.2026).
When women gained access to university. Royal Danish Library. URL: https://www.kb.dk/en/inspiration/when-women-gained-access-university (дата звернення: 24.08.2026).
Wollstonecraft M. A Vindication of the Rights of Woman. 1792. Chapter XII: On National Education. Marxists Internet Archive. URL: https://www.marxists.org/reference/archive/wollstonecraft-mary/1792/vindication-rights-woman/ch12.htm (дата звернення: 24.08.2026).
Women of the Avant-Garde. The Residencia de Señoritas on its Centenary (1915–1936). Acción Cultural Española. 2015. URL: https://www.accioncultural.es/en/women_of_the_avant_garde_the_residencia_se_oritas_on_its_centenary (дата звернення: 24.08.2026).
Women, Gender, and Guilds in Early Modern Europe: An Overview of Recent Research. International Review of Social History. 2008. Vol. 53, suppl. S16. P. 19–44. DOI: 10.1017/S0020859008003593. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-social-history/article/women-gender-and-guilds-in-early-modern-europe-an-overview-of-recent-research/8DD0903AB406FDC4778EC779182053EA (дата звернення: 24.08.2026).
Women's Way to the Professions—a European Perspective. Themenportal Europäische Geschichte. URL: https://www.europa.clio-online.de/essay/id/fdae-1503 (дата звернення: 24.10.2026).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ
для самоперевірки засвоєння лекційного матеріалу.

Інструкція. До кожного завдання запропоновано чотири варіанти відповіді – А, Б, В, Г. Оберіть одну правильну відповідь. Ключ відповідей додаються після тестів.

1. Що розуміється під гендерними ролями?
А. Особисті звички людини, не пов'язані із суспільними нормами.
Б. Винятково фізіологічні відмінності чоловічого й жіночого організмів.
В. Лише юридичні норми, установлені кримінальним законодавством.
Г. Суспільно сформовані очікування щодо поведінки й обов'язків чоловіків і жінок.

2. Яку роль Жан-Жак Руссо відводив вихованню Софі у книзі V «Еміля»?
А. Підготовку до державної служби на однакових з Емілем умовах.
Б. Підготовку до ролі дружини й матері у співвіднесенні з потребами чоловіка.
В. Здобуття університетського ступеня для незалежної наукової кар'єри.
Г. Виховання поза будь-якими родинними та моральними обов'язками.

3. Хто є автором праці «Про рівність обох статей» (1673)?
А. Франсуа Пулен де ла Барр.
Б. Жан-Жак Руссо.
В. Шарль Фур'є.
Г. Джон Грегорі.

4. Який статус мала «Декларація прав жінки і громадянки» Олімпії де Гуж (1791)?
А. Політичний текст із вимогами рівноправності, а не ухвалений державою закон.
Б. Обов'язковий для всіх держав Європи міжнародний договір.
В. Чинний конституційний закон, що запровадив жіноче виборче право.
Г. Офіційний регламент роботи жіночих монастирських шкіл.

5. Яке положення відповідало поглядам Джона Стюарта Мілля на становище жінок?
А. Правову підлеглість жінок слід замінити рівністю прав і можливостей.
Б. Право на власність слід надавати жінкам замість політичних прав.
В. Жіноче підпорядкування є незмінним наслідком біологічної природи.
Г. Доступ до освіти має розширюватися без зміни цивільних прав жінок.

6. Який висновок найточніше відображає вплив Першої світової війни на становище жінок?
А. Воєнна зайнятість одразу усунула різницю в оплаті чоловіків і жінок.
Б. Участь у воєнному виробництві припинила всі домашні обов'язки жінок.
В. Війна розширила сфери жіночої праці, але не забезпечила автоматичного рівноправ'я.
Г. Після мобілізації чоловіків жіноча оплачувана праця майже зникла.

7. Що означала доктрина «покриття» (coverture) в англійському загальному праві?
А. Повне відокремлення всіх майнових прав подружжя від моменту шлюбу.
Б. Обов'язкове державне утримання незаміжніх повнолітніх жінок.

В. Обмеження юридичної самостійності дружини через її правове «покриття» особистістю чоловіка.
Г. Передання дружині виняткового права представляти подружжя в суді.

8. Яку суперечність виявляє аналіз образу «домашнього ангела»?
А. Він передбачав відмову від будь-якого морального оцінювання родинного життя.
Б. Ідеал самовідданої дружини й матері міг вимагати самозречення та обмежувати особисті прагнення жінки.
В. Цей образ визначав жінку насамперед як незалежну державну службовицю.
Г. Він означав однаковий розподіл усієї домашньої праці між членами подружжя.
Пункт 2. Доля самотньої жінки поза шлюбом.

9. Чому незаміжність не можна ототожнювати із самотнім проживанням?
А. Незаміжня жінка могла жити з родичами, роботодавцями, партнером або іншими жінками.
Б. Відсутність шлюбу завжди означала відсутність дітей і близьких зв'язків.
В. Усі повнолітні незаміжні жінки мусили мати окремий будинок.
Г. Незаміжність була юридичним синонімом проживання в монастирі.

10. Який чинник суттєво впливав на можливість незаміжньої жінки вести самостійне життя?
А. Однакова для всіх незаміжніх державна пенсія.
Б. Сам факт досягнення шлюбного віку незалежно від життєвих ресурсів.
В. Відмова від будь-якої оплачуваної діяльності та освіти.
Г. Наявність доходу, майна, професійних навичок і підтримки.

11. Як слід використовувати модель «окремих сфер» в аналізі жіночої повсякденності?
А. Як доказ того, що всі жінки були відсутні в торгівлі та найманій праці.
Б. Як назву просторового поділу будь-якого будинку на дві рівні частини.
В. Як універсальну правову норму, однакову для всіх європейських держав.
Г. Як нормативний ідеал розмежування чоловічої публічної та жіночої домашньої діяльності, а не повний опис усіх практик.

12. Із ким Ізабелла Бітон порівнювала господиню на початку «Книги ведення домашнього господарства»?
А. Із командиром армії або керівником справи.
Б. Із незалежною судовою посадовицею.
В. Із найманою пралею без управлінських обов'язків.
Г. Із вихованкою монастирського пансіону.

13. Який захід запровадив Ігнац Земмельвейс для зниження післяпологової смертності?
А. Повну відмову від будь-якого огляду породіль у лікарні.
Б. Застосування сонячних ванн замість санітарних процедур.
В. Лікування всіх післяпологових інфекцій пеніциліном уже в 1840-х роках.
Г. Знезараження рук перед оглядом породіль.

14. Із яким видом творчої діяльності пов'язана Джулія Маргарет Кемерон?

А. Із проєктуванням кухонного обладнання та житлових інтер’єрів.
Б. Із розробленням методу знеболення пологів.
В. Із фотографією, зокрема постановними портретами та алегоричними композиціями.
Г. Із заснуванням паризького будинку високої моди.

15. Яку причину жіночої інтелектуальної залежності наголошувала Мері Волстонкрафт?
А. Природну нездатність усіх жінок засвоювати наукові знання.
Б. Виховання, яке вчило догоджати й обмежувало розвиток самостійного мислення.
В. Надмірну доступність професійної освіти для всіх соціальних верств.
Г. Відсутність потреби жінок у будь-якій громадянській участі.

16. Для якої категорії вихованок було засновано Сен-Сірський Королівський дім Святого Людовіка?
А. Для доньок незаможного дворянства.
Б. Виключно для доньок університетських професорів.
В. Для підготовки майбутніх лікарок військових шпиталів.
Г. Для всіх дівчат Франції незалежно від походження.

17. Яку важливу функцію виконувала мадридська Residencia de Señoritas?
А. Самостійно присуджувала всі університетські ступені замість університетів.
Б. Визначала єдині навчальні програми для всіх європейських коледжів.
В. Готувала виключно до придворної служби при монархії.
Г. Забезпечувала студенткам житло, підтримку та інтелектуальне середовище для навчання.

18. Чому доступ жінки до університетського диплома не означав автоматичної професійної рівності?
А. Професійні обмеження залежали лише від місця проживання, а не від законодавства.
Б. Отримання диплома автоматично означало перехід на державне утримання.
В. Університетські дипломи жінок завжди видавали без іспитів.
Г. Окремі правила могли й далі обмежувати вступ до професії, практику та призначення на посаду.

19. Що означає вертикальний вимір гендерної нерівності у професійній сфері?
А. Нерівний розподіл чоловіків і жінок між підлеглими та керівними посадами.
Б. Різницю між сезонною та цілорічною зайнятістю.
В. Зосередження чоловіків і жінок у різних галузях економіки.
Г. Відмінність між міськими та сільськими ринками праці.

20. Хто здійснив дослідницьку подорож до Суринаму й опублікував «Метаморфози комах Суринаму»?
А. Алетта Якобс.
Б. Марія Сибілла Меріан.
В. Марія Ґаетана Аньєзі.
Г. Еммі Нетер.

21. У яких галузях Марія Склодовська-Кюрі отримала дві Нобелівські премії?

А. У фізіології та хімії.
Б. У медицині та фізиці.
В. У хімії та літературі.
Г. У фізиці та хімії.

22. У чому полягала поліцейсько-медична регламентація проституції у XIX ст.?

А. У повному усуненні поліції від регулювання сексуальної поведінки.
Б. У передачі власницям закладів повноважень кримінальних судів.
В. У реєстрації, нагляді та обов'язкових медичних оглядах жінок, яких влада відносила до цієї категорії.
Г. У наданні жінкам університетського ступеня після медичного огляду.

23. Чому історію жіночої наркотичної залежності не можна зводити лише до нелегальної торгівлі?

А. Будь-яке призначення знеболювального автоматично означало обвинувальний вирок.
Б. Медична практика не використовувала речовин, здатних спричиняти залежність.
В. Усі препарати з опієм упродовж XIX ст. були заборонені в кожній європейській державі.
Г. Залежність могла виникати внаслідок лікувального застосування доступних опійних препаратів.

24. Який підхід був визначальним для пояснення жіночої злочинності в теорії Ломброзо та Ферреро?

А. Ототожнення юридичної вини з відсутністю університетського диплома.
Б. Розгляд усіх правопорушень як прояву свідомої боротьби за виборче право.
В. Виключно аналіз умов найму без уваги до біологічних класифікацій.
Г. Біологічний детермінізм і пошук анатомічних та психофізичних ознак злочинного типу.

25. Який напрям був характерний для діяльності реформаторки Елізабет Фрай?

А. Збереження спільного утримання обвинувачених, засуджених і дітей без розмежування.
Б. Поліпшення умов жіночого ув'язнення, навчання, організація праці та жіночий нагляд.
В. Розширення публічних тілесних покарань замість навчання ув'язнених.
Г. Передання всіх справ про жіночі правопорушення військовим судам.

ПРАВИЛЬНІ ВІДПОВІДІ.

Ключи до завдань 1-25:

1-**Г**, 2-**Б**, 3-**А**, 4-**А**, 5-**А**, 6-**В**, 7-**В**, 8-**Б**, 9-**А**, 10-**Г**, 11-**Г**, 12-**А**, 13-**Г**, 14-**В**, 15-**Б**, 16-**А**, 17-**Г**, 18-**Г**, 19-**А**, 20-**Б**, 21-**Г**, 22-**В**, 23-**Г**, 24-**Г**, 25-**Б**.

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1-2. ЖІНОЧА АКТИВНІСТЬ У ПОЛІТИЧНОМУ ТА ГРОМАДСЬКОМУ ЖИТТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. (4 години)

Заняття 1.

1. Форми і методи впливу жінок на політичне життя європейського суспільства.
2. Досвід гендерної політики Паризької Комуни 1871 р.
3. Основні форми боротьби за економічні і політичні права жінок-пролетарок XVII–XIX ст.

Заняття 2.

1. Боротьба жінок за виборче право.
2. Благодійна діяльність жінок як прояв громадянської активності та важлива форма самореалізації.
3. Основні етапи та тенденції європейського фемінізму XVII – першої половини XX ст.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.

Перше питання передбачає аналіз форм і методів впливу жінок на політичне і громадське життя європейських країн XVII – першої половини XX ст. Необхідно дослідити такі аспекти проблеми як фаворитизм, історичні приклади активної діяльності жінок – родичок видатних політичних і громадських діячів Європи зазначеного періоду. На особливу увагу заслуговує галерея європейських монархинь, які уславилися своєю відданістю державним і національним інтересам, талантом і визначними заслугами перед своїми народами. Також доцільною є інформація про створення жіночих організацій, друкованих видань авторства жінок, масових заходів під керівництвом і за

участю жінок вищих і середніх верств населення упродовж історичного періоду, який вивчається у даному курсі.

Друге питання потребує характеристики діяльності Паризької Комуни 1871 р. щодо відновлення гендерної справедливості у Французькій республіці після завершення Франко-прусської війни 1870 р. та повалення Другої імперії Наполеона ІІІ Бонапарта. Необхідно акцентувати увагу на заходах Комуни, спрямованих на захист рівних прав жінок у питаннях володіння майном, економічної незалежності, рівної з чоловіками оплати праці, користування культурними надбаннями Франції, здобуття освіти тощо. Необхідну інформацію містять опубліковані документи Комуни та численні наукові розвідки із зазначеного питання. Варто розглянути законодавчу базу, задекларовані реформи і реальні кроки Комуни по досягненню гендерної рівності у повоєнному Парижі. Слід простежити участь жінок у захисті Паризької комуни та наслідки її поразки.

Третє питання стосується жіночої складової робітничого руху, а також участі жінок-трудівниць в усіх революційних подіях Європи окресленого історичного періоду. Необхідно визначити причини і передумови активізації жіночого пролетарського руху, проаналізувавши гендерну модель індустріального суспільства на різних етапах його розвитку, вказати на форми і методи боротьби, порівнюючи з представницями середнього класу та привілейованих верств населення. Висвітленню підлягають результати пролетарського руху жінок за свої права.

Четверте питання потребує вивчення реального політичного становища жінки упродовж XVII – першої половини XX ст., форм та етапів боротьби європейського жіноцтва за право голосу, процесу надання цього права у різних європейських країнах. Важливо схарактеризувати суфражизм як впливовий чинник політичної емансипації європейок, показати роль окремих історичних персоналій, які зробили найбільший внесок у досягнення політичної рівності чоловіків і жінок.

П’яте питання присвячене жіночому благодійницькому руху в Європі, представленому приватною ініціативою та діяльністю жіночих благодійних організацій. Так само в центрі нашої уваги має бути і допомога чоловіків-меценатів у полегшенні долі європейських жінок. Необхідно простежити діяльність відповідних організацій від доби Просвітництва до Другої світової війни, визначивши традиційні форми і методи та їхню трансформацію, пов’язану з соціальними зрушеннями, зміною уявлень про гуманізацію суспільних взаємин, наслідками численних європейських та колоніальних війн, революційних потрясінь. Потрібно дати характеристику суб’єктів благодійності, визначити мету і напрямки матеріальної допомоги.

Шосте питання має стати підсумком вивчення запропонованої теми і потребує систематизації знань про феміністський рух, його етапи, форми і методи боротьби, течії, основні тенденції, починаючи з XVIII ст. і до Другої світової війни. Вітаються історіографічні, біографічні розвідки з даної

проблеми, висвітлення важливих і цікавих сюжетів боротьби за генд ерну рівність європейських жінок.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бовуар Смона де. Друга стать. У 2 т. Київ: Основи, 1994. 782 с.

Гомілко О. Фемінізм / *Філософський енциклопедичний* словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. С. 664.

Гриценко-Веселовська О. В. Суфражизм як шлях забезпечення гендерної рівності у сфері виробничих прав жінок. *Актуальні проблеми політики.* 2014. Вип. 51. С. 477–484.

Ґудзик К. Феміністки, породжені революцією. *День*. 2002. № 123. URL: https://m.day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/feministky-porodzheni-revolyutsiyeyu (дата звернення: 15.08.2026)

Ерік Бланк. Фінляндія–1906: революційні корені жіночого виборчого права. *Спільне.* 8 березня 2018 р.

Жіночі глянцеві журнали. Історія Світові тенденції. URL: https://exp-print.com.ua/news/zhenskie-glyantsevyie-zhurnalyi-istoriya-mirovyie-tendentsii/ (дата звернення: 15.08.2026)

Капралова А. До історії фемінізму «першої хвилі»: Суфражизм та питання жіночності. URL: https://plomin.club/suffragism/ (дата звернення: 15.08.2026)

Комісаренко Т .М. Британський суфражизм XIX століття. *Мова, освіта, культура: античні цінності – сучасне застосування: матеріали міжнародного дискусійного форуму*. Київ : УДПУ, 2016. С. 136–139.

Кононенко Н. Фаворитизм політичний. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С.743

Кротова Т. Ф. Вплив руху емансипації на образ «нової жінки» другої половини XIX ст. *Вісник Міжнародного Слов'янського університету*. Харків. Серія «Мистецтвознавство». Том XV. № 2. 2012. С. 7–17.

Основи теорії гендеру. Київ : К. І. С., 2004. 536 с.

Пастушок Анастасія. Фемінізм у Франції: хвилі боротьби та емансипації жінок. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/feminism-in-france.html (дата звернення: 15.08.2026)

Сорокопуд О. Суфражизм. *Політична енциклопедія.* Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 702.

Фемінізм у Франції. URL: http://surl.li/hhjxyk (дата звернення: 15.08.2026)

Фемінізм: історія реконструкції жіночності. URL: https://c4u.org.ua/feminizm-istoriia-dekonstruktsii-zhinochnosti-2/ (дата звернення: 15.08.2026)

Хорощак К. Хто такі суфражистки та як вони боролися за права жінок. 12 історичних плакатів. URL: https://life.pravda.com.ua/society/2020/03/8/240143/ (дата звернення: 15.08.2026)

A Historical Dictionary of British Women. London: Europa Publications Ltd, 2003. P. 210–211.

Britland, K. Drama at the Courts of Queen Henrietta Maria. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. 292 p.

Calendar of Wills proved and enrolled in the Court of Husting. London / ed. R. R. Sharpe: in 2 vols. London, 1890. Vol. 2 : 1358–1688. URL: https://www.british-history.ac.uk/court-husting-wills/vol2 (дата звернення: 16.08.2026)
Charrier, E. L' evolution intellectuel feminine. Paris: A. Mechelinck, 1931. 572 p.
Mason, A. G. The Women of the French Salons. Chicago : 1st World Library – Literary Society, 2007. 296 p.
Olympe de Gouges, « Femme, réveille-toi ! » Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne, éd. Martine Reid, Gallimard, Collection Folio, 2004. 99 p.
Upham, A. H. The French Infl uence in English Literature: from the Accession of Elizabeth to the Restoration. N. Y .: The Columbia University Press, 1911. 581 p.
Veevers, E. Images of Love and Religion: Queen Henrietta Maria and Court Entertainments. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. 244 p.

.

Тема 3-5. ДУХОВНО-КУЛЬТУРНА ЕКСПАНСІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЖІНКИ XVII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. (4 години)

Заняття 3.

1. Релігійність жінок як фактор збереження гендерного співвідношення.
2. Рефлексія гендерних традицій у літературі.

Заняття 4.

3. Вплив гендерної культури на європейську музику.
4. Гендерна ситуація в театральному мистецтві.

Заняття 5.

5. Фотографія як віддзеркалення жіночої сфери суспільства.
6. Кінематограф: гендерний аналіз.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.

У *першому питанні* пропонується розглянути місце і гендерну роль жінки у царині духовно-релігійних відносин, у системі церковно-монастирського життя Європи XVII – першої половини XX ст. Статистичні дані, характеристика устрою та розкладу життя у жіночих монастирях Європи, монастирська система виховання дівчат допоможе зрозуміти гендерну політику європейських держав та морально-етичне підґрунтя гендерної моделі суспільства. Доцільно звернути увагу на гендерні стереотипи, які церква нав'язувала суспільству, на вимоги і заборони, які висувала жінці у зазначений період. Заслуговує на увагу віддзеркалення даної проблеми у європейській художній та публіцистичній літературі зазначеного періоду. Варто вказати на

діяльність відомих жінок-черниць, які уславилися своєю працею на користь суспільства по догляду за хворими і пораненими у мирний та воєнний часи.

У *другому питанні* необхідно вивчити проблему творчого внеску жінок-літераторок у розвиток європейського мистецтва XVII – першої половини XX ст. Також можна схарактеризувати поняття жіночого роману, пояснити зміни, які відбулися у сюжетній палітрі з урахуванням гендерного аспекту. Доцільним буде схарактеризувати внесок жінок у створення і популяризацію європейської поезії, драматургії. Слід акцентувати увагу на сприйняття суспільством авторок-жінок, на причинах використання жінками-літераторками творчих псевдонімів, на діяльності видавництв, які друкували жіночі твори. Окремо можна висвітлити питання журналістської діяльності жінок, гендерні особливості матеріалів, які вони публікували на шпальтах газет і журналів.

Третє питання передбачає розкриття проблеми впливу жіночого питання на європейську музику. Цікавим буде аналіз гендерних особливостей створення музики з урахуванням сучасних досліджень та упереджень і прогресивних думок XVII – першої половини XX ст. Варто знайти інформацію про жінок-натхненниць відомих композиторів, жінок-композиторок, жінок-виконавиць, які увійшли в історію музичного мистецтва. Заслуговує на увагу питання навчання музиці дівчат як однієї з основних складових загального виховання і освіти. Можна знайти і назвати відомі твори видатних композиторів, присвячені жінкам.

Для розгляду *четвертого питання* потрібно знайти і проаналізувати інформацію про участь жінок у розвитку європейського театру. Предметом вивчення можуть слугувати наступні проблеми: професійний вимір жіночого акторства, біографії видатних акторок, жіноче авторство театральних п'єс та постановок, жіночі сюжети в європейській драматургії. Рекомендується ознайомитися з історією театрального мистецтва в світлі гендерної проблематики, показати етапи гендерних змін в кадровому забезпеченні та організації роботи європейських театрів, еволюцію статусу, матеріального забезпечення і суспільного впливу провідних актрис та співачок.

У п'ятому питанні повинні бути віддзеркалені гендерні складові процесу становлення мистецтва фотографії. Необхідно показати роль жінок у поширенні і популяризації фотографії як мистецького напряму, хобі, засобу фіксації миттєвостей життя, неодмінного атрибуту родинного відпочинку. Варто презентувати інформацію про життя і творчість жінок-фотографів.

Шосте питання потребує вивчення історії кінематографу та місця жінки у його розвитку. Слід простежити вплив акторської майстерності акторок, жінок, які забезпечували виробничий процес на знімальному майданчику, обслуговували роботу кінотеатрів. Цікавим видається аналіз найбільш популярних стрічок від часів виникнення кінематографу до середини XX ст. для визначення поширених сюжетів, пов'язаних з жінками – вдатними історичними персоналіями та звичайними пересічними громадянками.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Зюзіна Баусарі, А-М. Гендер в релігієзнавстві: західний досвід та українські реалії. Гендер, традиція і релігія. *Журнал «Я»* 2017. № 2 (43). С. 2–5. URL: https://ua.boell.org/sites/default/files/gendernyi-zhurnal-ya-43-2017.pdf (дата звернення: 16.08.2026)

Дудко Олена. Рух за гендерну рівність у християнстві URL: https://commons.com.ua/uk/ruh-za-gendernu-rivnist-u-hristiyanstvi/ (дата звернення: 16.08.2026)

Суковата В. «Гендер і релігія». *Основи теорії гендеру:* навчальний посібник. Київ : К.І.С, 2004. С. 385–425.

Цурканенко І. В. Гендерна тематика в дослідженнях музичного виконавства. *Мова і культура.* 2011. Т. 4(150), Вип. 14. С. 65–72.

Friedland, Bea. «Farrenc, Louise,» The New Grove Dictionary of Music and

Butler, Alison. Women's cinema: the contested screen. London : Wallflower, 2002. 134 p.

Cassells Household Guide, New and Revised Edition (4 Vol.) 1880s. – P. 93. URL: / http://www.victorianlondon.org/cassells/cassells-19.htm. (дата звернення: 16.08.2026)

Sullivan, Constance, Parry, Eugenia. Women Photographers Abrams, 1990. 263 p.

Dorival, Jérôme. Hélène de Montgeroult; La Marquise et la Marseillaise (in French). Lyon : Symétrie, 2006. P. VI-421.

Hamilton, George. Classic talk: A musical pioneer called Paradis. URL:https://www.independent.ie/entertainment/music/classic-talk-a-musical-pioneer-called-paradis/36179423.html (дата звернення: 16.08.2026)

Higgin, L. English ladies not ashamed to work. *The Art Amateur: A Monthly Journal Devoted to Art in the Household.* Mar. 1885. № 12. P. 93.

Lippard, Lahs-Gonzales, Olivia and Lucy. Defining eye: women photographers of the 20th century: selections from the Helen Kornblum collection. The Saint Louis Art Museum, 1997. 158 p.

Heron, Liz, Williams, Val. Illuminations: Women Writing on Photography from the 1850s to the Present. I. B. Tauris, 1996. 521 p.

Marilyn, L. W. Rising their voices: British women writers, 1650–1750. Detroi t: Wayne State University Press, 1990.

McVicker, Mary F.. Augusta Mary Anne [Hermann Zenta] Holmes. *Women composers of classical music: 369 biographies from 1550 into the 20th century.* McFarland & Company, 2011. P. 99–100.

McMahan, Alison. Alice Guy Blaché: Lost Visionary of the Cinema. Bloomsbury Publishing, 2003. 384 p.

Musicians, Stanley Sadie, ed. (London: MacMillan, 1980), 408 p. URL: https://web.archive.org/web/20060913082323/http://etd.lib.fsu.edu/theses/available/etd-11132005-173032/unrestricted/02_APT_Chapter1.pdf (дата звернення: 16.08.2026)

Rosenblum, Naomi. A History of Women Photographers. Abbeville Press Publishers, 2010. 432 p.

Williams, Val. Women photographers: the other observers 1900 to the present. Virago Press, 1986. 192 p.

Тема 6. ТУРБОТА ПРО ФІЗИЧНЕ ТА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ЄВРОПИ У КОНТЕКСТІ ГЕНДЕРНИХ ВЗАЄМИН XVII - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. (2 години)

1. Рухливі розваги як складова здорового способу життя: гендерні особливості.
2. Зародження жіночого спорту.
3. Система охорони здоров’я: гендерний аспект.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.

У *першому питанні* необхідно звертати увагу на інформацію, яка віддзеркалює розуміння суспільством поняття «здоровий спосіб життя». При підготовці доповідей і презентацій слід звертати увагу на форми активності жінки у повсякденному житті з метою відпочинку і зміцнення здоров’я упродовж XVII – першої половини XX ст. Необхідно схарактеризувати зміни в організації подорожей (заміських, країною, континентом, до екзотичних куточків Земної кулі, навколосвітніх), виходячи з гендерної специфіки участі в них жіноцтва. Слід прокоментувати найпопулярніші форми жіночої активності, а саме піші, кінні, велосипедні, автомобільні прогулянки, відвідування пляжів, танцювальних заходів тощо. Інформація про перші гімнастичні комплекси для жінок доповнить загальне розуміння ролі рухливого способу життя у комплексі заходів по поліпшенню якості та подовженню тривалості життєвого циклу жінки.

У *другому питанні* потрібно розглянути причини і передумови зародження жіночого спорту в Європі XVII – першої половини XX ст. Варто проаналізувати роль традиційних дитячих ігор дівчат, релігійні та суспільні упередження проти занять спортом жінок, позитивні висновки лікарів-гігієністів та вплив популярності чоловічого спорту в європейських країнах. Дотичним до даного питання є проблема пристосування модної індустрії для потреб жінок з фізично активним способом життя. Необхідно простежити долучення жінок до чоловічих видів спорту, організацію змагань за участю чоловіків і жінок та виключно жінок, реакцію чоловічої та жіночої частин

суспільства на спортивну діяльність жіноцтва. Цікавим буде презентувати доповіді про спортивну кар'єру видатних спортсменок.

Третє питання охоплює весь спектр проблематики трансформації системи охорони здоров'я з урахуванням потреб жінок. Важливо проаналізувати гендерні зміни у функціонуванні систем охорони здоров'я європейських країн, забезпечення захисту материнства, наукові дослідження суто жіночих хвороб, етичних норм медичного обслуговування жінок. Окремо потребують висвітлення питання жіночої медичної освіти та професійної діяльності жінок-лікарок.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Козьменко Максим. Перша жінка-лікар у Європі й лідерка суфражисток народилася в Чернівцях: Історична розвідка. URL: https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/persha-zhinka-likar-u-evropi-y-liderka-sufrazhistok-narodilasya-v-chernivcyah-istorichna-rozvidka-53155 (дата звернення: 16.08.2026)

Кіршенблата Я. Д., Семененко Світлана та Тимофійчук Інга. Історія зародження та становлення медсестринства в Європі. URL: https://www.bsmu.edu.ua/blog/istoriya-zarodzhennya-ta-stanovlennya-medsestrynstva-v-yevropi/ (дата звернення: 16.08.2026)

Перша жінка-лікарка в Австро-Угорщині: 159 років тому народилася Софія Окуневська. URL: https://history.rayon.in.ua/news/704430-persha-zhinka-likarka-v-avstro-ugorshchini-159-rokiv-tomu-narodilasya-sofiya-okunevska (дата звернення: 16.08.2026)

Aletta Henriëtte Jacobs. URL: http://www.biografischportaal.nl/persoon/70692657 (дата звернення: 16.08.2026)

Aletta H. Jacobs (1854–1929). URL: https://alettajacobs.org/english/index.html (дата звернення: 16.08.2026)

Briquez, Cécile Lambert. Féminisation de la médecine de 1875 à 1945 Diss. 2012.

Christine Bard. La féminisation des études et de l'exercice de la médecine à Angers, de 1898 à nos jours. URL: https://books.openedition.org/pur/99572 (дата звернення: 16.08.2026)

Lili Kronberger. URL: https://www.jewishsports.net/BioPages/LiliKronberger.htm (дата звернення: 17.08.2026)

Bud Collins. Modern Encyclopedia of Tennis. Detroit, MI : Visible Ink Press, 1994. 666 p.

Ogilvie M. B. The Biographical Dictionary of Women in Science: Pioneering Lives From Ancient Times to the Mid-20th Century. Routledge, 2003. Vol. 1. P. 292–798 p.

Семінар 7-9. ФЕМІНІЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ: ОСОБИСТОСТІ (6 годин)

Заняття 1.

1. Благодійники і благодійниці.
2. Громадські активісти і активістки.

Заняття 2.

1. Жінки на війні.
2. Жінки-вчені.

Заняття 3.

5. Жінки-мисткині.
6. Жінки-педагогині.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.

Семінарські заняття ставлять за мету створення інформаційної галереї постатей видатних жінок, які зробили значний внесок у поширення ідеї гендерної рівності, розвиток суспільної думки, економіки, політики, міжнародних відносин, соціальної підтримки населення, освіти, спорту, духовно-релігійного життя, спорту, культури і мистецтва.

Рекомендується проводити їх у формі коротких індивідуальних доповідей, які варто супроводжувати мультимедійними презентаціями з використанням фото та відеоматеріалів. Вони повинні містити лаконічну інформацію біографічного характеру, яка допомагає зрозуміти чинники формування конкретної особистості, її гендерного світогляду, а також основні етапи і напрямки діяльності, внесок у боротьбу за гендерну рівність та його оцінку світовою громадськістю.

У *першому питанні* пропонується ознайомитися з біографічними відомостями про чоловіків-благодійників, які допомагали жінкам та просуванню ідеї гендерної рівності, а також про жінок, які власним коштом вирішували суспільні (забезпечення сиріт, немічних старих, інвалідів, ветеранів, просвіта, мистецтво, охорона здоров'я) і особисті проблеми людей, що опинилися у скруті, зокрема і жінок.

У другому питанні потрібно розглянути долі відомих жінок і чоловіків, які доклали зусиль для прискорення досягнення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя (мислителі, юристи, економісти тощо). Особливу увагу варто звернути на громадських і політичних діячів і діячок, які просували ідею рівних політичних прав і боролися за надання права голосу жінкам.

У третьому питанні слід акцентувати увагу на ролі жінки у війнах, які вели європейські країни з XVII до середини XX ст., розкрити їхній вплив на прийняття доленосних рішень, проаналізувати участь у пацифістському русі, становище і обов'язки під час ведення військових дій, зміни у статусі під час Першої світової війни, реакцію європейського суспільства на видатні подвиги жіноцтва.

Четверте питання передбачає огляд низки видатних науковиць, які зробили значний внесок у розвиток науки і техніки, є авторками важливих наукових винаходів, лауреатками Нобелівської премії. Доцільним є

висвітлення їхнього професійного розвитку, ставлення оточуючих до вибору сфери діяльності, значення досягнень для подальших наукових досліджень.

П'яте питання потребує аналізу мистецької генерації європейських жінок, які залишили слід в історії світового мистецтва, включаючи усі його галузі. Для цього необхідно обрати представниць мистецьких напрямків, ознайомитися з їхніми біографіями і творчою спадщиною.

У *шостому питанні* мають бути представлені жінки, які працювали на освітянській ниві, сприяли просвітницькому руху у Європі, а також присвятили своє життя вирішенню проблеми жіночої освіти, сприяли позитивним змінам від домашнього виховання до університетського вишколу, що зрештою прискорило жіночу емансипацію та опанування жінками інтелектуальних професій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Барус Маріанна. Видатні жінки – хіміки, які зробили надзвичайні відкриття та змінили хід розвитку хімії, як науки. URL: https://www.bsmu.edu.ua/blog/vydatni-zhinky-himiky-yaki-zrobyly-nadzvychajni-vidkryttya-ta-zminyly-hid-rozvytku-himiyi-yak-nauky/ (дата звернення: 17.08.2026)

Галліґан К. Її історія: 50 жінок та дівчат, які змінили світ / пер. з англ. О. Ю. Григорович. Харків : Ранок, 2019. С. 98–99.

Гармаш Лариса. Лу Саломе – «досконалий друг» і «абсолютне зло» у житті Фрідріха Ніцше. URL: https://web.archive.org/web/20130705064515/http://www.azh.com.ua/lib/lu-salome-u-zhytti-nietzsche (дата звернення: 17.08.2026)

Емма Голдман. URL: https://web.archive.org/web/20180107061210/https://biography.com.ua/politiki/emma-goldman.html (дата звернення: 17.08.2026)

Жінки Європи у Першій світовій війні (1914–1918 р.): конспект лекції Франсуази Тебо. URL: https://uamoderna.com/event/thebaud-lecture-women-wwi-overview/ (дата звернення: 17.08.2026)

Жорж Санд. Зарубіжна література XIX сторіччя. Доба романтизму: Підручник / Наливайко Д.С., Шахова К.О. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2001. С. 169–177.

Козубенко Олександр. Історичні діви-воїтельки, прекрасні та смертоносні. URL: https://armyinform.com.ua/2021/02/11/istorychni-divy-voyitelky-prekrasni-ta-smertonosni/ (дата звернення: 17.08.2026)

Лафайєт, Марі Мадлен де. *Зарубіжні письменники* : енциклопедичний довідник : у 2 т. / за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. Т. 2 : Л — Я. С. 21–22.

Ліза Майтнер та відкриття ядерного розпаду. *Світ науки.* Травень 1998 р. С. 60–66.

Павленко Людмила. Роль жінки у промисловому розвитку Європи та Америки на межі XIX–XX ст. Жінки Чернігівщини: історія і сучасність. Жінка в умовах сучасної реальності: самоідентифікація і перспективи. Матеріали XIII обласної науково-практичної конференції. Чернігів. Чернігів: ПАТ «ПВК, «Десна». 2020.

Питльована Л. Ю. Жінка на британському пропагандистському плакаті часів Першої світової війни: образи і контексти. *Перша світова війна у фокусі історії [дипломатичні*

та політичні колізії Великої війни]: монографія / наук. ред. д.і.н. проф. С. С. Трояна. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. С. 86–124.
Потерянко Ю. Марія Кюрі. Київ: Агенція «ІРІО», 2018. 175 с.
Раєвський Дмитро, Коберник Катерина. В Україні обговорюють масову мобілізацію жінок. Чи були війни, де на неї наважились і так наблизили перемогу? URL: https://babel.ua/texts/102107-v-ukrajini-obgovoryuyut-masovu-mobilizaciyu-zhinok-chi-buli-viyni-de-na-neji-navazhilis-i-tak-nablizili-peremogu-istorichniy-ekskurs-babelya (дата звернення: 17.08.2026)
Сара Бернар: життя та кар'єра легендарної французької акторки URL: https://vogue.ua/article/culture/persona/sara-bernar-svitlo-yaskravoji-zirki-57152.html (дата звернення: 17.08.2026)
Черрато Симона. Радіоактивність у родині: Невигадане життя Марії та Ірен Кюрі / Пер. з італ. Київ : «К.І.С.», 2006. 104 с.
Calendar of Wills proved and enrolled in the Court of Husting, London / ed. R. R. Sharpe: in 2 vols. London, 1890. Vol. 2 : 1358–1688. URL: https://www.britishhistory.ac.uk/court-husting-wills/vol2/ (дата звернення: 17.08.2026)
Denise D. Knight. The Diaries of Charlotte Perkins Gilman. Charlottesville, VA : University Press of Virginia, 1994.
Diana Holmes. Daniel Lesueur and the feminist romance. Diana Holmes, Carrie Tarr (Hrsg.): *A belle epoque? Women and feminism in French society and culture 1819–1914* (= Polygons; Band 9). Berghahn, New York, 2006. P. 197–210.
Kuiper K. Encyclopædia Britannica. URL: https://www.britannica.com/biography/Emily-Davison (дата звернення: 17.08.2026)
Newman, Vivian (2015). We also served: The forgotten women of the First World War. Barnsley, England: Pen and Sword History. С. 224.
Tesoro, Marina. Teresa Labriola e il suffragio femminile. Fondamenti teorici e soluzioni operative il Politico Vol. 60, No. 2 (173) (Aprile-Giugno 1995). P. 189–225.

Co-funded by the European Union

Історичні витоки гендерної рівності в Європейському Союзі: навчальний посібник. У 2-х частинах.

Historical origins of gender equality in the European Union: educational tutorial. In 2 parts.

Проєкт програми Erasmus+ Jean Monnet «Гендерна рівність у Європейському Союзі: від історичних витоків до сучасних досягнень»

101127464—GEEUHOMA—ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

Сайт проєкту

Сторінка проекту в Facebook

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

Чернігів·2026